

X 254088

Horváth Sándor

FELJELENTÉS

egy ügynök mindennapjai

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001194718

A könyv az MTA BTK Történettudományi Intézetben zajló, „Kollaboráció a szocialista korszakban” című OTKA (NKIFH) K-104408 kutatás keretében készült.

© Horváth Sándor, 2017

Borítókép © Fortepan

X 254088

Tartalom

Prélude: a kastély	7
I. 1945	25
1. Országút	27
2. Frontvárosban	43
3. Az idegen	60
4. Rendőrség	87
5. Népbíróság	120
II. Életformák	155
6. Kolónia	157
7. Gyűjtőfogház	202
8. 1956	226
III. Az ügynök	259
9. Megtorlás	261
10. Átváltozások	298
11. Konszolidáció	324
12. A „kisnyilas”	345
13. Új mechanizmus – 1968	377
Végjáték	401
Bibliográfia	425
Képek jegyzéke	438
Köszönetnyilvánítás	441

Prélude: a kastély

Egy láda kincset találtak csatornafektetés közben egy dunántúli faluban. Az eset nem messze a kastélytól, a falu egyik utcájában történt 2012-ben. Az utca a háború előtt még a kastély parkjához tartozott. A láda tele volt a Hadikok nagyezüstjének darabjaival, több tucat ezüstitállal, tálcával, kiöntővel és tányérral. Nem ez volt az első eset, hogy a kastély környékén kincstre bukkannak. 1976-ban, kerítésépítés közben egy hatalmas fa tuskóját fordították ki a földből. Egy elkorhadt láda maradványai között 20. század elején készült bécsi, angol, német és francia ötvösmunkákat találtak, köztük ékszereket, aranyozott tálalóedényeket és evőeszközökészletet. Az elsőként megtalált kincsek gróf Széchenyi Alice, Hadik gróf felesége, az amerikai mágnáslány tárgyai voltak, és állami tulajdonba kerültek. A második láda tartalmának jogi státusza még nem dőlt el. Régészeti leletnek nem tekinthető, mivel 1711 után került a földre. Valószínűleg a grófné ásatta el a háború alatt.¹

A faluban, aki csak hallott róla, mesélte, hogy a grófné „egy igazi Széchenyi-Vanderbilt lány volt”. Apja, gróf Széchenyi László 28 évesen, 1908-ban vette feleségül a milliárdos örökség várományosát, a grófné anyját, Gladyst egy fényűző esküvőn New Yorkban, ahol a szalagcímek szerint „Gladys immár grófné lett”, és „száz rendőr tartotta vissza a tömeget” az ifjú pártól, akik a kíváncsi fotósok szeme elől „autóval szöktek meg”. A híres európai fürdőhelyeken számos korabeli híresség frigye bimbózott. Sikk volt fürdőhelyen ismerkedni. Károlyi Mihály szerint Gladys az elszegényedett gróffal Karlovy Varyban (németül Karlsbad) találkozott, ezzel szemben a lapok tudni vélték, hogy a gróf Londonban talált rá a gazdag örökség várományosára.² Az év

talán egyik legnagyobb társasági eseményét nem tudta pikírt megjegyzés nélkül hagyni Ady Endre sem, aki a Vanderbilt lány és az elszegényedett gróf esküvője kapcsán írta: „Ha van szerelem, jó, s ha nincs vagy hamar elfogy, nem történhetik ott nagy baj, ahol az egyik házastársnak pénze van.”³

Gladys a világ leggazdagabb emberének, II. Cornelius Vanderbiltnek hetedik, legkisebbik lányaként jött a világra. A családot a századforduló után csak olyan úgazdagok taszíthatták le a dobogó első helyéről, mint a Rockefellerek vagy a Carnegie-k. A legnagyobb amerikai vasúti társaság elnökének gyermeke a család „hanyatlásából” nem sokat érzékelt a New York-i ötödik sugárúti palotákban és a hetvenszobás, ötemeletes „nyári lakban”, Rhodes Islanden, amelyet genovai és torinói reneszánsz paloták mintájára építettek. A *The Breakers* nevű palota, amelyet Gladys örökölt, a család egykori fényűző életvitelének szimbólumává vált.⁴

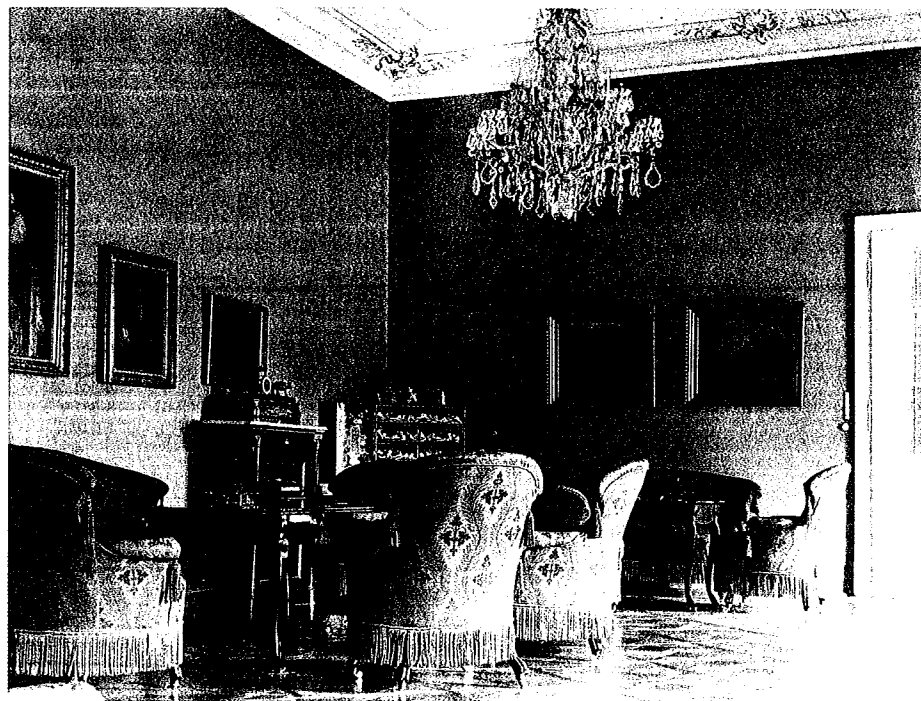
A társasági rovatok állandó szereplői, Széchenyi gróf és Gladys Budapesten is csak palotában lakhattak: megvásárolták az Andrássy út és Bajza utca sarkán fekvő Erdődy–Semsey-villát, amelyet kibővítettek, és az Andrássy út legnagyobb, legfényűzőbb, 4000 négyzetméteres palotájává építették át, mindezt a mágnaslány pénzéből (ma orosz nagykövetség). Itt laktak akkor is, amikor éppen Magyarországra látogattak öt lányukkal, köztük a középső Alice-szel.⁵ A férjet, gróf Széchenyit 1921-ben amerikai nagykövetté nevezték ki. A lányokat osztrák, angol és magyar grófokhoz adták feleségül nagy csinnadrattával. Alice így az Andrássy úti palotában és az amerikai fényűző házak világában nőtt fel, amelyet F. Scott Fitzgerald *A nagy Gatsby* című regényében ábrázolt.

Az amerikai családi palotákat berendező nagymama nevét viselő Alice alig másfél évvel első bálja után egy magyar grófhhoz, Hadik Bélához ment feleségül. A fiatal pár 1931-ben, Washingtonban tartott nagyszabású esküvőjéről és Alice ruhájáról a *New York Times* társasági rovata is beszámolt (akárcsak korábban Alice első báljáról) a gazdasági válság kellős közepén. Az esküvőn – amelyen Alice édesanyja egykori fehér szaténruháját viselte – a korabeli elitből több mint ezren vettek részt. Horthy Miklós és Bethlen István táviratban üdvözölte az ifjú párt. A First Ladytől, Herbert Hoover feleségétől az Egyesült Államok történetének egy igen régi kiadását kapták nászajándékkul. Alice anyósa, Zichy Alexandra grófnő egy Mária Teréziától származó gyémánt nyakláncot ajándékozott újdonsült menyének, hozzáillő fülbevalókkal.⁶

A seregélyesi Zichy-kastély Béla gróf anyja kezével került a Hadik család birtokába. Béla apja, Hadik János a hétéves háborúban Berlint megsarcoló Hadik András huszár tábornok ükunokája volt, akinek Mária Terézia adományozott grófi címet.⁷ Hadik János az őszirózsás forradalom előestéjén egy napig a miniszterelnöki posztot is betöltötte, ám a tüntetések hatására megbízatását visszaadta – a miniszterelnöki székben Károlyi Mihály követte. A Tanácsköztársaság idején Seregélyesről a székesfehérvári fogházba került, ám – az országgyűlési almanach szerint – „a seregélyesi lakosok követelésére” kiengedték. Mai napig úgy emlékeznek vissza a grófra és családjára,

mint akik közvetlen, jó viszonyt ápoltak a helyi lakosokkal, a seregélyesi gazdákkal és az uradalmi cselédekkel. Hadik János a két világháború között felsőházi tagsága mellett számos gazdasági és szociális szervezet tagja volt, az országgyűlési almanach jellemzése szerint „legjobban érdeklik a gazdasági és szociális kérdések”.⁸ Persze ez igen gyakori közhely ebben a kiadványban.

Alice ebbe a közegbe került a seregélyesi kastélyba, Béla gróf feleségeként, ám a szüleitől – elsősorban anyjától örökölt – luxust is igyekezett megőrizni, bár a klasszicista kastélynak a családi palotáknál szűkösebb viszonyai között. Alice és Béla gróf esküvő utáni seregélyesi fogadásáról a magyar filmhíradó is beszámolt 1931 júniusában.⁹ A Vanderbilt lány hozománya vélhetően többszörösen meghaladta az üknagyapa Berlinben zsákmányolt sarcát. Alice hozott magával a kastélyba az anyjától örökölt ezüsből is. Ez került aztán ládába a második világháború alatt. Alice az 1937-es rendszámlista alapján

azon 55 magyar közé tartozott, akik a felső tízezer – köztük a primadonna Fedák Sári – autótípusának, egy Cadillacnak is a tulajdonosai voltak.¹⁰ A luxus mellett jótékonykodott, és közéleti szerepet is vállalt, miként az apja, aki a Gyermekvédő Liga elnöke volt.

A magazinokba illő, hírességekkel tarkított tündérmesének a háború vet véget.

Történt, hogy Alice-t a háború alatt felkérték a Fejér Megyei Közjóléti Szövetkezetek megbízásából eljáró, jótékonysági feladatra alakult munkaközösség elnöki tisztségére. A munkaközösség egyik feladata a rászorultak segítése és a földosztás volt. Így került rá a Széchenyi–Vanderbilt lány, Hadik Béláné mint elnök aláírása arra az 1944. május 5-én, a helyi jegyzőnél készült jegyzőkönyvre, amellyel az öt katasztrális holdnál kisebb zsidó földek egy részét osztották szét újra az arra rászorulóknak ítélték között.¹¹ Tette korántsem volt szokatlan, hiszen a nála jóval befolyásosabb emberek, a helyi törvényhatóságok vezetői is gyakran kulcsszerepet játszottak a gettósítás és a vagyonelkobzás végrehajtásában, nemritkán a jótékonyság ürügyével.¹²

A magyar csendőrök ekkor már javában tartottak házkutatásokat és kínvallatásokat a faluban a sárga csillag viselésére kötelezett családoknál „zsidóvagyon rejtegetése” miatt. Pletykálták a faluban, hogy „azt csinálták szerencsétlen zsidó nők, hogy föltolták a méhbe a kis arany nyakláncot, vagy amijük volt, hogy megmentsek”.¹³ Hiába tették. Május 17-től a járás zsidótörvények hatálya alá eső lakosait a Seregélyesen létrehozott zsúfolt gettóba költöztették. Mielőtt Székesfehérvárról az auschwitzzi megsemmisítő táborba deportálták a családokat (többségében nőket és gyerekeket), a csendőrök veréssel és motozással megpróbálták utolsó értékeisebb tárgyaikat is elvenni tőlük: először a faluban, aztán a bevonulózás előtt a városban.¹⁴

A faluban minden idős embernek, akivel csak beszéltem, voltak történetei a deportálásokról. Emlékeztek a szomszéd gyerekekre vagy öregekre, akiket a hivatalos rendelkezéseknek megfelelően a gázkamrákba küldtek. Ekkor érzékelték először a háború során helyben, a faluban a tömeges erőszakot.

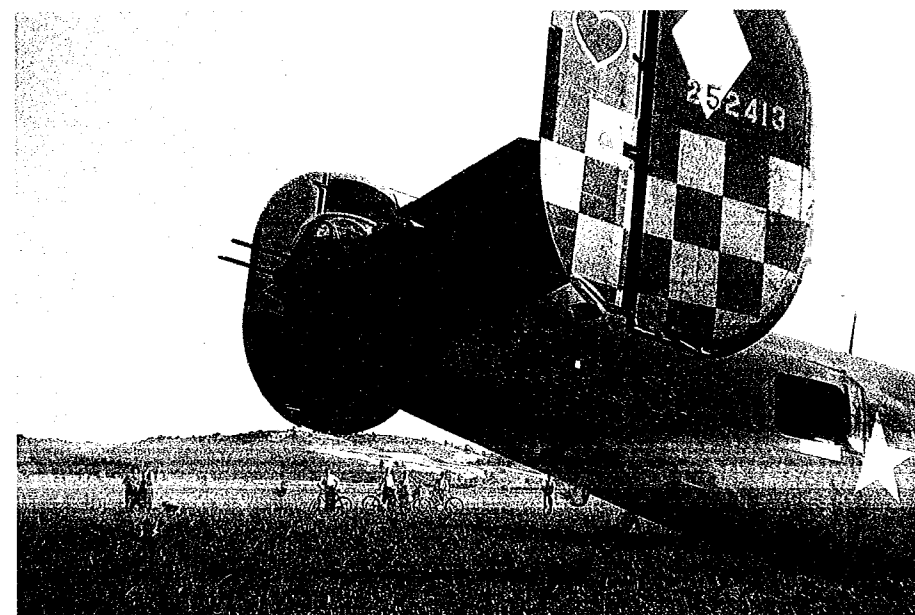

A frontról hazatérő katonák történetei 1944 nyarán mindennapos tapasztalattá váltak.

A deportálásokat követő őszön a falu és a közeli város légtere már kicsúszott a németek kezéből. A város – a nyári deportálásokat leszámítva – az ország más részeihez képest addig békés életet élt. Sok háborús menekültet fogadtak be, akik a front elől menekülve abban bíztak, hogy a háborús pusztítások elkerülnek a környéket. Az első amerikai bombázásig tartotta magát a legenda, hogy a 19 évesen elhunyt jezsuita novícius, Kaszap István szelleme, akit Székesfehérvár csodatévő „védőszentjeként” tiszteltek, megóvjá a légtérrel, eltéríti az amerikai pilótákat a várostól.¹⁵ A közeli Seregélyes szélén, a grófi kastélyban rendezkedett be néhány, a pilótáknak jeleket küldő német rádiós, akik a közeli börgöndi repülőtérrel felszálló gépeket is irányították, lehallgatták az ellenséges gépek rádióbeszélgetéseit.¹⁶ A börgöndi repülőtéren olyan híres német vadászpilóták tartózkodtak ekkor, mint Erich Hartmann

(akit bajtársai kölyökképe miatt Bubinak hívtak, mások pedig „fekete ördögként” emlegettek). Hartmann több mint 300 ellenséges (zömében szovjet) gépet lőtt le, ezzel mind a mai napig minden idők legeredményesebb vadászpilótájának számít. Több mint egy tucatszor hajtott végre kényszerleszállást, egyszer orosz fogságba is esett, ám onnan megszökött.¹⁷ Börgöndről szállt fel ekkoriban Heinz Ulrich Rudel, a német légierő propagandaalakja, zuhanóbombázó-pilóta, akinek a nevéhez 600 harckocsi elpusztítását kapcsolták, és hozzá kötik egy Balti-tengeri szovjet csatahajó elsüllyesztését is, egyetlen találattal, a kronstadti kikötőben. És ebben a légtérben harcolt ellenük Georgij Beregovoj szovjet pilóta, aki később, 1968-ban űrhajósként lett világhírű azzal, hogy sikertelen kísérletet tett két Szojuz űrhajó összekapcsolására az űrben. Többet ezután nem lőtték fel az űrbe.¹⁸

A környékbeli kamaszok, a távolból figyelve a légi csatákat, arról ábrándoztak, hogy egyszer ők is pilóták lehetnek. Amikor egy-egy gép lezuhant a határban, a falu lakói közül aki tudta, befogta a lovát, mások meg szaladtak a gép roncsaihoz. Aki előbb ért oda, annak több zsákmány jutott. A későn

érkezők már csak a bakancsától, jobb ruháitól megfosztott pilóta holttestét és a gép roncsait nézegethették mint egyfajta háborús látványosságot.¹⁹ A roncsokból kibányászott anyagot háztartási vagy építőanyagként hasznosították újra, a gyerekek eltették emlékbe féltve őrzött, titkos kincsként.²⁰ Az ejtőernyő vászna különleges érték volt, több ruha kitelt belőle – igaz, egyforma mintával és színben.

Az állomásfőnök kamasz fia is a távolból figyelte a légi csatákat. A szomszédos városi iskolába járt, ahol már tanult valamiképp németül. Kicsit tudott a német katonákkal beszélgetni, akik néha beengedték a kastélyba, a rádiószobába, amiről a falusi kamaszok többsége csak álmodozott. Egyszer az irányító tiszt a fejére tette a pilóta-fejhallgatót, és a rádiósok fordították neki a közeledő angol bombázók pilótáinak elfogott beszélgetéseit, amelyek emlékei szerint arról szóltak, hogy „piszokul jól lőnek ezek a fritzek!”²¹

A faluban számos pletyka keringett arról, mi történt a grófnéval az oroszok első bejövetelekor – ahogy akkoriban hívták, mert többször foglalták el a falut a front hónapokig tartó ingadozása miatt.

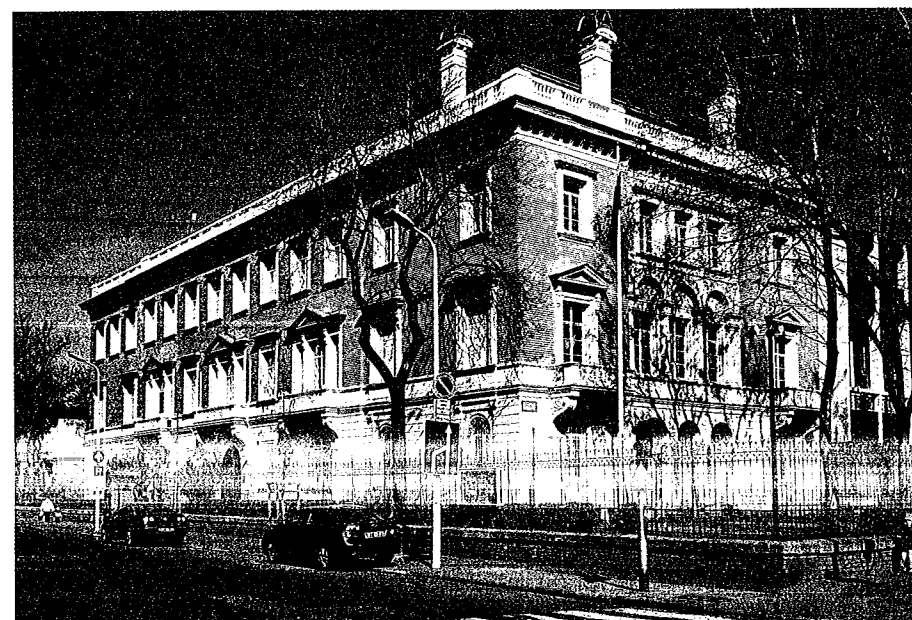
1944 decemberében két fiával a grófnő ott maradt a kastélyban, melynek a földszinti részén előtte a német rádiósok adtak jeleket repülőiknek. Férje katonai szolgálatot teljesített. Egyes falubeliek szerint talán abban reménykedtek, hogy az amerikai származás majd jelent valamit a gyakran amerikai páncélosokkal érkező szovjet katonáknak. Nem sokat jelentett.²²

A háború után azt is mesélték a faluban, hogy a grófnő – amikor a szovjet katonák beköltöztek a kastélyba – „kivetkőzött cselédnek”, cselédruhában elbújt az uradalmi cselédek házaiban. A falubeli parasztok szerint a cselédek szerették, ezért elbújtatták, de az egyikük a haragosa volt, így feljelentette. Elárulta, hol rejtőzik, a szovjet katonáknak, akik akkor már javában keresték a faluban a nőket. Ezek után vele is az történt, mint azokkal a nőkkel, akik nem tudtak elbújni vagy álcázni magukat: a katonák elkapták és megerőszkolták – mesélték a faluban. Mások nem tudnak erről az esetről. A nemi erőszakba nemritkán belehaltak az áldozatok, akadt, aki öngyilkos lett, mások kékre-zöldre verve megmenekültek. A falu lakói akkor már hónapok óta hol a német, hol a szovjet katonák parancsára jártak árkot ásni a falu határába.

Ezután jöttek vissza a német katonák januárban, és vitte el a grófnő férje két kamasz fiukat, akikkel a falusi fiúk együtt játszottak, és az „amerikai mágnašlányt” – ahogy a falubeliek hívták.²³

A front közeledtekor a nagy sietségben már nem ásták ki a kastély parkjában ősszel elásott kincsesládákat, amelyekbe a családi ezüstöt rejtették. Amikor a németek visszatértek, a föld már fagyos volt, és vastag hó borította, talán ezért sem. A község pénzét szintén a front idején ásták el egy vaskazettában, amely 1945 áprilisában meg is lett.²⁴

A háború után a Vanderbiltek igényeinek megfelelően átépített, Andrassy úti Széchenyi–Vanderbilt-palotába előbb a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, majd a szovjet nagykövetség költözött. Ez volt a legnagyobb luxuspalota a pesti belvárosban. A sugárutat Sztálinról nevezték el. Az alagsorban börtönzárkát alakítottak ki, ahol 1956-ban Maléter Pál és Erdei Ferenc is raboskodott. Az egykori Széchenyi–Vanderbilt-szalonban ekkoriban Andropov nagykövet olyan korabeli hírességeket látott vendégül, mint Ivan Szerov, a KGB elnöke, Malinyin vezérezredes, Konyev marsall és Anasztaz Mikojan.²⁵

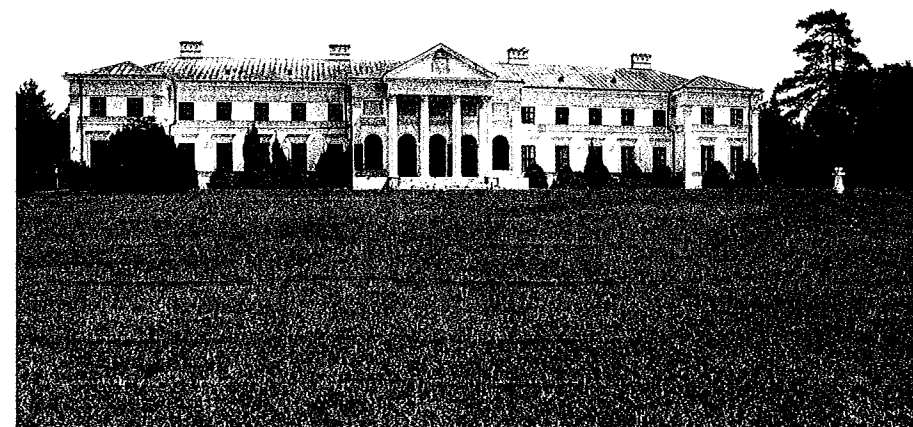
Az épület ma az Oroszországi Föderáció Nagykövetsége: itt működik a konzuli osztály.²⁶

A seregélyesi klasszicista kastély oszlopai előtt a háború alatt hosszú tömegsírt ástak, ahová a környékbeli súlyos harcok katona és civil áldozatait temették. Felnőtt férfi nem sok maradt a faluban: elvitték őket – mint a fiatalabb nőket is – földmunkára, vagy a háború miatt nem tértek haza. A ruháiktól megfosztott tetemeket részben a falusi kamaszokkal temették el, némi élelemért, ruháért, vagy egyszerűen csak parancsszóra. Az egyik falusi kamasz néha a grófné egyik fiával is járt a háború előtt vadászni. A háború vége felé mondogatták neki a felnőttek, hogy géppisztollyal ne vadásson, mert azzal nem lehet pontosan lőni.²⁷ Az erőszak és a holttestek látványa addigra megszokottá vált.

Az első halott látványára mindenki emlékezett, akit kérdeztem. A férfiak remegő hangon, a nők gyakran sírva. A későbbi halottak emléke olyan természetesen rakódott egymásra, mint tömegsírban a meztelen talpak, emléküik is elmosódott. A tömegsírba temetett szovjet katonáknak a háború után a kastély kertjében emlékművet emeltek.²⁸ Nemcsak őket temették oda, hanem azoknak a holttestét is, akik a házról házra folyó harcok után az utcákon maradtak, és a személyazonosságukat nem tudták megállapítani. A harcok miatt nem mindig volt idő a rendes temetésre.²⁹

Miután a gróf elvitte magával a grófnét, valószínűleg a kastély előtti tömegsírba temették annak a vasutasnak a kővé fagyott holttestét is, akit 1945. január 28-án végzett ki a vasútállomással szemben két tábori csendőr és két nyilas – a szemtanúk későbbi vallomása szerint.³⁰ A kivégzésre egy másik vasutas feljelentése alapján került sor. A kivégzett vasutas idegen volt, a front elől menekült a faluba a tél elején. A vasutasokon kívül nem sokan ismerhették, ők is csak felületesen. A nevét később senki sem tudta helyesen leírni vagy kimondani a vasútállomáson dolgozók közül, sem a népbíróági tárgyaláson, amely az ügyében indult. Mielőtt eltemették a hóval borított, kemény földbe, napokig ott heverhetett a szállingózó hóesésben.³¹ Akkoriban ez nem volt szokatlan. A halottakról a lábbelit szedték le először.

Aznap a falut vastag hó borította. Késő este a nagy kastélyt a leghalványabb fény sem jelezte az elsötétítés miatt. A kastély ma is üres, előtte az egykori tömegsír helyét semmi sem jelzi. Amikor falubeli segítőm, a megyei levéltárban dolgozó, hórihorgas Bödő Pista segítségével a kertek alatt bejutottam a kastélykertbe, végigsétáltunk az úton az egykori tömegsír fölött. Nem tudtuk, mikor taposunk csontokon. A kastély oldalában egy szovjet katonai emlékmű és feliratai jelezték, hogy embereket is temettek a kertbe.³² A kastély 2015-ben a jordán királyi család bankjának tulajdonába került: a pletykák szerint luxusszállodává akarják átalakítani az épületet, amelynek környékét gaz nőtte be. A helybeliek azt beszélték, hogy a jordánokat a közeli börgöndi repülőtér is érdekelné fogja, mert át lehet építeni magánrepülőgépek számára.³³ Erről a reptérről szálltak fel 1944-ben a kastélyba beszállásolt német pilóták.

A tenispálya hálójá leszakadt, már semmi sem emlékeztetett arra, hogy egykor a világ egyik leggazdagabb emberének unokája is a kastély falai között élt. A faluban a legidősebbeknek a múltból beszélve még eszükbe jutott a mágnáslány. Az idegen kivégzésére vagy az őt feljelentő vasutasra már senki sem emlékezett.

Ez a könyv arról az emberről szól, akinek a feljelentésére az idegent kivégezték. A feljelentés miatt a háború után háborús bűnösként népbíróság elé állították: előbb felmentették, majd három év múlva elítélték. Szabadulása után bányában dolgozott, 1956-ban munkástanács tag volt, majd több mint három évtizedre, Nagy Imre újrateremtéséig az állambiztonság ügynökévé vált. Falujából írt jelentései a Kádár-korszak egyedülálló nézőpontját adják.

* * *

A könyv a feljelentő élettörténetének pikareszkbe illő fordulatain keresztül meséli el a 20. század magyar történelmét Trianontól 1989-ig.

Többek között a következőkre keresem a választ: miként válik egy hétköznapi ember háborús bűnössé, majd három évtizedre az állambiztonság ügynökévé? Milyen módon tudja megőrizni a titkait, és ezek hogyan hatnak a környezetére? Hogyan változnak meg egy családon, egy szomszédságon, egy munkahelyen vagy egy falun belül az emberi és társadalmi kapcsolatok a besűgás hatására? Miért uralják a közelmúltról szóló magyar közbeszédet a tettesekről és áldozatokról szóló történetek? Milyen formában található meg a személyes múlt az ügynökjelentésekben, a népbírósi peranyagokban, az iskolai vagy munkahelyi iratokban és a személyes visszaemlékezésekben?

A könyv célja, hogy egyetlen ember életén, szűkebb környezetén és kapcsolatrendszerén keresztül érthetőbbé tegye azokat a folyamatokat, amelyek a 20. század második felében meghatározták a társadalom mindennapjait. Arra a kérdésre keresem a választ, milyen mértékben változtatta meg a köz- és magánszféra határait és a közéleti részvétel mintáit a második világháború és a kommunista diktatúra. A könyv szereplője a teljes Kádár-korszakban (1957-től 1989-ig) jelentéseket írt egy nógrádi bányászfaluból, ábruhás királyként a jelentésein keresztül osztott igazságot a falu ügyes-bajos dolgaiban, miközben az NB II-ben is játszó helyi labdarúgócsapat szakosztályának meghatározó vezetőjeként bejárta a bányavidéket. Első ügynöki feladatát az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűzet kiváltó szereplők (akik a falujában éltek) és szociáldemokrata apósa miatt kapta, utolsó feladatát Nagy Imre 1989-es

újrateremtése kapcsán. A sortűz idején ő maga is megsebesült, de vélhetően nem ezzel vették rá, hogy jelentéseket írjon, hanem azzal, hogy 1948-ban háborús bűnösként 10 év szabadságvesztésre ítélték, amelyből másfél év után kedvezményrel szabadult a politikai foglyok börtönévé váló, hírhedt Gyűjtőfogházból, illetve azzal zsarolták, hogy 1956-ban munkástanács tag volt. 1956-os munkástanács tagsága és az egykori háborús bűn együtt elégséges szervezési alapul szolgálhatott.

Engem elsősorban nem a népbíróságok, az állambiztonsági hálózat vagy a szervezés története érdekelt, hanem az a világ, amelyet a bírósági és hálózati akták teremtettek, amelyet a főszereplő és az aktákat olvasó, szerkesztő hivatalnokok és tisztek hoztak létre. Ez a képzelt, hivatali nyelven, aktákban létrehozott világ folytonosan a létező társadalom tagjaira hivatkozott, azonban kérdéses, miként hatott rájuk, egyáltalán volt-e átjárás a két világ között.

A főszereplő – akit vasutasként, később bányásként, háborús bűnösként és ügynökként is csak Gy.-nek fogok hívni – élettörténetét rendre keresztelte az országos politika, annak ellenére, hogy közepes tanulóként, négy polgárral élete javát fizikai munkásként vagy alacsony irodai beosztásban a vasútnál, majd a bányánál töltötte.

A történet a második világháború utolsó, leghidegebb telén, 1944/1945 fordulóján kezdődik, nem véletlenül. 1945 fordulópont volt, és alapvetően meghatározta főszereplőm életét, a mozgásterét létrehozó társadalmi közeg azonban korántsem változott meg a háború hatására. 1945 a köztörténetben a mai napig éles határvonalként választja el a háború előtti és azt követő világot, annak ellenére, hogy időről időre fellángolnak a hitviták 1945 fordulópontszerepéről.³⁴ Holott az erőszak nem 1945-ben vált elfogadott társadalmi gyakorlattá, és azok az intézmények, amelyek táplálták, szintén komoly múltra tekintenek vissza.

Jegyzetek

- 1 Csordás 2012. A kincset a székesfehérvári Szent István Király Múzeum őrzi, de tulajdonviszonyai a mai napig rendezetlenek. Ezúton is köszönöm a múzeumban dolgozó dr. Demeter Zsófia tájékoztatását.
- 2 Károlyi Mihályt és a *Szalon* című lapot idézi: Gábor 1993.
- 3 Ady 1908.
- 4 Vanderbilt II 2012.
- 5 Gábor 1993.
- 6 *New York Times* 1931. április 19. 37.; *Budapesti Hírlap* 1931. április 21. 8.; <http://royalmusingsblogspotcom.blogspot.de/2011/04/countess-alice-szecheny-marries-in.html> (2016. augusztus 25.) Alice első bálozásáról is külön hírben számoltak be: *New York Times* 1929. december 20. 38.
- 7 Farkas 2002.
- 8 Kun – Lengyel – Vidor 1932: 390–391.
- 9 Magyar Híradó, Hadik Béla gróf és felesége, Széchenyi Alice grófnő Seregélyesen. 1931. június. <http://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=9638>
- 10 <http://www.cadillaclasalle.hu/content/az-1937-es-magyarorsz%C3%A1gi-cadillaclasalle-popul%C3%A1ci%C3%B3> (2014. január 29.)
- 11 FML V. 168. 2. d. 23. Az 5 kh-on aluli zsidóingatlanok juttatása. Jegyzőkönyv az öt holdon aluli zsidó ingatlanok juttatási javaslatáról. 1944. május 5. A földosztás ezen formája interpretálható a magyarországi zsidó népirtás funkcionista modelljében is, amely szerint gyakorlatias szempontok: közellátási, gazdasági, pénzügyi válsághelyzetek megoldása motiválta a döntéshozókat. A holokausztot magyarázó modellek közül a leggyakoribb, egymással örökös vitában álló intencionalista, illetve funkcionista (a holokauszt gazdasági racionalitását hangsúlyozó) modelltől és e megközelítések lehetséges meghaladásáról lásd: Gyáni 2008. Ez a vitát meghaladó és a magyar történetírásban is egyre gyakoribbá váló nézet az antiszemita ideológiával is magyarázza a népirtást. Ennek legnagyobb hatású példája a Kádár Gábor és Vági Zoltán által „posztfunkcionalistának” nevezett munka: Gerlach – Aly 2005. Ezen túlmutat az a felfogás, amely nem a magyar vagy német hatóság, hanem a magyar társadalom felelősségét emeli ki a deportálásokat kísérő vagyonelkobzások kapcsán: Kádár – Vági 2003: 219.; ill. Kádár – Vági 2005.
- 12 Molnár 1995.
- 13 Interjú B. Vincénével.
- 14 Vö. Dóczi Sándorné visszaemlékezésével, 2004. <http://www.centropa.org/hu/biography/doczi-sandorne> (2016. augusztus 25.) A seregélyesi Kiss László 1945. májusi feljegyzései: Kiss 2004; Forró 2011.
- 15 A Kaszap-kultuszt megalapozó egyik első kiadvány, amely boldoggá avatási – végül be nem fejezett – perére készült: Endrődy 1941. 1944. szeptember 19-én késő este bombázták Székesfehérvár pályaudvarának környékét. Tihanyi 2002: 258–259.
- 16 Interjú M. Miklóssal.
- 17 Toliver – Constable 1985: 12.
- 18 SZVL XV-31. Kézirattár 353. Lajtai János: Csata a város felett, 1944–45. 40.; Rudelről: Stolberg-Wernigerode 2005: 160–161. Beregovojról: http://www.urvilag.hu/nyomtat/holdraszallas40/20090822_az_amerikaiszovjet_holdexpedicios_versen_y_3resz (2016. szeptember 5.)
- 19 Interjú P. Bélával.
- 20 A háború alatt seregélyesi kamasz, S. Gyula interjúpartnerem a mai napig őríz egy lezuhant repülőgépből származó darabot (interjú S. Gyulával). A falu határában a sok egykori légi csata miatt a mai napig találunk repülőgép-maradványokat. Vö. <http://www.honvedelem.hu/cikk/39868> (2016. augusztus 25.) <http://index.hu/>

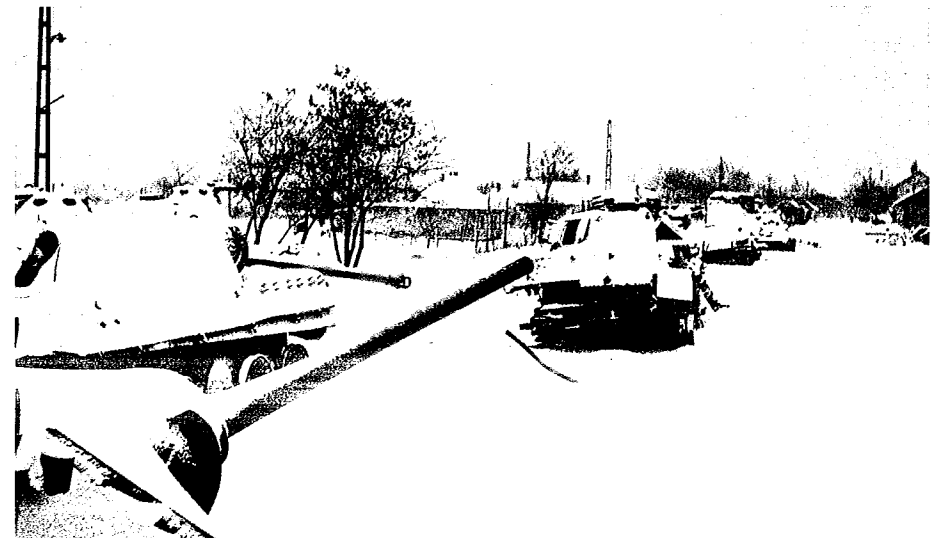
- tudomany/tortenelem/2014/09/20/naci_vadaszgepet_talaltak_seregelyes_mellett/ (2016. augusztus 25.)
- 21 Interjú M. Miklóssal, aki 1944 végén 14 éves volt.
- 22 Uo.
- 23 Interjú H. Istvánnal és B. Vincénével.
- 24 FML Kézirattár 390. Füsi József visszaemlékezése.
- 25 Az Andrásy út – Bajza utca – Lendvay utca – Munkácsy Mihály utca által határolt teljes épülettömb szovjet tulajdonba került, ezen belül maga a palota központi szerepet kapott a szovjet épületek között. Rainer M. János szerint 1956-ban nem tudni, hol működött maga a nagykövetség, de a palota volt a területen működő információs központ feje. Rainer 1993.
- 26 Gábor 1993.
- 27 Interjú P. Bélával.
- 28 Az emlékműre 156 nevet véstek cirill betűkkel. FML Kézirattár. Szovjet emlékművek a megye területén.
- 29 Seregélyesen a front idején a polgári áldozatok száma a falu lakosságához mérten igen magas volt: a halotti anyakönyvek alapján 93 fő polgári áldozatot azonosítottak a 46 fő zsidóként deportált és 42 fő katonai áldozat mellett (több halottat nem tudtak azonosítani). FML Kézirattár 778. A II. világháború Fejér megyei áldozatainak névjegyzéke. Seregélyes. A falu lakóinak száma 1945 után 4100 fő volt. FML V. 168. 1. d. I. Helyzetjelentések. 554/1946.
- 30 BFL XXV. 2. b. Gy. László bűnügyének iratai. 689/1948. egyesítve 88425/1949. (= Gy.-per 1); valamint BFL VII. 5. e. Budapesti Királyi Büntetőszék (1946-tól Budapesti Büntetőtörvényszék) Népbíróságtól átvett peres ügyei. 22620/1949. Gy. László (= Gy.-per 2) 11, 17. A kivégzésről V. János és M. Miklós vallomásai a Magyar Államrendőrségen. 1945. szeptember 6.
- 31 1945. január 29-én 0,5; 30-án 1,2; 31-én pedig 3,4 cm hó esett a térségben. Országos Meteorológiai Szolgálat Szakkönyvtára. *Országos Meteorológiai Intézet Évkönyve* 1955. 1945-ös év: 98–99.
- 32 Korántsem ritka a tömegsírok hasonló kezelése, mivel az emlékművek általában nem a halottak, hanem a – többnyire hivatalos – megemlékezések céljaira készülnek. Ezért előfordul, hogy az egykori sír fölött út fut keresztül egy új emlékműig, így a látogatók óhatatlanul emberi sírokon taposnak, amikor a hamis helyre állított emlékmű felé igyekeznek. Másrészt az emlékmű tartalma és a halottak listája gyakran nem egyezik a tömegsírban fekvők identitásával, ami ismételten megalázza emberi mi-voltukban a halottakat. Vö. az egykori megsemmisítő tábor, Sobibor helyén az 1965-ben készült emlékmű nem említette, hogy a tömegsírban fekvők zömét zsidóként ölték meg, és az 1965-ös emlékműig vezető betonút alatt tömegsírok vannak, vagyis a látogatók a sírokon sétáltak. *Lukasz Mieszkowski The New Sobibór Exhibition előadása. Imre Kertész Kolleg, Jéna, 2014. február 24. és <http://cargocollective.com/marcinurbanek/sobibor>; <http://bustler.net/news/2971/winning-entry-selected-for-sobib-243-r-museum-memorial-competition> (2016. augusztus 25.)*
- 33 <http://feol.hu/hirek/a-jelek-arra-mutatnak-hogy-komoly-a-szandekuk-a-luxus-hotelre-1686252> (2016. augusztus 25.)
- 34 Ezeket a vitákat részletesen ismerteti: Ständeisky 2015: 10–31. Az 1945 fordulópont vagy korszakhatár jellegéről folytatott, gyakran parttalanoknak tűnő viták helyett 1945 emlékezetben betöltött helyére helyezi a hangsúlyt: Gyáni 2016b: 216–225. Az 1945 előtti társadalmi folyamatok háborút követő kontinuitásával és diszkontinuitásával foglalkozik: Bódy – Horváth (szerk.) 2015.

I.

1945

1. Országút

1945. január 27., szombat. Magyarország az év eleje óta a második világháború fő hadszíntere Hitler számára, akivel együtt milliók hiszik, hogy a háború végkimenetele még megfordítható.¹ Aznap a térdig érő hóban három vasutas baktatott az országúton a frontváros felé.² Két húsz év körüli fiatal és egy náluk kétszer idősebb férfi, akinek egy nap sem volt hátra életéből. Előtte három napig esett a hó, csak aznap reggelre állt el.³ A falu és a város között elnyúló síkságot keményre fagyott, vastag hótakaró világította be a sűrű hófelhők alatt.⁴ A megfagyott hó elfedte a temetetlen holttesteket.⁵ Az egy héttel korábbi harcok roncsait és a környéken rommá lőtt házakat

fehérre keményedett lepel borította. Néhány páncélos láncalpának nyoma vert ösvényt a mély hóban az úton. Az utat szegélyező kilőtt harckocsik és jéggé fagyott holttestek mellett időnként feltűnt egy-egy német katonai jármű, amelyek, dacolva a méteres hótorlaszokkal, a többször megostromolt város, Székesfehérvár felé tartottak.⁶

A három vasutas csak a távolból hallhatta a fegyverek dörgését és a bombázást, amely az aznap induló orosz ellentámadást készítette elő. Bő egy héttel korábban több mint 300 német tank és páncélos (zömmel a mozgékonyaknak számító Panzer IV. és Panther harckocsi, és néhány Tigris) indított sikeres támadást a velük szemben álló, körülbelül 250 szovjet harckocsi ellen. Aznapra megfordult a helyzet – ezt a három férfi még nem tudhatta, bár a távolból hallhatták a közeledő páncélosütközet zaját. A szovjet csapatösszevonások miatt a Velencei-tótól északra közel 350 szovjet tank és páncélos (köztük több Amerikában gyártott Sherman és néhány T-34-es) gyülekezett az ekkor még harcképesként megmaradt, 100-nál alig több német harckocsi ellen.⁷ A visszavonuló német haderő több mint egy hete felrobbantotta a megmaradt budapesti hidakat is,⁸ Adolf Hitler pedig a légitámadások idején többnyire már csak berlini bunkere mélyén szötte az ellentámadás terveit II. Frigyes portréja alatt, akinek lehetetlen helyzetből sikerült elkerülnie a vereséget a hétéves háború végén az orosz békekötés miatt.⁹ Hitler számítása a szovjet–amerikai szövetség tartósságát illetően a néhány évvel későbbi történések alapján nem volt alaptalan, azonban a magyarországi fronthoz fűzött túlzott reményeit még vezérkari főnökei sem tudták megingatni. Január elején német páncélosokat vezényeltek Lengyelországból Magyarországra, miközben a szovjet hadosztályok Krakkótól északra több száz kilométeres szakaszon áttörték a frontot, és csekély ellenállással Berlin felé tartottak.¹⁰ A német haderő-átcsoportosítás miatt Budapest ostroma elnyúlt, a front visszatérését pedig a Fejér megyei falvak nagyon megsínylették. Az országúton baktató három vasutas sorsát és a második világháború utolsó európai felvonását is eldöntötte Hitler és követői győzelembe vetett hite.

A német győzelem reménye is ezekben a napokban támadt fel legerősebben és talán utoljára a Dunántúlon. Ez különösen igaz a Székesfehérvár

körül, már a háború előtt is nyilas hagyományokkal rendelkező régióra, köztük olyan falvakra, mint Seregélyes és Lovasberény,¹¹ ahol az utolsó háborús télen is nőtt a nyilasszimpatizánsok és önkéntesek száma.¹² A Seregélyesről Székesfehérvárra vezető országút – amelyen a három vasutas haladt – kulcsfontosságú volt a Székesfehérváron és környékén harcoló szovjet csapatok utánpótlása szempontjából.¹³ Magyarország Hitler és Sztálin szemében a tél e heteiben kiemelten fontos frontszakasszá vált, ezen belül a leghevesebb harcok még márciusban is nem messze innen zajlottak.

Az országutat ugyanis keresztülszelte a Margit-vonal – a német hadászati védelem legfontosabb eleme a Kárpát-medencében –, melyet a polgári lakosság bevonásával építettek ki 1944 őszén. A seregélyesi és székesfehérvári lakosok ezen az őszen és télen hol a német, hol a szovjet hadsereg műszaki alakulatainak felügyelete alatt kényszerültek ásni a lövészárkokat.¹⁴

A megerősített német hadsereg a birodalom túléléséért, a szovjet sereg a végső győzelemért harcolt az egyik legnagyobb háborús károkat szenvedő magyar falu, Seregélyes körzetében. A harc azonban ezekben a napokban

északon, Lengyelországban dőlt el végérvényesen. Seregélyes a télen hétszer cserélt gazdát – a lakói körében gyakori mondás szerint. Valójában nehéz ezt megszámolni, mivel egyes időszakokban házról házra folytak a harcok a faluban, akárcsak Sztálingrádban, Berlinben vagy Budapest egyes részein. Seregélyest méltán nevezhetnénk a magyar falvak egyik Sztálingrádjának, nem csupán a pusztítás mértéke, hanem a „Budapest-erődért” folytatott harcban betöltött fontos földrajzi helyzete miatt is. A harcokban minden ház megsérült, a templomok és középületek romokban heverték, a malmot felrobbantották, az állatok elpusztultak, az aknák miatt a földeket tavasszal alig vetették be, így nyáron nem volt mit aratni, télen nem volt mit vágni. A következő évben tehát még kevesebb élelem jutott, mint 1945-ben, amikor annyi még megmaradt, amennyit a fosztogató orosz katonák elől el tudtak rejteni. A falu közelében húzódó Margit-vonal célja Németország határának délkeleti védelme volt. A német hadvezetés ezzel a Dunántúlt Németország hadászati védelmi előterepévé tette, ezért is volt ebben a térségben nagyobb a pusztítás, mint számos német területen. Némi túlzással: Seregélyes környékén a német katonák már közvetve Berlint védték, azzal az előnnyel, hogy a magyar falvak, városok és lakosaik estek a küzdelem áldozatául. A Margit-vonalnál elért részleges német sikerek is táplálhatták a reményt a Budapesten harcoló német katonákban, és hozzájárultak Budapest ostromának elhúzó-dásához, a főváros nagyobb pusztulásához.¹⁵

A három férfi a havas országúton aligha tudhatta, hogy azok a német páncélosok, amelyek az országutat egy héttel korábban visszafoglalták a szovjet hadseregtől, karácsony előtt még a Varsó melletti Modlinban állomásoztak. A IV. SS-páncéloshadtest tagjai és vezetőjük, Herbert Gille a német hadtörténészek szerint Hitler legharcedzettebb és legsikeresebb katonái közé tartoztak. A Harkovnál, Kurszknál edződött és a keleti fronton megtizedelt egységekből létrehozott hadtest a varsói felkelés vérbefojtása után ősszel, Varsónál sikeresen állította meg a szovjet hadsereg Berlin, a fő csapásirány felé tartó csapatait. Karácsonyt követően a páncélos hadtest egységeit vasúti kocsikon álcázva Prágán, Bécsen, Pozsonyon keresztül Komáromba csoportosították át, kirakódásuk szovjet bombázások közepette zajlott. Gille és

páncélosai szilveszter éjjelét már harckészültségben várták. A páncélosok átcsoportosítása a Balaton és a nyugati magyar olajlelőhelyek védelmére Hitler azon utolsó nagyszabású tervei közé tartozott, amelyekkel a szovjet fronton ellentámadásba akart lendülni.¹⁶

Bár a két kudarc után indított harmadik ellentámadási kísérlet („Konrád–3” fedőnéven) Budapest határát is megközelítette, maga az átcsoportosítás végzetessé vált a Harmadik Birodalom számára a lengyel fronton, és Budapest második világháborús sorsát is eldöntötte. Miközben a IV. SS-páncéloshadtest „Totenkopf” (Halálfejes) és „Wiking” osztaga Budapest és Székesfehérvár környékét foglalta vissza, és Budapest felé tört előre, a szovjet csapatok előtt januárban megnyílt az út, és Krakkótól északra indítottak támadást Berlin felé. A Dunántúlon harcoló páncélosok nélkül egyetlen számottevő német erő sem állhatta útját a január 12-én indított szovjet offenzívának, amely április közepén érte el Berlint.¹⁷

Éppen azon a napon, 1945. január 27-én, amikor a három vasutas az országúton Fehérvár felé tartott, négyszáz kilométerrel északabbra a szovjet

csapatok az addigra romossá vált auschwitz–birkenau megsemmisítő tábor is elérték. Magyar hivatalnokok utasítására a magyar csendőrök ide deportálták a Seregélyes környéki és Fejér megyei, zsidónak minősített magyar állampolgárokat is előző év júniusában, a magyar államvasutak közreműködésével, ahol a vasutasok is dolgoztak. Nyáron a megyéből összegyűjtött, közel háromezer magyar zsidót, zömében nőket, gyerekeket és időseket, a két fiatalabb vasutas akkori állomáshelyén, Seregélyesen keresztül indították útnak Székesfehérvárról Pusztaszabolcson át Budapestre marhavagonokban.¹⁸ Feltehetően azért, hogy az emberekkel tömött vagonokat a fehérvári polgároknak ne kelljen látniuk, a vagonokba zártak hangos könyörgése ne zavarja meg nyugalmukat: Budapest felé ugyanis a vasúti sínek részben keresztülmennek a városon, míg Seregélyes felé egyből kivezetnek a városból. A bevagonírozáskor egy kilométeres sorban vonultak az emberek Fehérváron, akiket előtte a téglagyárban gyűjtötték össze a csendőrök a falvakból és a fehérvári gettóból a német katonák közreműködése nélkül. A bevagonírozáskor, a nyári hőségben egy napot töltöttek a fehérvári pályaudvaron a vagonokban. Egy vagonra csak két-három vödör víz jutott, így a deportált nők és gyerekek Seregélyes állomásán is vízárt könyöröghettek, ha megállt a vonat, amely csak reggel érkezett meg az egyébként órányi távolságra fekvő Budapestre.¹⁹

Annak ellenére, hogy a zsidótörvények előtt a zsidóság korántsem élt elkülönült életet, és a falubeliek manapság együttérzőn emlékeztek vissza a gettóba zárt családokra, a környékbeli deportálásokat kísérő minimális szolidaritás is bátorságnak, a hatalommal (elsősorban a csendőrökkel) való szembeszegülésnek tűnhetett:

„Elvitték a jó Klein Miksáékat, akik évtizedek óta boltosok és korcsmárosok voltak. (A mostani orvosi rendelő helyén laktak.) Nagyon jó szívú, jó lelkű emberek voltak, mindenki nagyon sajnálta őket, de nem mertek értük tenni semmit. Volt egy család Velencén, aki mégis bátor volt. Ez az idős Mohl néni volt. Sütött egy kosár pogácsát, és elvitte gyalog a nyéki állomásra, hogy ott a jó Klein családnak átadja, de meglátta ezt a műveletet a Novák Kovács Imre, és ráordított a Mohl néniire, hogy azonnal menjen innen, ne

osztogasson semmit, mert őt is beteszi a marhavagonba kedves zsidóival együtt. Így aztán a csendőrlegények elvezették az állomásról a Mohl nénit, aki aztán sírva hazajött. Nem sikerült a pogácsát átadni, de nagy tisztelet és becsülés érte, hogy ezt a szép emberséges dolgot meg merté tenni abban a vérfagyasztó időkben (sic!), hiszen az életével is fizethetett volna érte, mert amilyen kegyetlen ember volt a Novák Kovács Imre, kitellett volna tőle!”²⁰

A „zsidó ingatlanokat” (földeket) már korábban, 1943-ban szétszortták a Vármegyei Közjóléti Szövetkezet keretein belül a rászorulóknak ítélt seregélyesi lakosok között. Ahogy az országban általában, erre felé sem sokan tiltakoztak mindezek ellen, ám a faluban és a városban annál többen költöztek be az egykori „zsidó házakba”, tettek szert a deportált családok ingóságaira, legyen szó egy zsák búzáról vagy a családtagok hátrahagyott bútorairól, háztartási eszközeiről, ruháiról.²¹ A háborús hiánygazdaságban máshogy berendezési tárgyakhoz vagy ruhákhoz, babakelengyéhez jutni szinte kép-

telenségnek számított. Így a halálba küldött családok tárgyai – amelyeket a csendőrök nem vettek el – némi árubőséget keltettek a feketepiacon.²²

Az élelmiszer viszont egyre fogyott. Bár zsíros föld a seregélyesi, a német katonák beszállásolása azon a télen errefelé sem hozott bőséget a falu lakóira, jóllehet sok gondot sem okoztak a későbbiekhez képest, ahogy a falu még élő öregjei mesélik. A falu lakói a németek szemében nem számítottak ellenségnek, így a keleti fronton a civil lakossággal és a hadifoglyokkal szembeni kegyetlen arcukat nekik nem mutatták. A Seregélyest visszafoglaló halálfejes SS-osztag számos tagja a koncentrációs és megsemmisítő táborokban, a keleti fronton a civil lakosságot sem kímélő partizánvadász osztagokban és a politikai-rasszista célkitűzéseket végrehajtó SS-egységekben is teljesíthetett szolgálatot. Az SS-ben szolgáló katonák zömének szemében már a minimális együttműködés a szovjet hadsereggel is elégséges volt ahhoz, hogy az illetőt – legyen szó öregről, asszonyról vagy gyerekről – megsemmisítendő tárgyként kezeljék. Az erőszak a civilek ellen nekik nem számított új tapasztalatnak.²³

Seregélyes lakói – mivel nem minősültek ellenségnek – ezt nem feltétlen tudták róluk. Ám a keleti frontról érkező személyes beszámolók és a deportálás mellett az erőszak elfogadottá, mindennapossá válását a katonák jelenléte is elősegítette.²⁴ Az állami intézmények által támogatott 1944-es tömeges erőszak és gyilkosságok lehetővé tették, hogy 1945-ben az erőszak a civil életben akár elfogadható megoldási lehetőségként merüljön fel. Ennek ellenére a német katonák beszállásolásáról a lakosoknak nincsenek rossz emlékeik. Itt nem raboltak, a nőket nem bántották, itt nem vadásztak a civilekre, mint a keleti fronton, így januári visszatértük sokak számára megváltásnak számíthatott az első szovjet megszállás után, amelyről többnyire a gyilkosságok, a rablás és a tömeges nemi erőszak jut a visszaemlékezők eszébe.²⁵

A három vasutas a környékbeli nők megerőszakolásáról szóló történetek miatt tette meg a 16 kilométernyi veszélyes gyalogutat a hideg időben. A németek visszatértekor ezek a történetek uralták a szovjet hadsereg háborús rémtetteit ecsetelő elbeszéléseket. A magyar királyi rendőrség 1945. január 30-i, Székesfehérvárról szóló jelentése szerint: „a férfi és női lakosságot a szovjet csapatok lövészárkok ásására vitték ki a frontra, és ott éjjel-nappal dolgoztatták őket megszakítás nélkül. Az árkok ásása közben a szovjet katonák a nekik tetsző nőket bunkerekbe vitték be, és ott erőszakot követtek el rajtuk. A város területén hajtóvadászatot rendeztek a nőkre, és ahol nőket találtak, ha nem is vitték el rögtön, a házakat megjelölték és este hurcolták el. Juhacsek nevű kőfaragó feleségén a vörös katonák erőszakot akartak elkövetni, a férj védte a feleségét, mire a vörös katonák az asszony melleit levágták és megbecstelenítették, mindezt férjének végig kellett néznie és végül őt is agyonlőtték. [...] Egy, a szőlőhegyen lakó megbecstelenített leány arra kérte vőlegényét, hogy szúrja le, mert egy egész vörös csorda megbecstelenítette. Ezt a vőlegénye meg is tette, majd maga ellen fordította a kést és a vérében fetrengett, amikor is végül az oroszok lőtték agyon.”

A jelentés szövege egy főorvossal folytatott beszélgetés alapján 5–7000-re tette azon nők számát, akiket a városban a szovjet katonák megbecstelenítettek.²⁶ Eközben a lakosok száma Székesfehérváron ebben az időben egyes becslések szerint közel a felére, 48 ezerről körülbelül 25 ezer főre csökkent.²⁷

A helyenként túlzó jelentést, amely szerint a városban maradt minden második-harmadik nőt megerőszakoltak, a még hivatalban lévő nyilas főispánnak küldték szét propagandisztikus céllal. A seregélyesi visszaemlékezők mindegyike emlékezett a falubeli tömeges megerőszakolásokra.²⁸

Akivel háborús emlékeiről csak beszéltem a faluban, mindenkinek volt története arról, hogyan és hova bújtak el a nők a családban, szomszédságban. A sikeres elrejtőzésre egyfajta „hétköznapi győzelemként” emlékeznek vissza. Éppen ezért a falusi lányok és asszonyok ezekben a történetekben gyakrabban tűnnek fel furfangos, elrejtező vagy magukat álcázó menyecskeként, mint áldozatként. A szülőképes korú nők egyik leggyakoribb tapasztalatának számított, hogy napokon, éjszakákon keresztül hideg vermekben, ládákban, szekrényekben, a padláson és a pajtában, vagy a pap hatalmas ágya alatt rejtőztek több másik asszonnyal, miközben a katonák keresték őket; egyikük, amikor a „kozákok” takarítani vitték, vitte magával két kisgyereket, hátha a látványuk miatt a katonák visszafogják magukat (ez neki sikerült, másnak nem).²⁹ A gyerekek látványa miatt a szovjet katonák vagy magyar csendőrök szolidaritására számítani – legyen szó zsidóként deportált vagy megerőszakolni elvitt magyar asszonyokról – az utolsó és ritkán sikeres menekülési lehetőségek közé tartozott.

Arról, akit a katonák mégiscsak megtaláltak, érthetően nem szívesen beszélnek.³⁰ Ennek részben az az oka, hogy a megerőszakolt áldozatot – a helyszínről továbbvezényelt katonával szemben – az együttérzés mellett szégyen – és betegség – is kísért, mintha többé-kevésbé ő is tehetett volna arról, hogy megerőszakolták, mert nem volt elég ügyes.³¹ Az áldozatokról ezért alig-alig maradnak fenn emlékezések: történetük tabu a falusi közösségben, amivel nem feltétlenül kiközösítik, hanem védik is az áldozatot – a hallgatással fejezik ki szolidaritásukat.³² S. Kató esetére mégis többen emlékeztek Seregélyesen: egyesek szerint abba a betegségbe halt bele, amit az oroszoktól kapott, más szerint magába az erőszakba.³³ Mindenesetre a faluban az áldozattá válást éppúgy az áldozat tetteiből következő eseményként is ábrázolhatták (pl. túlzott barátkozás az oroszokkal), mint a csalafinta megmenekülést.

Az egyik asszony mesélte: „a szomszédasszonyom [...] egy olyan igazi nagy parasztasszony volt. Két lánya, vagy... igen, egy lánya, egy fia volt, a Laci meg a Kató. Aztán mindig dicsekedett nekem, hogy hát: – Hallja! Hogy milyen aranyosak ezek az oroszok! Olyan jóba lettünk egy orosz tiszttel! Hogy... Így-úgy! – Hát – mondom –, ide hallgasson, S. néni! Én nem dicsekednék evvel! Hát mi köze magának? Ne szóljon hozzájuk! Aztán majd bizalmasak lesznek nagyon! – Nem! Ez egy olyan úri izé! – Hát egy éjjel hallom ám, nagy jajgatást, sírást! Kimegyek, hát a szegény Katókat, [...] hát vitték az oroszok! Na, mostan a S. néni rábízta az oroszokra a lányát ott. Az a másik két anya meg ment velök. És védték is! És ordítottak, minden! Aztán hát azok megúszták. Hanem a izé, a Katóka, az aztán belehalt! Úgyhogy... szóval nem szabad lett... velök olyan jó viszonyba!” – mondta ki a túlélési stratégiaként használt tanulságot, másfelől nézve ítéletet beszélgetőtársam, egy akkor 90 éves asszony, akinek a háború alatt két, a háború után pedig még három gyermeke született.³⁴

A január 27-én Székesfehérvárra tartó három férfi a front előtt ugyanazon a vasútállomáson dolgozott, Seregélyesen. A város távolsága békeidőben szinte nem is volt érzékelhető számukra, mivel vonattal járhattak. A sínek talpfáit a decemberben kivonuló német csapatok összetörték, ezért a vasúti közlekedés megszűnt. Székesfehérvárra nem volt könnyű bejutni, s nem csupán a hó miatt. A tábori csendőrség az addigra harcászati területté minősített frontvárosba nem engedett be polgári személyeket. A civilek, ha egyáltalán a városba igyekeztek – például a hátrahagyott vagyontárgyaikért –, nem pedig onnan menekültek az állandó belövések elől, nem jutottak át a lezárt utakon. Volt, akit már Mórról visszaküldtek. Egyetlen esély a bejutásra, ha valaki magyar vagy német katonai járművön utazott, amelyet nem fordítottak vissza a város határából.³⁵ Végül a három férfi is felkérdezkedett egy német katonai autóra, amely a várost átszelő budai útig vitte be őket.³⁶

Jegyzetek

- 1 A hadtörténeti szakirodalom ehhez a naphoz köti a Konrád–3-hadművelet végét, amely részben a magyarországi német haderő 1945. januári, páncélosokkal való nagyszabású megerősítését jelentette a „Budapest-erődért” folytatott harcban. Ungváry 2005: 447. Történetünk szempontjából ez a dátum azért is fontos, mert ezen a napon jelentette fel a történet főszereplője, Gy. a másnap kivégzett ruszin vasutast, ami miatt később háborús bűnősként népbíróság elé állították. A január 27-i dátum az 1945 őszen lefolytatott népbírósági eljárás, a rendőrségen tett tanúvallomások és az időjárás-jelentések alapján állapítható meg, akárcsak a három férfi személye. A kivégzett, idősebb vasutas személyazonosságát csak a halotti anyakönyvi kivonatokkal és a MÁV Irattárban őrzött dokumentumokkal együtt tudtam azonosítani Opauszki István (MÁV Irattár) és Csetz Balázs (MNL Fejér Megyei Levéltár) segítségével, akiknek ezúton is köszönetet mondok. A dátum megállapítása körüli nehézségeket jelzik, mennyire bonyolult rekonstruálni a háborús vagy erőszakos eseményeket utólagos hadijelentések, néhány hónappal későbbi perek és emlékiratok alapján. Nem csupán azért, mert néhány óra alatt rengeteg minden történhet, hanem azért is, mert az egyes visszaemlékezők egy per során különböző érdekeiknek megfelelően elevenítik fel egyébként is elhomályosuló emlékeiket. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a múltbeli történések gyakran csak utólag nyernek olyan jelentést, amely emlékezetben megőrzendő eseménnyé avatja őket. Erről a problémáról bővebben: Gyáni 2011. Ráadásul, ha egy esemény ideológiai színezetet kap a későbbiekben, akkor a hivatalos ideológia reprezentációja, a propaganda kész emlékképeket kínál az értékeléshez. Vö. Tulipán 2012: 143.
- 2 Bár az eljárás során maga a vádlott január 24-re teszi a városba bekísérés dátumát, rajta kívül minden más tanú (a teljesen érdektelennek tűnők is) január 27-i dátumot említett az őszi népbírósági eljárásban. Ezt erősíti a másnapi kivégzés és az áldozat halotti anyakönyvi kivonatán 1945. június 21-én rögzített dátum is: 1945. január 28. FML XXXIII. 90. Halotti anyakönyvek. Bár a harcok közötti szünet szintén a január

24-i dátumot valószínűsítene, január 27. mellett döntöttem az eljárás tanúvallomásai, a bíróság ítélete és a székesfehérvári csendőri, valamint nyilas „adminisztráció” kiépültének lehetséges mértéke, továbbá a statáriális eljárások gyorsasága miatt, amivel az áldozatot kivégezték. A döntésben nagy segítségemre voltak a napi időjárás-jelentések. Nem valószínű, hogy az eljárás előtt az áldozatot a háborús állapotok közepette négy napig fogva tartották volna, mielőtt tárgyalás nélkül kivégzik, és egyre erősödő havazás közepette folytatják le ellene a helyszíni vizsgálatot Seregélyesen. Gy.-per 1, 2.

- 3 Az Országos Meteorológiai Intézet csak 1955-ben adta ki az 1945-ös háborús év megfigyeléseit. A megfigyelések szerint Székesfehérváron 1945. január 24-én 1,8; január 25-én 6,5; január 26-án pedig 14,6 centiméter hó esett. A várostól 40 kilométerre délkeletre fekvő Sárbogárdon pedig ugyanezen három nap alatt összesen 18,1 cm hó hullott (a két település közötti útvonal képzeletbeli felezővonalától tíz kilométerrel északkeletre található Seregélyes). Január 27-én egyik településen sem észleltek havazást, akárcsak január 28-án. Országos Meteorológiai Intézet Évkönyve. 1945-ös év 1955: 98–99.
- 4 1945. január 27-én a hóréteg vastagsága Székesfehérváron 20, Sárbogárdon 30 centiméter volt. Uo. 127. A hőmérséklet értéke 1945. január 24. és január 27. között mínusz kilenc és mínusz egy fok között ingadozott. 1945. január 20. és január 31. között a maximum hőmérséklet csak egyszer haladta meg a nulla fokot. Január 27-én a meteorológiai szolgálat legközelebbi mérőállomásának megfigyelése szerint sűrű hófelhők fedték el az eget kora délutánig. Uo. 2.
- 5 A környékbeli háborús pusztításokról és a jéggé fagyott, halott katonák látványáról érzékletes képet fest Szabó István hadnagy visszaemlékezése. Idézi: Ungváry 2005: 442.
- 6 A német IV. SS-páncéloshadtest és alárendelt erőinek (a 3. SS „Totenkopf”-, 5. SS „Wiking” páncélos- és 3. német páncélosadosztályok) támadása 1945. január 18-án, hajnali 4 óra 30 perckor indult meg a „Konrad–3” fedőnevű hadműveletben két januári, sikertelen hadművelet után Berhida–Inota–Balatonakarattya irányából. Aznap estére a páncélosok néhány kilométerre megközelítették Székesfehérvárt, és teljes szélességben áttörték a szovjet csapatok harcászati védelmét. Január 19-én a harckocsik elérték és elvágták a szovjet utánpótlás számára oly fontos Seregélyes–Székesfehérvár közötti országutat, majd folytatták útjukat Székesfehérvár felé, melyet a magyar Ney-SS-harcsoport előretörésével január 21–22-én foglaltak el utcai harcokban. A 21. szovjet gárda-lövészhadtest mellett a német harckocsik ellen a szovjetek saját T–34-esekkel és Shermanokkal harcoltak. Veress D. 2002: 115–118.; Borus 1970: 48–54.; Ungváry 2005: 440–448.; Ungváry 2013: 183–185.

- 7 Ungváry 2013: 183. Székesfehérvár elzárása és visszafoglalása után a városban zömében a magyar Ney-SS-harccsoport maradt hátra. A német páncélosok Budapest felé tartottak, először Ercsi és a Duna között, majd a Velencei-tavat keletről megkerülve Velence–Baracska–Kajászó körzetén át. Eközben a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság utasítására a 3. Ukrán Front a német támadás felszámolására egy északi és déli csapásmérő csoportot alakított ki. Az ellencsapás 1945. január 26-án éjszaka kezdődött a 17. szovjet légi hadsereg bombatámadásaival, majd január 27-én reggel megindultak a szovjet páncélosok Pettend irányából, és rendkívül súlyos páncélosütközet bontakozott ki. Délutánra a szovjet csapatok összefüggő arcvonalat alakítottak ki a Velence–Pettend–Baracska szakaszon, vagyis a Velencei-tótól északkeletre. 28-án a IV. SS-páncéloshadtest visszavonult a Kápolnásnyék–Adony vonalra, vagyis a front ismét kevesebb mint 20 kilométerre volt a Seregélyes–Székesfehérvár közötti országtúlról. Veress D. 2002: 119–121. A harckocsik típusai és becsült adatai: Számvéber 2001.
- 8 Páll 2007: 134.
- 9 Arnold 2005: 129.
- 10 Ungváry 2005: 440, 446.
- 11 A régió (Seregélyes, Lovasberény, Fejér megye) nyilas hagyományairól: Paksy 2007: 111, 120, 193.
- 12 A Székesfehérvár visszafoglalásában fontos szerepet játszó, magyar Ney-csoportba több száz leventét és repülőkatont vettek fel „saját kérelmére” (persze nehezen eldönthető, hogy közülük hányat kényszerítettek). Veress D. 2002: 118. A későbbi igazoló és népbíróági eljárásokban az „önkéntesek” kényszersorozásról számoltak be, persze azért is, hogy felmentsék őket. Vö. FML XVII. 402. 4. d. F. Sándor igazoló eljárása. 1945. október 12.; 15.; FML XXV. 1. 10. d. 692/1945. H. László pere. Ezzel szemben a felsőbb nyilas vezetők elvárásait tükröző jelentésekben folyamatosan növekvő lelkesedésről olvashatunk. Vö. A magyar királyi rendőrség szombathelyi politikai rendészeti osztályának jelentése. 1945. január 30. Ungváry (szerk.) 2005: 497–501. Ezek alapján még csak megbecsülni sem lehet, mekkora volt a valódi önkéntesek aránya januárban.
- 13 Borus 1970: 51.
- 14 Csurgai Horváth 2002.
- 15 A Margit-vonal szerepéről a Konrad-hadműveletekben: Borus 1970: 31–32. Kirfvó adat, hogy a front előtti 800 sertésből három maradt meg 1945 májusára), a szőlők és gyümölcsösök tankcsapdákkal, aknákkal és lövészárkokkal voltak tele, a korábban művelt vetésterületnek is csak harmadát művelték meg. FML V. 168. 1. d. I. Helyzetjelentések 554/1946. Seregélyesi község előjáróságának jelentése „Seregélyesi község állapota a felszabadulás időpontjában”. 1946. március 28.; 4. d. VII. Helyzetjelentések. Háborús károk a mezőgazdaságban. 1945. május 17.
- 16 Hitler hasonlóan nagyszabású ellentámadási tervei közé tartozott a nyugati fronton 1944 decemberében indított ardenneki offenzíva, amely felőrölte az ott állomásozó csapatai jelentős részét. Az átcsoportosításról és háttéréről lásd: Sydnor 2002: 250–253. Valamint Borus 1970: 30.
- 17 Ungváry 2013: 182–183.
- 18 Az idősebb vasutas ekkor még Győr mellett teljesített szolgálatot. Részletesen állomáshelyeit lásd Az idegen című fejezetben.
- 19 Vincze 1996: 63–121.
- 20 A Seregélyeshez közeli Velencéről, Tóth Lászlóné Zsuzsa néni emléke. <https://velenceblog.com/2014/06/05/hagyatek-2-resz-staciok-1944-junius-5-emlekere/> (2016. szeptember 5.) Illetve szintén a Székesfehérvár környéki deportálást kísérő érzésekről: <http://www.centropa.org/hu/biography/doczi-sandorne> (2016. szeptember 5.)
- 21 FML V. 168. 2. d. 23. Az 5 kh-on aluli zsidóingatlanok juttatása és 24. Zsidó tulajdonú ingatlanok. Valamint interjú P. Bélával és S. Gyulával.
- 22 Gergely 2003.
- 23 A Totenkopf-osztag és a különböző SS alá tartozó egységek (köztük koncentrációs és megsemmisítő táborok) közötti átjárás – mint az számos katona életrajzából kiderül – rendkívül gyakori volt. Ennek lényege többnyire az volt, hogy az adminisztrációs képességekkel jobban felvértezett katonák többnyire hatékonyabbak voltak a táborokban vagy a helyi adminisztrációban, mint a fronton. Másrészt a frontbeosztás büntetésnek is számíthatott egy adminisztratív minősülő feladat sikertelen vagy rossz végrehajtása után – mint például a táborlakók „rosszul végrehajtott” kínzása, éheztetése, megölése. Erre és az SS-katonák bánásmódjára az „ellenséggel” hoz számos példát: Sydnor 2002: 266–269, 278–279. Az átjárás az SS különböző egységei között viszonylag kevésbé kutatott témának számít. Ezt világítja

meg Stefan Hördler, akinek ezúton is személyes köszönetet mondok e hipotézis megerősítésében. Hördler 2014.

24 Az erőszak mindennapos tapasztalatáról és a gyors alkalmazkodásról hozzá lásd: Welzer 2011: 210–211, 246–248.

25 Paudits Béla, Mezősi Miklós, Hollósi István, Bödő Vincéné visszaemlékezése.

26 A magyar királyi rendőrség szombathelyi politikai rendészeti osztályának jelentése. 1945. január 30. In: Ungváry (szerk.) 2005: 497–501.

27 Csurgai 2002: 211. A háborús pusztítások miatt 1949-ben 7000 fővel, 14%-kal volt kevesebb Székesfehérvár lakossága, mint 1941-ben, ekkor csupán 42 ezren éltek a városban. Ezt a veszteséget sikerült visszanyerni az 1950-es években: a város népessége 5000 fővel a természetes szaporodás (12%) és több mint 9000 fővel (22%) a bevándorlási többlet miatt emelkedett. KSH 1972: 1970. évi népszámlálás. 7. b. Székesfehérvár adatai. 14–15.

28 Lásd a Seregélyesen készült interjúkat a bibliográfiában.

29 Interjú B. Vincénével.

30 Interjú M. Miklós, P. Béla, H. Istvánnal.

31 Vö. Pető 1999; Kováts 2012.

32 Vö. Pető 1999; Kováts 2012.

33 Interjú H. Istvánnal, B. Vincénével.

34 Interjú B. Vincénével.

35 Farkas 1970: 166.

36 Gy.-per 2, 21. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen F. Sándor kihallgatásáról. 1945. szeptember 7.; 26. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen Gy. László kihallgatásáról. 1945. szeptember 7.

2. Frontvárosban

Az utcák kihaltak voltak. Az ajtókat és ablakokat bedeszkázták, mögöttük kevés ablaktábla maradt épen. A város kiürítését már decemberben elrendelték, ám vagyontukat féltve mégis sokan a városban maradtak. Januárban éppen a kiürítés szabotálása vált az egyik legsúlyosabb vétségé. Hangszórókon keresztül hívták fel a városlakók figyelmét a város elhagyására.¹ A városban a Nemzeti Számonkérő Szervezet nyomozói „bolsevik ügynököket” kerestek, akik együttműködnek a szovjetekkel. A németekkel visszatérő nyilasok is ellenség után kutattak, és minél többet találtak, annál jobban megfelelték feletteseik elvárásainak.² Feljelentésekre és feljelentőkre volt szükség. A városba Seregélyes felől érkezők az akkori Szőlőhegy (ma Öreghegy) felől még hallhatták a szovjet belövéseket: ezen a szakaszon még napokig folyt a harc.³

„A Nyilaskeresztes Párt emberei kezdenek visszatérni a városba [...] – szól egy ezekben a napokban készült detektívjelentés. – A város területén ezrével jelentkeznek az önkéntesek, és a detektívek értesülése szerint két nap alatt 4000 jelentkező volt. A felszabadulás után a város rendjét a csendőrség és a rendőrség vette kézbe. [...] A kiküldött detektívek a borzalmak egész sorozatáról értesültek. [...] Mind többen és többen jelentkeznek kitelepítésre, de most azoknak az elszállítása, a szállítási eszközök hiánya miatt teljesen lehetetlen.” A jelentés szerint a szovjet hullákat már összeszedték, ám egy visszaemlékezés szerint még napokig heverték holttestek az utcákon.⁴ A jelentés fontosnak tartja megemlíteni, hogy „a szovjet megszállás alatt több polgári személy besúgója volt a kommunistáknak”. A rendőrök, csendőrök és a nyilasokkal szimpatizálók feladatuknak megfelelően igyekeztek minél

több, szovjetekkel kollaboráló személy nevét megállapítani, hogy ez még egyszer ne ismétlődessen meg.⁵

A város polgármesterét, a szovjet megszállás alatt hivatalában maradó Kerekes Lajost rendőrhatalósági őrizetbe helyezték. Endre László, a hadműveleti területek polgári közigazgatásának vezetője azzal vádolta, hogy nem tett eleget a város kiürítésére vonatkozó parancsnak, ám az ürügy mögött a valódi ok az lehetett, hogy nem működött együtt a városban az uralmat átvevő nyilasokkal.⁶ A városban maradtak között a nyilasok szemében igen sokan tűnhettek gyanúsak. A nyilas vezetés számára február elején készült detektívjelentés már a nők megerőszakolását is új színben tüntette fel, a nők egy részét szovjet kollaboránsként ábrázolva: „több helyen előfordult, hogy a magyar nők szoros barátságot kötöttek a szovjet katonákkal, és ezekhez a nőkhöz, úgy élelmet, mint más tárgyakat tömegével hordtak a szovjet katonák. Ez leginkább akkor lett nyilvánvaló, amikor a felszabadító – ti. magyar–német – csapatok kihirdették, hogy mindenki, akinek idegen holmi van a tulajdonába, vigye vissza a gyűjtőhelyre.”⁷

A városba érkező és helyi „detektívek” a jelentések és propaganda hatására elsősorban a fosztogatások és a nők megerőszakolásának eseteiben folytattak nyomozásokat. A nők megerőszakolását propagandacélokra is felhasználták.⁸

A német járműről a Budai útnál leszálló vasutasok is egy hasonló ügyben akartak eljárni. A határozottabb, magas, vágott bajszú fiatal vasutas, Gy. – akiről később többen azt vallották, hogy nyilas volt – azzal vádolta a velük tartó ruszin származású idősebbiket, hogy segített az oroszoknak az elrejtőzött asszonyok megtalálásában Seregélyesen, valamint azzal is, hogy ellopta, majd nem volt hajlandó visszaadni az állomásfőnök bútorait, és még tőle is lopott. Az idősebbik vasutas, úgy tűnik, kényszer nélkül ment be a városba: talán azt akarta bizonyítani, hogy neki van igaza, és azok a bútorok, amelyek nála vannak, jogosan kerültek a birtokába.⁹ Ha ismerte volna a fehérvári hangulatot, talán nem megy kényszerítés nélkül. Szinte tálcán kínálta fel az életét ruszin akcentusával a belső ellenségre kiéhezett csendőröknek és nyilasoknak.¹⁰ Azért tartottak Székesfehérvárra, hogy ki-ki tisztázza a maga igazát. A harmadik, fiatal férfi csak együtt indult velük a front miatt kockázatos gyalogútra, legalábbis a későbbi vallomásokból ez világlik ki.¹¹

Székesfehérvár visszavételének dicsőségét mindenki magának tulajdonította. A visszafoglalást követő napokban egyre több nyilas vezető látogatott a városba, hogy bizonyítsa, ő is kivette részét az ellenség elleni harcból. A példastatuálás a szovjet megszállás alatti együttműködőkkel szemben ebben a közegben politikai fegyvernek is számított. A város visszafoglalásában fontos szerepet betöltő Ney Károly SS-Obersturmbannführer, a városba érkező Endre László hadművelleti kormánybiztos és számos nyilas vezető rivalizált egymással. Vétkeket kerestek, amiért nem történt meg a város kiürítése: emiatt a polgármestert is okolták. Eközben Ney egy érvényben lévő egyezmény miatt csak Herbert Gillét, a IV. SS-páncéloshadtest vezetőjét ismerte el felettesének, Szálasi Ferencet nem. Ney Szálasi parancsát – miszerint vonuljon Kőszegre, mivel Székesfehérvár környékén illegálisan harcol egységével – megtagadta, emiatt Szálasi megfosztotta őt magyar állampolgárságától. A január 27-én a városban kinyomtatott *Új Magyar Akarat* című nyilas újság Ney Károlynak és csapatainak dicsőségét éltette, egy cikkben az addigra már letartóztatott polgármester mondott köszönetet Ney Károlynak a város felszabadításáért. Vagyis a városban sem volt egyértelmű, hogy pontosan kié is a hatalom: a közigazgatás jelentős része korábban Veszprémbe menekült, más része Kerekes polgármester sorsának láttán a német–magyar visszatéréssel bekövetkező számonkéréstől rettegett, miközben a város külső területein még harcok folytak.¹²

A közigazgatásban teljes volt a káosz, hiszen a közeli harcok miatt még a város is tele volt tömegsírokkal és temetetlen, hóval belepert holttestekkel, a kociút elszórt fegyverekkel, géppisztolyokkal. Egy visszaemlékező szerint, aki szerte a városban hullákba botlott, ezekben a napokban a megyeházán már volt „valamiféle német hivatal”. Nem messze, a Vörösmarty ligetben egy tömegsírba német és orosz katonák holttesteit dobálták egymásra. „Úgy feküdtek bent, mint a hasábfá. Legfelül egy német katonát láttam, amint hanyatt tette a kezét, de feje nem volt neki, csak egy ilyen csont – egy körülbelül 5–8 centis csont, így a koponyájából. Valahogy olyan érzéketlenül néztük. Azelőtt az ember megborzadt ilyenén. Mondjuk, ha csak egy hullát látott az ember, amit a vízből húztak ki, napokig a hatása alatt volt.

Valahogyan úgy kiforgatta az embert ez a háború, hogy az érzései egészen mások voltak. Amint mentem hazafelé, 10–12 éves gyerekeket láttam egy lóval. Két hullá volt a szánkón. Nem nagy hó volt, körülbelül 10–12 centis hó volt a városban. Mondom nekik, hova viszitek, azt mondják, gyűjtik őket. Odavisszük a többi közé.”¹³

A kiürítésre ítélt városban különböző rendvédelmi szervezetek – nyilasok, tábori csendőrök, magyar csendőrség – rendszeresen razziáztak. A németek előretörését a városba települő, egymással is versengő nyilas vezetők tartósnak ítélték. A II. csendőrkerület parancsnoksága, a rendőrkapitányság és a helyben működtetett Nemzeti Számonkérő Szék különítménye Orendy Norbert csendőr ezredes vezetésével a nyilas vezetők utasításainak megfelelően kezdett el ismét működni. A nyilas pártszolgálatosok rendcsinálás címén irtóhadjáratba kezdtek Pintér István főispán vezetésével. Az SS-rendőrezred mellett nyilas ifjúsági gárda is működött. A város kiürítését ismét elrendelték. A polgármester mellett elhurcolták Shvoy Lajos püspököt, számos köztisztviselőt, és a szovjet hadsereggel együttműködő rendőrök nyilvános kivégzését tervezték.¹⁴ A közrendet járőrözéssel a Tábori Biztonsági Szervezet csendőreinek kellett fenntartaniuk, nyakukban „Tábori biztonság” feliratú fémlappal. Ők őrizték a középületeket, és ők irányították a vagyonkiürítéseket, ők kísérték az internáltakat. A lakosok közül, aki csak tudott, elmenekült.¹⁵

A rendőrség és a csendőrség karhatalmi alakulatait 1944 őszén beolvastották a honvédségi, gyalogsági csoportokba, és 1944 decemberében a csendőrszázad megsemmisült Székesfehérvár védelmében. Eközben a nyilasok a csendőrséget részben saját politikai céljaikra is felhasználhatták.¹⁶ A rendet néha többen igyekeztek megőrizni az utcán, mint ahány civil volt. A tábori csendőrség mellett az önjelölt rendcsináló nyilas pártszolgálatosok is járták az utcákat, ahol német és magyar katonákkal is rendre találkozhattott az ember. A várost lezáró utakon a tábori csendőrök irányítottak vissza minden civilt, aki a város felé tartott.¹⁷ Ezért a maguknak igazságot kereső, városba érkező vasutasoknak nem volt könnyű megtalálniuk, hogy ki döntson az ügyükben.

Ezekben a napokban Székesfehérvárott a nyilas és csendőr adminisztráció – különböző egyenruhájuk ellenére – gyakran keveredett. Ezzel magyarázta később Gy., hogy a belváros peremén, a Várkörúton érdeklődni kezdett, hol van a nyilasszékház, és először oda mentek. Ez jelzi, hogy kivel szimpatizált, kitől várta a rend helyreállítását, másrészt kit érzett a hatalom birtokosának. Az akkor még velük tartó Fehér Sándor azt vallotta, hogy Gy. bement a nyilasokhoz a ruszin vasutassal, és az épületből egy szőke, fiatal nyilas kíséretében együtt jöttek ki. Így már négyen mentek a csendőrségre, ahol kihallgatták őket.¹⁸ Közben a megyeháza előtt találkoztak egy másik vasutassal, Virág Józseffel, aki szerint Gy. elmondta neki, miért kísérte be a ruszin vasutast. A szemtanú úgy emlékezett, hogy addigra Fehér Sándor már nem volt velük.¹⁹ Gy. szerint azonban Fehér Sándor végig velük volt, a csendőrségen is, amit Fehér Sándor szeptemberi kihallgatása is megerősített.²⁰ Vélhetően menteni vélték az ügyben egyre inkább háttérbe szoruló Fehért.

Arról, hogy mi történt a csendőrségi kihallgatáson, csak Gy. későbbi vallomásából tudhatunk, amelyet igen óvatosan kell kezelni. A rendőrségi és bírósági vallomást egyrészt eltorzítja, hogy Gy. akkor már önmagát próbálta menteni, másrészt az 1945. szeptemberi kihallgatáson a rendőrök megverték, emiatt ezt a vallomását az 1945. novemberi bírósági tárgyaláson semmissé nyilvánították. Mindenesetre Gy. ősszel kétszer is azt vallotta, hogy januárban a fehérvári csendőrségen jegyzőkönyvbe mondta: a ruszin vasutas „nőket adott át részeg orosz katonáknak”, és kirabolta az állomásfőnököt.²¹

Bár mindkét fiatal vasutas, Gy. és Fehér Sándor is elmondta, hogy készült jegyzőkönyv a feljelentésről, az vélhetően megsemmisült, vagy a háború után a csendőrök magukkal vitték. Mindenesetre nem sikerült megtalálnom: ez a székesfehérvári időszak felettébb aluldokumentált, ami nem csoda a zavaros, gyorsan változó állapotok miatt. Gy. fegyverrel is fenyegetőzhetett, meg azal, hogy ő a Nemzeti Számonkérő Szék detektívje, ám később azt mondta, hogy ezzel csak dicsekedett a többieknek.²² Nem is valószínű, hogy néhány nap alatt „detektív” lett volna belőle, ám hetvenkedése nem állt volna példa nélkül – nagyotmondó embernek számított, s ez a tulajdonsága nem először sodorta bajba. Gy. ekkoriban Székesfehérváron lakott albérletben, ahonnan

a számára könnyen igénybe vehető vonaton járt ki munkahelyére, Seregélyesre. Főbérlnője „felvágós, dicsekedős természetű” fiatalembernek ismerte, majd mentetgetve hozzátette: a rossz befolyás miatt kezdett szimpatizálni a nyilasokkal, „barátja, M., állomás-felvigyázó, aki a nyilaskeresztes pártnak tagja volt, nagyban befolyásolta őt”.²³

A szállasadónő, egy vasúti pénztáros-kezelőnő – akinél Gy. december óta lakott, s aki csak egy évvel volt idősebb a fiatalembernél²⁴ – ősszel a rendőrségen nem emlékezett, hogy a nyilasoktól vagy a csendőröktől érkezett-e haza a vasutas, de az esetre igen. Ő sem erősítette meg – mint mások sem –, hogy Gy. a nyilas párt tagja lett volna, ám rokonszenvét a nyilasokkal igen – mint sokan mások.²⁵ Az ügyben érintettek vallomásai alapján a csendőrség, a nyilasok és a Nemzeti Számonkérő Szék szervezete ezekben a zavaros napokban alig-alig vált külön; ennek ellenére azt már a háború után tudták, hogy a nyilasokkal vagy a csendőrökkel együttműködni más megítélés alá esik. A nyilasok és a csendőrök együttműködése Székesfehérváron és környékén

haszonlóan zavaros lehetett, mint az, hogy ki irányította a német páncélosok mellett harcoló magyar katonai egységeket.²⁶

A ruszin vasutas együttműködését az oroszokkal nem sokan kérdőjelezhették meg. Már csupán az, hogy törte a magyar nyelvet, sokak szemében megbízhatatlanná tette. Egyértelműen nem tudható, hogy megverték-e a csendőrök, de egészen biztosan fogva tartották. A kihallgatásáról nincsenek dokumentumok vagy szemtanúi beszámolók.

A legfiatalabb, alig 19 éves Fehér Sándor vasutas fehérvári születésű volt, ott is lakott, hármójuk közül ő ismerte legjobban a várost. Ennek ellenére ő maga is beszámolt arról, hogy amikor a városba érkezve szálltak a „német autóról”, egyből érdeklődtek, hogy merre van a csendőrség. Talán még a fehérváriak egy része sem tudhatta, éppen merre keressék a csendőrök központját a romok között. A nyilasházból a csendőrségre kísért idősebb vasutast mindhármuk kihallgatása után fogva tartották, míg a fiatalokat hazaküldték.²⁷

Mivel az ügyben később a tábori csendőrök jártak el, nem a kerületi csendőrség, könnyen elképzelhető, hogy a megyeházán zajlott a kihallgatás. Bár a letartóztatásokat gyakran nyilasok végezték, ha valakit fogva tartottak, a csendőrök és a nyilasok együttműködése miatt könnyen a csendőrségi fogdába került.²⁸

Fehér Sándor 19 éves forgalmista gyakornok szemében Gy., a nála két évvel idősebb állomásfelvigyázó, hetvenkedő természete ellenére vagy talán éppen amiatt már-már igazi férfinak számíthatott.²⁹ A fiatal Fehér bízhatott benne annyira, hogy vele tartson a frontállapotok közepette Székesfehérvárra a nagy hóban.

Fehér Sándor forgalmista gyakornokként újonc volt a vasútnál. Csak néhány hónappal korábban, 1944. október 28-án jelentkezett Seregélyesen szolgálatra, s még egyéni szolgálati lapját sem volt idő felterjeszteni jóváhagyásra, mivel december 8-án a front elérte Seregélyes állomást, ahová szolgálatra beosztották.³⁰ Mint az a vasúti felvételi lapjából és kérelméből kiderül, előtte a „jegyzőségen” dolgozott „mint tisztviselő”. Felvételét arra hivatkozva is kérte, hogy szülei nem élnek, így egyedül kénytelen eltartani beteg nagyanyját,

ráadásul már évek óta a vasútnál szeretne dolgozni. A fiú születésekor apja az anyakönyvi kivonat szerint biztosítási tisztviselő volt – nem tudni, hogy időközben mi történt a szüleivel.³¹ Január 27-én Fehér Sándor Zichyújfaluból tartott hazafelé Székesfehérvárra, és az út Seregélyesen át vezetett, ahol találkozott Gy.-vel és az állomásfőnökkel.³²

December elején a front közeledése miatt a vasutasok, az állami alkalmazottakhoz hasonlóan,³³ kiürítési segélyként (mivel elrendelték a települések kiürítését) előre megkapták háromhavi illetményüket, azután viszont hosszú ideig nem kaptak fizetést. Ezért is keresték fel állomáshelyeiket január végén, annak ellenére, hogy a vasúti közlekedés javarészt leállt. Egy munkatársuk azt tudta meg, hogy csak ott kapnak fizetést, ahol megindul a forgalom, ezért olyan állomást kerestek, ahol hamarosan megindulhat a helyreállítás és a vasúti közlekedés.³⁴

Valószínűleg Fehér és Gy. is tudni szeretne volna, hogyan állnak a helyreállítási munkák a felszaggatott sínek mögött maradt állomáson. A munkák sehogy sem álltak – ellenben hallották az állomásfőnök kirablásáról és a nők megerőszakolásáról szóló pletykákat és a ruszin vasutast érintő vádakat. A ruszin vasutas Fehér szerint is saját akaratából ment velük, az igazát védve a bútorok ellopása ügyében. Gy. és Fehér amúgy is megtette volna az utat a nagy hóban Székesfehérvárra, mivel mindketten ott laktak, a város kiürítése ellenére. Miután a csendőrségen vallomást tettek, nem tudhatták, mi történt a továbbiakban a ruszinnal, ám sejthették a sorsát, hiszen tudtak a fehérvári közhangulatról és a nyilasok által végrehajtott kivégzésekről.³⁵

A háború utáni igazolási eljárásokról szóló jegyzőkönyvek tengerében akadtam rá ismét Fehér Sándor nevére. Az itt előadott története szerint Székesfehérvárról „a második német visszajövetelnél a nyilasok elhajtottak Veszprémbe, és kényszermunkát kellett végezni, aztán Németországba akartak vinni, de útközben megszöktem Szerbiába, ahol az orosz csapatokat megvártam. Hazajövet fogolymentetbe vágta”, majd elmondása szerint egészen Bukovináig hajtották. Csak 1945. szeptember 3-án ért haza. Előbb a rendőrségre, majd miután onnan Gy.-vel ellentétben kiengedték, szeptember 12-én már igazolóbizottság elé került, ahol kételkedve kezelték vallomását.

Kérték, hogy tanúkkal támassza alá történetét. Ezt három nap múlva meg is tette, két székesfehérvári lakos által aláírt papírral tanúsította, hogy velük jött haza a bukovinai fogolytáborból. Az igazolást a bizottság elfogadta, igaz, egy szó sem esett benne arról, milyen körülmények között került Fehér Sándor Veszprémbe.³⁶

Gy. a feljelentés után hazament Horthy Miklós téri albérletébe, és beszámolt szállásadónőjének a történetekről. Seregélyesen utoljára ő is december elején járt, amikor valószínűleg előre megkapta háromhavi illetményét segélyként, mint a többi vasutas a környéken. Ezután mondták fel Seregélyesen az albérletét, és költözött be a Horthy Miklós tér 14-es szám alá. Ez a tér volt az előző nyár elején a zsidótörvények hatálya alá eső magyar állampolgárok számára kialakított gettó egyik határa, ahol a deportálás előtt földszintes és egyemeletes, rossz állapotú házakban zsúfolták össze az embereket (kerítés, kapu és három méter magas palánk is állt itt).³⁷ Arról nem lehet tudni, hogy a lakás korábban a gettó része volt-e, ám ezekben a házakban is végrehajtottak motozást még 1944 nyarán a deportálások előtt. Az egyik magyar motozónő beszámolója szerint, aki a Horthy Miklós téri motozásokban segédkezett: „Én a csendőr mellett állottam, és ellenőriztem, hogy mindent leadnak-e a csendőrök a bizottságnak, amit a zsidóktól elvesznek. Három napig végeztem ezt a munkát. A harmadik napon egy Danzigné nevű zsidó asszony párnapos gyermekével került elénk. Csecsemője egy lepedőbe volt belecavarva. Danzignétől csecsemő gyermekének minden ruháját elvették.” Az asszony a maga mentségére mondta el ezt a történetet, mivel a háború után őt is vád alá helyezték. Elmondása szerint később titokban megpróbálta visszaadni a csecsemőruhákat, ám az egyik csendőr észrevette, és figyelmeztette, ha még egyszer ilyet tesz, feljelenti „a pártnál”.³⁸

Gy. beszámolt a feljelentésről szállásadónőjének, Erzsébetnek, aki bár korábbi nagyotmondásai miatt nem sok hitelt adott elbeszélésének, emlékei szerint aggódott, hogy még baj lesz a dologból, hiszen ismét hallani lehetett, hogy a front közeledik a város felé. Ezzel szemben, mint a szállásadónő mondta, a vasutas hitt a németek győzelmében, nem félt.³⁹ Az ügy – a hetvenkedés ellenére – törvényes eljárásnak tűnt. A vád valóságtartalmáról

a két fiatal vasutas csak hallomásból tudott, elvégre nem voltak Seregélyesen a szovjet megszállás idején.

Erzsébet igazolóbizottság előtt tett vallomása szerint a front közeledte és az elrendelt kiürítés miatt néhány nap múlva mindannyian elhagyták Székesfehérvárt, ahol egyelőre vasúti munka sem akadt, fizetségben sem nagyon reménykedhettek. A fiatal nő, aki átélte a szovjet katonák székesfehérvári fosztogatásait, valószínűleg nem a ruszin vasutassal, hanem az áldozattá vált nőkkel érzett együtt. Félelmében már február 1-jén Hajmáskéren át a 20. század első felében megfogyatkozott lélekszámú, Veszprém megyei Karakószörcsökre menekült. Február első napjaiban az egész várost telekürtölték a hangszórók azzal, hogy Várpalotán vonatok várják azokat, akik menekülni szeretnének, ezért sok család gyalog vágott neki a téli útnak – de Várpalotán nem vártak rájuk vonatok.⁴⁰ Erzsébet is ekkortájt menekülhetett tovább, és végül szűkebb pátriája felé vette az irányt: nem messze Karakószörcsöktől, a Devecser melletti Tüskeváron született. Itt várta be a frontot. Áprilisban tért csak vissza a romos Székesfehérvárra, novemberben jelentkezett szolgálatra az addigra részben helyreállított vasútnál.⁴¹

Arról, hogy mi történt ezek után a ruszin vasutassal, senki sem tudott hónapokig. A nyilasházból a csendőrségre kísért ember ügyéről a kihallgató csendőr – akit tiszthelyettesnek vélték a vasutasok – előre csak annyit árult el, hogy másnap kiviszik Seregélyesre. Ezután a két fiatal vasutas kényszer alatt tett vallomása szerint a csendőr megverte a ruszint, és levitte a fogdába.⁴² Ezeket a vallomásokat később – a rendőrségi verésre hivatkozva – visszavonták, és tagadták, hogy a ruszin vasutast a jelenlétükben megverték volna.⁴³ Bármelyik változat igaz, a csendőröktől ebben az időben az erőszak alkalmazása, a vádlottak verése korántsem állt távol, de számos esetben akkor sem kellett erőszakot alkalmazniuk, amikor a bürokratikus szabályok alapján megalázó módon jártak el.⁴⁴ Még akár feltételezhető is, hogy a ruszin vasutast nem kellett kényszeríteni, alávetette magát a hivatalosnak tetsző intézkedésnek. A csendőrök későbbi leírása szerint valószínű, hogy az ügyben a tábori csendőrség járt el, mivel a fronton – aminek Székesfehérvár

ekkor számított –, mint említettük, a tábori csendőrség is bekapcsolódott a (politikai) nyomozásba.⁴⁵

Megverték vagy sem, másnap a ruszin vasutast visszavitték a faluba. Nem lehetett könnyű ismét kijutni a hatalmas hóban, ráadásul a közelben tovább folytatódott a német és szovjet páncélosok csatája.⁴⁶ A néhány hónappal későbbi eljárásban a szemtanúk arról számoltak be, hogy egy vagy két csendőr és két nyilas karszalagos január 28-án délelőtt megjelent a vasútállomáson, hogy kikérdezzék az állomásfőnököt. A későbbi visszaemlékezők közül egyedül az állomásfőnök fia állította, hogy látta őket: ő egyértelműen tábori csendőrökről beszél, akik a nyakukban hordott tábla alapján könnyen felismerhetők voltak.⁴⁷

A seregélyesi állomáson kikérdezték a vasutasokat, és az állomásfőnököt is az állomás épületében lévő lakásán, mit tudnak a ruszin váltókezelő viselt dolgairól. Később mindenki tagadta, hogy terhelő vallomást tett volna rá,

ám a felelőst kereső perben, a háború után már mindenki tényként beszélt arról, hogy bútorokat lopott, és nőket szolgáltatott ki pénzért az oroszoknak. Vélhetően a nyilasokkal együtt „nyomozó” tábori csendőröknek sem mondhattak sokkal kedvezőbbet.

A csendőr(ök)nek és a két nyilasnak sietős lehetett a dolga. A per során felvett jegyzőkönyvek szerint 11 körül érhettek az állomásra, és négy óra múlva már meg is hozták a döntést.⁴⁸ A front is egyre közeledett, a páncélosok ágyúinak dörgése mind közelebből hallatszott. Az állomásfőnök fia, az akkor 14 éves Miklós arra emlékszik, hogy hallotta a lövést. A vasútállomással szemközt, a sínek túloldalán volt egy völgyyszerű mélyedés – ma házak állnak ott –, Miklós úgy tudja, azt mondták a ruszinak, hogy menjen le oda. „És nemes egyszerűséggel fejbe lőtték. Na, most a húgom úgy emlékszik vissza, hogy az apámnak ezt végig kellett néznie.”⁴⁹

Az aznap éjszaka beálló telihold megvilágította a hóban fekvő férfi temetetlen holttestét.⁵⁰ Két nap múlva a közeledő front miatt az állomásfőnök és családja elhagyta a falut. Nem tudnak arról, ki és mikor temette el a ruszin vasutast. A falu lakói ekkortájt ásták meg a kastély oszlopai előtt a tömegsírt. A kastély a kertek alatt, a park hátsó bejáratán keresztül pár száz méterre van az állomástól. Az állomásfőnök e tárgyban, a vasutas üzletvezetőség számára májusban készített beszámolója szerint a temetésről „a kivégzést végrehajtó csendőrség intézkedett a községi elöljáróságnál”.⁵¹ A fagyos földbe nem tudták eltemetni a halottakat. Volt, akit egy darabig otthagytak, aztán tömegsírba temették; egyeseknek, akiket ismertek, a holttestét betették egy szekrénybe, amíg el nem tudták földelni. „Hát tudja, szekrénybe beletették őket, szekrénybe beletették a halottat. Háború után szedték elő őket, azt vitték ki a temetőbe. Napokon keresztül, egy hétig mindig a halottakat hordták! A pap kinn maradt a temetőbe, aztán...” – mesélte az akkor 12 éves H. István.⁵² Seregélyesen a községi elöljáróság ebben az időszakban igen zavarosan működött. A halott anyakönyvezésére csak nyár elején került sor az állomásfőnök bejelentése nyomán, aki le akarta zárni a halott személyi aktáját. Az aktát azonban bonyolultabb volt lezárni, mint az életet.

Jegyzetek

- 1 FML Kézirattár Aradi 2002: 9.
- 2 A Nemzeti Számonkérő Szervezetről és nyomozói hálózatról: Kovács 2005.
- 3 Számvéber 2001: 197–204.
- 4 FML Kézirattár 398. Stiegler István visszaemlékezése.
- 5 A magyar királyi rendőrség szombathelyi politikai rendészeti osztályának jelentése. 1945. január 30. In: Ungváry (szerk.) 2005: 497–501.
- 6 A jelentést idézi: Csurgai 2002: 215.
- 7 Uo. 216.
- 8 Uo. 220–221.
- 9 Erre utal minden tanúvallomás, és még a népbíróság elég tendenciózus tényállás-megállapítása is. Gy.-per 2, 7–28. Székesfehérvári Államrendőrségen 1945. szeptember 6–11. között felvett jegyzőkönyvek; 64–69. 522/1945/4. Székesfehérvári Népbíróság ítélete. 1945. november 27.
- 10 Gy.-per 2, 15. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen V. József kihallgatásáról. 1945. szeptember 11.; uo. 21–22. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen F. Sándor kihallgatásáról. 1945. szeptember 7.; uo. 23. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen Gy. László kihallgatásáról. 1945. október 1.
- 11 Gy.-per 2, 15. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen V. József kihallgatásáról. 1945. szeptember 11.; uo. 21–22. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen F. Sándor kihallgatásáról. 1945. szeptember 7.; uo. 23. Jegyzőkönyv a Magyar Államrendőrségen Gy. László kihallgatásáról. 1945. október 1.
- 12 Vö. Kovács–Számvéber 2001: 403–425.; ill. Borus 1970.
- 13 FML Kézirattár 398. Stiegler István visszaemlékezése.
- 14 FML Kézirattár 386. Sulyok János: Shvoy Lajos püspök feljegyzéseiből; Shvoy 2002: 84.
- 15 Forró 2012.
- 16 Kovács 2010.
- 17 Farkas 1970: 166.
- 18 Gy.-per 2. 21–22. F. Sándor vallomása 1945. szeptember 7-én az államrendőrségen.
- 19 Gy.-per 2. 15. V. József vallomása 1945. szeptember 11-én az államrendőrségen.
- 20 Gy.-per 2. 28. Gy. vallomása 1945. szeptember 7-én az államrendőrségen. Ill. 50. F. Sándor vallomása az 1945. november 27-i bírósági tárgyaláson.
- 21 Gy.-per 2. 26. Gy. vallomása 1945. szeptember 7-én az államrendőrségen 38–52. 1945. november 27-i bírósági tárgyalás jegyzőkönyve.
- 22 Gy.-per 2. 28, 41.
- 23 Gy.-per 2. 13, 15. vallomások a rendőrségen. Különösen Gy.-per 2. 19. Gy. Erzsébet, főbélrlőjének 1945. szeptember 10-i vallomása a rendőrségen.
- 24 FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazoló bizottsága. 5. d. MÁV alkalmazottak. Gy. Erzsébet. 1945. december 1.
- 25 Gy.-per 2. 28, 30–31.; 43.
- 26 Vö. Kovács–Számvéber 2001: 403–425.; ill. Borus 1970.
- 27 Ezt erősíti meg F. Sándor 1945. november 27-i bírósági tárgyaláson tett vallomása is. Gy.-per 2. 49–50. A csendőrszékház az 1940-es években a Nagy Sándor utca 13.-ban volt, míg a rendőrség kerületi központja a Zichy liget sarkán, a törvényszék épületében. FML Kézirattár 774. Aradi 2002: 2.

- 28 Vö. uo. 14.
- 29 Gy.-per 2. 15. Gy. kollégája, V. József vallomása szerint „felvágós, dicsekvő ember, [...] aki nem mindig a valóságot mondja meg”.
- 30 MÁV Irattár, 34184/1944. Á. Béla budapesti, F. Sándor székesfehérvári lakosok alkalmazása Soroksár, illetve Seregélyes állomáson órabérátalányos minőségben (1944/78).
- 31 FML XXXIII. 98. a. Székesfehérvári születési anyakönyvek másodpéldányai. 1925.
- 32 Gy.-per 2. 49. F. Sándor vallomása az 1945. november 27-i tárgyaláson.
- 33 Lovas 1996: 545. Ugyanez vonatkozott a közalkalmazottakra és a rendőrökre is. FML Kézirattár. 774. Aradi 2002: 9.
- 34 V. József – aki Gy.-t nagyotmondónak nevezte – igazolóbizottság előtt tett vallomása szerint: „Székesfehérváron 1945. I. 22-én, mikor a németek visszajöttek, a vasúti forgalom nem indult meg, hanem az egész vasúti személyzet sáncmunkálatokra járt, és fizetést még nem kaptunk, mikor a Horvátkimlén tartózkodó üzletvezetőségtől aztán elmentem és megkérdeztem, mi lesz velünk. Azt a választ kaptam, hogy Székesfehérváron a forgalom nem fog megindulni egyelőre, és csak az kap fizetést, aki olyan állomáson jelentkezik szolgálatra, ahol vasúti forgalom üzemben van.” FML XVII. 402. 2. d. Székesfehérvár Város 2. sz. Igazoló Bizottsága, MÁV alkalmazottak, V. József. 1945. július 16.
- 35 Gy. és Fehér is többször elmondták a hónapok múlva indított eljárás során, hogy Fehér Sándor inkább csak kísérté őket, mivel neki az elsődleges célja az volt, hogy visszajusson Székesfehérvárra. Gy.-per 2. 28. Gy. 1945. szeptember 7-i vallomása „F.-nek nem volt semmi szerepe, csupán ő is velem jött Fehérvárra. A csendőrségen csak annyit mondott F. Sándor, hogy tud ő is arról, hogy Sz. lopott.” Ez a rendőri verések hatására tett vallomás egybevág Fehér Sándor vallomásaival, holott éppen a verés közben tett vallomásokban igyekezhetett volna Gy. az egyébként ellene valló Fehért „besározni”, hogy kettejük között oszolja meg a felelősség.
- 36 FML XVII. 402. 4. d. MÁV-alkalmazottak. F. Sándor 1945. szeptember 12. és 1945. szeptember 15.
- 37 SZVL XV-31. Kézirattár. 304. Forró János: *A Magyar Király csendőrség Fejér megyei története*. 15.; és Gergely 2003.

- 38 FML XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság iratai. 10. d. Nb. 700/1945. Szabó Józsefné ügye, aki részt vett a motozásokban. Szabó Józsefné vallomása.
- 39 Gy.-per 2. 19. Gy. Erzsébet vallomása. 1945. szeptember 10.
- 40 Többen is visszaemlékeznek erre a kitelepítési akcióra és a várpalotai vonatok hamis hírére: pl. Shvoy 2002: 84.
- 41 FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. Igazoló Bizottságának iratai. 5. d. MÁV-alkalmazottak, Gy. Erzsébet igazoló eljárása. 1945. december 1.
- 42 Gy.-per 2. 28. Gy. vallomása 1945. szeptember 7-én; Gy.-per 2. 13. F. Sándor vallomása 1945. szeptember 12.
- 43 Gy.-per 2. 42. 1945. november 27-i tárgyalás.
- 44 Vö. a gettósításnál sem volt szükség minden esetben a csendőri erőszak alkalmazására. SZVL Kézirattár 304. Forró.
- 45 Vö. Kovács 2010.
- 46 Számvéber 2001.
- 47 Gy.-per 2. 11. Várkonyi János vallomásában (1945. szeptember 6.) két csendőr és két nyilas szerepel, Gy 2. 44–45. M. állomásfőnökné az 1945. november 27-i tárgyalás során tett vallomásában egy csendőr és két nyilas. M. állomásfőnök fia, aki szintén jelen volt, két csendőrről emlékszik, de határozottan tábori csendőrökre. Interjú M. Miklóssal.
- 48 FML XXXIII. 90. Seregélyesi anyakönyvek. 1945. június 21. bejelentés szerint a halál január 28-án délután 3-kor állt be. A bejelentő valószínűleg az állomásfőnök volt.
- 49 Interjú M. Miklóssal. A kivégzés helyszínét megerősíti V. János 1945-ös nyomozati eljárás során tett vallomása. Gy.-per 2. 11. V. János 1945. szeptember 6-i vallomása az államrendőrségen.
- 50 https://www.calendar-12.com/moon_phases/1945 (2016. szeptember 5.)
- 51 MÁV Irattár. Sz. László személyi anyaga. M. Miklós állomásfőnök jelentése 1945. május 10-én.
- 52 Interjú H. Istvánnal.

3. Az idegen

21 év telt el a ruszin vasutas kivégzése óta. Egy harmincas évei végén járó tanárember kérdezősködött Seregélyesen a háború alatt történekekről. Bányájával érkezett Kárpátaljáról Magyarországra. 1966-ban ő, a legkisebb fiú felkerekedett, hogy megtudja, mi történt a háború idején az apjával. Kárpátaljai-ként hozzászokott és jókat mulatott azon, hogy a különböző fennhatóságok alatt mindig másképp hívták az iskolában, hol Györgynek, hol Jirinek, hol Georgijnak, holott mindig ugyanabban a faluban élt.¹ A háború óta több mint két évtized telt el, így nem volt könnyű olyan embert találni, aki hallott az ügyről. Az állomás amúgy is messze fekszik a falutól, a vasutasok külön világot alkottak a falun belül.

Az állomás sem volt már a régi: az állomásfőnököt leváltották, a vasutasok zömét áthelyezték vagy nyugdíjazták, a forgalom lecsökkent.² Akkor még a faluban élt a 62 éves, eredetileg Heves megyei származású váltókezelő, Váradi János, aki közvetlenül a háború után a kevés szemtanú közé tartozott.³ Nem tudni, találkoztak-e, de ő számított az egyik legidősebb vasutasnak. A látogatásról készített fényképek szerint mindenesetre György egyenruhás vasutasokkal is beszélt. Lányának elmondása szerint apjának annyit sikerült kiderítenie, hogy a ruszin vasutast többekkel együtt vitték Seregélyesre, majd kivégezték, és tömegsírba temették őket.⁴ A tömeges kivégzést vagy a családi legendárium adta hozzá a történehez, vagy a legkisebb fiú nem találkozott a szemtanúval, mivel nem valószínű, hogy Váradi János a korábbi vallomásainak az ellenkezőjét állította volna. Seregélyesen egyetlen csoportos kivégzésről tudnak, amely 1944 decemberében, az „oroszok első bejövetelekor”

történt: ekkor a környéken elfogott magyar hadifoglyok közül – akik között seregélyesi is volt – minden tizediket kivégeztek az egyik ház udvarán, azért, hogy megbosszulják két magas rangú szovjet tiszt halálát.⁵

A ruszin vasutas családja a háború végén (1945 nyarán vagy őszén)⁶ levelet kapott Magyarországról, ahová a családfőt a háború elején a vasút áthelyezte. A levélben található „Igazolvány” című dokumentumot tanúként két vasutas, az állomásfőnök és az állomás másik váltókezelője írta alá a falu jegyzője mellett, 1945. június 21-én, és azt tanúsította, hogy a ruszin vasutast (akinek nevét nem tudták helyesen leírni, ám születési dátumát és helyét igen) „a székesfehérvári nyilas csendőrség 1945. január 28-án a seregélyesi állomásnál hazafiatalan magatartása miatt agyonlőtték” (sic!).⁷ A levél megírásának időpontját befolyásolhatta, hogy csak nyár elején, június 21-én jegyezték be a falu halotti anyakönyvébe a háború alatt elhunyt férfi adatait, és lehetséges, hogy hivatalból értesítették a hozzátartozókat Beregszentmiklóson, ahol a férfi született. A halálesetet valószínűleg az állomásfőnök jelentette be, ám a jegyző magának a halottnak a nevét írta be a haláleset bejelentőjeként – talán azért, hogy senki se kerüljön bajba miatta. Mindenesetre hivatali előírás volt arra, hogy halálesetkor a halott családját értesíteni kell.

A ruszin vasutas 1892-ben Beregszentmiklóson született, még a Monarchia idején, és 1916-ban ott is kötött házasságot, egyéves katonai szolgálat után. Az első világháborút követően már a Szolyvai járásban, Kishídvégen (ukránul Paszika, Bereg megye) élt és gazdálkodott, a vasútállomás mellett. Az unoka emlékei szerint cseréptető házuk volt földdel, közepes méretű gazdaságot vezetett, béressel és több tehénnel. Halálhíre ott érte családját, hét élő gyermekét 1945-ben (a falu Szentmiklóstól csak nyolc kilométernyire fekszik, a postás – helyi vasutásról lévén szó – ismerhette őket).

A leszármazottakat nem volt könnyű megtalálni, mivel az ügyében indult nyomozás során senki sem tudta pontosan leírni a ruszin vasutas nevét. A seregélyesi vasutasok 50 év körülinek és nőtlennek gondolták,⁸ és az állomásfőnök fia szerint – aki emlékezett rá – kémnek is hitték, mert akcentussal beszélt magyarul.⁹

A MÁV iratai között az Sz. betűnél tárolt személyi lapok utolsó doboza tartalmazta a ruszin vasutas személyi lapját, amelynek azonosításában a halálozás és a születés dátuma segített. A családot a viszonylag ritka név alapján találtam meg. A több tucat unoka közül néhányan Magyarországon élnek, ketten Budapesten. Egyikük, aki a családtagok szerint a legjobban hasonlít az egykori nagymamára, a ruszin vasutas feleségére, orvos lett, és az egyik legnagyobb budapesti bevásárlóközpont felső szintjén dolgozott, amikor először találkoztunk. Édesapja négy és fél évtizeddel korábbi nyomozásával kapcsolatban arra is emlékezett, hogy a legidősebb fiú azt mondta, inkább ne bolygassák az ügyet, hátha olyasmi derül ki, amiről jobb nem tudni. Még azt is hallotta, hogy hátha azok, akiket kivégeztek, loptak valamit – ugyanis a családban úgy kezelték az ügyet, mintha többeket végeztek volna ki egyszerre.¹⁰

A ruszin vasutas két fivérével nőtt fel Beregszentmiklóson (ukránul Csinagyijovo v. Chynadiyovo), Munkácstól alig több mint tíz kilométerre, a kárpátaljai szempontból Európa „igazi” földrajzi középpontjának tekintett Terebesfejrátaktól (ma: Gyilove v. Dilove) pedig 150 kilométerre északnyugatra (ezt a „földrajzi középpontot” még a Monarchia Térképészeti Intézete állapította meg).¹¹ A legenda szerint II. Rákóczi Ferenc a szentmiklósi várkastélyban töltötte a száműzetésbe vonulása előtti utolsó éjszakát, és itt, a Munkács környéki falvakban vált legkorábban uralkodóvá a ruszin (rutén) nyelv. Az 1910-es népszámlálás szerint a ruszinok zöme, 89%-uk mezőgazdaságból élt, mindössze 1%-uk lakott városban, csak minden hetedik tudott írni-olvasni, és az iskolaköteles gyerekek alig több mint fele járt csak iskolába.¹² A Munkácsot átszelő vasútvonal megépítése a századforduló előtt a földművelő ruszinoknak elsősorban nem a modernitást, hanem új munkalehetőséget jelentett helyben. A másik lehetőség sokak számára a kivándorlás volt. A századfordulón a kivándorlás Amerikába a ruszinok körében igen nagy méreteket öltött, amit – eltúlozva – a későbbi területrendezések során politikai érvként is felhasználtak.¹³

A magyarul anyakönyvezett Sz. László, vagy ahogy a családban hívták, Vaszil, négy elemi végzett, és 18 éves koráig a gazdaságban dolgozott. Csak

1912-ben lépett a Magyar Államvasutak szolgálatába vasúti segédmunkásként, ám rá két évre már elvitték katonának. 1915 őszéig gyalogsként szolgált egy vadászzászlóaljban.

A háborúból visszatérve ismét a vasútnál szolgált, 1915-től segéd-váltókezelőként, majd 1919-től váltókezelőként Kishídvégen. Hazatérése után alig egy évvel megnősült, és 1917 januárjában megszületett első lánya, Anna, az ezt követő év őszén pedig első fia, akit róla neveztek el: a magyar hivataloknak bediktált adatok szerint Lászlónak, másutt Vaszilnak (Vasilként írva) vagy Ladislavnak. Ezt követően évente, kétfévente születtek a gyerekek egészen 1931-ig: összesen kilenc, akik közül az egyik újszülöttként meghalt.¹⁴ A család otthon „ruszin nyelven” beszélt, az unoka is úgy emlékszik, hogy a nagyszülei maguk között a ruszint használták, ő pedig „kevert ukrán” nyelven beszélt a nagyanyjával.¹⁵

Vaszil ugyanabban a faluban élt, ugyanazon az állomáson dolgozott, amikor 1922-ben, majd 1923-ban ismét kérvényeznie kellett, hogy a Csehszlovák Államvasutak továbbra is alkalmazza (1919-től hivatalosan már a cseh államvasutak alkalmazottja). Bár jogilag a terület 1919 óta Csehszlovákiához tartozott, amit a trianoni szerződés 1920-ban szentesített, ám a kárpátaljai közigazgatás 1922-ig katonai parancsnokság alatt állt, ezért Vaszil hűségét sem kérdőjelezték meg. Amikor a csehszlovák kérdőív miatt 1923-ban megkérdezték, nyelvtudásként sorrendben elsőnek az orosz, majd a cseh és magyar nyelvet diktálta be. 1927-ben, amikor ismét kérdezték, a cseh nyelvet felcserélte a szlovákkal, ám a sorrend ugyanaz maradt. A ruszin vagy ukrán nyelvtudást egyszer sem írták be, mintha ilyen nyelvek nem léteznének, holott odahaza vélhetően ruszinul beszéltek. Ebben az időben a kötelezően oktatott regionális hivatalos nyelv is a ruszin volt, ám azt elsősorban a magánéletben és a helyi oktatásban használták.¹⁶

Bár a Beregszászi járásban kevés kivétellel az összes falu színmagyarnak volt tekinthető, és az ungvári, munkácsi és nagyszőlősi körzet déli feléről hasonló mondható el, ez korántsem igaz Vaszil lakóhelyére, a Szolyvai járásra.¹⁷ Az 1910-es népszámlálást előszeretettel idézők Kárpátalja közigazgatási területét nyelvi-etnikai egységként kezelve átveszik a korabeli hivatalos statisztika adatait: a lakosok több mint fele ruszin (54,5%), csak kevesebb mint harmada (30,6%) magyar, míg a német 10,6%.¹⁸ A családok közötti keveredést, az egy-egy faluban elszigetelt nyelvi közösségek jelenlétét, a falvak és járások közötti számottevő különbségeket ez a statisztika mind-mind elfedi. Az 1910-es népszámlálás például a zsidókat számba sem vette, mivel az etnikum meghatározásában az anyanyelvet vették alapul – ami egy többnyelvű helyi közösségben módfelett kérdéses módszer.¹⁹ A Csehszlovákiához tartozás idején különösen a városokban és a nagyobb településeken csökkent a magyarok aránya, ami nem csupán az etnikai identitás állami befolyásolásának lehetőségét, hanem a statisztikai felvételek elvárásainak megfelelni kívánó lakosok alkalmazkodóképességét is jelzi.²⁰

A magyar csapatok 1939-es bevonulását a ruszinok és Vaszil családja sem euforikus visszatérésként élték meg az anyaországhoz. Nem csupán azért, mert a környékbeli falvak szegénysége tovább mélyült, de a „visszatérést” kísérő magyar kegyetlenkedések tartós emlékezete miatt sem.²¹ 1939 után az immár hétgyermekes²² Vaszil ugyanott, Kishídvégen szolgált váltókezelőként, és továbbra is dolgozott a gazdaságában. A család a harmincas évek elején cseréptető nagy parasztházat épített, ahová a háború alatt német katonákat is beszállásoltak. Vaszilnak a magyar bevonulás után ismét bizonyítania kellett hűségét a régi-új államvasúthoz: most jó pontnak számított, hogy vasutas-pályafutását még a magyar vasutaknál kezdte (igaz, ugyanabban a faluban). A mindkét okiratban görög katolikusként szereplő vasutas nyelvtudásnak első helyen már a magyart diktálta be, majd hozzátette, hogy beszél ruszinul, szlovákul, lengyelül, legvégül a korábban első helyen szereplő oroszról említette. A nyelvek írásbeli ismerete között a lengyel helyett a csehet tüntette fel a négy elemít végzett, ekkor 48 éves váltókezelő.²³

Az újraírt életrajzok új magyarokat és új magyar tisztviselőket szültek Kárpátalján: „a visszacsatolást követően 44% volt a magyar tisztviselők aránya, noha a magyarok még az 1941-es népszámláláskor is csupán a népesség tizedét alkották”.²⁴ Vaszil valószínűleg már azt is számolta, hány éve van hátra a nyugdíjig, ami a vasutasállás egyik legnagyobb előnyének számított. Vaszil 1912-ben lépett vasúti szolgálatba, és a bevonulása évét leszámítva végig ott dolgozott, ezért 1940-ben 28, 1944-ben meg már 32 év szolgálati idővel rendelkezett. A nyugdíjhoz 36 szolgálati évre volt szüksége, vagyis ekkor már csak négy évet kellett volna szolgálnia.²⁵

Vaszilnak a magyar megszállás miatt nem csupán új kérvényt kellett írnia, hogy közel 30 év munkaviszony után megtarthassa állását, hanem alkalmazkodnia is kellett az új vezetőkhez és utasításokhoz. Minden közalkalmazottnak és köztisztviselőnek igazolási eljárásban kellett részt vennie.²⁶ Bár a háború alatt később beszállsolt németekről jó emlékek maradtak a családban, a magyarokat nem várták tárt karokkal, mint ahogy a ruszinok is megbízhatatlannak számítottak a magyarok szemében. Az ukránizmus mellett a ruszin önállósodási törekvéseket is elsősorban a németek használták fel, ezért a ruszinok egyik szövetségeseinek a németek számítottak a lengyelekkel, szlovákokkal és a magyarokkal szemben – még ha a magyar területi követeléseket a németek saját céljaikra is fel tudták használni.²⁷ Egy ruszin vasutas számára a revízió az egzisztenciális kiszolgáltatottság növekedését és az új magyar főnökök általi megalázást jelentette. Az elmenekült „csehszlovák hivatalnokok” lakóházaiba a magyar katonai és csendőrparancsnokok költöztek be, ezzel is jelezve, ki és milyen eszközökkel uralkodik.²⁸ Ez korántsem meglepő, hiszen „a magyar kormány elsősorban a magyaroknak akart kedvezni. [...] Csak azok tarthatták meg állásukat, akiknek a magyar nemzethez való hűségét, lojalitását és politikai megbízhatóságát megkérdőjelezhetetlennek ítélték” – ahogy Fedinec Csilla írja.²⁹

A Kárpátalján létrejövő magyar katonai közigazgatás kifejezetten rossz emlékként él Vaszil családjában. A vasutas unokája szerint akkortájt „a magyarok voltak a legrosszabbak. Tehát a magyar rezsim volt a legrosszabb az emberekre nézve. A leginkább, akik lenézték, lekezeltek az embereket,

magyarok voltak. A magyar csendőr, hogy mit csinált, hogy bánt az emberekkel.” Egy magyar százados, Szentpály Imre írta a katonai rendfenntartók mellett a Kárpátalján rögtön bevetett magyar kémelhárítók (köznyelvben térképesek) kapcsán: „Nem tudják megérteni, hogy a katonás csendőrség és rendőrség mellett hogy működhetik még egy civil ruhás intézmény, amelyik nyomoz, letartóztat, sőt véresre ver tisztára besúgás alapján embereket. A besúgás, mint mondják, nagyon elburjánzott, akinek ellensége van, azt feltétlenül beárulják a térképeseknek. A besúgás elég néhány napi letartóztatáshoz és legalábbis megveréshez.”³⁰

A besúgás és a feljelentés nem csupán a magyar bürokrácia tradicionális eszközei közé tartozott.³¹ A magyar uralom negatív fogadtatása nem azt jelentette, hogy bárki a cseheket sírta volna vissza, sokkal inkább azt, hogy Kárpátalján „megerősödött az ukrán összetartozás tudata, amit a német nemzetiszocialista szervezetek is szítottak”.³² A magyar hivatalok által bátorított besúgás és kegyetlenkedések így éppen ellenkező hatást váltottak ki: nem a lojalitást, hanem az etnikai alapú szolidaritást és szembenállást erősítették.

Bár a magyar kegyetlenkedést egyes hivatalnokok igyekeztek visszaszorítani, a katonaság elsődleges célja – mivel a területért harcolniuk kellett – a terület „megtisztítása” volt, így a fegyveres ellenállók számára táborokat hoztak létre, ahol a foglyokkal kegyetlenül bántak.³³ Hogy a magyar kormányzatról pozitívabb kép alakuljon ki, a magyar szervezetek segélyakciókat indítottak, szezonmunkát ajánlottak az alföldi aratásnál, a helyi közmunkáknál, és az Országos Gyermekvédő Liga 300 ruszin gyermeket nyaraltatott a Balatonnál, demonstrálva, hogy a ruszinok nem ellenségek, hanem barátok. A lakosság félelmeiben tartása, a bebörtönzések és kínzások azonban maradandóbb nyomot hagytak a családok emlékezetében, mint a gyermektáborok.³⁴ Ráadásul a vasúti közlekedés megerősítése magyar nézőpontból kulcskérdésnek számított, miközben az amúgy is szegény vidék élelmiszer-ellátása a vasúti közlekedés elégtelensége miatt is akadozott.³⁵ Mindezek folytán a vasútnál dolgozók fokozott ellenőrzésnek, „vegzálásnak” voltak kitéve.

Kárpátalján a polgári közigazgatás kialakítása 1939 második felében egybeesett a Lengyelországot megszálló szovjet csapatok elől menekülő, mintegy 140 ezer lengyel menekült fogadásával. A szovjet csapatok közelsége miatt az a pletyka terjedt, hogy hamarosan bevonulnak Kárpátaljára. A ruszinok örömmel látták volna őket a magyar csendőrök helyett: vörös zászlókat tűztek ki, röplapokat terjesztettek. Az itt élők azért is elégedetlenkedtek, mert a Magyarországhoz csatolástól remélt életszínvonal-emelkedés helyett – amely reményt a magyar propaganda is táplálta – erős életszínvonal-csökkenés következett be. Erre született a feljelentésben és eljárásban rögzített kínrím: „Amíg Beneš volt az apánk, selyem volt a gatyánk / Amióta Horthy az apánk, kilátszik a f...unk.”³⁶ Az elégedetlenségre adott reakcióként a magyar csendőrség és rendőrség kibővítette kárpátaljai informátorhálózatát, minden ruszin gyanús volt, és mindenki írhatott feljelentést.³⁷

Vasizil idősebb gyermekei tanítónak vagy tanárnak tanultak (a közeli Munkácson ruszin nyelven tanítóképző működött), és 1939-ben már fiatal felnőttek voltak (20–22 évesek).³⁸ A tanítónak-tanárnak nevelt ruszinok különösen gyanúsak számítottak a magyar közigazgatás szemében. Az ukrán

érzelmű tanítók egy részét internálták, a pedagógusokat – mint potenciális bajkeverőket – rendszeresen zaklatták és megfigyelték. A magyar csendőrök néha fegyveresen jelentek meg az osztályokban, és mivel ruszinul nem tudtak, magyarul tettek megjegyzéseket az óra menetére, de előfordult, hogy tettelesen inzultáltak a tanítókat. A tanév végén szabadságolás helyett kötelező volt magyar nyelvtanfolyamra utazniuk távolra otthonuktól, az ország belsejébe, rendszeresen igazolási eljárásnak vetették alá őket, és a tiszta ruszin falvakban is magyar osztályokat indítottak.³⁹

Munkács – amelynek vasútállomásán Vasizil akkor már 14 éve kezelte a váltót – a magyar állambiztonság szemében veszélyes helynek számított. A hierarchikus társadalomképpel rendelkező magyar kémelhárítók nem szerettek volna falvakban megtelepedni – holott egyes településeken jóval nagyobb volt a ruszinok aránya –, ezért Ungvár mellett Munkácsot, Husztot és Beregszászt tartották a nemkívánatos szellemi mozgalmak központjának.⁴⁰

A váltókezelő gondatlanságból is igen nagy károkat okozhat, hát még szándékosan. Feladata, hogy beállítsa a vonatok, tolatások vágányútvonalát, folyamatos figyelmet igényel, és ez még az 1990-es években is nehéz fizikai munkának minősült. A váltókezelő munkaideje 70–80%-ában állt, járkált, az állítókart törzzsel, nehéz erőfeszítéssel mozgatta – néha csak két személy együtt volt képes átállítani a váltót, ami az időjárástól és a váltó műszaki állapotától is függhetett (pl. fagyás vagy rozsdásodás miatt). Egyes munkafázisokat kényszerteresthelyzetben kellett végeznie, pontosan, időre, mielőtt a vonat odaér.⁴¹ A munka jellege ráadásul elszigetelte a váltókezelőt az állomás többi vasutasától: az állomástól távolabb, a váltóknál felállított őrházakban jutott hely neki, akár éjjel-nappal, beosztástól függően – egész nap egyedül, némán, mint a Kárpátok pásztorai.

A kárpátaljai vasutasok igen könnyen váltak a katonai, majd polgári közigazgatás céltábláivá, hiszen politikai szempontból bizalmi állásról volt szó. A MÁV Irattárban számtalan eset található, amikor egyszerű politikai kijelentések miatt eljárást indítottak egy vasutas ellen, akit el is bocsátottak állásából. Például a munkácsi állomáson dolgozó egyik ruszin (a hivatalos iratok szerint „magyar–orosz anyanyelvű”)⁴² pályamunkás ellen 1939 decem-

berében feljelentés érkezett, miszerint azt mondta: „Isten ne adja, hogy az oroszok addig bejöjjenek, míg ő a betegsége utáni járulékot fel nem veszi, mert a magyarok bolondok, neki több esze van, csak fizessék ki a pénzt a magyarok, azután jöhetnek az oroszok”; majd „bolond magyarok, adtak pénzt, szarom nekik”. A feljelentés miatt a pályamunkást elbocsátották állásából, és a kassai királyi ügyészség vádat emelt ellene. A vádiratot a szolyvai magyar rendőrkapitány küldte meg az államvasutaknak, abban a járásban, ahol Vaszil is lakott.⁴³

A fennmaradt vasúti felvételi kérelmek nyelvét áthatja annak reprezentálása, hogy a felvételt kérő és családja évtizedek óta hűséges a magyar nemzetéhez.⁴⁴ A politikai megbízhatóság és az etnikai hovatartozás szinonimává vált. A magyar nyelv használata a hűséget, az alázatot és az együttműködést jelképezte a magyarokkal. Mikor Teleki Pál miniszterelnök motorvonatán 1939-ben bejárta Kárpátalját, nem messze Vaszil lakhelyétől, a Szolyva melletti Polena községben hatvan koronát adott egy ruszin családnak, mert a családfő szépen beszélt magyarul⁴⁵ – egy olyan térségben, ahol a többség ruszin volt. A kettős nyelvhasználat jutalmazása a hivatalokban fel sem merült.

Mindezek után nem meglepő, hogy 1940. június 26-án a honvédelmi miniszter megkeresésére Horthy Miklós kormányzó elrendelte: „Kárpátalja területéről valamennyi rutén nemzetiségű vagy érzelmű, volt [CSD] alkalmazottat hat héten belül át kell helyezni, illetve őket törzsalkalmazottakkal ki kell cserélni.”⁴⁶ Horthy Kárpátalja kapcsán egyébiránt a legjobban akkor aggódott, amikor az intenzív fakitermelés miatt veszélyeztetve látta a visszaszerzett vadászmezők vadállományát, ami által csökkent a terület vonzereje. „Nem szoktam hazabeszélni – írta levélben Kozma Miklós kormányzói megbízottnak –, de persze fontos idegen államférfiak meghívása medvére vagy egy jó bikára többet ér, mint a legjobb diplomata 20 évi ügyes munkája.”⁴⁷ A kormányzó e levél születése után néhány hónappal az 1941-es Kamenyec-Podolszkijba irányuló vagy az 1944-es kárpátaljai deportálások (Auschwitzba) ellen egyetlen szót sem szólt, holott a KEOKH⁴⁸ és a Belügyminisztérium pontosan tájékoztatták. A kárpátaljai medvék sorsa az iratok alapján jobban izgatta, mint annak a több mint százezer embernek a sorsa, akiket a magyar adminisztráció és csendőrség „kitoloncolással” a halálba

küldött a megszállt területről.⁴⁹ A kormányzó és a deportálásokban túlbuzgó megbízottja, Kozma Miklós a medvék sorsa mellett arról is tudhatott, hogy Kamenyec-Podolszkijban a deportálás után, 1941 augusztusában három nap alatt 44 ezer embert lőttek agyon „zsidóként”, többségükben kárpátaljai származású nőket és gyerekeket. Kozma év végi halála miatt arról már csak a kormányzót tájékoztathatták, hogy 1942 végén több száz gyermeket élve temettek el Kamenyec-Podolszkijban a zsidó temetőben. A tömeggyilkossággal végződő deportálásokat a magyar kormány rendelte el „idegenrendészeti eljárás” keretében, a kitoloncoltak kétharmada a magyarok által megszállt kárpátaljai területről származott.⁵⁰ Fejér megyéhez képest – ahová végül 1944 végén Vaszil került – Kárpátalján az erőszak már jóval korábban mindennaposá vált, kezdve a magyarok 1939-es erőszakos cselekedeteivel, folytatva az „idegenek” – zsidónak minősített állampolgárok és háborús menekültek – 1941-es deportálásával.

A kormányzónak a ruszin vasutasok áthelyezéséről szóló, 1940 nyarán született rendelete nehéz helyzetbe hozta a Magyar Királyi Államvasutak vezetését. Az igazgatóság a szolgálat alóli felmentéseket úgy szabályozta, hogy a családossal alkalmazottak az iskolai év kezdetén már új állomáshelyükön legyenek.⁵¹ Így helyezték át 1940. szeptember 4-én Vaszilt is Munkácsról a Győr melletti Nagyszentjánosba, 500 kilométerrel nyugatra. Annak a logikáját talán a vasutasok sem nagyon értették, hogy például egy ruszin vasutas miért válik attól megbízhatóbbá, hogy az áthelyezéssel elszakítják a családjától, és nyelvileg idegen közegbe kerül. A földet is művelő családban – ahol a legkisebb gyerek az áthelyezéskor épphogy csak 9 éves volt – nem emlékeznek arra, hogy felmerült volna a gondolat, esetleg követik Vaszilt új állomáshelyére, hiszen az nagyon messze volt.

A családnak szerencséje volt, hogy nem követték a vélhetően a nyugdíj elvesztésétől is tartó családfőt, Vaszilnak azonban nem volt szerencséje, hiszen az áthelyezéseket rövidesen, augusztus 1-jén felfüggesztették, így több ruszin vasutas otthon maradhatott. A Magyar Királyi Államvasutak Igazgatósága már a rendelet végrehajtásának szabályozásakor – a munkaerőhiány miatt – érezhetően ódzkodott a feladattól, a kapott hathetes határidőt saját

hatáskörben két héttel, szeptember 30-ig megtoldotta.⁵² A rendelet után bő egy hónappal a kárpátaljai kormányzói bizottság a tömeges áthelyezések felfüggesztését kérte, s ezt augusztus 1-jén sikerült is elérniük. Arra hivatkoztak, hogy „az áthelyezésre kiszemeltek között sok jó magyar érzelmű és sok olyan alkalmazott van, ki ez idő szerint illetményeiből megélni és családot fenntartani nem tud”. Ennek ellenére Kárpátalján a felfüggesztést követően is csak azok a vasutasok maradhettek, akiknek nemzetisége az igazolások után egyáltalán nem volt kétséges.⁵³

A személyzet pótlása Kárpátalján komolyan veszélyeztette a vasúti forgalmat, ezért a fenti felfüggesztésre hivatkozva a vasutak Debreceni Üzletvezetősége 1940. augusztus 5-én kérte a kárpátaljai áthelyezési rendeletek hatálytalanítását.⁵⁴ A munkácsi vasútvonal ráadásul hadászati szempontból is stratégiai fontosságú volt. Az áthelyezések felfüggesztése Vaszilt már nem érintette, őt addigra kinevezték a nagyszentjánosi állomásra. Ahogy a családban emlékeztek rá, „el kellett mennie Magyarországra dolgozni, és onnan vissza-visszajárt haza”.⁵⁵ A családi emlékezetben a katonai-polgári közigazgatás alatt álló Kárpátalja nem vált az ország integráns részévé, még a háború után Magyarországra áttelepült családtagok szemében sem. A visszacsatolás a ruszin család emlékezetében – annak ellenére, hogy jól beszéltek magyarul – magyar megszállásként maradt fenn, amely miatt a nagypapának el kellett mennie „másik országba” dolgozni.

A nagyszentjánosi állomást a munkácsi után Vaszil kicsinek találhatta (a seregélyesi is ekkora volt), a Győr mellett fekvő, egyre inkább ipari „alvófaluvá” váló, katolikusok által lakott község lakói pedig távolságtartással méregethették a nem magyar anyanyelvű Vaszilt. A szeszgyár és a helyi malom alkalmi munkavállalói miatt azonban az idegenek nem voltak teljesen szokatlanok érrefelé. Vaszil munkájával nem lehettek elégedetlenek az állomáson, mivel nem hagyták ki az általános illetményszabályozásból (-emelésből); fizetése az áthelyezés után három hónappal 155 pengőről 175 pengőre emelkedett. Egy év múlva áthelyezték ugyancsak váltókezelőnek az aprócska Zalaszentjakabra,⁵⁶ még távolabbra otthonától. 1943 tavaszán aztán a jóval nagyobb Paksra került,⁵⁷ ahol ugyanazon a nyáron jelentősen,

241 pengőre emelték a fizetését (amely még így is alig tartott lépést az ezekben az években 25% körülire becsült inflációval).⁵⁸ Ekkoriban még időnként hazautazhatott: erről az időszakról maradt fenn az a családi történet, hogy a legkisebb fiúnak hegedűt vitt ajándékba Magyarországról, amelyet a család nagy becsben tartott.

A front közeledtével a hazalátogatás is lehetetlenné vált. Vaszilt 1944. november 1-jén a Tolna megyei Bölcskére helyezték,⁵⁹ onnan menekült még ugyanabban a hónapban a közeledő front elől a közeli Seregélyesre, ahol – bár a rakodóvágány miatt szükség volt váltókezelőre – már csak ideiglenes munkára osztották be. Ezért mondhatták róla később vasutas társai, hogy „málházó” – a vasutas-hierarchiában ez számított az egyik legalacsonyabb rangnak, amelyhez alig kellett képzettség. Vaszil joggal lehetett dühös, amikor – mint minden jel arra utal – neki nem adták ki háromhavi bérét előre december 4-én, a front közeledte miatt, mint társainak. Ennek az is oka lehetett, hogy éppen akkor menekült Bölcskéről Seregélyesre, ahol az állomásfőnök szerint csak december 9-én állt szolgálatba, előtte Budafok–Hárosra osztották be, de csak néhány napra.⁶⁰ Valószínűleg idegenként a helyét kereste, és menekült a front elől: egyik állomásról a másikra próbált kerülni, végül már csak azért, hogy kifizessék a járandóságát – ám épp emiatt sehol sem fogadták örömmel. Seregélyesen sem.

A seregélyesi selyemhernyóknak a környéken is a csodájára jártak. A seregélyesi állomás személyzete ugyanis 1944-ig selyemhernyót tenyésztett a dísznövényekkel szegélyezett állomás mellett négyszáz méter hosszban nőtt eperfák leveleinek felhasználásával. Pontosan egy évvel Vaszil székesfehérvári bekísérése előtt, 1944. január 27-én az állomásfőnök panaszos levélben fordult a Déli Üzletvezetőség igazgatójához, mivel a pályamestert a gödrök feltöltésében zavarta az eperfasövény, és elrendelte a kivágását. Ezzel veszélybe sodorta a selyemhernyó-tenyésztést. Az állomásfőnök beadványa megértő fülekre talált, az eperfasövény kivágását felfüggesztették, és a pályamestert kérdőre vonták, így a selyemhernyó-tenyésztés kis időre megmenekült.⁶¹ Az eperfák és a tenyésztés végét végül a közelgő front okozta.

A seregélyesi állomáson akkoriban nagy teherforgalom zajlott, részben a közeli börgöndi repülőtér miatt. Ezért az állomásfőnöknek – fia emlékei szerint – előrelépés volt, amikor 1939-ben a balatonaligai állomásról áthelyezték a seregélyesi állomás vezetőjének. Előtte másfél évtizedig a Balaton környéki településeken szolgált, így ismerte meg még fiatal forgalmistaként a feleségét, egy környékbeli építési vállalkozó lányát a balatonföldvári állomásfőnök feleségének közbenjárásával. A balatonszemesi esküvői fénykép és a harmincas évek családi fotói a korabeli feltörekvő kispolgári jólétről tanúskodnak.⁶²

Aligai állomásfőnökké kinevezése előtt két évvel az akkor 32 éves Marovics Miklós, aki származása miatt kicsit horvátul is tudott, Meszesire magyarosított. Állomásfőnökként feleségével, 9 éves fiával és kislányával a seregélyesi állomásépület felső szintjén, egy háromszobás – komfort nélküli – lakásban lakott a front átvonulásáig. A vasútépület akkoriban egy prosperáló falut szolgált ki, a vágómarhákat külön rakodóvágányon hajtották fel a vagonokba, a helyi plébános, a jegyző és a tanító gyakran összejárt az

állomásfőnökkel. A gazdák, a grófok és az uradalmi cselédek világa elkülönült az övéktől.⁶³

A háború 1944 nyarán ért a közelükbe. „A gróféknál, a Hadikéknál a gyerekek mellett volt egy nevelő, egy pap. Aki angolra tanította a srácokat, merthogy az az illető pap, ez valahogy még Amerikából került oda. És 44 nyarán lelőttek ott egy amerikai vadászgépet. És a pilótáját a csendőrök elfogták – úgy pilótaoverállban, meg minden –, és vitték be vonattal Fehérvárra. Két csendőr kísérte. A pilóta meg volt bilincselve. És miután nem tudtak vele beszélni, ezért az apámtól telefonáltak a kastélyba, hogy jöjjön át a pap, és tolmácsoljon. A pap reverendában jött. És amikor ez a szerencsétlen pilóta meglátta a papot, akkor teljesen elfehéredett, mert azt hitte, hogy most a kivégzése jön. De a pap, az csak ugye tolmácsolni jött, és hát akkor gyorsan tisztázódott a helyzet, hogy itt nem kivégzés van, ottan elbeszélgettek. És jött egy német pilóta. Meglátta, hogy ez bilincsbe van verve ott. Nagyon keményen rászólt a csendőrökre, hogy azonnal vegyék le róla a bilincset, mert ez

hadifogoly! Ezt nem lehet megbilincselni! És a csendőrök kénytelen-kelletlen engedelmeskedtek” – mesélte az állomásfőnök fia.

A történet az állomáson szolgálati okokból gyakran megjelenő csendőrökről jutott Meszesi Miklós eszébe, és azt szemlélteti, hogy a német katonák nagy becsben álltak a faluban. Korántsem mondható azonban, hogy az állomásfőnök vagy a falubeliek jó szemmel nézték volna „a németek és oroszok háborúját”, amelyet náluk, helyben vívtak meg. A bizalmatlanságot jelzi az egyik állomáson történt vonatbaleset is. 1944. szeptember 25-én a Zichyújfalu felől lejtő sínen érkező magyar kórházvonat fékhiba miatt bele-rohant a seregélyesi állomáson várakozó német katonavonatba. A kórházvonat vezetője és egy német katona meghalt, több német katona súlyosan megsérült. A németek szabotázsra gyanakodtak, ám végül a baleset okaként megelégedtek a „műszaki hiba” megjelöléssel.⁶⁴

Amikor a németek kivonultak Seregélyesről, zsákmányként az utolsó vonatot megrakodták különféle építőanyagokkal. 1944. december 5-én

akarták a vonattal az utolsó szerelvényeket elvontatni. Meszesi a vagonok tartalmát a vágányra szóratta, majd a személyzet elhagyta az állomás területét – Vaszil csak ezután érkezett a településre –, ezért nem akadt senki, aki visszarakodott volna. A német hadsereg így az építőanyagok nélkül hagyta el a falut, a háború után részben ezekből állították helyre a vasúti pályát.⁶⁵ Az utolsó vonat felszántotta a talpfákat, hogy ellehetetlenítsék a vasúti közlekedést.

Az állomásfőnök – miután a családját az állomástól fél-, egy kilométerre fekvő dinnyések fűtetlen kunyhójában biztonságba helyezte – személyesen akarta átadni az állomást a faluba érkező szovjet csapatoknak. A fia elbeszélése szerint a hivatalos átadás mégsem sikerült úgy, ahogy az állomásfőnök eltervezte. „Hát ez egy ilyen korabeli köztisztviselői magatartás volt, úgyhogy egyedülként ő fogadta a beérkező előőrsoket. Akik levágták a telefonkészülékekről a kézi beszélőt, hogy ne lehessen használni, meg a távirógépet összetörték – egy ilyen morzerendszerű táviró volt akkor még –, meg a biztosítóberendezést, azzal is valamit csináltak. Elvették az apámtól a Doxa óráját, és ezzel indultak tovább. Igen ám, de jött utánuk azonnal a második hullám, az már nem volt ennyire értelmes. Hát az már egy ilyen ázsiai horda volt, üzbég meg kalmük társaság. És váratlanul megszólalt az egyik telefonnak a csengője! Mert a kézi beszélőt ugyan levágta róla az előőr, de magát a hátsó vezetékét nem. Feltehetően a szomszéd állomásról érdeklődhetett, hogy »na, hát akkor már nálatok már ott vannak?« Na, most ezt az üzbég vagy kalmük, ez azonnal kémkedésnek értékelte, és a falhoz állította az apámat. Akkor jött elő a Marovics-féle horvát foszlánytudás, és hát magyarázta a dolgot, úgyhogy eltekintettek az agyonlövésétől ott, a helyszínen. És hát szegény lógó orral jött” – emlékezett vissza az állomásfőnök fia az első szovjet megszállásra.⁶⁶

A bevonuló szovjet hadsereg katonáinak második hulláma nem hagyott kétséget a falu lakóiban: minden civil lakosban potenciális ellenséget látnak. A hetekig Székesfehérvár alatt álló front miatt a faluban nagyon sok katona megfordult, akik hol kémek, hol nők után kajtattak. „Sok volt az unatkozó, csellengő katona, és tudom, nincs rosszabb az unatkozó katonánál! Úgyhogy

akkor azok mindenütt spiont kerestek! Egyébként engem is a falhoz állítottak, pedig csak tizennégy éves voltam.” Az állomásfőnök bizalmatlansága a szovjet katonák iránt még tovább fokozódhatott, amikor néhány ártatlan rádióalkatrész miatt, amelyeket őrzött, a fiát is majdnem kivégezték.

A háborút követő pletykákon kívül nincs tudásunk arról, mit csinált Vaszil ezekben a napokban. Az állomásfőnöknél tizenkét évvel idősebb, meglelt családos férfi számára sok munka nem akadhatott az állomáson, mivel a vasúti talpfákat összetörték. A három hónapos fizetséget valószínűleg nem kapta meg, valamennyire biztosan együtt kellett működnie a szovjet katonákkal, hiszen másképp éhen is halhatott volna. Mivel a magyar környezetéhez képest jól tudott oroszul, a tolmácsolásban is segídezhetett. Ez azonban korántsem volt szokatlan, az első világháborús egykori hadifoglyok is tolmácsoltak a szovjet katonáknak, akik beszállásolták magukat a seregélyesi házakba.⁶⁷ A faluban nem sokan maradtak, akik személyes emlékeket őriznek a második világháborúról, és bár mindegyiktől kérdeztem, egyikük sem emlékezett a szovjet katonák mellett egy ruszin vasutasra, aki tolmácsolt volna nekik. Ellenben mindenki megemlíttette az egykori hadifoglyokat – és persze az egyszerű helyzetekben tolmácsra sem volt szükség: „De meg tudtunk, mindent el tudtunk magyarázni! – Miket mutattát? Óra! B... meg a k... anyádat! Nincs má’ órád, elvitted!”⁶⁸

Az órák begyűjtése után a szovjet katonák rendszeresen elvitték a férfiakat és nőket árkot ásni, a nőknek főzniük kellett a katonákra, az idősebb gyerekeket is dolgoztatták. Gy. tárgyalásának tanúi közül senki sem lehetett jelen akkor, amikor – elmondásuk szerint – Vaszil olyan házakat mutatott az oroszoknak, ahol nők találhatók: vagy azért, mert az állomás messze esett a falutól, vagy azért, mert a későbbi tanúk többsége nem is tartózkodott Seregélyesen az első szovjet megszállás idején, elmenekültek onnan a front miatt. Ráadásul mindenütt voltak nők, mindenütt bujkáltak, és idegenként Vaszil alig-alig ismerhette a falubeli házakat – vasutasként csak nemrégiben érkezett oda.

A másik váddal kapcsolatban – hogy ellopta az állomásfőnök bútorait – a legvalószínűbb, hogy Vaszil a ki nem fizetett háromhavi bérét sze-

rette volna megkapni az állomásfőnöktől, akinek a szemében jöttmentnek számított. Elképzelhető, hogy zálogként hordta el a közelbe a bútorokat, hiszen mihez kezdetett velük, haza nehezen vihette volna őket. Talán ezt az igazát szerette volna elfogadtatni akkor, amikor a két fiatal vasutassal bement Székesfehérvárra. Dönthetett volna úgy is, hogy nem tart velük, hanem bevárja a frontot a falujában, de talán abban a pillanatban nem a fegyverek dörgése, hanem az elmaradt fizetségének megszerzése érdekelté jobban, akárcsak a környékbeli vasutasok jelentős részét. Nem kevés pénzről és a megélhetésükről volt szó. Másfelől az, hogy Vaszil kényszerítés nélkül ment be Székesfehérvárra, jelzi, hogy nem követhetett el olyasmit, amit ne vállalt volna a csendőrök előtt. Még akkor sem, ha potenciális „muszkavezetőnek” tarthatták – hiszen ha így lett volna, legalább elbújik.

„Valakinek eszébe jutott, hogy el kellene menni az üzletvezetőségre pénzt kérni. Pest azonban körül volt zárva. Közben megtudtuk, hogy az üzletvezetőség részlege kimenekült Horvátkimlére. Csináltunk egy 3-as jegyzéket, belevettük mindazokat, akik rendszeresen jártak az állomásra dolgozni, jobban mondva csak ténferegni” – mesélte egy fehérvári vasutas a fizetés megszerzésének körülményeit a háború után.⁶⁹

Akadtt, aki márciusban már meg sem állt Hegyeshalomig, ahol aztán bevárta a szovjet csapatokat. Így tett a Vaszilt Székesfehérvárra bekísérő Gy. is, aki kollégájával, a szintén székesfehérvári Virág Józseffel csak március elején érkezett meg Hegyeshalomra. Az állomásfőnök már korábban, január 30-án elmenekült családjával.⁷⁰ Vélhetően nem akarta ismét átadni az állomást, vagy ismét átélni, hogy őt vagy a fiát kivégzéssel fenyegetik, feleségét vagy lányát pedig egy kunyhóban kell bújtatnia. A háborút követően mind hazatértek, kivéve Vaszilt, akinek csak halálhírét vitte meg a postás.

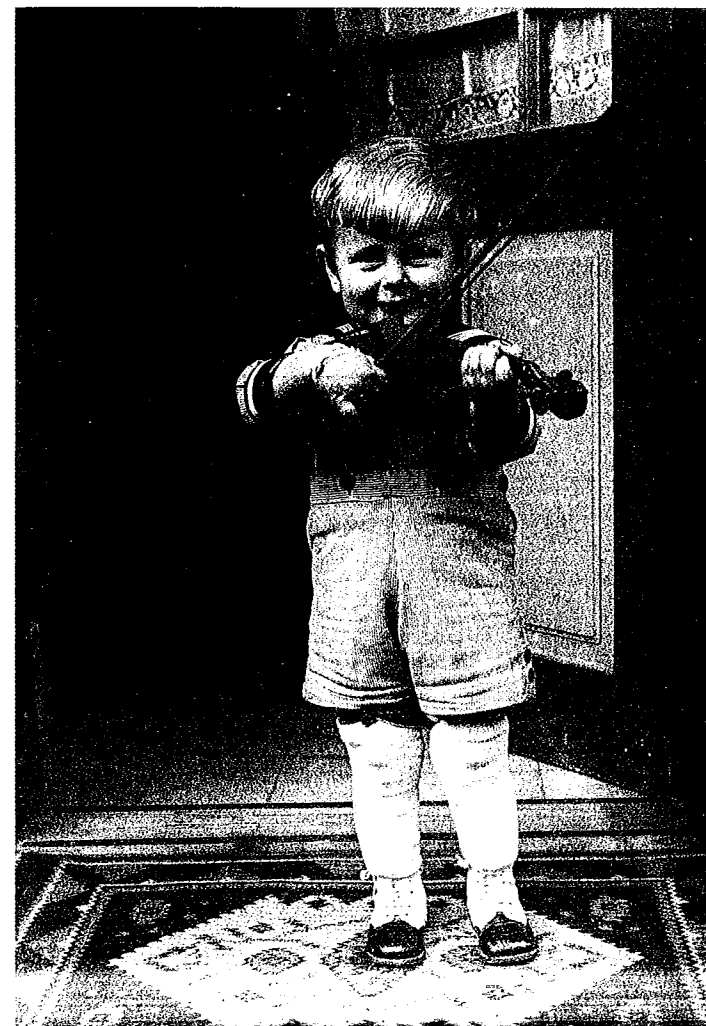
Az állomásfőnök a háború után három évvel rabruhában tért vissza Seregélyesre. Bár a háborút követően igen sokat tett a vasúti közlekedés helyreállításáért, fia elbeszélése szerint politikai okokból 1946-ban mégis leváltották, és csak egy régi kollégája segítségével sikerült elhelyezkednie Tárnokon, raktárosként, ahol a következő évben nyugdíjazták. 1948-tól egy építőipari vállalatnál dolgozott raktárosként. Itt belekeveredett egy

munkahelyi vezetője sikkasztásába, ami miatt hat hónap kényszerszolgálatra ítélték – ebben az időszakban ez enyhe ítéletnek számított. A fia szerint „ott, a vállalatnak a főmérnöke, az a nyaralóját építtette föl állami anyagból. És az apám ellen az volt a vád, hogy ő nem akadályozta meg az anyagnak a kivitelét a vállalatnak a telephelyéről, egy olyan szállítólevéllel, amit a főmérnök írt alá.” Ekkor tért vissza a sors szeszélye folytán Seregélyesre, rabruhában: a közeli gazdaságban dolgoztatták. Bár végül visszavették a vasúthoz, 1965-ös nyugdíjazása után hiába harcolt azért, hogy nyugdíjába az állomásfőnökként eltöltött szolgálati idejét is beszámítsák. Ennek a sikertelen harcnak köszönhető, hogy több személyes irata is fennmaradt, amelyek ma fia tulajdonában vannak. Ezek egyike szerint 1965-ben 986 forint nyugdíjat állapítottak meg számára 14 év szolgálati idő után (a háború előtti évekből csak hetet számítottak be).⁷¹ Ezzel a nyugdíjjal a nyugdíjasok jövedelem szerinti alsó harmadához tartozott.⁷²

A társadalmi ranglétrán fokozatosan emelkedő családban a négy elemi végzett Vaszil gyermekeinek többsége tanító vagy tanár lett, az unokák között akad egyetemi tanár, tanszékvezető és több orvos is.⁷³ A nagypapa „hazafiatlan tettét” – ahogy az értesítésben szerepelt – nem nagyon firtatták. Abban az időben, 1945 júniusában, nehéz is lett volna eldönteni, pontosan melyik rendszerrel szemben vélték hazafiatlannak a magatartását. Néha talán mindegy is volt, a múltat elásták a családban jó mélyre. „Én úgy érzem, hogy volt egyfajta bizonytalanság, hogy miért ölték meg. Miért végezték ki? Nem volt az, hogy én most elkezdék nyomozni, mert nem hagyom úgy. Mert nem azok az idők voltak, nem azok az érdekek, nem azok az emberek, hogy...” – mesélte unokája.⁷⁴ Több mint húsz évnek kellett eltelnie, hogy a ruszin vasutas legkisebb fia felkerekedjen megtudni, mi történt az apjával a háború végén. Nem sokat sikerült megtudnia, vagy ha bármit megtudott is, nem mondta el senkinek.

A legkisebb fiú legkisebb – talán egyik legügyesebb – lánya mesélte, hogy az apjának volt „egy hegedűje, amit az apjától kapott. Azt nem tudom, hogy honnan hozta azt a hegedűt, szerintem Magyarországról hozhatta neki azt a hegedűt, és járt zenélni. Egyedül megtanult hegedülni, és ak-

kor járt lakodalomra zenélni. Gyűjtötte a pénzt, hogy a bátyjának legyen egyetemre pénz.”⁷⁵ A családban fennmaradt mendemondák szerint a legkisebbik fiú volt Vaszil kedvence a hét gyereke közül.

A Vaszil kivégzése miatt indított eljárás azonban – amelyről a családban nem is tudtak – egy életre meghatározta Gy. sorsát.

Jegyzetek

- 1 Interjú Sz. Leszjával, a kivégzett ruszin vasutas unokájával apja 1966-os seregélyesi látogatásáról.
- 2 Interjú M. Miklóssal és apjának, az állomásfőnöknek a megőrzött iratai.
- 3 Váradi János 1904-ben született, földműves, római katolikus, tősgyökeres káli (Heves megye) családba, és csak 1974-ben halt meg Seregélyesen születési anyakönyve utólagos bejegyzése szerint. MNL Heves Megyei Levéltára, XXXIII-1/a 110. Születési anyakönyvek másodpéldányai.
- 4 Interjú Sz. Leszjával.
- 5 Interjú S. Gyulával, H. Istvánnal, B. Vincénével.
- 6 Azt, hogy mikor kapták meg a levelet, nem lehet kideríteni, mivel a borítékot nem őrizték meg, a gyerekek közül is már csak a legkisebb él.
- 7 A levelet Sz. Leszja bocsátotta rendelkezésemre. A levélben a végződéssel írják a magyarul hivatalosan a-ra végződő nevet, tehát valójában csak egy másik írásos változatát használják.
- 8 Gy.-per 2. 44. M. Miklós állomásfőnök vallomása az 1945. november 27-i tárgyaláson.
- 9 M. Miklós, az állomásfőnök fiának visszaemlékezése.
- 10 Interjú Sz. Leszjával.
- 11 Fedinec 2015: 14.
- 12 Zseliczky 1998: 19.
- 13 Uo. 21.
- 14 MÁV Irattár, Sz. László szolgálati aktája (a továbbiakban Sz.-akta).
- 15 Interjú Sz. Leszjával.
- 16 Sz.-akta. A Csehszlovák Államvasutak által készített aktát 1940-ben átvette a Magyar Királyi Államvasutak, és csatolták a szolgálati táblázathoz. Fedinec–Vehes (szerk.) 2010: 562. Ezen akart változtatni a magyar kormányzat később a kettős nyelvhasználat hivatalos elvének bevezetésével: 1939-től hivatalosan magyar és „magyar–orosz” (vagyis ruszin) nyelven is fordulhattak a helyi lakosok az állami és önkormányzati hivatalokhoz. Fedinec 2015: 130.; a nyelvhasználatról uo. 102–104.
- 17 Zseliczky 1998: 13.
- 18 Vö. Fedinec–Vehes (szerk.) 2010: 563.
- 19 Uo. 569.
- 20 Uo. 576.
- 21 A két háború közötti kárpátaljai szegénységről, az élelmiszer-ellátás háború alatti romlásáról és a magyar kegyetlenkedések emlékezetéről: Fedinec 2015: 27–29, 47–49, 88.
- 22 Ilona 18 évesen, 1938-ban halt meg tébécében. Interjú Sz. Leszjával.
- 23 Sz.-akta. Szolgálati táblázat. 1940. október 12.
- 24 Fedinec 2015: 97.
- 25 *Fővárosi Közlöny* 64. november 2. 2497.
- 26 Fedinec 2015: 97.
- 27 Vö. Zseliczky 1998: 40.; ill. Tilkovszky 1967: 148.
- 28 Vö. MÁV Irattár 11584/1939. Munkács Határalagútnál lévő nyaralóházak tárgyában; 6797/1939. Om Miskolc. Vikkendházak (sic!) elfoglalása tárgyában; 13179/1939. A kisszolyvai határalagút menti vikkendházak ügyében; 14604/1939.

Ig Kassai Kirendeltsége, Kassa, Munkács-országhatár közötti vasúti területen lévő vikkendházak tulajdonjoga.

29 Fedinec 2015: 96.

30 Idézi Brenzovics 2004: 88.

31 Ezt erősíti meg: Fedinec 2015: 61.

32 Uo. 147.

33 Brenzovics 2004: 88.

34 Uo. 90.

35 Fedinec 2015: 54–55.

36 A magyarokkal szembeni elégedetlenség megnyilvánulásai között idézi: Ablonczy 2004: 155.

37 Brenzovics 2004: 97–98, 101.

38 Interjú Sz. Leszjával.

39 Brenzovics 2004: 102.

40 Necze 2004: 126.

41 A vasúti szaknyelvben kitérőnek hívják a köznyelvben váltóként emlegetett szerkezetet. A váltókról (kitérőkről): Czére – Varga 1977: 176–185, 193–197, 202. A váltóállítók munkájáról: http://www.vdszsz.hu/img/2447/valtoallitas_1997.pdf (2015. február 6.)

42 A ruszinokat önálló népként ábrázolni igyekvő, így identitásukat az ukrán összetartozás-érzéssel szemben erősíteni szándékozó hivatalos magyar politika már a népcsoport nevének meghatározása során számos problémába ütközött. Oficinskij 2010: 179.; ill. Fedinec 2015: 102–104.

43 MÁV Irattár 18061/1940 és 22415/1940. Bubinszki János pályamunkás ellen kiadott vádirat.

44 Pl. MÁV Irattár 18172/1941. Berán Ferenc szolyvai lakos visszavételét kéri.

45 Ablonczy 2004: 151. A kormányzó levele 1941. március 7-i datálású.

46 MÁV Irattár 319/1940. Üv. Debrecen. Kárpátaljai áthelyezések (1940/27). 72/1940. Eln. szám alatt.

47 Idézi: Ablonczy 2004: 150.

48 Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság.

49 A deportálások (a KEOKH korabeli szóhasználatával „idegenrendészeti eljárások”, amely kifejezés a felelősség eltussolását is szolgálta) 1941-ben 18 500 embert érintettek. 1944-ben különböző források alapján 85–87 ezer főre tehető azoknak a száma, akiket a magyar hatóságok Kárpátaljáról Auschwitzba deportáltak. Fedinec–Vehes (szerk.) 2010: 186–190. A vadászat jelentősége a magyar politikai elit számára elsősorban férfias attribútumaiban rejlett. Bővebben: Majtényi 2010.

50 Fedinec 2015: 162–163.

51 MÁV Irattár 290/1940. Bánhegyi István. Áthelyezések Kárpátalja területéről. A Magyar Királyi Államvasutak igazgatóságának bizalmas levele valamennyi üzletvezetőségnek. 1940. július 24.

52 Uo.

53 MÁV Irattár 319/1940. Üv. Debrecen. Kárpátaljai áthelyezések. Pro Memoria.

54 Uo. Déli Üzletvezetőség. Debrecen, 1940. augusztus 5.

55 Interjú Sz. Leszjával.

56 Zalaszentjakabon 1941-ben mindössze 138 lakóház állt, igaz, majdnem mind cseréptető volt. 1941. évi népszámlálás: 144.

57 Pakson 1941-ben 2303 lakóházat számláltak. Uo. 110.

58 MÁV Irattár. Sz. László szolgálati táblázata. Az 1941–1943 közötti infláció mértékéről: Botos 2016: 167.

59 Bölcske és Seregélyes hasonló méretű volt ekkoriban, Bölcskén 1941-ben 975, míg Seregélyesen 846 házat számláltak. 1941. évi népszámlálás: 46, 108.

60 Gy.-per 2. 44. M. állomásfőnök vallomása az 1945. november 27-i tárgyaláson.

61 MÁV Irattár 146/1944. Seregélyes állomáson az OM ki akarja vágni az eperfákat.

62 A fényképeket ifj. M. Miklós bocsátotta rendelkezésemre.

63 Interjú M. Miklóssal.

64 Interjú M. Miklóssal; MÁV Irattár 13806/1944. Budapesti Déli Üzletvezetőség. Javaslattétel a seregélyesi baleset hibásainak megbüntetésére.

65 Interjú M. Miklóssal, M. Miklós iratai, Igazolás 1951. január 15.

66 Interjú M. Miklóssal.

67 Interjú H. Istvánnal és P. Bélával.

68 Interjú P. Bélával.

69 Lovas 1996: 545.

70 Interjú M. Miklóssal. Az apja, M. iratai. Menekülés 1930. január 6.

71 Interjú M. Miklóssal és az apja, M. Miklós iratai.

72 A nyugdíjak megoszlásáról a hetvenes években vö. Horváth 2012: 158.

73 Interjú Sz. Leszljával.

74 Uo.

75 Uo.

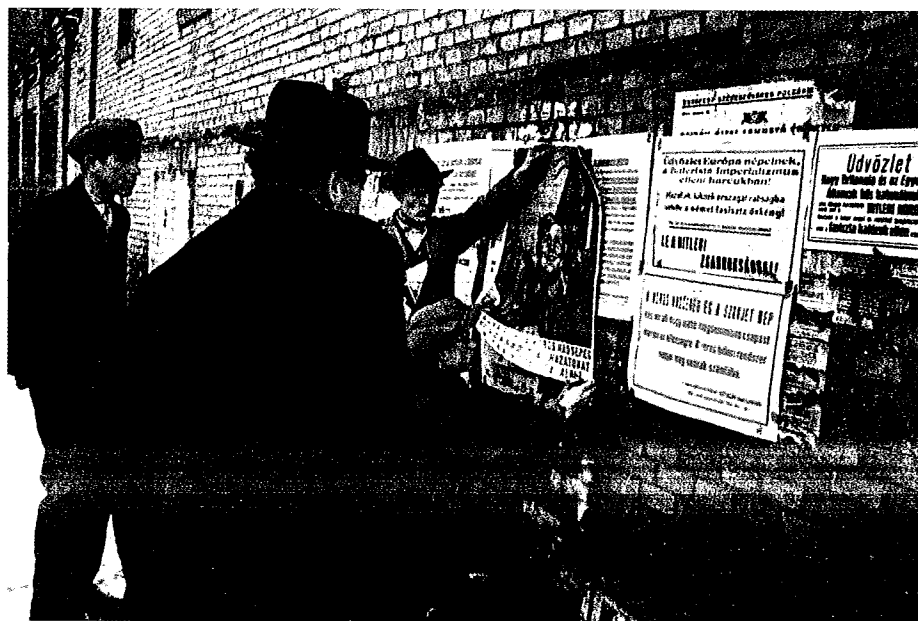
4. Rendőrség

1945 tavaszán Székesfehérváron a hideg pincékből és óvóhelyekről előbújtak az emberek. Egy májusi vasárnap, mintha vödörből öntötték volna, egyetlen óra leforgása alatt özönvízszerű eső zúdult a városra.¹ A német katonák már letették a fegyvert, a nyílasok is mind elmenekültek vagy átöltöztek. A romos házak között szovjet katonák járőröztek, időnként már az új magyar rendőrség tagjaival. A csatornarendszer teljesen eldugult, a szemét még hosszú hónapokon át halmokban állt, s bár a holttesteket lassan eltemették, az utcákon néha hevert egy-egy lótetem, a romok között háborúsdit játszó gyermekek nagy öröme.² Mintha a patakokban ömlő esővíz a városlakók kétségbeesett igyekezetét segítette volna, hogy tisztára mossák városukat a háború mocskától. Ám a térdig érő víz nem lemosta, csak még jobban felkavarta a háború szennyét, és ettől az utcák még mocskosabbnak látszottak.

Ezen a májuson határozták meg, mi tekinthető „a magyar nép érdekeit sértő cselekedetnek” a háború alatt, s hogy minden tényleges szolgálatban álló alkalmazottat ún. igazoló eljárás alá kell vonni.³ Még folytak a harcok az országban, de már megindult a háborús bűnösök megbüntetése, a hajsza, amellyel hivatalosan igazságot akartak szolgáltatni: igazoló eljárások, nép-bíróságok felállítása, és az egyik legfontosabb, a rendőrség újjászervezése. Mind az igazságtétel nevében.

Történt, hogy 1945 áprilisának végén a fehérvári kommunistáknak szegre volt szükségük. Na, nem csupán néhány darabra, hanem több mázsára, építkezéshez. A romos városban az építőanyag, különösen a vasáru nagy kincsnek számított. Egy fehérvári vasáru-kereskedő feljelentést tett, hogy

kirabolták a raktárát. A tettesek után nem kellett sokáig nyomozni: helyi kommunisták és rendőrök törtek be hozzá – mondta a kereskedő, de rosszul mérte fel a helyzetét és az erőviszonyokat. A rendőrökkel közösen végrehajtott akciót a fehérvári kommunisták törvényes foglalásként ábrázolták. Nem kis tételben dolgoztak, mint az órákat tucatjával gyűjtögető szovjet katonák: ők 780 kg szegyet loptak egyetlen napon. Ebből 130 kg-ot az orosz katonai parancsnokságnak adtak át, 80 kg-ot a helyi fogolytábornak, 13 kg-ot a rendőrkapitányságnak, 11 kg-ot a törvényszéki fogháznak. Jól mérték fel, kinek mennyit kell adni. „Az újjáépítés áldozatokat kíván” – mondták. Az eljárás hónapokig tartott, mire kiderült, valójában a vasáru-kereskedő a hibás, mert „nyerészkedési célzattal” túl sok árut tárolt, ahelyett hogy értékesítette volna. A tiszti főügyész nem merte rablásként értelmezni az esetet, „bűncselekmény elkövetési szándék fel sem tételezhető”, valamint „közérdekből szükséges építkezéshez anyaghoz jutottak” – írta. A kirabolt kereskedő ezek után visszavonta panaszát, nehogy végül ellene indítsanak eljárást, és áruelevonás (árurejtegetés) vádjával börtönbe kerüljön.⁴

Azt, hogy mi számít bűncselekménynek és erőszaknak, a kommunista párt szovjet katonákkal együttműködő helyi szervezetei és a befolyása alatt álló rendőrség is meghatározhatták – sőt, szinte ők váltak „jogforrássá”. A rendőrség – akárcsak a háború alatt a csendőrség – különleges hatalmi jogosítványokat kapott, és minden megyében létrejött a rendőrség alá rendelt politikai rendőrség is.⁵ A hatalmi ágak és a jogrend a háború alatt összekuszálódtak.⁶

Székesfehérvár 1944. december 23-tól 1945. január 22-ig szovjet, majd egészen 1945. március 22-ig német fennhatóság alatt állt: így jutott idő a kölcsönös bosszúállásra. A nyilas bosszúálló tettesek után a háborút követően is lehetett nyomozni: az „igazságtétel” évekre hivatkozási alappá és retorikai eszközzé vált. A jogszolgáltatás terén a háború még korántsem ért véget. A megye főszolgabírójának 1945. május 18-án estéig a székesfehérvári orosz városparancsnokság kérésére statisztikai kimutatásokat kellett beterjesztenie a „fasisztákról”, ezért többek között a következő kérdést intézte a frissen megszervezett rendőrség megyei kapitányához: „Vannak-e a megye területén fasiszta bandák?”⁷ Bár a rendőrkapitány még aznap adott válasza szerint „fasiszta bandák a megye területén nincsenek”,⁸ a rendőrök hamar kénytelenek voltak beismerni, hogy tévedtek: a rendőrség egyik legfontosabb feladata a „fasiszta érzelműek elleni harc” lett. A politikai rendőrség országsszerte erre a tézisre építette első nyomozásait, és ez évtizedekre meghatározta a rendőrségi iratok retorikáját.

A fasizmus elleni háborút – immár a civilek között – a politikai rendőrség folytatta, adminisztratív, bürokratikus, statisztikai eszközökkel, máskor pofozással. Május végétől az egész országban ismét – akárcsak a nyilas uralom egyes szakaszaiban – megugrott a feljelentések száma: naponta 150 politikai ügyben indult nyomozás. A sok új feljelentéssel és a belőlük fakadó eljárásokkal a bürokrácia, különösen az ügyészségek képtelenek voltak megbirkózni, ezért a Budapesti Főügyészség a feljelentések számának csökkentése érdekében már 1945 júniusában javasolta, hogy a hamis feljelentőkkel szemben haladéktalanul emeljenek vádat.⁹ A statisztikai adatszolgáltatáshoz (a fasizmus elleni harc folytatásához) a székesfehérvári és seregélyesi rendőröknek is hozzá kellett járulniuk, így mégiscsak folyamatosan nőtt a feljelentések száma.

Május elején a seregélyesi állomáson még javában a vasúti forgalom helyreállításán dolgoztak, amikor az állomásfőnök földszinti irodájában jelentést írt előjáróinak arról, mi történt a ruszin vasutassal a háború alatt. Ez éppen aznap történt, amikor a csendőrséget feloszlatták, és szovjet mintára létrehozták az egységes Magyar Államrendőrséget, azon belül a Budapesti és Vidéki Főkapitányságot a maguk politikai osztályaival.¹⁰ Az állomásfőnöknek adminisztratív okokból le kellett zárnia Vaszil személyi táblázatát, amelyet a szolgálati szabályzat szerint lehetőleg elzárt helyen (például az íróasztalfiókjában) kellett őriznie. A jelentésre a szolgálati tábla lezárásához adminisztratív okokból volt szüksége.¹¹ Jelentésében az erőszakos halált csupán a bürokratikus szabályok miatt regisztrálta, nem azért, mintha ekkoriban ez bárki számára különleges esemény lett volna. Ezek a bürokratikus szabályok azonban olyan eljárásorozatot gerjesztettek, amelyek eldönthették azt is, végül kit kell felelősségre vonni valaki halála miatt. Így történt ez Vaszil esetében is.

„Lászlót” – írta határozott kézírásával az állomásfőnök –, a Bölcskéről menekült vasutast „hazafiatlan magatartás miatt a csendőrség elfogta és minden tárgyalás nélkül 1945. január 28-án Seregélyesen agyonlőtte”.¹² Az állomásfőnök a szolgálati táblázat utolsó sorát is kitöltötte: „Meghalt 1945. január 28-án. A csendőrség agyonlőtte.” A következő sorba némi habozás után írhatta csak be: „Családja visszatért Szlovákiába” – hiszen a lapon csak annyit látott, hogy Vaszil korábban a Csehszlovák Államvasutaknál szolgált.¹³

Az állomásfőnök a kivégzésről írt feljegyzésen sokat törhetett a fejét, míg végül a „hazafiatlan magatartás” kifejezés mellett döntött.¹⁴ Májusban már tudta, hogy az eredeti vádak (rablás és a nők szerzése) nem írhatják le. A „hazafiatlan” kifejezés mindegyik rendszerben használható volt, és májusban még nem látszott a faluból egyértelműen, hogy a kommunista számonkérés olyan kérészéltű lesz-e, mint egykor a nyilas számonkérések. Helyi szinten ekkor még nem szilárdult meg a kommunista hatalom, a faluban a kommunistákat inkább csak hírből ismerték, a szovjet katonákat annál inkább. A haza pedig – járják azt nyilas vagy kommunista detektívek ellenség után kutatva – mégiscsak egy lehetett a nem is olyan rég még selyemhernyó-tenyészetéért aggódó állomásfőnök szemében. „Az elfogás

és kivégzés ellen tiltakoztam – írta még önvédelemből a feljegyzésben –, mert az ellene felhozott vádak nem láttam beigazoltnak, de eredménytelenül, sőt a nyilas csendőrség [sic!] hasonló elbánást helyezett kilátásba részemre is.”¹⁵ Reménykedett, hogy megúszhatja felelősségre vonás nélkül, mint oly sokan ezekben a hónapokban, akiknek állami alkalmazottként igazolóbizottságok elé kellett állniuk.

Az ügyet azonban halotti anyakönyvi kivonat nélkül nem lehetett lezárni. A seregélyesi közjegyzőtől viszont nem volt olyan egyszerű beszerezni a néha oly sürgősségűnek tűnő, bürokratikus eljárásból fakadó iratot. Bő egy hónap múlva az állomásfőnök magával vitte hát legrégibb munkatársát a jegyzőhöz, a vasútnál már évtizedek óta szolgáló, vele egyidős váltókezelőt, Vadász Jánost is, hogy két tanú legyen, együtt tanúsítsák a halál beálltának okát, idejét, és megkapják a halotti anyakönyvi kivonatot. A későbbi eljárás során mindkettejük vallomása kulcsfontosságú volt.¹⁶ Tanúból kettőnek mindig jobban hisznek, mint egynek. Ezzel végre lezárhatták a személyi aktát. A jegyző elővigyázatosságból a halál bejelentőjeként magát a halottat nevezte meg, ám úgy tűnik, ez nem okozott zavart sem a MÁV-nál, sem más hivatalban.¹⁷ Az erőszak vagy egy haláleset regisztrálása, ezáltal megjelenése egy történeti forrásban gyakran pusztán bürokratikus eljárások eredménye. Ha nincs szükség az anyakönyvre, nem kell bejelenteni a halálesetet, és vélhetően később nem indul nyomozás az ügyben. Hiszen ha nincs halott, nincsen gyilkosság, és nincsen tettes sem. Kivéve, ha valaki feljelentést tesz – ám egy ismeretlen vasutas halála ennyire senkit nem érdekelt.

Az újjászerveződő magyar rendőrség tagjait, különösen a politikai osztályokon dolgozókat, akik minden borkorban kis- és nagynyilasok után kutattak, annál jobban érdekelte az ügy. Nem volt nehéz dolguk. Az új, még formálódó bürokrácia az igazoló eljárásokkal néha tálcán kínálta fel az ügyeket, mivel 1945. július 1-jétől a népbíróságok egyben az igazoló eljárások fellebbviteli fórumai is voltak.¹⁸ Ám az igazolási eljárások során az ügy szóba sem került.

A székesfehérvári állomás környéke még ezen a nyáron is csupa rom volt, dolgozni leginkább a helyreállítási munkálatoknál lehetett. A *Fehérvári Hírek*

egymás alatt tudósított a kommunista párt kezdeményezésére létrehozott utcanévbizottságról, az igazoló eljárásokról, valamint a börgöndi vasútvonal újjáépítésére szóló munkástoborzásról (ezen az állomáson dolgozott épp akkor Gy. is) és a vasúti helyzetről. „Székesfehérvár az ország legelpusztultabb megyéjének a székhelye és a pályaudvara a vasúti műhelyekkel, az osztálymérnökséggel, egész berendezésével együtt ennek meggyőző, szomorú bizonyítéka. Épület alig van. Imitt-amott sikerült csak néhány fedett helyiséget megteremteni...” A cikk szerint a fehérvári rompályaudvaron a tetejét vesztett hatalmas csarnokban kocsikat javítanak, a környéken összekötő vágányokat építenek, ehhez vesznek fel embereket szinte korlátlan mennyiségben.¹⁹ A vasút helyreállítása nélkül szinte minden – az ipar és a kereskedelem is – teljesen megbénult.

A vasutasság továbbra is bizalmi állásnak számított, így 1945 nyarán a seregélyesi vasutasoknak is igazolóbizottságok elé kellett járulniuk, hogy tanúsítsák, a háború alatt nem követtek el semmit, ami miatt megrovásban, állásvesztésben vagy ennél is nagyobb büntetésben kellene részesülniük. Ezen a nyáron a falvakban kidobolták – július elején Seregélyesen is –, hogy bejelentést lehet tenni a helyi Nemzeti Bizottságnak, ha valaki „népellenes cselekedetet követett volna el”, „nyilaskeresztes vagy más jobboldali pártnak tagja lett volna”, „németbarát magatartást tanúsított volna”, vagy „arra valló kijelentéseket tett volna, hogy zsidóvagyon juttatásban részesült volna”.²⁰ A feljelentés – nem először – állampolgári kötelezettséggé vált. Bejelentést a seregélyesi vasutasok ügyében senki sem tett, így az igazolóbizottság minden elébe járuló seregélyesi és az ügyben érintett székesfehérvári vasutas ügyét rendben találta. 1945. július 14–18. között a többség gond nélkül túljutott az igazolási eljárás.²¹

Gy. ugyanazon a napon, július 16-án állt igazolóbizottság elé, mint Virág József, a nála alig fél évvel idősebb forgalmista, akivel a front elől együtt menekültek Hegyeshalom állomásra (ahol Gy. mint „MÁV kocsifelíró” dolgozott). Menekülésüknek prózai okai voltak: ott kaptak fizetést, ahol vasúti forgalom is volt,²² és Virág korábban, 1942–1944 között Hegyeshalom állomáson szolgált. A háború után Gy. MÁV-pénztáros főbérletjét, Erzsébetet és Virágot is, akárcsak Gy.-t, a Seregélyes és Székesfehérvár közötti Börgöndön

osztották be szolgálatra – Gy.-t mint „forgalmi szolgálattevőt” –, valószínűleg mindhárman a helyreállítási munkálatokon dolgoztak.²³ Ennek a vonalnak a helyreállítását már januárban megkezdték, de az állandó frontharcok miatt sosem fejezték be. A német katonák – mint volt róla szó – a kivonuláskor talpfavágó géppel használhatatlanná tették a vonalat, ehhez tudott fa építőanyagot adni az állomásfőnök, aki visszatartotta a legutolsó német szállítmányt.²⁴

Hegyeshalom állomásról Gy. – elmondása szerint – csak április 7-én tért vissza fehérvári, Horthy Miklós téri albérletébe a nála egy évvel idősebb, 23 éves Erzsébet lakásába, aki szintén ekkortájt tért vissza Karakószörcsök-ről, ahová a front elől menekült.²⁵

A Horthy Miklós teret – ahol 1944 nyarán gettósított házak is álltak, amelyek egyikében rendszeres motozást tartottak a csendőrök a várkörúti Eppinger-ház mellett²⁶ – csak 1945. szeptember 14-én nevezte át a városi közgyűlés az új időknek megfelelően Marx Károly térré (manapság ez a Rákóczi-iskola és a III. Béla király tér közti – részben beépített és átépített – térség).²⁷ A háború előtt ezen a téren, az évtizedek óta rendezett nagy vásárokon cseréltek gazdát a felsővárosi parasztok és fehérvári kézművesek portékái. A tér két életforma határán feküdt: a városban élő kézműves és a falusias életformát a városban is megőrző parasztok világát kötötte össze.²⁸ A háború előtti közismert mondás szerint „Székesfehérvár parasztváros” volt, nagy, falusias hangulatú vásárokkal, búcsúkkal, és a városháza előtti téren, „a köpködőn vasárnaponként százával álldogáltak a komoly fekete ruhába, csizmába, sötétkék köténybe öltözött felsővárosiak. Pipaszó mellett megbeszélték a dolgaikat, üzletet kötöttek, vagy munkást szegődttettek. Némely széles utcán hömpölygő marhacsorda, kutyaugatás és kürtölés is nagy falu-látványt nyújtott” – emlékezett vissza Molnár Tibor, a város egykori építésze gyermekkorára.²⁹

Az igazolóbizottság azzal, hogy „az ország területét nem hagyta el”, rendben találta mindhárom vasutas háború alatti tevékenységét. Gy. egyetlen nem szokványos választ adott a bizottság kérdőívén szereplő kérdésekre, akárcsak a vele menekülő Virág. A „Milyen napilapnak és folyóiratnak volt az előfi-

zetője vagy állandó vásárlója?” kérdésre (amellyel a nyilas lapokat szerették volna kiszűrni) Virág a *Nemzeti Sport*ot jelölte meg, Gy. pedig azt válaszolta: „Előfizető nem voltam, inkább a sportlappal foglalkoztam.” Elképzelhető, hogy a két huszonéves vasutas valóban nem olvasott napilapokat, de azt is pontosan tudhatták, mire irányul a kérdés; szinte minden hasonló kérdésre nemmel válaszoltak.

Az igazolóbizottság – mint akkoriban sok ezer másik ügyben – a válaszok elfogadásával elvégezte munkáját, rutinosan elkészítette az igazoló eljárásról szóló kétoldalas jegyzőkönyvet. Két nap múlva ugyanez történt a seregélyesi vasutasok igazolásakor: az állomásfőnök, a vele egyidős váltókezelő és a többi vasutas is mind probléma nélkül átment az eljáráson.³⁰

Az igazolóbizottságok munkájáról rendre beszámoló *Fehérvári Hírek* újságírója – a hivatalos elvárásoknak megfelelően – elégedetlenségének is hangot adott október 3-i cikkében. Eszerint az igazolóbizottságok csak tesék-lássék munkát végeznek, és nem engednek betekintést működésükbe, ami azt bizonyítja, hogy titkolják rossz működésüket.³¹

A seregélyesi vasutasok ezután lassan el is felejtették volna a ruszin vasutas esetét. Ám épphogy csak beköszöntött az ősz, szeptember elején az állomásfőnököt és Vadász váltókezelőt, akik annak idején a halotti anyakönyvi kivonat kiállításakor tanúskodtak, beidézték a Seregélyesi Járási Rendőrkapitányság „Politikai osztályára”. Hogy feljelentés miatt-e, vagy azért, mert az egyik buzgó rendőr átnézte a halotti anyakönyvi kivonatokat, az iratokból nem derül ki. Mint ahogy az sem, miért éppen őket hívták be a rendőrök, ám nagy valószínűséggel a jegyzőnél nyár elején a halotti anyakönyv kiállításakor írt „Igazolás” volt a rendőrségi nyomozás kiindulópontja. Mindez meghatározta az eljárás további menetét és szereplőinek sorsát.

Székesfehérváron 1945 áprilisában 76 fő teljesített rendőrként szolgálatot. Egy részük már a háború előtt is rendőr volt, de többségüket a pártok, közülük is elsősorban a kommunista párt delegálta.³² Akad olyan becslés, amely szerint az 1945 nyarán a rendőrségeken alakult politikai osztályok állománya 95%-ban kommunistákból állt.³³ Eközben a környező falvakban is sorra jöttek létre rendfenntartó szervek, karhatalom, rendőrség vagy nemzetőrség

néven.³⁴ A magyar rendőrségnek naponta átlagosan 150 új ügyben kellett érdemben állást foglalnia, ami lassította az ügyintézését.³⁵

Április 18-án Guba László személyében új megyei rendőrkapitányt neveztek ki, aki egyből meg akarta duplázni a megyei rendőrök létszámát: új detektívekre és hivatalnokokra volt szükség, és az egyik legfőbb kritériumnak a párthűség számított. Ebben a hónapban költözött át a rendőrség a városháza épületéből a régi, csendőrségi épületbe, a törvényszék házába, a Lord Rothermere úton (ma Dózsa György út) a Zichy liget mellé.³⁶

A rendőrök elsődleges célpontjai már ekkor is a nyilasok és volksbundisták voltak.³⁷ Ezért az április végétől sorozott rendőrök létszámáról és összetételéről már májusban jelentést kellett írniuk a községek és városok előjáróinak, akik az egyik legfontosabb kérdést, a párttagok megoszlását még azért sem tudták megválaszolni, mert a pártok is ekkoriban kezdtek megalakulni. Igen gyakoriak voltak a „vetköztetések” rablások, amikor minden ruhaneműt elvettek az áldozatoktól, vagy a katonai egyenruhában elkövetett fegyveres rablások, fosztogatások, és az elkövetők között Fejér megyében rendőr is akadt. A községekben a rendőrök (községenként átlagosan 5–15 fő) még ritkán kaptak fegyvert, polgári ruhában járőröztek, karszalaggal, és mivel nem voltak túl népszerűek, a községi előjárók rendre sürgették, hogy lássák el őket fegyverrel.³⁸

A szervezés az egyéb munkalehetőségek hiányában gyorsan haladt: 1945 áprilisában a megyében már 1511 fő szolgálatot teljesítő rendőrrel számoltak be, akiknek 20%-a a kommunista párt tagja volt. A kommunista párttagság szinte minden korábbi fekete foltot eltüntethetett a rendőrök életrajzában, például Rácalmásan a rendőrség parancsnokát így jellemezték: „Parancsnokuk a volt csendőr őrmester, ukrán nemzetiségű és a kommunista párt tagja.”³⁹

Ercsiben a kommunista párt saját rendőrséget szeretett volna létrehozni; Iszkaszentgyörgyön ez sikerült is nekik. A szovjet katonák által elhurcoltak után csak formálisan nyomoztak – bár erről gyakran esik szó az iratokban –, a letartóztatottak többségét „volt nyilasok” tették ki. A rendőrség számos településen szinte elsődlegesen a kommunista párt politikai céljait szolgálta ki – és nem csupán a szervezetileg elvileg különálló politikai osztályok,

hanem a többi részlegek is. Hiszen egy 5–15 fős községi rendőrkapitányságon – amelynek a rossz közlekedés és az elvágott telefonvonalak miatt csak korlátozott összeköttetése volt a külvilággal – a feladatkörök nemigen különültek el „osztályonként”. Ráadásul a községi rendőrségeken alig volt nyomozó (az egész megyében csak 25 fő), így az új nyomozások rendszeresen a községekbe kiszálló fehértvári politikai rendőrséghez kerültek.⁴⁰

A kommunista pártszervezetek az összegyűjtött fegyverekből számos faluban adni akartak a saját rendőreiknek, ám a lassan kiépülő helyi közigazgatás ezt rendre igyekezett megakadályozni. Ezért a jegyzők rendszeresen konfliktusba keveredhettek a helyi – többnyire kommunista – rendőrökkel. Baracs község jegyzőjét például azért állították elő a dunaföldvári rendőrkapitányságon, mert meg akarta akadályozni, hogy a helyi kommunista pártszervezet az összegyűjtött fegyvereket szétossza fegyveres rendőrsége tagjainak, miközben a faluban egy másik – fegyvertelen – rendőrség is működött.⁴¹ A kommunista pártszervezetek nemcsak a falvakban, de Székesfehérváron is teljhatalmú urakként léptek fel április–májustól 1945 őszéig, miközben a fosztogató és a férfiakat málenkij robotra elhurcoló szovjet katonákkal is jó viszonyt ápoltak. 1945 nyarán az egész megyében több egykori nyilast tartóztattak le, akiknek egy részét a székesfehérvári internálótáborba vitték.⁴² Július közepétől a háború alatt „önként” a fegyveres SS-be, Volksbundba stb. belépett „német nemzetiségű állampolgárok” internálása kötötte le az országot – így a megye – rendőreinek kapacitásait.⁴³

1945 nyaratól–őszétől a közbiztonsági ügyekkel foglalkozó rendőrök időnként már fel mertek lépni nem csupán a „fasiszták, nyilasok”, hanem a fosztogató szovjet katonák ellen is. Ez történt 1945 októberében Mányban, ahol a szovjet katonák elsőként a rendőröket keresték meg, hova lesznek bezárva. Eközben a többi katona egy gazda házában padlásáról el akarta vinni a terményt, a feleségét „földhöz verték, állítólag részeg állapotban, és a segítségére menő fiát agyonlövéllel fenyegették meg”. Az ügyről készített rendőrségi jelentés szerint közbelépésükre „az erőszakoskodást megszüntették”. Ugyanakkor ezen az őszön a termények erőszakos begyűjtésében és a házkutatásokban a rendőrök is segédkeztek a megyei főispán parancsára.⁴⁴

Amikor a seregélyesi rendőrségen 1945. szeptember 6-án legépelték az állomásfőnök és Vadász váltókezelő kihallgatásáról készült jegyzőkönyveket, a szövegek szerzői (elsősorban az eljáró rendőr, másodsorban a két tanú) már tudták, mit szeretnének elérni velük. Ezzel egyúttal a bürokrácia – és a rendőrség – hálójába kerülő Gy. sorsa is eldőlni látszott. A rendőr fejlécnek azt diktálta: „Magyar Államrendőrség Járási Kapitánysága” – és hozzátette: „Pol. oszt.” – ez azt jelentette, politikai ügyről van szó, amely később népbíróság elé kerülhet.⁴⁵

A két szemtanú, az évek óta együtt dolgozó állomásfőnök és beosztottja, a vele egyidős váltókezelő a jegyzőkönyvek szerint egybehangzó vallomást tett. Ez nem csoda, hiszen a jegyzőkönyveket ugyanaz a rendőr diktálta, ami a géppel írt szöveg szóhasználatából is kiderül. Valószínűleg igyekezett a két tanúvallomás szövegét is egymáshoz igazítani. A két tanú, vallomásuk alapján, próbálta saját felelősségét kisebbiteni, és két másik emberre (elsősorban Gy.-re) terelni a gyanút. Ezen igyekezetükben a jegyzőkönyv elsődleges szerzője, a helyi rendőr is segítette őket. A nyomozás célpontja így egyrészt egy Ősi községből (nem messze Seregélyestől, Székesfehérvár és a Balaton között) származó nyilas volt, aki a ruszin vasutast a faluba visszakísérő két nyilas egyike lett volna. Ám róla több információ nem derült ki. A másik sokkal forróbb nyom volt: az állomásfőnök és Vadász azt állította – és aláírásukkal tanúsították –, hogy Gy. és Fehér Sándor kísérte be a városba a ruszin vasutast,⁴⁶ pedig sejthették, hogy ezek után őket fogják felelősségre vonni. Másnap már elő is állították – lakhelyükön, a székesfehérvári rendőrségre – a két fiatalembert vallomástételre. Könnyebb volt őket megtalálni – különösen, hogy a vasútnál dolgoztak –, mint az Ősiből származó „nyilast”, aki a történetben eléggé bizonytalan pontnak számított.

A seregélyesi rendőrség a község nyilasszimpatizáns múltja miatt⁴⁷ nem tartozott a politikailag megbízható rendőrkapitányságok közé a Székesfehérvárról kijáró járási kapitányság – többségükben már kommunista – rendőreinek szemében. A seregélyesi jegyzőkönyv szerzője nem azonos azzal, aki a székesfehérvári jegyzőkönyveket írta. Erre nem csupán az (olvashatatlan)

aláírásból, hanem a központosítás és a következetes helyesírási hibák eltéréseiből is következtetni lehet. Seregélyesen azonban – a fejléc állításával szemben – nem volt járási kapitányság, csak Székesfehérváron, amely alá a seregélyesi rendőrkapitányság is tartozott. A seregélyesi rendőrőrsön az 1945 áprilisának végén közölt adatok szerint a rendőrök többsége, 9-ből 6 fő kiskazda, és csak 3 kommunista párttag volt (ez a megye több falvában sem ritkaság).⁴⁸ A seregélyesi nemzeti bizottság – tagjai között számos gazdával – az igazolási eljáráshoz sok esetben még a felmentést megelőlegező, mentesítő igazolással is ellátta az igazolóbizottság elé járuló vasutasokat, annak ellenére, hogy ez nem volt kötelező.⁴⁹

A községi rendőrséget részben a helyi nemzeti bizottság szervezte meg, és tagjai korántsem tartozhattak a kommunista rendőrökkel mindenben együttműködők közé. A kommunista párt megszervezése Seregélyesen nem ment könnyen. Bár a rendőrség párttagsági összetételén igen korán javítottak: 1947-re már négy szociáldemokrata mellett négy kommunista párttag dolgozott a rendőrségen, az MKP gyűlése – amely a vasutas Váradi Jánost választotta megyei küldöttnek 1947 februárjában – botrányba fulladt. „Taggyűlés közben a titkár otthagytott bennünket és átment a kocsmába. Titkár elvtárs lemondott és a taggyűlés ezt elfogadta. [...] Különböző panaszok voltak, de lényegtelenek voltak” – írják a gyűlésről készült jegyzőkönyvben.⁵⁰ Ugyanezen év őszén pedig a helyi jegyző irodájában egy seregélyesi lakos feljelentette a helyi MKP több tagját, akik közül – szerinte – többen nyilasok vagy SS-katonák voltak. Az ügyet végül kivizsgálásra bocsátották, de nem rágalmazás, hanem a kijelentések valóságtartalmának vizsgálatá végett (a vizsgálat eredménye nem került elő).⁵¹

Bár Seregélyesen a kommunistáknak nem volt komoly támogatottságuk, a helyi rendőrség nem mert ujjat húzni a városból érkező járási kapitányság embereivel. Már csak azért sem, mert a járási rendőrség vezetői a renitens rendőröket – néha egész falusi rendőrörsöket – igen könnyen letartóztatták és fogdába csukták. 1945 májusában például letartóztatták az ercsi rendőrkapitányság összes dolgozóját, az érdi rendőrség vezetőjét, és tervbe vették a magyaralmási rendőrök letartóztatását is „rendőrségi visszaélések” miatt.⁵²

A visszaemlékezések alapján a szakirodalom többnyire elfogadja, hogy 1945 nyarán-őszén a rendőrségi politikai osztályok tagjainak 95%-a a kommunista párt tagja volt, aki pedig más párthoz tartozott, azt hamar elszígezték, így később vagy elhagyták a testületet, vagy beléptek a kommunista pártba.⁵³ Fejér megyében azonban a rendőrség megszervezésekor településenként igen eltérő a kép. A vasúti közlekedés még akadozott, helyenként meg sem indult, az utak tele voltak aknákkal, amikor a községek jegyzői megkapták a megyei alispán levelét, amelyben jelentést kért a településen található rendőrség létszámáról és tagjainak párthovatartozásáról. Helyenként igencsak meglepődhettek, például Fülén, ahol 1941-ben alig 250 ház állt.⁵⁴

A leleményes fülei elöljárók – hogy megírassák a jelentést – a tűzoltókat elnevezték rendőröknek: „ez a rendőrségi létszám nem más, mint a megalakult tűzoltóság”, így a megyében az egyik legnagyobb rendőrséggel büszkélkedhettek, melynek tagjait gyorsan pártokba is besorolták (a 36 főből 30-at a Nemzeti Parasztpárthoz soroltak, 6 főt kommunistának neveztek). Ám a fülei rendőröknek fegyverük, sőt fegyverviselési engedélyük sem volt, így – hogy fegyverhez jussanak – a jelentéshez rögtön fegyverviselésiengedélykérlemet is csatoltak.⁵⁵

A megye másik végében fekvő Felcsúton (ahol több mint másfélszer annyian éltek, mint Fülén) csak 8 fős rendőri állományról számoltak be, ám megértve, hogy mit várnak tőlük, jelentésüket így kezdték: a helyi rendőrség parancsnoka „magyar nemzetiségű kommunista”. Fehérvárcsurgón azzal büszkélkedtek, hogy 19 főt már le is tartóztattak, mivel „nyilasok voltak”. A korábban már említett Ercsiben azt írták, hogy a 20 fős rendőrségen a bűnügyi osztályvezető „pártonkívüli, a többi kommunista. Letartóztatott: 4 fő, mind nyilas érzelmű.”⁵⁶

Ám nem mindenki akarta megérteni az idők szavát, például a Seregélyeshez közeli Pusztaszabolcson – ahol a 9 rendőr egyike sem volt párttag – azt írták megjegyzésként a jelentéshez: „amennyiben a rendőrség az egyes pártok tagjaiból újjáalakítandó, kérünk erre utasítást”. A falvakban kevés volt a kommunista, így minden igyekezet ellenére sem ment elég gyorsan, hogy közülük verbuváljanak rendőröket. A falvak zömében a rendőrök párton-

küvüliek voltak, de – a seregélyesihez hasonlóan – a kisgazdapárti többség is elég gyakori volt a rendőrségen (például Cecén mind a 21 főt kisgazda párttagként említették).⁵⁷

Annak ellenére, hogy a seregélyesi rendőrőrs nem volt túl nagy, a Vaszil haláláról készített jegyzőkönyv szerzője elég magabiztosan használta a fejlécben a „Járási Kapitányság” és a „Politikai osztály” kifejezéseket. A seregélyesi jegyzőkönyvvezető (H-val kezdődő olvashatatlan aláírás) neve az eljárás során később egyszer sem bukkant fel aláírásként. Az áldozat vezetéknévét (itt o végződéssel írták) és az őt csendőrségre bekísérő két vasutas nevét már egy másik tollal, feltehetően a székesfehérvári rendőrségen húzhatták alá, ahol rendkívül gyorsan, még azon a napon intézkedtek.

Gy.-t és Fehér Sándort, akivel együtt tette meg az utat a téli hóban Seregélyesről Székesfehérvárra, még aznap este, szeptember 6-án bevitték a székesfehérvári rendőrségre, és másnap már vádlottként hallgatták ki őket. Ekkor még nem tudhatták, mi a vád ellenük. A fehérvári rendőrök nem a múltat kutatták, hanem egyből tettesként bántak velük, így bármivel érveltek is, sok esélyük nem volt. A vádlottakat kész helyzet elé állították, félig-meddig a szájukba adták a szavakat, amit aztán jegyzőkönyvben rögzítettek. A későbbi tárgyaláson tett vallomás nem hagy kétséget afelől, hogy a jegyzőkönyv gyors lejegyzését a rendőrök sűrű pofonokkal, veréssel ösztönözték.⁵⁸

A rohamtempót az is indokolta, hogy a jegyzőkönyv legépelésére, amelyet még a vallomástevével is alá kellett íratni, nem sok írógép állt a rendőrök rendelkezésére. A fehérvári rendőrkapitányságon (a Zichy liget mellett, a törvényszék épületében) a földszinten és emeleten lévő 17-17 szobában ekkor még alig-alig voltak berendezési tárgyak, és a rend új, többnyire kommunista őrei csak 4 darab írógépet örököltek a néhány hónappal korábban ugyanitt székelő csendőrségtől.⁵⁹ Valószínűleg ugyanabban az épületben hallgatták ki sietősen szeptember elején Gy.-t és Fehér Sándort, ahol télen Vaszil ügyében is vallomást tettek a csendőröknek, s ahol később a ruszin vasutast is gyorsan kihallgatták, és legalább egy éjszakára fogva tartották.⁶⁰

A verés hatására a rendőrségen Gy. szinte bármit aláírt a jegyzőkönyvben, akárcsak Fehér Sándor, aki rögtön minden rosszat elmondott vasutas-

társáról.⁶¹ Ha nagyon vétkesnek érezték volna magukat, vélhetően jobban elrejtőznek, de az eljárás menetéből és a vallomásokból úgy tűnik, nem féltek attól, hogy az ügyet előkotorják. Talán arra is gondolhattak: ennél nagyobb büntettek is estek a frontvárosban és környékén néhány hónappal korábban.

A két fiatal vasutast napokig benntartották a rendőrségen. Fehérnek a tél óta nem sok nyugodt napja akadt. A letartóztatás előtt csak négy nappal tért haza Bukovinából, ahova a szovjet csapatok vitték magukkal málenkij robotra, előtte pedig – ahogy az igazolóbizottságban mondta – „a nyilasok hurcolták magukkal Veszprém megyébe” kényszermunkára – persze múltja alapján utóbbi vallomása is kritikával kezelendő. Mindenesetre mindkét helyről szabadult, ami talpraesettségét bizonyítja.⁶²

Gy. és Fehér Sándor ártatlannak érezhette magát, hiszen erőszakos tettet nem követtek el. Sándor, aki sokat próbált, de huszadik évét épphogy csak betöltötte, együttműködőbbnek mutatkozott. Az eljáró rendőr jegyzőkönyvbe diktálta, hogy Fehér „tudomása szerint” Gy. tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak. Ebben az első rendőrségi jegyzőkönyvben előadott történet szerint az állomásfőnök azt mondta nekik, hogy a ruszin vasutas nagyon gorombán bánt vele az „orosz megszállás ideje alatt” (ekkor a kommunista rendőrök is így emlegették), és „ő parancsolt a vasútállomáson”. Azt is mondta, hogy az egész kivégzésről csak néhány napja értesült, amikor a fogságból hazatérve az állomásfőnök közölte vele Seregélyesen. Sándor magát is igyekezett mentetni, egyúttal Gy. számára kedvezőtlen vallomást tett: „Tegnap este, mikor bejöttem a rendőrségre, bent a fogdába beszélt velem Gy., és figyelmeztetett arra, hogy ne mondjak meg semmit. Azt mondotta, »Te nem tudsz semmit, te nem hallottál semmiről, ne mondd meg nekem azt, hogy fegyverem volt, nem a nyilasoknak adtuk át, hanem a csendőröknek, mert úgyis bent vagyunk a pácban, mert Meszesi állomáskezelő [sic! az állomásvezetőre gondol] mindkettőnket feljelentett, és azt mondotta, hogy mindenkit behozat az állomásról.”⁶³ Hónapok múlva a tárgyaláson Sándor visszavonta a vallomását, és azt mondta, csak azért tette, mert veréssel fenyegették.⁶⁴

Az előző éjszakát szintén a fogdában töltő Gy.-t Fehér Sándor után hallgatták ki (a vallomás szövegéből lehet erre következtetni). Gy. vallomásáról

aznap két jegyzőkönyv készült, előbb egy rövidebb, aztán – mivel valószínűleg rövidnek ítélték – egy hosszabb. Hogy a két vallomás szünetében, közben vagy előtt verték-e Gy.-t, kérdéses, de a verés a jegyzőkönyvek szövegét és későbbi vallomásait összehasonlítva igen valószínű.

A hosszabb elsősorban abban különbözött a rövid jegyzőkönyvtől, hogy a vádlott minden olyan vonását és kapcsolatát igyekeztek jobban hangsúlyozni, amely nyilas párttagságára utalt: erre mint háborús bűnre alapozva már önmagában is vádat lehetett volna emelni ellene. Gy. azonban nem a nyilas párttagságról, hanem a ruszin vasutas rablásáról és arról beszélt, hogy az nőket szerzett az orosz katonáknak. Az első, rövidebb vallomásában már beismerte, hogy a csendőrségen jegyzőkönyvet vettek fel tőle Vaszil tetteiről, és e jegyzőkönyv szerint az állomásfőnök „bútorát elvitte, az oroszoknak nőket adott, továbbá hogy [...] ruszin, illetve kisorosz”.⁶⁵

A második jegyzőkönyvben igyekeztek Gy.-től terhelő adatokat kapni Fehér Sándorról. Ám Gy. annak ellenére, hogy az első vallomástételkor már megkérdeztek tőle valamit, amit előző este fogdatársának mondott (és ezt Fehértől tudták), Gy. semmi terhelőt nem vallott Sándorra. „Nem volt ezen ügyben semmi szerepe, csupán ő is velem jött Fehérvárra. A csendőrségen csak annyit mondott [...] Sándor, hogy tud ő is arról, hogy [a ruszin vasutas] lopott.”

Gy. igyekezett az állomásfőnökre, „feljelentőjére” hárítani a felelősséget, mondván, tőle tudott a kivégzett vasutas viselt dolgairól. Egyik állításával kifejezetten az állomásfőnökre akarta terelni a gyanút: a ruszin vasutas „kivégzéséről ez év április elején szereztem tudomást K. Józseftől, aki azt mondta, hogy Meszesi [állomásfőnök] lövette agyon”. Ám ezt a mondatot később senki sem húzta alá, és sem a rendőrök, sem az ügyész és a bíróság nem tulajdonítottak neki jelentőséget.⁶⁶ Gy. állítása szerint ha tudta volna előre, hogy kivégzik, nem jelenti fel Vaszilt, és csak azért mondta, hogy detektív és fegyvere van, mert felválni akart és dicsekedni.

Fehér Sándort a kihallgatások után továbbra is fogdában tartották, ám egyre inkább egyedül Gy. maradt a vádlott, pedig még azzal is megpróbálta menteni magát, hogy vallomása szerint „M. Ernő vonalfőnökségi tartalé-

kossal voltam jó barátságban, aki nyilas volt, és az ő hatása alatt vettem magamnak azt a bátorságot, hogy önállóan jelentsek fel valakit” – a nyilas barát azonban csak tovább rontott a helyzetén...

A vallomástételt követő éjszakán, újholdkor csak egy sötét korong látszott a hold helyén a fogda berácsozott ablakából, így odabenn a szokásosnál is sötétebb lehetett közvilágítás hiányában.⁶⁷ Az utca felőli pinceablakokon egészen nyárig nem volt rács, amikor egy titkos kéjelgés miatt őrizetbe vett, 17 éves lány megszökött a női fogdából, és magával vitte néhány őrizetes társának ruháit. Ezután ezeket az ablakokat is berácsozták.⁶⁸ Nem volt olyan hideg, mint télen, amikor a ruszin vasutast is ott tarthatták kivégzése előtt a fűtetlen, ablaküveg nélküli fogdában. Bár a rendőrök az eljárás kezdetén viszonylag gyorsan előállították a vallomások jegyzőkönyveit, Gy.-nek még három teliholdat kellett megvárnia a fogdában, mire ügyében ítéletet hoztak. A következő három hétben szóba sem igen álltak vele, jegyzőkönyv nem készült a rendőrségen kihallgatásáról.

A rendőrségi iratokból kiderül, milyen ügyekben járt el ekkoriban a rendőrség. Gy. kihallgatásának napján, szeptember 7-én vettek őrizetbe a székes-

fehérvári piacon egy pátkai kofát, aki 1 kg krumpliért 50 pengőt – szerintük spekuláns módon – kért: gyorsított eljárással 3 hónap fogházra és 2000 pengő pénzbüntetésre ítélték.⁶⁹ Az áruhiány ellen ily módon harcoló rendőrök a padlások lesöppréséből is kivették részüket: sokféle váddal és feljelentéssel célt lehetett érni. Amikor Gy.-t kihallgatás közben megverték, nem messze onnan, a városháza közgyűlésén az egyik városi képviselő szavá merte tenni, hogy az orosz katonák felszedik és elviszik a termést a földekről, minden ellenérték nélkül. Ennek ellenére az orosz katonák és a polgári ruhás, karszalagos rendőrdetektívek még 1945 őszén is rendszeresen együtt razzizáltak.⁷⁰

Ugyanazon a napon, szeptember 7-én, amikor Gy.-t kihallgatták, a rendőrség Csonka Lajosné augusztusi kérelmére hivatalosan is engedélyezte, hogy a Könyök köz 10. szám alatt működő „kéjű telepét” négy kéjűvel újra megnyithassa (1944. október 15. óta a hely hivatalosan nem működött). A telepet csak decemberben zárták be ismét a szovjet katonai parancsnok megkeresésére, higiéniai okokra és fertőzésveszélyre hivatkozva. Hogy a katonák és a telepen dolgozók közötti konfliktus vagy a katonák tömeges megfertőződése állt-e a bezárás hátterében, nem derül ki az iratokból.⁷¹

Míg Gy. a fogdában ült, történt egy, a rendőrök és a szovjet katonák közötti hatalmi viszonyra jellemző eset 1945. október 8-án – Gy. ekkor a fogdában ült – Székesfehérvár belvárosában. Este 10 óra tájban Bozai Gábor rendőrfőnök a Sas vendéglő irányából hallotta, amint valaki rendőrré kiált. Amikor odaért, a vendéglős előadta neki, hogy odabenn „orosz katonatisztek mulatnak, kik a polgári közönséget háborgatják és a bort nem hagyják fogyasztani”. A rendőr bement, és szólt a katonáknak, hogy 22 órakor záróra van, de ezzel nem törődtek. Ezután a „polgári közönséget” szólította fel, hogy hagyják el a helyiséget, így egy részük hazament. Majd ismét az oroszokat figyelmeztette a zárórára. Erre az egyik tiszt arcon vágta, és a többi katonával együtt kidobták a vendéglőből: „egy orosz kapitány fenéken rúgott” – panaszkolta. A rendőr panaszt tett a szovjet katonai parancsnokságon – amelynek egy része nem messze onnan, a városházán működött. Kiküldtek vele két orosz katonai járőrt a vendéglőbe, akik igazoltatták a mulatozó katonákat, majd maguk is csatlakoztak az ivásathoz. A rendőr továbbra is nyugtalan

volt, ezért ismét kiküldték a friss levegőre. Ekkor érkezett meg Arany János próbarendőr, aki egyedülként nem csatlakozott az ivásathoz. Visszaszaladt a parancsnokságra, és jelentette, hogy a kiküldött orosz járőrök is leültek inni. Erre kiment egy szovjet tiszt a parancsnokságtól: neki már mindenki engedelmessé vált, és bekísérte őket a városparancsnokságra. Mire a bekísértek kijózanodtak, a rendőrség sem bolygatta tovább az ügyet, hanem irattárba küldték az erről szóló jelentést.⁷² A rendőröknek a rendet gyakran épp azokkal szemben kellett volna megővniük, akikről megbízatásukat részben – a kommunista párton keresztül – kapták.

A rendőrök leggyakoribb közbiztonsági ügyei ekkoriban igen változatosak voltak: árva, menekült gyermekek bekísérése; szálláskeresés szovjet katonáknak; szovjet katonák megfékezése, erőszakoskodásaik, rablásaik, lólopásaik kivizsgálása; a városi szesztilalomra hivatkozva bor és pálinka elkobzása; a háború alatt ellopott „idegen holmi összegyűjtése”; eljárások orosz katonákkal együtt élő magyar nők ellen „erkölcstelen életmódjuk” vagy „titkos kéjelgés” miatt.⁷³ Utóbbi esetekből viszonylag sok maradt fenn a rendőrségi iratokban. A rendőrség szerepzavarára jellemző, hogy az orosz

katonákkal együttélést, kitartottságot büntetendőnek ítélték, mivel a korabeli erkölcsi normák szerint (ahogy a feljelentésekből is kiderül) már szovjet katonával együtt mutatkozni is szinte bűnnek számított. A kitartott nők ellen általában titkos kéjelgésre hivatkozva indítottak eljárást, ám ezek felsőbb szinten rendre elakadtak, mivel a járőrök felettesei nem akartak konfliktusba keveredni a szovjet katonákkal.

A hatalom a városban végső soron a szovjet katonáké volt, csak azután a rendőröké, és intézkedéseiket nehéz is megérteni a szovjet hadseregtől különválasztva. Az elfogott „kéjnők” védettek voltak, így elég magabiztosan léphettek fel a rendőrökkel szemben, akiket ez – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – többnyire irritált. Bár a kitartott nők letartóztatása erősíthette a rendőrség tekintélyét, a konfliktus vállalása helyett mégis inkább együttműködtek a szovjet katonákkal, és csak igen ritkán, feltűnő „közzseméremsertés” esetén merték – általában 45 napos – elzárásra ítélni a kitartott nőket. Az egyik nőt azért tudta a rendőri büntetőbíró ugyancsak erre ítélni, mert éppen elszakadt a szovjet csapattól, amellyel együtt élt, és 1945. augusztus 26-án délelőtt 11-kor az állomás előtti téren (ahová Gy. is dolgozni járt ekkoriban) egy szovjet katonával közösült. Vallomása szerint kényszerből tette, ám azt elismerte, hogy hónapok óta tart fenn „erkölcstelen viszonyt” orosz katonákkal, akiktől ezért pénzt és ruhaneműt kapott. 1945 nyarának végén a nyilvános nemi erőszak sem tűnhetett teljesen szokatlannak a városban, ám a nőt az intézkedő rendőr mégis „feslettsége” miatt jelentette fel.⁷⁴ B. Margit esetében is hasonló vádat fogalmaztak meg, melyet ejtettek, mivel „nevezett terheltet orosz katonai Parancsnokságtól kiküldött orosz járőr elkísérte arra hivatkozással, hogy terhelt az orosz parancsnokság konyháján dolgozik”.⁷⁵

A rendőröket – akik nyíltan együttműködtek a szovjet katonákkal – éppúgy megvethették, mint a katonák kitartottjait. A két megvetett és kiszolgáltatott csoport azonban egymás tagjaiban is csak az ellenséget látta. Az eljárások jelentős része így éppen a rendőrök elleni becsületsértési ügyekben keletkezett.⁷⁶ A rendőrség még 1947-ben is létszámhiánnyal küzdött: ez a foglalkozás a különleges juttatások dacára sem vált sokkal elfogadottabbá vagy népszerűbbé.⁷⁷

A városi kapitányságon a politikai ügyek Székely György rendőr századoshoz tartoztak, aki hatékony embernek számított. Azon az őszön kezdtek rendszeresen fizetést kapni a járási kapitányságon addig csak ruháért és ellátásért dolgozó rendőrök.⁷⁸ Gy. később, a bírósági tárgyaláson azt mondta, a kihallgatásakor különösen Székely ütötte, verte, és őt hitte rendőrkapitánynak, akit valójában csak a hónap végén neveztek ki formailag a székesfehérvári járási kapitányság vezetőjévé. A járási kapitányságok élére ekkor többségükben kommunista párttagokat neveztek ki.⁷⁹ A rendfokozat és a besorolás bizonytalansága nem volt ritka: a rendfokozati jelzésekkel való ellátásra, állományi besorolásra és a rendőrök hivatalos kinevezésének megírására az októbert szabták határidőül, vagyis ezután rendőr már csak kinevezéssel teljesíthetett szolgálatot. Különleges juttatásként elrendelték azt is, hogy novemberig minden rendőrnek legalább egy ruhát és bakancsot kell kapnia. Addig a rendőrök többnyire karszalaggal, civil ruhában dolgoztak, és legfeljebb csak a begyűjtött fegyverekből, ún. „madzagos puskával” szerelték fel őket, azzal sem túl gyakran.⁸⁰ A rendőrségen belüli rendcsinálásra, a hivatalos besorolásokra és kinevezésekre éppen 1945 őszén, a Gy. elleni eljárás idején került sor, amikor a megyében összesen már 1631 fő teljesített rendőri szolgálatot, ám háromnegyedük a legalacsonyabb, XV. fizetési osztályba besorolva.⁸¹

A Gy. letartóztatását és kétszeri kihallgatását (véltetően megverését) követő hétvégén ezen az ügyön nem dolgoztak a rendőrök, ám hétfőn rögtön előkerítették Gy. téli szállásadóőjét, Erzsébetet, aki még mindig a Horthy Miklós téren lakott, és pénztárosként dolgozott a fogház és a rendőrség közelében. Ő volt az egyetlen nő, akitől tanúvallomást vettek fel. Erzsébet elismerte, hogy jó barátságban állt a letartóztatott Gy.-vel, ám nem sok jót mondott róla. Többször is dicsekvőnek nevezte, és elmesélte, hogy már a feljelentés napján, januárban elbüszkélkedett neki az ügygel. „Én figyelmeztettem, hogy ebből még baj lesz, de ő nagyképpen kijelentette, ne félj, győzünk. Erősen bízott a német győzelemben.”⁸² Az egyetlen, amit Erzsébet vallomásából Gy. javára lehetett írni, hogy nem tudott Gy. esetleges nyilas párttagságáról.

Másnap Gy. letartóztatás előtti lakótársát, Virágot hallgatták ki a rendőrök, akivel együtt menekült Hegyeshalom állomásra a front elől, ahonnan

az igazoló eljárás szerint együtt tértek vissza. Az igazolóbizottság előtt tett nyilatkozataik szerint mindketten igazán csak a sport iránt érdeklődtek. A fiatal lakótárs és kolléga a rendőrségen minden rosszat elmondott és aláírt Gy.-ről, amit csak lehetett: „a fasiszta rendszer ellen szólókat, köztük jó magamat is, azzal fenyegetett, hogy »bevisz a pártba«, ezalatt valószínűleg azt értette Gy., hogy ott felelősségre vonat bennünket kijelentéseink miatt”. Virág szerint Gy. „meg is pofozta” a ruszin vasutast, bár Gy. dicsekvő természetét háromszor is említette a rövid vallomásban: „Nem sok jelentőséget tulajdonítottunk Gy. elbeszéléseinek, mert tudtuk, hogy dicsekvő ember, aki nem mindig a valóságot mondja meg.” Ennek ellenére – vélhetően magánszorgalomból – azt is elmesélte róla, hogy ellopta egy vasutas ékszereit, amelyeket közösen ástak el a front idején Darnózséliben.⁸³ Virág szerint Hegyeshalomban Gy. még azt mesélte neki, hogy „bevitte” a ruszint „a pártba, és ott rögtön agyon is lőtték”.⁸⁴

Virág vallomása elég volt arra, hogy másnap Fehért már tanúként, ne pedig gyanúsítottként hallgassák ki. Fehér Sándor már tudta, mit várnak tőle, és meg is felelt ennek, félve attól, hogy ismét vádlottá válhat. A jegyzőkönyv úgy kezdődik, mint egy feljelentés: „Gy. kimondott[an] fasiszta gondolkodású ember volt. Mikor Szálasi képét kellett a falra akasztani, kijelentette a képre mutatva, ez fogja a hazát megmenteni, az öreg Horthy hazaáruló.” Majd elmondta, hogy Gy. időnként „kitartással” és karfelemeléssel köszönt, a ruszin vasutast a nyilasházba vitte be, felvágós volt, agitált a nyilasok érdekében, „tagokat akart szerezni a nyilas pártnak”, és az utolsó pillanatig hitt a német győzelemben. Fehérnek ekkor saját magáról mást nem kellett elmondania, cserébe azért, hogy Gy.-ről csupa terhelőt mondott⁸⁵ – a megfelelő vallomás jutalmat érdemelt.

A jegyzőkönyv felvétele után a rendőrök – ötnapi fogva tartás után – elengedték Fehért. Egy hétre rá még tessék-lássék becitáltak két seregélyesi vasutast vallomástételre Székesfehérvárra, akikkel alátámasztathatták a korábbi vallomásokat. Mindkét vallomástevő a rendőrök elvárásainak megfelelő jegyzőkönyvet írt alá. „Fasiszta, jobboldali gondolkodású egyén” – írta alá a jegyzőkönyvben az akkor közel 60 éves Váradi János, aki azon az őszön

nyugdíjba akart menni, majd két évre rá inkább kommunista párttitkár lett.⁸⁶ Gy. „jobboldali, fasiszta érzelmű ember” – mondta a másik, Szántó Sándor. Mindkettejüktől megkérdezték, hogy a karlendítéses nyilasköszöntést használta-e a vádlott – ám azt nem, hogy az állomáson dolgozók közül még ki tett így. Mindketten igennel válaszoltak, ám arról egyikük sem tudott, hogy Gy. nyilas párttag lett volna. A két, legutoljára felvett, nyúlfarknyi vallomás – amely már a háborús bűn gyökerét próbálta bizonyítani – végül a per aktájának legelejére került, bizonyítandó, hogy Gy. a „kisnyilas” kategóriába tartozik.⁸⁷

Ebben az időszakban a legegyszerűbben vádat emelni – a törvény szövege miatt – a nyilas címkével lehetett, és a politikai osztályok elsődleges feladata is a „fasiszta maradványok felszámolása” volt.⁸⁸ 1945 utolsó negyedében – amikor a Gy. elleni eljárás is zajlott – közel 30 ezer főt gyanúsítottak politikai és háborús bűncselekmények elkövetésével, közülük csak minden hetediket adtak át a népügyészségnek, ám minden másodikat internáltak.⁸⁹ A rendőrség állam volt az államban, ezen belül az egyes járási és városi kapitányságok – szinte minimális felügyelettel – önálló szigetet alkottak, ahol eltérő jogszokások alakultak ki. A székesfehérvári járási kapitányságnak elvileg a megyei kapitányság volt a felettese, ám a gyakorlatban az ügyeket vagy átadták az ügyészségnek, vagy sem, ráadásul az egyes ügyek intézését nem ellenőrizte senki. 1945 szeptemberétől a rendőrség működésébe a gyakorlatban a főispán vagy más helyi hivatalok nem szólhattak bele, így a rendőrség már a kezdetektől szinte korlátok nélkül alkalmazhatott erőszakot, kommunista befolyás alatt. A rendőrség megjelenése a városi avatási ünnepségeken szinte az új, legfontosabb hatalom reprezentációjának természetes velejárója volt: így 1945. szeptember 22-én az új városi sportpálya-átadási ünnepségen a teljes székesfehérvári rendőrkapitányság jelen volt.⁹⁰

A fehérvári rendőröknek sok más dolguk mellett nem jutott több idejük Gy. ügyére: a két utolsó, rövid jegyzőkönyvvel lezártnak tekintették, és átadták az ügyészségnek, ahol két hét múlva vádat emeltek Gy. ellen. A gyors „nyomozás”, amely gyakran csupán a vádirat megfogalmazásához szükséges állítások jegyzőkönyvezéséből állt, nem volt egyedi: például Balogh János fehérvári nyilas pártvezető ügyét tíz nap alatt zárták le.⁹¹

Székely Györgynek fontosabb dolga is akadt Gy. ügyénél: leendő pozíciója ezekben a napokban dőlt el. Miközben az 1945 őszi választási kampány nemcsak az utcán, hanem a megyeházán is folyt, a rendőrségi vezetők kinevezéséről is döntöttek. Eredetileg a városi kommunista pártszervezet – éppen a Gy. ügyében felvett két utolsó jegyzőkönyv elkészülte előtt egy nappal, szeptember 18-án – rendkívül fontos pozícióba jelölte: a város politikai osztályának vezetőjévé. Aki ezt a pozíciót birtokolta, annak szinte alig felügyelte valaki a tevékenységét a városban, és politikai ügyben szinte bárkit elvitethetett akkoriban. Ám a városi szociáldemokraták – akik helyben nagyobb bázissal rendelkeztek, mint a kommunisták – résen voltak, és szeptember 24-én sikerült a városi törvényhatósági közgyűlésen ellenjelöltjüket, Tolvaj Róbertet szavazással a pozícióba jelölniük. A szavazáson Tolvaj 37, míg Székely csak 12 szavazatot kapott.⁹² A botrányos vitába fulladó szeptember 26-i megyei közgyűlés témája a rendőri kinevezések voltak. A kisgazdák, akiket a szociáldemokraták és a kommunisták szokás szerint ismét kisemmiztek, elhagyták az üléstermet, ez azonban a Székely számára kedvezőtlen döntésen mit sem változtatott.⁹³

A közgyűlésen – amelyet a rendőrségi vezetők kinevezésére hívtak össze – a bátrabb törvényhatósági bizottsági tagok a megye falvait sújtó beszolgáltatásokra panaszkodtak. „Meg kell szüntetni a visszasságokat – mondta Vócsa Ferenc a rendőrség kapcsán –, hogy fogva tartanak hosszú ideig kihallgatás nélkül embereket”, miközben Gy.-t aznap már harmadik hete nem hallgatták ki. A főispán szerint éppen az új rendőrségi vezetők kinevezése lesz a garancia „a jobb rendre”. Ám Vócsa erre adott, szkeptikusnak is tekinthető válasza szerint: „A rendőrség ne legyen pártrendőrség.” Egy másik bizottsági tag ezen felbátorodva elmondta, hogy négy hetet ült kihallgatás nélkül annak ellenére, hogy „rég szocialista”, és hogy a „községi rendőri állásokat a sógor-koma rokonsági alapon töltik be” – régi magyar hagyomány szerint. Ettől fogva elszabadultak az indulatok: panaszkodtak, hogy a beszolgáltatott széna kazalba rakva áll, mert nem volt, aki átvegye, miközben „a nép elkeseredett, mert nincs jószága; nem megy a szántás”. A szocdem, a kommunista és a kisgazda tagok ezt követően durván összeszólalkoztak. A megyei rendőrka-

pitányságok politikai osztályainak élére jelöltek listájának felolvasása után pedig a kisgazdapárt kivonult a teremből.⁹⁴

Székelyt a kommunisták a városi pozíció helyett „vigaszágon” a jóval kevésbé fontos járási kapitányság vezetőjének is jelölték, amely pozícióhoz a környékbeli falvak ellenőrzése tartozott. Székely csalódott lehetett, noha végül ide kinevezték. Nem ez az eset – amelyben úgy tűnik, a polgármester is a kommunistákkal szemben foglalhatott állást – volt az első konfliktus a város vezetése és a rendőrségben a vezetést megszerezni szándékozó kommunisták között. 1945 júniusában a polgármester a rendőrfőkapitány szóbeli megkeresésére megtagadta 100 ezer pengő személyi illetmény folyósítását a rendőrség részére, mivel azzal veszélybe került volna a havi 80 ezer pengő városi alkalmazotti munkabér folyósítása (a városi kasszában ekkor összesen alig több mint egymillió pengő volt).⁹⁵ A rendőrség többek szemében egyszerűen a kommunista párt pártrendőrségeként funkcionált, ebből kifolyólag egyetlen kisgazda jelöltet sem terjesztettek elő a rendőrség magasabb beosztásába.⁹⁶

A bíróságnak sorozatban átadott ügyiratok között Gy. ügye a viszonylag egyszerűbb ügyek közé tartozott. Székelynek Gy. ügye rutineljárás volt. Közben Székely György rendőr századost a városban zajló választási kampány közepette, szeptember 26-án immár formailag is kinevezték a székesfehérvári járási kapitányság élére, a következő hónapban pedig előléptették rendőr alezredessé.⁹⁷ Gy.-t – akit addig csak gyanúsítottként tartottak fogva – október elején előzetes letartóztatásba helyezték, és a fogdában várta a tárgyalás időpontjának kitűzését. Az előzetes letartóztatás elrendelését még kétszer meg kellett hosszabbítani, valószínűleg a népbíróság túlterheltsége miatt.⁹⁸

Az eljárás elhúzódása az új intézmények túlterheltsége miatt és az 1945. november 4-re kiírt nemzetgyűlési választások kapóra jöttek Gy.-nek. Míg a fogdában a tárgyalását várta, kint a városban, a kisgazdák szeptember 30-i, városi nagygyűlése után választási kampányfeliratok jelentek meg az úttesteken: „Le a Kommunista Párttal!”⁹⁹

Jegyzetek

- 1 1945-ben május 20-án volt az év legnagyobb esőzése Székesfehérváron és környékén: a meteorológiai állomás egyetlen óra leforgása alatt 57,8 mm csapadékot mért. *Országos Meteorológiai Intézet Évkönyve*. 1945-ös év: 98–99, 127.
- 2 FML Kézirattár 398. Stiegler István visszaemlékezése; Csurgai Horváth 2002: 212–221.
- 3 1080/1945. M. E. számú rendelet. Idézi: Vámos 2012: 81.
- 4 Fejér vármegye tisztii főügyésze a főispánnak. 1945. augusztus 10. Idézi: FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 24–25.; és uo. 5. sz. melléklet, valamint: SZVL XV. 157. d. 1049. Magyar Államrendőrség szervezése, tevékenysége. 1945–1949. Novoth János ügye.
- 5 A politikai rendőrség háború utáni országos megszervezését foglalja össze: Müller 2013.
- 6 A bizonytalanságot mi sem jelzi jobban, mint a rendőrség és a jegyzők, vagy a főispán és a rendőrség vezetői közötti viták, amelyeknek az vetett véget, hogy a rendőrséget 1945 szeptemberétől a főispán nem utasíthatta. FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 51.
- 7 Idézi: uo. 7. sz. melléklet.
- 8 Uo. 27.
- 9 Szakács–Zinner 1997: 97–98.
- 10 1945. május 10-én jelent meg a 1700/1945 sz. M. E. rendelet. Szakács–Zinner 1997: 97. A magyar politikai rendőrség történetét foglalja össze: Müller 2012.
- 11 Az 1937-es Szolgálati Szabályzat (MÁV Irattár) 5. §-ra vonatkozó rendeletei szerint – amelyek alapján az állomásfőnök is eljárhatott – a szolgálati táblázatot minden alkalmazott a szolgálatba lépésekor tartozott kiállítani. Vaszil négy elemi végzett, a nehéz fizikai munkát jól bírhatta, ám korántsem biztos, hogy kézírását elfogadták „olvashatónak”. A táblázatot minden állomáson új kézírással töltötték ki, vélhetően az előjárói. „Ha az alkalmazott írása nem eléggé olvasható, a szolgálati főnök, vagy megbízottja is kiállíthatja a szolgálati táblázatot.” A 11. pont szerint a szolgálati táblázat egyik eredeti példányát az igazgatóság Vezértitkársága vagy az üzletvezetőség Titkársága őrizte, míg a másik, eredeti példányt a szolgálati főnökség, ahová az alkalmazott éppen be volt osztva. Vagyis utoljára a seregélyesi állomásfőnök őrizte Vaszil szolgálati táblázatát. A 12. pont szerint „zárt szekrényben vagy helyiségben” kellett tartani. Ezúton is köszönetet mondok Opauszki Istvánnak, aki a MÁV Irattárában segítséget nyújtott a szolgálati táblák kitöltésének és őrzési módjának megismeréséhez.
- 12 MÁV Irattár. Sz. László aktája. Az állomásfőnök feljegyzése az I. sz. Üzletvezetőség részére. 1945. május 10.
- 13 MÁV Irattár. I. sz. Üzletvezetőség. Sz. László aktája. Szolgálati táblázat.
- 14 MÁV Irattár. Sz. László aktája. Az állomásfőnök feljegyzése az I. sz. Üzletvezetőség részére. 1945. május 10.
- 15 Uo.
- 16 Gy.-per 2. 11. V. János vallomása 1945. szeptember 6-án a Magyar Államrendőrségen.
- 17 FML XXXIII. 90. a. Seregélyesi anyakönyvi kerület iratai, anyakönyvek másodpéldányai (= Seregélyesi anyakönyvek) 1945. június 21. A bejelentőkre és tanúk kilétére a Sz. családnak hivatalból megküldött [Halotti] „Igazolvány” szövegéből lehet következtetni.
- 18 Papp 2009: 164–165.
- 19 Arcsál a vasút felé! *Fehérvári Hírek* 1945. július 25. 3.
- 20 A seregélyesi Nemzeti Bizottság igazolása, 1945. július 7-én V. János váltókezelőről. FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d.

- 21 A seregélyesi vasutasok, az állomásfőnök, Gy., Szántó János, Váradi János, Vadász János, Virág József mind 1945. július 13–18. között kerültek Igazoló Bizottság elé, és mindannyian megrovás nélkül jutottak túl a vizsgálaton. FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 13–18.
- 22 FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 16. V. József igazoló eljárása.
- 23 Ez kiderül igazolóbizottságnál tett nyilatkozatukból: uo. ill. uo. 5. d. MÁV-alkalmazottak Gy. Erzsébet. 1945. december 1-jei igazolási eljárása.
- 24 Az állomásfőnök iratai fiánál, M. Miklósnál; Interjú M. Miklóssal; Lovas 1996: 547.
- 25 FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 16. Gy. László igazoló eljárása. Uo. 5. d. Gy. Erzsébet. 1945. december 1-jei igazolási eljárása.
- 26 Vö. FML XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság iratai. 10. d. Nb. 700/1945. Szabó Józsefné ügye, aki részt vett a motozásokban.
- 27 SZVL IV. 1439. Székesfehérvár Város Polgármesterének Általános iratai. 14. d. 45. Utcák – terek elnevezésének megváltoztatása. 1945–1947. Véghatározat Székesfehérvár thj. város 1945. szeptember 14-i közgyűlése alapján.
- 28 Táborosi é. n.
- 29 Molnár 2002: 331.
- 30 FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 16.
- 31 „Nem dolgoznak az igazoló bizottságok.” *Fehérvári Hírek* 1945. október 3. 2.
- 32 FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 18.
- 33 Szakács–Zinner 1997: 97.
- 34 FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 18.
- 35 Szakács–Zinner 1997: 108.

- 36 FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 18.
- 37 Szabó István, Fejér vármegye és Székesfehérvár törvényhatósági jogú város főispánja a visszatérő nyilasokról és volksbundista svábokról. 1945. április 25. In: Erdős (szerk.) 1998: 30.
- 38 FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 20.
- 39 Idézi: uo. 21–23.
- 40 Uo. 21–22.
- 41 Uo. 24.
- 42 Uo. 28.
- 43 Uo. 37.
- 44 Uo. 29–30. sz. melléklet.
- 45 Gy.-per 2. 11, 17. Jegyzőkönyvek 1945. szeptember 6. Bár a megyei és városi rendőrfőkapitányságokon négy osztályt (bűnügyi, politikai, igazgatásrendészeti, rendőrbírói) kellett kötelezően létrehozni, ez nem vonatkozott a járási, községi rendőrkapitányságokra, ahol 5–15 rendőr dolgozott, így elkülönítésük néha nehéz is lett volna. Ennek ellenére a seregélyesi kapitányságon vélhetően ugyanazt a beosztást követték, mint a fölöttük álló szervezetben. FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 30.
- 46 Gy.-per 2. 11, 17.
- 47 Erről: Paksy 2007: 111, 120, 193.
- 48 A seregélyesi rendőrkapitányság létszáma és párttagsági aránya: FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 2. sz. melléklet. 8.
- 49 Vö. a seregélyesi vasutasok igazolóbizottság előtt bemutatott dokumentumaival. FML XVII. 402. Székesfehérvár város 2. sz. igazolóbizottságának iratai. 2. d. MÁV-alkalmazottak. 1945. július 13–18.
- 50 FML X. 6. MKP Székesfehérvár Járási Bizottsága. MKP-gyűlés, Seregélyes. 1947. február 12.
- 51 Uo. Jegyzőkönyv 1947. szeptember 19.

- 52 FML X. 1. MKP Fejér megyei járási szerv. rendőrség átszervezése. 1945. május 28-i levél a főispánnak.
- 53 Vö. Szakács–Zinner 1997: 97.
- 54 Az 1941. évi népszámlálás. 5: 44.
- 55 A helyi rendőrségek létszámjelentéseit idézi: FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 2. sz. melléklet.
- 56 Uo.
- 57 Megoszlás forrása: uo.
- 58 Gy.-per 2. 36–52. 1945. november 6-i tárgyalás jegyzőkönyve. Gy. és F. Sándor vallomása. A rendőrségen tett vallomásukat mindketten visszavonták, mivel mint elmondták, verés, illetve veréssel fenyegetés hatására írták csak alá.
- 59 Az örökölt berendezési tárgyak jegyzéke: FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 32., ill. 8. sz. melléklet; SZVL XV. 157. d. Székesfehérvár város polgármesterének általános iratai. XV. Csendőrség ingó és ingatlan javai. 1052. Leltári jegyzőkönyv.
- 60 A kerületi csendőrök székháza ugyanitt volt. Ez ellen szól az, hogy Vaszilt végül tábori csendőrök vitték ki Seregélyesre, ám az is elképzelhető, hogy a kerületi csendőrök átadták a tábori csendőröknek letartóztatása másnapján; illetve a tábori csendőrök nemcsak a megyeházán, hanem a kerületi csendőrszékházban is berendezkedtek.
- 61 Gy.-per 2. 21–22, 26. F. Sándor és Gy. vallomásai. 1945. szeptember 7.
- 62 FML XVII. 402. 4. d. MÁV-alkalmazottak igazoló eljárásai. F. Sándor ügye.
- 63 Gy. per 2. 21. F. Sándor vallomása a rendőrségen. 1945. szeptember 7.
- 64 A kihallgatásokon szinte mindennapos volt a rendőri erőszak. Pl. FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 2. d. Erdi kapitányságról szóló jelentés 1945. július 29.
- 65 A két jegyzőkönyv 1945. szeptember 7-én a székesfehérvári rendőrségen: Gy. per 2. 26–29.
- 66 Gy. per 2. 28. Gy. László vallomása a székesfehérvári rendőrségen. 1945. szeptember 7.

- 67 calendar-12.com/moon_phases/1945 (2016. szeptember 5.)
- 68 FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 1. d. 35/1945. 1945. július 15. Jelentés.
- 69 FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 52.
- 70 Uo. 52–53.
- 71 FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 1. d. Cs. Lajosné kérelme, a nyomozás az ügyben, és az engedély. 1945. augusztus 28.; 1945. szeptember 7.; az engedély visszavonása: 1945. december 7.
- 72 FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság, általános iratok. 1. d. 376/1945. 1945. október 12.
- 73 A példák forrása: FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 1. d., ill. FML XXIV. 17. Székesfehérvár Járási Rendőrkapitányság iratai. 1. d.
- 74 FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 2. d. Az elítélés esete: S. Erzsébet ügye. 149/1/1945. 1945. augusztus 28.
- 75 Uo. B. Margit ügye. 1945. június 12.
- 76 Uo. pl. 147/1/1945. K. Jánosné ügye, aki a rendőri feljelentés szerint azt mondta az eljáró rendőrnek, hogy a rendőrök mind „szarjancsik” és tolvajok; emiatt 1000 pengő pénzbüntetésre ítélték.
- 77 Az őrszemélyzet létszámhiányáról: FML X. 1. MKP Fejér megyei járási szerv. MKP Központi Vezetősége Karhatalmi osztály levele valamennyi megyei pártbizottságnak. 1947. október 3., ill. 1947. október 15. A létszámhiány miatt szinte állandósultak a rendőrségi toborzások.
- 78 Vö. FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőr-főkapitányság. Általános iratok. 2. d. 113/1945. 1945. június 20.
- 79 Gy.-per 2. 42. Gy. vallomása a tárgyaláson. Székely szeptemberi rendfokozata: Fejér vármegye törvényhatósági bizottság rendkívül közgyűlésének jegyzőkönyve. Székesfehérvár, 1945. szeptember 26.; FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 24. sz. melléklet. Székely novemberben már alezredes: FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi

- Rendőrkapitányság Általános Iratok. 1. d. Székely György alezredes kinevezése a fegyelmi tanács rendes tagjául. 1945. november 19. A fegyelmi tanács egyik funkciója éppen a rendőrségen belüli visszaélések kivizsgálása lett volna.
- 80 FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 38.
- 81 Uo. 58.
- 82 Gy.-per 2. 19. Gy. Erzsébet vallomása a székesfehérvári rendőrségen. 1945. szeptember 10.
- 83 Darnózseli Horvátkimle mellett fekszik (Mosonmagyaróvár közelében). Kimlére menekült számos vasutas a front elől, és ott igyekeztek szolgálati beosztást és fizetést kapni az oda költözött üzletvezetőség egyik részlegétől. Lovas 1996: 545.
- 84 Gy.-per 2. 15. V. József vallomása 1945. szeptember 11.
- 85 Gy.-per 2. 13. F. Sándor vallomása. 1945. szeptember 12.
- 86 FML X. 6. MKP Székesfehérvár Járási Bizottsága. MKP-gyűlés, Seregélyes. 1947. február 12.
- 87 Gy.-per 2. 7–9. V. János és Sz. Sándor vallomása. 1945. szeptember 19.
- 88 Vö. Szakács–Zinner 1997: 97.
- 89 Uo. 99–100.
- 90 FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság Ált. Iratok. 1. d. Székesfehérvár város tekintetes rendőrkapitányságának. Székesfehérvár, 1945. szeptember 18.
- 91 FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 38.
- 92 SZVL XV. 1049. 157. d. Magyar Államrendőrség szervezése, tevékenysége. 1945–1949. Székesfehérvár thj. város törvényhatósági bizottságának 1945. szeptember 24-én tartott rendkívüli közgyűléséről készült jegyzőkönyv-kivonata. S O–4924/1945. Gáspár János polgármester aláírásával.
- 93 SZVL XV-31. Kézirattár 2. Dani Lukács: A Független Kisgazdapárt Fejér megyében. 1939–1949. Székesfehérvár, 1992. 51.
- 94 FML IV. 402. Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlés. 1945. szeptember 26.
- 95 SZVL XV. 157. d. 1049. A polgármester 1945. június 19-i levele a székesfehérvári rendőrfőkapitánynak.
- 96 SZVL XV-31. Kézirattár 2. Dani 1992: 51.
- 97 Fejér Vármegye törvényhatósági bizottság rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Székesfehérvár, 1945. szeptember 26. In: Aradi 2002: 24. sz. melléklet. Novemberben Székely már alezredes: FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság Általános Iratok. 1. d. Székely György alezredes kinevezése a fegyelmi tanács rendes tagjául. 1945. november 19.
- 98 Gy.-per 1. 13. Székesfehérvári népbíróság Gy. előzetes letartóztatásának meghosszabbításáról. 1945. október 10.
- 99 SZVL XV-31. Kézirattár. 2. Dani 1992: 52.

5. Népbíróság

Valaki megrágalmazhatta Gy.-t, mert bár a tárgyaláson teljesen ártatlannak vallotta magát, a fogdában közel három hónapig kellett arra várnia, hogy bíróság elé kerüljön az ellene indított perben. Azzal vádolták, hogy az ő feljelentésére végezték ki egy seregélyesi vasutastársát, miután a németek 1945 januárjában visszafoglalták a falut és Székesfehérvárt. Végül részben a népbíróságok túlterheltsége miatti várakozásnak köszönhető a felmentő ítéletet, mivel 1945 őszén a kisgazdakampánnyal párhuzamosan Székesfehérváron a kommunista párt fokozatosan veszített befolyásából, ami hathatott a népbíróságok ítéleteire is. A Gy. által rágalmozásként ábrázolt cselekményt többen követték el: kollégái munkaköri feladatként (jelentés írása) vagy tanúként, ám mindannyian félve igyekeztek megfelelni egy olyan hatalom elvárásainak, amelyet még alig ismertek, hiszen csak éppen akkoriban kezdte szárnyait bontogatni. A tényállásokkal igazolt vádat végül az a bürokrácia ejtette el, amely miatt maga a büntetőeljárás is megindult.

A népbíróságokról szóló történeti irodalom eddig elsősorban olyan egyedi eljárásokat vizsgált a közel 30 ezer 1945–1948 közötti per közül, amelyeket híres közéleti szereplők vagy politikusok ellen indítottak.¹ Holott a perbe fogottak többsége „hétköznapi ember” volt, és az újjászerveződő állami bürokrácia fellépése, valamint az eljárás módja velük szemben a propagandisztikus célkitűzések különbözősége miatt is eltérő volt. Ezért is mérőöldkő a téma magyarországi kutatásában Barna Ildikó és Pető Andrea munkája, akik statisztikai módszerekkel igyekeztek a népbírósági perek tömegében fellépő szereplők motivációt és társadalmi hátterét feltérképezni.² Kutatásaikból

kiderül, hogy nem csupán a politikai szereplőknek, hanem a „hétköznapi embereknek” is volt érdekérvényesítési lehetőségük a népbírósági tárgyalásokon, ahol a második világháborúról szóló emlékezet első elbeszéléseit is megteremtették.³

A kommunista hatalomátvétel és a háború alatt átalakult normák egymásba fonódása hozzájárult ahhoz, hogy Gy.-nek a 1945-ös választások idején zajló perében a vádlottnak és a tanúknak mozgásterük legyen, s hogy felmentő ítélet születhessen a néhány hónappal korábban a politikai rendőrségen még teljesen egyértelműnek látszó ügyben. Ezt nemcsak a tanácsvezető bíró korántsem csupán adminisztratív szerepe tette lehetővé, hanem a rendőrségen belüli politikai csatározások, az 1945-ben szinte havonként változó bírósági gyakorlat és az ügyvéd fellépése is. A per irataiban eleinte áldozatként szereplő idegen, a kivégzett ruszin vasutas, Vaszil a tárgyalás végére – a tanúvallomások hatására – „vádlottá” vált, jóllehet alig tudtak róla valamit (nevét sem tudták helyesen leírni), és a tevékenységéről is csupán részrehajló tanúvallomások születtek. Hovatovább a per bizonyítási eljárásában az ő „bűnösségét” vizsgálták, mivel ezen múlt, hogy Gy.-t elítélik-e, vagy felmentik.

A székesfehérvári zárkák a törvényszék 1902-ben ünnepélyesen átadott épületében három szintet foglaltak el a Zichy liget sarkán, Gy. Horthy Miklós téri egykori albérlétől kőhajításnyira. A folyosók biztonsági okokból zárt rendszerűek voltak: ezek néztek az utcára, míg a folyosókról nyíló zárkák az U alakú belső udvarra. Az eredetileg 48 zárka egy részét igen hamar ún. társas cellává alakították át, így a háborút követően 190 főt is elhelyezhettek a fogdában, a tervezett kapacitás háromszorosát.⁴ Egy szűk cellában így egyszerre akár négy ember is várhatta tárgyalásának időpontját. A zsúfoltságot tetézte, hogy a népbírósági fogdák ellátása a többi fogdáéhoz és börtönéhez képest is igen gyenge volt, amit a korabeli igazságszolgáltatásban dolgozók – köztük Major Ákos – szóvá tettek. A fogházfőorvosi jelentések szerint „ha gyors intézkedés nem történik, nem kerülhetjük el azt a vádat, hogy a demokrácia ilyen intézményei rosszabbak a fasizmus hírhedt internálótáborainál”.⁵

A fogházban 1945-ben uralkodó körülményekre csak áttételesen lehet következtetni, mivel iratok vagy beszámolók nem maradtak fenn róluk. Viszont a fogházban dolgozott olyan fogházőr is, aki ellen 1946-ban korábbi politikai foglyok feljelentést tettek a háború alatti fogházőri tevékenysége miatt, ezért népbíróság elé került. A rendőrségi és bírósági tanúvallomások jegyzőkönyveiből kiderül, hogy az előzetesbe helyezett politikai foglyok számára a legnagyobb nehézséget – akárcsak a háborút követően – az jelentette, hogy tilos volt az önkosztolás, azaz hogy a hozzátartozójuk rendszeresen csomagot küldjön, vagy maguk vásároljanak kintről élelmiszert. A fogházi koszt az amúgy is ínséges időkben szinte ehetetlen volt, gyakran találtak kavicsdarabokat a főzelékben. A fogházőrök brutalitásáról szóló vallomások szerint csupán anynyi változott, hogy ugyanaz a fogházőr 1945 után már nem „bűdös kommunista”, hanem „bűdös fasiszták” felkiáltással verte a foglyokat. 1943 nyarán egy nagyobb politikaifogoly-szállítmány beérkezésekor 42 foglyot helyeztek el három cellában. 1945-ben pedig általános gyakorlattá vált, hogy a szovjet katonák felmentek a börtön folyosójára, és ott választották ki azokat a nőket, akiket robotra hurcoltak és gyakran megerőszakoltak. A foglyok a cellákban szalmazsákokon feküdtek, amelyeket nappal egymásra kellett halmozni: mivel egyszerre nem mindenki tudott felülni rájuk, előfordult, hogy felváltva ültek a szalmazsákok kupacán, illetve álltak. Beszédért sötétzárkát kaphatott az ember, a testi fenyegetés is mindennaposnak számított a vallomások alapján.⁶

A zsúfolt fogházban a napok nem csupán várakozással teltek, a foglyok dolgoztak is. A korabeli gyakorlat szerint ugyanis a letartóztatott gyanúsítottakat kivezényelték közmunkára, ami a szökésre is remek alkalom volt. Így szökött meg az egyik letartóztatott Gy. fogva tartása idején, szeptember elején a helybeli „villanygyári” építőmunkáról.⁷

A fogdában korántsem volt szokatlan, hogy valaki több hónapon át várakozott a tárgyalására. Bár 1945 nyarán a viszonylag egyszerűen bizonyítható politikai sajtóügyekben a vádlott letartóztatása után akár egy hónappal is ítéletet hozhattak,⁸ a bíróságok túlterheltsége miatt már ekkor sem volt szokatlan, hogy az áprilisban letartóztatott vádlott ügyében csak júliusban mondták ki az ítéletet.⁹ A nyáron dolgossá váló rendőrkapitányságok

politikai osztályai miatt össze a népügyészségek és népbíróságok irodáiban aktahegyek tornyosultak, a fogdában pedig egyre többen várakoztak arra, hogy a bírósági bürokrácia foglalkozzék ügyükkel.

Amikor Gy.-t letartóztatták, majd vizsgálati fogságba helyezték, a fogda női részlegében volt olyan vádlott, aki 1945 nyara óta közel fél évet várt decemberi második tárgyalására. A 17 éves lány azzal kérkedett, hogy 1945 januárjában Rózsa Sándor álnéven férfiruhába bújt, majd a Székesfehérvárt visszafoglaló Ney-féle harccsoport önkéntes magyar SS-katonájaként harcolt, és kedvtelésből sebesült orosz katonákat gyilkolt. Nem nagyon hittek neki, a Gy. tárgyalására is kijelölt tanácsvezető bíró, Boda József azzal indokolta a tanács felmentő ítéletét, hogy „regényes életre hajlamos, szerelmében csalódott lánynak ítélte”, aki pillanatnyi hazafias fellángolásból vonult be katonának. A bíróság – december eleji – véleménye és az ítélet szerint: „a nyilas hatalmának megszerzése vagy megtartása tekintetében” mindez „komoly erőt” nem képviselt.¹⁰

Simó Károly tárgyalását azon a napon tartották, amikor Gy.-t a rendőrök a fogdából átvitték első kihallgatására: az alig egy hónapja előzetes letartóztatásban lévő Simót határozatlan ideig tartó kényszermunkára ítélték, melynek legrövidebb időtartamát öt évben állapította meg a Boda József tanácsvezető helyettes bíró vezetésével összeülő bíróság. Az ítéletben megfogalmazott tényállás szerint Simó Károly próbarendőrként 1944 nyarán részt vett zsidónak minősített magyar állampolgárok motozásán, ahol több vallomás szerint is megverte, aki valamit rejtegetni próbált.¹¹

Gy. túl volt már élete első rendőrségi kihallgatásán és verésén, amikor másnap, szeptember 8-án egy vele közel egyidős, 19 éves székesfehérvári, a vád szerint egykori „nyilas fegyveres pártszolgálatos” került a rendőrségi fogdába. Tárgyalását is kicsivel korábban tartották, mint Gy.-ét, így neki kevesebbet kellett bizonytalanságban várakoznia. A bíróság – bár nem ugyanaz a bíró és bíróság tárgyalta az ügyet, mint Gy.-ét – felmentette az ellene felhozott vádak alól, holott előtte egyértelműnek tűnt az ügy. A nyomozást Gy.-ével párhuzamosan folytatták le, ám nem a járási, hanem a városi kapitányságon.

A rendőrségen tett vallomásokban szeptember 12-én a vádlott szinte minden vádat beismert: azaz 1944 decemberében fegyveres pártszolgálatosként aktívan részt vett a leventék bevonulásra kényszerítésében. Közel két hétre rá az ügyészségen már csak részben vállalta a vádak, és annyit mondott, hogy fegyverrel kísérte a leventéket, de senkit sem kényszerített. A november 2-i tárgyaláson aztán egyáltalán nem vallotta magát bűnösnek: eszerint már a hungarista ifjúsági mozgalomba is csak parancsra lépett be, de nyilatkozatot erről nem írt akkor alá. Rendőrségi és ügyészségi vallomását visszavonta, arra hivatkozva, hogy nem kérdezték ki elég részletesen, s ezért írták, hogy elismeri a bűnösségét. A bíróság ez utóbbi vallomást fogadta el, s mivel nem volt sem tanúvallomás, sem bizonyíték ellene, felmentette a vád alól.¹²

Mindez komoly reményekre adhatott okot a fogdában várakozóknak, köztük Gy.-nek is, hiszen ezek szerint a bíróságon – akár csak az ügyészségen – meg lehetett változtatni a korábbi vallomásokat, ami akár felmentéshez is vezethet. Simót az eredeti rendőrségi vallomások jegyzőkönyve alapján a bírának szinte biztosan el kellett volna ítélniük. Nem tudjuk, hogy a fogdában az egyes tárgyalásokról milyen hírek keringtek, de a túlsúfoltság bizonyára lehetővé tette, hogy a gyanúsítottak hírt kapjanak róluk. Bár a fogházőrök tilthatták a beszélgetést a foglyok között, ők a tiltást számos esetben kijátszhatták.¹³ A fogvatartottak zömét valószínűleg saját esélyeik mérlegelése és a bíróságról beszerezhető információk foglalkoztatták. Gy.-nek csak azt kellett végiggondolnia, hogyan módosítsa vallomását a bíróság előtt, hogy számára kedvező ítélet szülessen. A vallomás visszavonása tehát vélhetően nem egyéni lehetőség volt, ősszel a fehérvári fogdában mások is így döntöttek, mert ezzel javítottak kilátásaikon. A szabadulásra szinte ez volt a legkézenfekvőbb lehetőség.

Az október 3-ra datált vádiratban László Ervin népügyész említést sem tett arról, hogy Gy.-t az ügyészségen is kihallgatták volna. A korabeli joggyakorlat szerint az ügyész egyszerűen elkészítette a vádiratot, amelyet ismertettek a vádlottal, majd megkérdezték, elfogadja-e, és bűnösnek érzi-e magát. Az ügyész a vádiratban tényként kezelte, hogy Gy. a Nyilaskeresztes Párt tagja volt, és egy ruszin vasutas haláláért felelős, mivel „katonai jellegű alakulatnak sze-

mély ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget nyújtott”. A vádirat kézírásos változatából¹⁴ jól látszik, hogy a „mint a Nyilaskeresztes Párt tagja” kitétel – amely miatt az eljárás lehetségessé vált – a népügyész csak utólagos lábjegyzetként szúrta be a szövegbe. Láthatóan nem nagyon mélyedt el az iratokban, mivel ott legalább az áldozat vezetéknevének első felét helyesen írták le, ezzel szemben ő azt sem. Esetleg olyan sorozatban gyártotta a vádiratokat, hogy csak szóban kért összefoglaló tájékoztatást az ügyről (ezért írta le rosszul a nevet), a papírokba – azoknak is az elejébe, az utoljára felvett vallomásokba, ahol a nyilas párttagság szerepel – pedig éppen csak belenézett.¹⁵

Gy. már több mint három hete ült a fogdában, amikor október 1-jén ismertették vele a vádiratot. Ekkor jelezte, hogy a rendőrségen „súlyos bántalmazások alatt” tette meg vallomását, és tanúkat sorolt fel, akik az igazát védhetik. Tagadta, hogy a nyilas párt tagja lett volna, sőt állítása szerint még azt sem tudta, hogy az áldozat „oros származású” (ruszin) volt. A vádiratnak a törvényi és a bírósági bürokratikus elvárásoknak kellett megfelelnie, így az ügyésznek, bármit mondott is neki a vádlott, a vádirat megfogalmazásakor elsősorban a vádemelés lehetőségeit kellett mérlegelnie.

A tanácsvezető bíró, Tánczos Kornél a járási rendőrségtől érkező ügyeket általában helyettesének, Boda Józsefnek és bíróságának szignálta ki, míg a városi rendőrség ügyei neki jutottak. A járási ügyekben Boda bírósága többnyire enyhébb ítéleteket hozott, mint Tánczosé. Gy. bő egy héttel az ügyészi kihallgatás után, október 10-én kapta meg a fogházban az értesítést tárgyalásának időpontjáról (november 6., 11 óra), helyéről és a kijelölt bíróról, így bőven volt ideje felkészülni.¹⁶

A tanúknak csak november 2-án, pénteken kézbesítették az idézést a következő keddi tárgyalásra, miközben vasárnap, november 4-én országgyűlési választásokat tartottak. Amíg Gy. a fogdában ült, választási kampány folyt a városban és szerte az országban. A kommunista párthoz kötődő *Fehérvári Hírek* a kampányhírekkel párhuzamosan azt taglalta, hogyan fogja el a székesfehérvári rendőrség politikai osztálya a hazaszivárgó nyilasokat.¹⁷ Ám a nyilasok elfogásáról szóló rendőrségi hírekkel, hiába váltak kampánytémává, a kommunista párt, úgy tűnik, nem növelte népszerűségét.

A háborút követő első nemzetgyűlési választásokon a kommunista párt komoly vereséget szenvedett. Országos átlagban, akárcsak Fejér megyében, a választásra jogosultak több mint 90%-a járult az urnákhoz, és bár országos szinten az MKP közel 17%-os eredményt ért el, míg az FKGP 57%-ot, Székesfehérváron és a járásban ez az arány jóval kedvezőbb volt az FKGP javára. A városban a kommunista párt kevesebb mint 7%-ot, míg a kisgazdák 56%-ot kaptak; itt a szociáldemokraták szerepeltek jól, több mint 30%-kal. A fehérvári járásban az MKP a szavazatok 12%-át, míg a kisgazdák 68%-át kapták. Fejér megye 99 községe közül a kisgazdáknak csupán hétben nem sikerült abszolút többséget szerezniük.¹⁸ A választás előtt naponta megjelenő, ám az eredményeket csak a harmadik napon, november 7-én közléte¹⁹ *Fehérvári Hírek* a választásokat taglaló tudósítását azzal fejezte be, hogy miért fontos ünnep először szerte az országban november 7-e.²⁰ Ám ettől a naptól kezdve egyre visszafogottabb politikai hangot ütött meg.

A választási eredmények megfordították a hangulatot, a kommunista párt befolyása alatt álló politikai rendőrök is restebbé váltak, kevesebb háborús bűnöst vagy nyilast fogtak el. A várost körülvevő falvakban is újra a kommunistákat kezdték verni, őket okolva minden addigi rosszért. Novemberben a kommunista városi hírlap sem a nyilasok elleni politikai harccal próbált több népszerűsége szert tenni, ahogy a rendőrség sikerei közül is inkább a sporteredményeket emelte ki. A frissen alezredessé kinevezett megyei kapitányról, Szabadi Józsefről azt írták: „nagy értéket jelent a város sportéletében is. Éveken át középsúlyú birkózó bajnoka volt Magyarországnak, illetve Dél-Magyarországnak. Végigbirkózta egész Európát, közben a magyar névnek dicsőséget, magának pedig értékes tapasztalatokat szerzett.”²¹ A november 16-i számban pedig a futballeredményeinek ismertetésével igyekeztek népszerűsíteni a rendőrséget.²² Nem sok sikerrel. A lap néhány nap múlva megjelenő száma arról számolt be, hogy három kommunistát megverték a városhoz közeli Szabadbattyánban, a lap szerint azért, mert az *Internacionálét* énekelték, és a helyi rendőrségen sem foglalkoztak a panaszukkal, hanem kidobták őket.²³

A kisgazdák a november 4-i választást elégtételként élhették meg, hiszen a kommunisták a tisztségviselők megválasztásakor szinte az összes addi-

gi politikai céljuk teljesítését megakadályozták.²⁴ A választási eredmény új reményt nyújthatott a kisgazda és szociáldemokrata kötődésű helyi politikusoknak és szavazóiknak. 1945 novemberében korántsem gondolhatta mindenki, hogy már minden eldőlt az országban vagy a városban. Ugyanez vonatkozott Gy. perére is.

A választási eredményeket taglalták még szerte a városban, amikor november 6-án reggel Boda József, a bíróság tanácsvezető-helyettese ismét fásasztó munkanap elé nézett. Boda keddenként vezetett tárgyalást, míg a tanácsvezető bíró, Tánczos Kornél péntekenként. Aznapra 13 ügyet szignáltak ki Bodának, közülük a legtöbb megidézett tanú – 12 fő – Gy. 11 órakor kezdődő, utolsóként kitűzött tárgyalásán szerepelt.²⁵ A tárgyalások nagy száma ezen az őszön nem volt szokatlan. A fehérvári népbíróság 53 tárgyalási napon 514 személy ügyét tárgyalta, vagyis átlagosan közel tíz fő ügye jutott egy napra.²⁶ A több mint 500 ügyet két vezetőbírónak, Tánczos Kornélnak és Boda Józsefnek kellett adminisztrálnia.

November 6-án azonban a Nemzeti Parasztpárt képviselője nem jelent meg a népbíróságon, így a tárgyalásokat, köztük Gy.-ét is elnapolták. Nem tudni, hogy a Nemzeti Parasztpárt képviselőjének távolmaradásában mennyi szerepe volt pártja csúfos választási kudarcának,²⁷ ám az egészen biztos, hogy a baloldali pártok (MKP, SZDP) képviselői nem lehettek rózsás hangulatban. Aznap már nem tudták értesíteni a tanúkat sem, ezért a pártok által delegált négy népbíró, valamint a seregélyesi és fehérvári tanúk meglepődve konstatálhatták a bírósági folyosón, hogy az aznapi tárgyalások elmaradnak.²⁸ A beidézett seregélyesi tanúk – dolguk végezetlenül – utazhattak haza a falujukba.

A Gy. ügyében megidézett tanúk létszáma – a vádlottal és ügyvédjével együtt 12 fő – a per súlyához mérten szokatlanul magasnak számított, a bírósági napló szerint azon a napon messze ez volt a legnépesebb tárgyalás a székesfehérvári népbíróságon. A tárgyalások zömére ezekben a hónapokban általában legfeljebb csak 2–4 főt idéztek meg, igen ritka volt az 5-nél több tanú.²⁹ Székesfehérváron ugyanis a leggyakoribb ügytípus ebben az időben a „nyilas, szélsőjobboldali testületi tagsággal” vádoltak elleni per volt a „zsi-

dótörvények hatálya alá eső sértettekkel kapcsolatos ügyek” mellett. Előbbi esetekben 1945–1949 között a Budapesti Népbíróság pereiben is átlagosan csak 4 tanút hallgattak meg. A tanúk létszáma – majdnem 10 fő – Budapesten akkor volt a legmagasabb, ha a sértett a „zsidótörvények alá eső magyar állampolgár” volt. Gy. perét sorolhatnánk nem csupán a nyilas párttagsággal, hanem a nem zsidótörvények alá eső sértettekkel kapcsolatos ügyek közé is, ahol szintén viszonylag magas volt országos szinten a tanúk létszáma.³⁰

Ám a tanúk magas száma nem csupán a bíróság, az ügyészség vagy a rendőrség buzgalmán, hanem a vádlottak és tanúk önálló cselekvésén is múlhatott. A körülötte zajló perek alapján Gy. a fogdában rájöhetett, hogy a vádemelés módja és a rendőrségen tett beismerő vallomása ellenére is lehet esélye. Így amikor az addigra teljesen magára maradt, rendőrségen megvert, közeli munkatársai és részben barátai által is „feljelentett” vasutast október 1-jén elővezették az ügyészségre, már kész stratégiával rendelkezhetett a fogdában beszerezett információk alapján. Az ügyészégi kihallgatáson nem csupán azt hangsúlyozta, hogy a rendőrségen megverték – némiképp ehhez is bátorság kellett, hiszen az ügyészek és a rendőrök közeli munkakapcsolatban álltak egymással –, hanem kifejezetten kérte a tárgyalásra több tanú beidézését. Az ügyészégi meghallgatáson a jegyzőkönyv szerint kirendelt ügyvédje nem volt jelen, ezért vélhetően ez nagyrészt az ő döntése volt a formaságból feltett kérdésre adott válaszul.

Kérte az állomásfőnök beidézését, akiről talán akkor még nem sejtette, hogy korábban rá nézve nagyon terhelő vallomást tett. Javasolta két új személynek, Kádár Ilonának és édesanyjának (egy seregélyesi nyugdíjas vasutas feleségének) kihallgatását is, mert szerinte alátámaszthatják igazát abban a tekintetben, hogy a ruszin vasutas „pénzért vezette a nők lakására az oroszokat”.³¹ Bár ez számára nem feltétlenül jelentett volna mentséget, hiszen a vonatkozó népbírói rendelet (Nbr.)³² 13. § 2. pontja alapján azért emeltek vádat ellene, mert „katonai jellegű alakulatnak személy ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez segítséget nyújtott”. Ráadásul a vádirat elején az ügyész rögtön azzal érvelt, hogy mindezt a „nyilas párt tagjaként” követte el.³³

Vajon mennyire befolyásolhatták a vádlottak és a tanúk a bíróság döntését? Más perek kvantitatív vizsgálata alapján „azt találjuk, hogy az ítélet végkimenetelére sem a vádlottak mellett, sem az ellenük vallók aránya nincsen hatással”. Ebből akár arra is következtethetnénk, hogy „ezeknél a leginkább ideológiai pereknél nem számítottak a részt vevő tanúk vallomásai, a vádlottak sorsa máshol és máshogyan dőlt el”.³⁴ Ám felmerül a kérdés, hogy akkor hol és ki döntött, ha nem a tanúk vallomásai alapján a bíróság a tárgyalóteremben. Vajon az ideológiai perekre valóban nem volt befolyásuk azoknak a hétköznapi, ám a döntés lehetőségét helyben mégiscsak kézben tartó embereknek, akik a tárgyalóteremben vallomást tettek?

Gy. esetében a vádlott taktikája és a tanúk magatartása nagymértékben befolyásolta az ítéletet. Ez persze korántsem általánosítható minden népbírói perre, de a tanúk és a vádlott mozgástere perenként eltérő lehetett. Emellett igen fontos volt az egyes népbírói tanácsok joggyakorlata, hiszen az országos – többnyire kommunista – propagandában megjelenő ügyektől eltekintve az egyes népbírói tanácsoknak maguknak, helyben kellett kialakítaniuk a jogalkalmazás módjait azokban az esetekben, amikor a törvény homályosan fogalmazott. És persze a törvény – mint az oly gyakori – számos ponton homályos volt, ám a bíróságnak ezekhez az ügyekhez is egységesen kellett viszonyulnia.

A helyzetet bonyolította, hogy olyan embereknek kellett egyezsége jutniuk, akik az éppen kampányt folytató pártok delegáltjaiként kerültek a népbírói tanácsokba. Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó perben, Bárdossy László ügyében a Budapesti Népbíróság Major-féle tanácsa éppen a választások előtt egy nappal, 1945. november 3-án hirdetett ítéletet.³⁵ A népbírói tanácsok, különösen a sajtóban részletesen táltak, elsősorban kampánycélokat szolgáltak.

A népbírói tanácsok 1945-ben öt főből (népbírák) álltak, akiket a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz tartozó öt politikai párt jelölt a tisztességre.³⁶ A népbírák egyszerű szótöbbséggel döntöttek az ügyekben. A népbírói rendelet szövege szerint az elvileg laikus népbírák mellé tanácsvezető bírót jelöltek ki, aki azonban csak akkor rendelkezett szavazati joggal, ha a tanács tagjai nem tudtak dönteni, de a tárgyalást ő vezette le, összefoglalta az

eredményét, és elmondta, milyen büntetések lehetségesek a törvény alapján. A szavazati jog hiánya ellenére a vezető bíró komoly befolyást gyakorolhatott az ügy végső kimenetelére, jóllehet véleményt is csak valamelyik népbíró kérésére nyilváníthatott.³⁷ A bírói gyakorlat is előnyt jelentett számára, s végül az ítéleteket is ő fogalmazta meg. Az ügyet is a vezető bírónak szignálták ki formailag, aki Székesfehérváron egy viszonylag állandó csapatból álló bírói tanáccsal dolgozott együtt.³⁸

Amikor azonban „a vádlott a népbíróvási büntetőtanács elé állt, egy komplett tanácsot láthatott, ahol általában közepén ült a tanácsvezető jogász-bíró”; és a vezető bírák „háttérbe szorulására” jellemző, hogy a „népbíróvási tanácsok a tanácsvezető jogász-bíróról kapták »beceneveiket« is, így például a Budapesti Népbíróvási legismertebb büntetőtanácsai a Tutsek-, a Major-, a Jankó-, a Pálos- és az Ortutay-tanácsok voltak”.³⁹

A Boda Károly vezető bíró mellé kirendelt népbírák kilétéről és kijelölésük módjáról nem sokat tudtam meg. A népbíróvásiokról szóló gazdag történeti irodalom eddigi kutatóit sajátos módon éppen azon személyek kiléte érdekelte a legkevésbé, akik végül a népbíróvási döntéseket meghozták. A történeti munkák – mivel erről volt forrás – elsősorban az eljárásra, a vádlottakra („tettesekre”), a vád „valóságtartalmára” és a sértettekre („áldozatokra”) vagy az ítéletekre koncentráltak, a népbírák, a tanácsvezető bírák és az ügyvédek személyével – forrás hiányában – igen keveset foglalkoztak.⁴⁰ A népbírákról írva nemritkán megelégedtek Major Ákos, az egykor kulcsszerepet játszó népbíróvási tanácsvezető nyolcvanas évekbeli visszaemlékezéseivel.⁴¹

A népbíróvási felállítására és tagjaik kiválasztására – mivel a törvény csak annyit írt elő, hogy a tagokat mely pártok delegálják – meggyénként, népbíróvási tanácsokként eltérő módon kerülhetett sor. Fejér megyéből a főispán 1945. április 24-én írt a Székesfehérvári Népbíróvási felállításáról az igazságügy-miniszternek, „egyrészt a szervezés nehézségeiről, másrészt pedig arról [...], hogy a népbíróvási felállítottnak, és a népbírákat a demokratikus pártok által javasolt személyek közül kinevezte. Ezenkívül a főispán a népbíróvási tanácsvezető bírójára és annak helyettesére, valamint a népügyész kinevezésére is előterjesztést tett.”⁴²

A bíróságba delegált népbíráknak a közvélemény előtt azt kellett reprezentálniuk, hogy ők valóban a „nép egyszerű képviselői”, amit a fizikai foglalkozás feltüntetésével lehetett legegyszerűbben elérni: ácsok, asztalosok, kőművesek, földművesek, napszámosok. Az asztalos, cipész és „munkás” mellett azonban szerepelhetett egyetemi tanár, „építési vállalkozó” és több „tisztviselő” is.⁴³ Bár előfordulhatott, hogy a bírák között a fizikai munkások voltak többségben, népbírónak olyanokat is jelölhettek, akik a vezető bírákhoz hasonlóan többnyire hivatali iratokkal dolgoztak, ugyanis a tárgyalóteremben elhangzottak mellett a korábban írásban tett vallomások jegyzőkönyveit a különböző olvasási készséggel rendelkező bírák eltérő mértékben vehették figyelembe. Ezért fontos lehetett, ha például egy korábbi vallomást a vezető bíró külön felolvasott a tárgyaláson, felhíva a bírák figyelmét az eltérésre, szembesítve a vádlottat a korábban írásba foglalt (megszerkesztett) kijelentéseivel. A sorozatban tárgyalt ügyek miatt erre azért is szükség lehetett, mert az egy tárgyalási napra felgyűlt iratok tengerével még egy képzett, bürokratikus ügykezelésben jártas vezető bíró is nehezen birkózhatott meg, hát még egy laikus népbíró. Így a népbírák jogi képzetlenségük miatt gyakran mintha az „esküdtek” szerepét töltötték volna be a teremben. A népbíróvási gyakorlati működése sok esetben emlékeztethetett az esküdtszékekre, pedig az esküdtszéki rendszer nem feltétlenül az igazságügyi intézmény politikai célú felhasználása.⁴⁴

Nyár elején egyetlen hónap alatt a rendőrség 212 ügyiratot és letartóztatottat adott át a népügyésznek és népbíróvási (a fogház mindeközben – ha négy személyt helyeztek el egy eredetileg egyfős cellában – 190 fős kapacitással működött).⁴⁵ Eredetileg Székesfehérváron is csak egy népügyész és népbíróvási látta el a feladatokat, ám egy belügyminiszternek küldött júniusi előterjesztésben kérték még egy helyettes bíróság felállítását is a túlterheltség miatt. Így jött létre a Gy. ügyében ítélező Boda bírói tanácsa azzal a céllal, hogy a bírósági bürokrácia még gyorsabb ütemben legyen képes termelni és intézni a futószalagon érkező ügyek iratait.

A Gy. perében is eljáró Bodát már igen korán, népbíróvási kinevezése idején igazolóbizottság elé állították: ennek köszönhető, hogy maradt fenn

róla forrás. Fiatalon nevezték ki bírósági tanácsvezető-helyettesnek, alig múlt még 30 éves. Éppen azon a napon, május 10-én, amikor a seregélyesi állomásfőnök a csendőrök által januárban kivégzett ruszin vasutas ügyéről először jelentést tett, Boda az igazolóbizottságnak írt életrajzában azt bizonygatta: „Pártpolitikával nem foglalkoztam eddig hivatásomnál fogva, természetes[en] azonban mint szegény szülőktől származó, nagyon is nehéz, küzdelmes úton feltörekedett fiúban csakis erős demokratikus szociális érzés fejlődhetett ki.”⁴⁶

Boda számára nem volt teljesen ismeretlen a vasutasok világa. Édesapja a gyerek 9 éves koráig segédfűtő volt a vasútnál, ezután elbocsátották, és ipari napszámos lett: vagyis a vasút a családnak az anyagi biztonságot is jelképezhette. Boda a székesfehérvári, külvárosi szoba-konyhás szülői házban nőtt fel, a város mezőgazdasági kötődésére jellemző módon édesanyja később örökölt egy „fél búzaföldet”, amelynek másik felét is megvették.⁴⁷ Boda az Olaj utcába járt elemibe, a ciszterekhez középiskolába: 1933-ban érettségizett jeles eredménnyel. Bár apját ipari napszámosnak ábrázolta, az 1930-as években a család anyagilag gyarapodott. Boda életrajzában a nép egyszerű, ám szorgalmas fiaként írta le magát: iskolai tanulmányainak költsége nagy anyagi áldozatot kívánt szüleitől, ezért ő a nyári szünetben kőművesek mellett dolgozott. A jogi egyetemet Millenáris ösztöndíjjal végezte el. Katonának kéztörése miatt alkalmatlannak nyilvánították. Végzés után két hónapig ügyvédjelölt, majd még 1938-ban a fehérvári törvényszéken joggyakornok. Évente lépdelt előre a ranglétrán: 1941 januárjában lett jegyző, 1942 tavaszán letette az egységes ügyvédi és bírói vizsgát, majd kis ideig a budapesti ítélőtáblán dolgozott. 1942 szeptemberében (igen korán) kinevezték bírónak a székesfehérvári járási bíróságra, tehát már több mint három éve járásbíró, amikor Gy.-vel találkozott.⁴⁸

Az igazolási kérdőív alapján szülei halálakor Boda megörökölte külvárosi szoba-konyhás házuk és a búzaföldjük felét, azaz nem tett szert nagy örökségre. Bár életrajzában azt írta, nem érdekli a politika, beismerte, hogy korábban előfizetője volt a konzervatív, „keresztény-nemzeti” *Nemzeti Újságnak*. Ezt a napilapot a Központi Sajtóvállalat Rt. adta ki, amelyet Bangha

Béla jezsuita szerzetes alapított 1917-ben, katolikus vállalkozásként.⁴⁹ A cég éves veszteségeit a katolikus egyház finanszírozta. Noha a *Nemzeti Újság* a numerus clausus mellett tört lándzsát, és rendre foglalkozott a „zsidókérdéssel”, később a cég lapjai között nem a legradikálisabbak közé tartozott – ez persze nem jelenti azt, hogy ne lett volna antiszemita. A háború idején voltak jóval angolbarátabb lapok is (például a *Magyar Nemzet* vagy más liberális és konzervatív újságok), így a német megszállás alatt is megjelent, igaz, 1944 novemberétől már csak egy másik lappal összevonva. A két világháború között előfizetőinek és vásárlóinak száma körülbelül 17–25 ezer lehetett – a korban ez nem túl magas szám –, de akad olyan forrás, amely szerint az 1930-as évek végén a példányszám a százezret is elérte. Olvasói Sipos Balázs szerint elsősorban a nagyon vallásos (katolikus) „konzervatívabb középosztálybeliek” közül kerültek ki (inkább az alsó középosztályból, mint az értelmiség felé hajlóból), azonban a helyi katolikus közélet aktív szereplői korántsem a katolikus Központi Sajtóvállalat lapjait olvasták elsősorban.⁵⁰

Boda bíró életrajzában a háború után mentőkörmű, hogy katonai szolgálatot nem teljesített (igaz, kartörés miatt minősítették alkalmatlannak). Magát politikailag semlegesnek igyekezett ábrázolni, és vagyona sem igen volt: bár már megnősült, és gyereke is született, mégis rokonoknál, egy szobában lakott, miközben a szüleitől örökölt külvárosi szoba-konyhás házat bérbe adta. Az igazolási kérdőívre írt hosszú magyarázkodásból kiderül, hogy több családtagja is meghalt a háború alatt: édesapja a második, nagy őszi, október 13-i székesfehérvári bombázásban, míg bátyja a németek visszajövetelét megelőző január 18-i bombázásban. A külvárosi szülői házat rommá lőtték, ezért már január 31-én távoztak Veszprémbe, ahol bevallása szerint a járásbírószágon teljesített szolgálatot. Bár ekkor Székesfehérvár lakóinak zömét kitelepítették, mivel az elköltözés január legvégén, az ún. nyilas kiűrités idején történt, gyanússá vált, hogy a bíró – sok máshoz hasonlóan – maga is együttműködött az akkori hatalommal. Magyarázkodnia kellett, ugyanakkor a németek visszatértekor a városban volt – elég jól ismerhette azokat a körülményeket, amelyek között Gy. és az áldozat, a ruszin vasutas életútja egy kis időre keresztezte egymást. Boda Veszprémből tovább már

nem költözött családjával, amit azzal is indokolt, hogy a front közeledtekor négy héten át gennyes foggyulladásra volt. Csak a személyforgalom megindulásakor tért haza Székesfehérvárra.

1945 áprilisában Boda tanácsvezető bírónak választásában szerepet játszhatott, hogy ő volt a legfiatalabb bíró, aki még majdnem mindent elvállalhatott. Nem lehetett könnyű feladat a fehérvári törvényszéken népbíróként találni. Egy rutinosabb kollégája biztos lett volna abban, hogy a népbírói szerep nagyon erősen kapcsolódik a politikához, így egy esetleges politikai fordulatkor az ítélkező bíróból könnyen lehet vádlott. Az alig 30 éves Bodát a népbíróság járási ügyekért felelős elnökhelyettesének jelölték, a 41 éves Tanczos Kornélt pedig elnöknek. Bodánál egyébként a törvényszék egész épületében mindössze egy 27 éves „irodagyakornok” volt fiatalabb.⁵¹ Fiatal kora és annak ellenére, hogy a nép egyszerű fiaként jellemezhetette magát, a bíró nem szükségképpen tartozott az új rendszer feltétlen támogatói közé. Erre enged következtetni magyarázkodása az igazolási eljárás során, korábbi lapelőfizetése, és a háború okozta csapások sem feltétlenül tették az új rendszer hívévé. A Boda által hozott ítéletek is enyhébbnek tűnnek, mint a népbírói tanács elnökének ítéletei.

Az ügyészek feladata a népbírósági tárgyalásokon igen egyszerű volt: a törvény adta lehetőségek között a lehető legszigorúbb büntetést kérték a vádlottra a rendőrségi iratok alapján, amelyek igazságtartalmával kapcsolatban egyetlen esetben sem hangoztatták kételyeiket (a vád képviselőjében miért is tették volna). Hiába változtatta meg valaki a vallomását már az ügyészségen, a szigorú ítélet végett a rendőrségi vallomásra hivatkoztak, mint Gy. ügyében is. A rendőrségi vallomások kritikájára sok esélyük nem is lett volna. Tóth Gyula népügyészt – aki a két ügyész közül több ügyben járt el, de Gy. ügyét nem rá szignálták ki – az 1946. májusi politikai tisztogatás során – amelynek hátterében egy nézeteltérés is állhatott a rendőrséggel – a megyei rendészeti osztály letartóztatta, noha egy évvel korábban az igazolási eljárás során minden probléma nélkül átment. A népügyésznél tartott házkutatáson „állítólag zsidó ékszereket és Hitler »Mein Kampf« című könyvét találták meg nála, valamint Endre László volt nyilas államtitkár néhány levelét”.⁵²

(A *Mein Kampf* őriztetése ezekben az időkben igencsak kérdéses lehetett, így lehetséges, hogy ezzel csak rágalmazták.) Tóth Gyula népügyészként többnyire igen szigorú ítéleteket kért a vádlottakra, ezért is meglepő az ellene indított – valószínűleg már koncepció – per, amely mindenesetre jelzi, hogy a helyi kommunisták korántsem lehettek megelégedve sem az ügyészség, sem a népbíróság szigorúságával.

Ennél is nagyobb visszhangot kapott Gy. kirendelt ügyvédjének, Simon Andrásnak hónapokkal későbbi, 1946. májusi pere. A megyében élő volt csendőrök ellen folytatott eljárások egyikében, a Versényi Károly csendőr alezredes büntetőperében Simon védőbeszéde megjelent a korabeli lapokban – akárcsak az egész ügy tudósítása. A védőbeszéd kiváltotta közfelháborodásra hivatkozva 1946. március 27-én a rendőrkapitányság politikai rendészeti osztálya letartóztatta a védőügyvédet,⁵³ aki pedig korábban, májusi igazolása idején ideiglenes városi ügyészként is dolgozott. A Gy. pere idején 56 éves, dörzsölt ügyvédnek számító Simon háború előtti ingatlanai 1945-ben romokban heverték, vagy a város lefoglalta őket. A háború előtt ötszobás ügyvédi irodájából két szobát utaltak ki számára használatra. Az igazolási eljárás során Simon kénytelen volt beismerni párttagságát: a háború előtt a megyében közismert kisgazda politikus 1927–1934 között kormánypárti országgyűlési képviselő is volt.⁵⁴ Az 1946-os, ellene indított eljárás a politikai tisztogatások körébe tartozott.

Gy. ügyvédje az *Országgyűlési almanach* szerint 1889-ben Fehérvárcsurgón született, Pápán járt iskolába, és Berlinben a közgazdasági fakultás hallgatója is volt. Az első világháborúban Lembergnél súlyosan megsebesült, emiatt leszerelték. Az 1920-ban, Budapesten letett ügyvédi vizsga után a székesfehérvári törvényszéken elnöki titkárként dolgozott, ám ezt hamar felcserélte az ügyvédi praxissal, amelyet mindvégig Székesfehérváron folytatott. Ezen idő alatt „vezető szerepet vitt a Fejér megyei kisgazdapárt megszervezésénél, 1922-ben Móron indult a választásokon, ahol még kisebbségben maradt, ám 1926-ban Lovasberényben az Egységes Párt programjával országgyűlési képviselőnek választották”.⁵⁵ Különösen jogi és gazdasági kérdésekben szólalt fel.⁵⁶

A népbírósági védők jogait és feladatait éppen abban az időszakban védte meg Dulin Jenő, a Független Kisgazda Párt képviselőjeként az Ideiglenes Nemzetgyűlésben: „A népbíráskodásban tehát ne méltóztassék a védelmet bizonyos animozitással [rosszindulattal] tekinteni. [...] helytelen az a tendencia, amely a védelem ellen hangulatot igyekszik támasztani.”⁵⁷ Simon András, aki helyi „kisgazda sztárügyvédnek” számított, sokkal tekintélyesebb jogásként léphetett fel a tárgyalásokon, mint a fiatal Boda József járási bírő, akinek Gy. pere idején csupán hároméves bírói gyakorlata volt. Ráadásul Bodát abban az évben dobták be a mély vízbe: hétről hétre tucatnyi népbírósági per aktáival árasztották el törvényszéki irodáját, amely az épületben lévő számtalan intézmény és fogda miatt amúgy sem lehetett valami tágas. Valószínűleg tornyokban álltak a népbírósági ügyek Boda asztalán, köztük csak az egyik volt Gy. ügye.

Simon András ügyei között egyetlen esetben sem fordult elő az a később – különösen az 1956-ot követő megtorlási perekben – általános gyakorlat, hogy a védőügyvéd semleges lett volna védeence irányában. Simon minden negatív ítélet ellen fellebbezett. Bár Gy. ügyében kirendelt védőként szerepelt, Gy. korántsem járt vele rosszul. Igen valószínű, hogy Simon a népbírósági eljárásokban ellátott kirendelt védői szerepének politikai jelentést tulajdonított, a perek a kisgazdák és kommunisták közötti politikai harc mezőjében is megjelenhettek számára.⁵⁸

A bírő és az ügyvéd hátterének ismerete akár reménykeltő is lehetett Gy. számára, de nem tudjuk, milyen információkat szerezhetett róluk. Bár a háború utolsó hónapjaiban Székesfehérváron lakott, előtte évekig Seregélyesen élt forgalmistaként. Elképzelhető, hogy mi (az olvasó meg én) utólag jóval több információval rendelkezünk Bodáról, a vezető bíróról és Simonról, az ügyvédéről, mint a bíróság elé kerülő vádlott és a tanúk. Ennek ellenére a tárgyalóteremben szembeszökő lehetett a nagyon fiatal bírő és a tekintélyes, országgyűlési szócsatákban edződött ügyvéd közötti különbség.

Gy.-nek azonban nem csupán a bírő és az ügyvéd személye, a választások eredménye vagy a kommunista befolyású politikai rendőrség hatalmának korlátai adhattak reményt, hanem más, az övéhez hasonló ügyek 1945-ös

kimenetele is. A Gy. elleni ügyészégi vádemelés idején, október 2-án tárgyalta Boda József népbírósága Mócsi Károlyné ügyét. A népügyész, László Ervin és a hat népbíró közül négyen ugyanazok voltak, akik Gy. ügyében is eljárak.⁵⁹ A vádirat részben ugyanazzal vádolta Mócsi Károlynét, amivel Gy.-t: az Nbr. 13. § 2. pontjába ütköző „háborús bűntettet” követett el, mivel hasonlóképp a németek visszajövele idején,⁶⁰ a Gy. feljelentése miatt kivégzett ruszin vasutas halálának napján, 1945. január 28-án „két magyar rendőr előtt azt állította Zsédely Ferenc székesfehérvári lakosról, hogy az vezetett hozzá nőket kereső katonákat (orosz); ezen állítása következtében egyik rendőr Zsédelyt terhelt lakására kíserte, ott tetteleg bántalmazta, majd a rendőrség elvitte”.⁶¹

Mócsinét a Boda-féle népbírósági tanács felmentette, részben azzal az indokolással, hogy ha a sértett ártatlan lett volna, a vádlott nem szólt volna a németeknek. Felmentő körülménynek számított tehát, hogy a feljelentés nem minősül háborús bűntettnek, amennyiben a sértett megérdemelte a feljelentést (vagyis valóban nőkhöz kíserte a katonákat). A vád egyfelől enyhébb volt, mint Gy. ügyében, mivel a sértettet nem végezték ki, csak megverték, másfelől viszont annyiban súlyosabb, hogy Mócsiné német katonáknak is szólt, míg Gy. „csak” a csendőröknek. A felmentő ítélet alapján feltételezhetnénk, hogy Mócsiné ügye hivatkozási alapul szolgálhatott további felmentések számára.⁶² Mindenesetre a népbírák közül többen, és maga Boda vezető bírő is emlékezhetett rá, amikor Gy. ügyében alig több mint másfél hónap múlva dönteniük kellett.

Gy. perében a november 6-án elnapolt tárgyalást a túlterhelt bíróság csak november 27-re tűzhetette ki, a tanúkat előtte bő két héttel újra beidézték, így volt idejük egyeztetni.⁶³ November 27-én reggel már a Nemzeti Parasztpárt delegált népbírója is megérkezett, így az összes aznapra kitűzött népbírósági tárgyalást megtarthatták. Erre a napra még több személy ügyét tűzték ki, mint három héttel korábban: így Gy. azon a napon a 16. volt, aki Bodáék bírósága elé került. A reggeli tárgyalások kevés tanú meghallgatásával zajlottak, 15 vádlottról döntöttek két óra leforgása alatt, csoportosan tárgyalt, gyorsan elintézhető ügyekként; zömükben aznap ítéletet is hoztak.⁶⁴

Már 11 óra volt, amikor a bíróság megkezdte Gy. ügyének tárgyalását.⁶⁵ Gy. számára nem indult kedvezően a nap: kiderült, hogy az általa beidézni javasolt Kádár Józsefné nem jelent meg az idézésre. Neki azt kellett volna tanúsítania, hogy a ruszin vasutas nőket „adott el” az oroszoknak Seregélyesen. Viszont odakinn a folyosón várakozott lánya, Kádár Ilona, így Gy. mellett is állt tanú. Boda bíró Gy. személyi adatainak ismételt rögzítése után felolvasta az október elején készült vádiratot, majd feltette a kötelező kérdést: megértette-e a vádlott a vádat, és bűnösnek érzi-e magát?

Gy. nem érezte magát bűnösnek. Majd elmondatták vele a télen történeteket: vallomásaiban már Meszesi állomásfőnök felelősségére helyezte a hangsúlyt. Vagy ügyvédje figyelmeztetésére, vagy az eléje tárt iratokból rájöhetett, hogy Meszesi félelmében ráhárított minden felelősséget, ezért a tárgyaláson már ő sem mentegette főnökét. A rendőrségi verés, a zsúfolt fogházban eltöltött közel három hónap és a rettegés megtörhették. Ennek ellenére jegyzőkönyvezett mondatai előre megfontoltnak látszanak: „Beszélgetésünk közben mondotta Meszesi Miklós nekem, hogy milyen rosszul bánt vele az orosz megszállás alatt Sz. László beosztotta.” A ruszin vasutas nevét a tárgyaláson is helytelenül írták le, átvéve a rendőrségi iratok helytelen névalakjait. Gy. szerint „...Meszesi mondotta nekem, hogy Sz. akart neki dirigálni, őt lepiszkolta és lakását kirabolta, valamint az irodai bútorok egy részét is elvitte. Még mielőtt Meszesi Miklóssal beszéltem volna, Kádár Ilonától és az anyjától hallottam, hogy Sz. az orosz megszállás alatt nőket szolgáltatott ki a részeg orosz katonáknak – mondta Gy. a tárgyalás jegyzőkönyve szerint, majd tovább mentegette magát: – Meszesi Miklós főnökömet nagyon szerettem és elhatároztam, hogy Sz.-tól visszaszerzem főnököm ingóságait, de erre nem kért engem Meszesi.”⁶⁶

A valódi felelősséget azonban a ruszin vasutasra hárította: védelmét arra építette, hogy Vaszil bűnösségét bizonyítsa. „Elhatároztam, ha másként nem akarja visszaadni az ingóságokat, akkor a csendőrségnek fogom feljelenteni, és egyébként is nagyon bosszantott, hogy a nőket kiszolgáltatta az oroszoknak – foglalták jegyzőkönyvbe Gy. szavait, aki ráértett arra, hogy a saját igazságérzetének indoklása megértésre találhat a fehérvári tárgyalóteremben.

Sz. a pályamesteri lakásban lakott, én odamentem a lakásra, és mondtam neki, hogy azokat az ingóságokat, amelyeket főnökömtől elvitt, továbbá az irodabútorokat is adja vissza. Sz. azt válaszolta, hogy ő nem adja vissza, mert azok már az ő tulajdonát képezik. Erre azt válaszoltam neki, hogy jöjjön be velem a székesfehérvári csendőrségre, és ott majd a csendőrök elintézik, hogy kié az ingóság. Sz. nem ellenkezett, hogy nem jön Székesfehérvárra.” Itt a jegyzőkönyvben elkezdte ismételtetni önmagát, ráadásul a jegyzőkönyv bal oldalán valaki (talán Boda bíró?) a „nem ellenkezett” résznél három nagy kérdőjelet rajzolt. Az önkéntességről valószínűleg tovább faggatták a vádlottat, csak nem rögzítették a kérdést. Bár elvileg rögzíteni kellett volna, de nemigen képzelhető el, hogy egy három gépelt oldalból álló vallomásrészt teljesen egyedül, minden „segítő” kérdés nélkül mondott volna el. „Sz. felkészült és minden ellenkezés nélkül, önként jött velem, és a közben hozzánk csatlakozott Fehér Sándor forgalmistával együtt, aki éppen Székesfehérvárra igyekezett.” Egy járókelő tévesen igazította útba őket Gy. elmondása szerint, ezért mentek először a nyilasközpontba (bár Gy. már akkor másfél hónapja a városban élt), majd onnan a csendőrségre. Gy. ott egy főtörzsőrmesternek elmesélte a rablást és a nők átadását – majd ismét a ruszint tette mindenért felelőssé: „Sz. ezeket a csendőrségen nem is tagadta.”

Gy. ekkor már nem olyan kegyes a végül ellene valló Fehér Sándorral szemben, mint a rendőrségen volt, ahol még mentegette: a tárgyaláson azt mondja, hogy Fehér „végig jelen volt a csendőrségen”, így akár őt is felelősségre vonhatnák. A tárgyalási jegyzőkönyv szerint ezután a csendőrök elküldték őket, míg Sz.-t ott fogták. Február 1-jén aztán Gy.-t behívták Hajmáskérre katonai szolgálatra, „azonban mint vasutast felmentettek”. Kérdéses, hogy ezt hogyan érthette el, ha például Fehérnek nem sikerült. Gy. előadta, hogy február 22-ig Székesfehérváron teljesített szolgálatot (vasúti forgalom akkor egyáltalán nem volt), onnan a jegyzőkönyv szerint „Horváthkomlóra” (ez elírás, Horvátkimléről van szó) ment felvenni a fizetését, aztán pedig átküldték Hegyeshalomra. Április 11-én jelentkezett Börgöndön szolgálattételre, azokban a napokban, amikor szállasadónője, Erzsébet is. Vallomása szerint állomásvezetéssel bízták meg, de ez felettébb kétséges, mivel a rendőrségi le-

tartóztatás jegyzőkönyve MÁV-segédtsízként, illetve állomásfelvigyázóként említette (talán ez utóbbit értette félre a bírósági jegyzőkönyvvezető).

Fentiekből kiderül, hogy a munkahelyi beosztás, a lakó- és munkahely, sőt még az egyes emberek neve is nehezen állapítható meg pontosan egy népbírósági tárgyalás jegyzőkönyve alapján. Bár formailag adtak a jegyzőkönyvvezetés pontosságára, a gyakorlatban a jegyzőkönyv-, ítélet- és iratgyártás üteme miatt a jegyzőkönyvvezőknek és gépíróknak alig volt lehetőségük arra, hogy a leírt adatokat egyeztessék más – az ügyben keletkezett – iratokkal. Ezért fordulhatott elő, hogy Gy. beosztásaként, lakhelyeként és az áldozat nevéként többfélet is leírtak ugyanabban az aktában.⁶⁷

Ezek után Boda bíró felolvasta a vádlott népügyészsen jegyzőkönyvezett vallomását; Gy. kérdésre elmondta, hogy „az megfelel a valóságnak”. Ellenben a rendőrségi jegyzőkönyvvel kapcsolatban megismételte: „Soha semmiféle pártnak, így a nyilaskeresztes pártnak sem voltam a tagja. A rendőrség előtti vallomásomkor ütöttek, vertek, különösen Székely György rendőrkapitány.”

Nem valószínű, hogy Gy. ismerte Székely szeptemberi rendőrségi kinevezésének kálváriáját. Viszont legutolsó mondata, amellyel Székely hírnevét tovább rontotta, néhány év múlva meghatározóvá válhatott történetében. Székely – mint eljáró rendőr – később erről a kijelentésről is tudomást szerzett, és könnyen elképzelhető, hogy emiatt jegyezte meg Gy. nevét, vagy szúrt neki szemet a perirat. Ezért is vehették elő ismét Gy. peranyagát 1948-ban, amikor Székely György már a Népbíróságok Országos Tanácsánál dolgozott Tutsek Gusztáv mellett.⁶⁸

A Gy.-t faggató népbírák közül id. Török Antal a ruszin vasutassal szembeni erőszak mértékét firtatta. Gy. csak annyit válaszolt: „mint felettesének szavára jött velem”. Bár a törvény vonatkozó paragrafusa nem tartalmazza, hogy a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges erőszakot alkalmazni, mégis úgy tűnik, a népbírák számára a közvetlen erőszak és a jogosnak tűnő feljelentés között éles választóvonal húzódott az ítélet szempontjából. A korábban említett Mócsiné sem követett el közvetlenül erőszakot (nem is kényszerített senkit fegyverrel), „csupán feljelentett”. Ez elfogadhatónak tűnhetett a népbírák szemében, ha bizonyítottak vélték a feljelentett vasutas bűnösségét.

Nem volt ilyen elnéző a szinte azonos tagokból álló népbíróság egy hasonló feljelentési ügyben augusztus elején, még a választások előtt. Bár a Gy.-nél kevesebb mint egy évvel fiatalabb elsőrendű vádlott a tárgyaláson szintén elmondta, hogy „a beismerő vallomást a rendőrségen súlyos bántalmazásokkal kényszerítették ki belőle”, a népbírák ezt kevésnek találták. Ifjabb Róka József Abán 1945 márciusának elején feljelentette a németeknek Nyúl Istvánt, mondván, hogy az oroszok Nyúl feljelentése miatt vitték el az apját „mint nyilast”. Ezt a bíróságon már úgy adta elő, hogy egy nap a németek megkérdezték tőle, ki miatt vitték el az apját. A bosszúra emlékeztető helyzetben a fiúnak annyi feladat jutott volna, hogy neki kellett előbb bekísérni a feljelentőt a városba a csendőrségre, majd amikor a németek meggondolták magukat, neki kellett őriznie Nyúlt két napig, mielőtt a németek kivégezték.

A falu lakói egymás közötti viszályaikban a feljelentést és a két nagyhatalom seregeinek tagjait eszközként is használták. A háború után ismét fordult a kocka: a kivégzett Nyúl apja feljelentette ifj. Rókát és társait, akik ezért népbíróság elé kerültek. Rendőrségi vallomásában az apa hangsúlyozta, hogy fia nem jelentett fel senkit, így szerinte ártatlanul végezték ki. A tárgyalás során az, hogy erőszakkal tartották fogva, és hogy senki nem tudta bizonyítani, hogy Nyúl feljelentést tett volna, eldöntötte az ügyet. Ebben az esetben nem az számított a népbíráknak, hogy a törvény homályos paragrafusai miként alkalmazhatók, hanem hogy a szemet szemért elvet ifj. Róka valódi ok nélkül és erőszakkal alkalmazta. Ezért tíz év kényszerszolgálatra ítélték, viszont a másod- és harmadrendű vádlottat – akik nem alkalmaztak erőszakot – felmentették.⁶⁹

Az ifj. Róka és a korábban említett Mócsiné pere alapján – mindkettőben Boda volt a tanácsvezető bíró –, annak ellenére, hogy a törvény erről nem rendelkezett, két dolog lehetett döntő az ítélet szempontjából: 1. a feljelentés áldozatáról bebizonyosodott-e a közösség szemében, hogy „bűnös” abban a tettben, amelyért feljelentették; 2. a népbírósági per vádlottja alkalmazott-e erőszakot vagy sem. Gy. igyekezett meggyőzni a népbírákat arról, hogy Vaszil megérdemelte a feljelentést, ő pedig nem alkalmazott erőszakot ellene.

A dörzsölt ügyvéd, Simon András az áldozat bűnösségének és a vádlott erőszakmentességének bizonyítására építette fel a védelmet, hogy bizonyítsa

a feljelentés jogosságát. Valószínűleg belátta, hogy a feljelentés tényét nehezen tagadhatná. Ezért amikor védencének kérdést tehetett fel, a védő – bár ez nem szerepel a jegyzőkönyvben – vélhetően arról kérdezte Gy.-t, miért gondolta, hogy Sz. bűnös. „Sz. lakásán megtaláltam Meszesi bútorait, ingóságait és ezt felismertem – válaszolta a vádlott a jegyzőkönyv szerint. – Seregélyesen több nő panaszkodott, hogy Sz. kiszolgáltattott nőket az oroszoknak.”

Az ügyben elsőként a tárgyalóba behívott tanú, a vádlott szállasadónője, a 23 éves Erzsébet egyértelműen Gy. mellett vallott. Elmondta, hogy két éve ismeri Gy.-t (pedig másik állomáson dolgoztak, de ugyanazon a vonalon), és egyértelműen tagadta, hogy a nyilas párt tagja lett volna. A népügyész kérdésére – aki valószínűleg Gy. jelleméről érdeklődött – azt felelte: „vádlott jó ember volt, csak egy kicsit meggondolatlan, könnyelmű”. A védő pedig a kivégzett áldozat bűnösségét kérdezte Erzsébettől, aki az állomásfőnöktől származó információk alapján megerősítette, hogy „őt kirabolta és hogy nőket adott át az oroszoknak”. A népbírák nem kételkedtek vallomásában, indítvány hiányában nem eskették meg, mint ahogy egyetlen másik tanút sem.

Őt követte az ügyben koronatanú állomásfőnök, aki elmondta, hogy 1942 októberétől beosztottjaként ismerte Gy.-t, aki „forgalmi szolgálatot teljesített”. A ruszin vasutast már vallomása negyedik mondatában „megbízhatatlannak” minősítette, holott 1944. december 9-én ismerte csak meg. Az állomásfőnök szerint a pályamester elmenekült Seregélyesről, ezért költözött be a lakásába a front elől menekült ruszin vasutas. A tárgyalás résztvevői közül senki sem járt utána Vaszil családi helyzetének, vélhetően a szolgálati lap ezen részét a központban őrizték, mivel az állomásfőnök úgy tudta, „50 év körüli, nőtlen ember volt”. Majd amivel csak lehetett, megvádolta: „Lakásomat kirabolta, ingóságaimat elvitte, továbbá az iroda bútorait is elvitte. Sz.-nél az ágyneműmet, bútoraimat, irodabútorokat megtaláltam, kértem tőle vissza, azonban azt mondotta, hogy »ezeket már nem adjuk vissza«. Állandóan jelentgetett az orosz állomásfőnöknek. Eleinte az oroszok tolmácsa volt, később az oroszok mást alkalmaztak tolmácsnak. Sz. minden magyarra haragudott. Hogy az oroszoknak nőket szolgáltatott ki, azt közvetlenül nem tudom, csak másoktól hallottam.” Ezt követően magát

mentegette: „Sz. ellen nem tettem feljelentést, mert tudtam, hogy statárium van. [...] Vádlott nem mondta, hogy feljeleni Sz.-t.”

Az állomásfőnök saját vallomását a ruszin vasutasról – amit a kivégzés napján a csendőröknek tett – csak az erőszak hatásának tudta be, egyébként úgy tett, mint aki ott sem volt. Meszesi Gy. vallomása alapján rájött, hogy ebbe az ügybe a vádlottal együtt akár bele is bukhat, ezért Gy.-t – valószínűleg a bíró vagy az ügyvéd kérdésére – pozitív színben tüntette fel: „Vádlott nagyon pontos volt. Túl buzgóan látta el szolgálatát, fiatalos hévvel végezte munkáját. [...] Nem tudok arról, hogy vádlott a német győzelmet várta volna.”

Bár a vád tanúi következtek, a jegyzőkönyv szerint a népügyész és a védő többet egyetlen kérdést sem tett fel – mintha eldőltnek látszott volna az ügy. Az eset másik közvetlennek számító tanúja, a váltókezelő Vadász János vallomása egyfajta felmentésként hangozhatott: nem Gy. feljelentéséről beszélt, hanem arról, hogy szerinte a ruszin vasutas a „főnökét kifosztotta” és „nőket szolgáltatott ki”. Amikor a bíró szembesítette az eltérő hangvételű rendőrségi vallomásával, arról is beszélt, hogy a ruszin vasutast két csendőr két nyilassal együtt hozta vissza Seregélyesre.

A front elől Gy.-vel együtt menekülő Virág József, aki korábban a rendőrségen minden rosszat elmondott Gy.-ről, a tárgyalóteremben már mentegette őt: „A kihallgatásomkor elmondták nekem, hogy vádlott állítólag mit vallott be, és azt mondták, hogy ha nem mondom én is azt, amit állítólag vádlott mondott, akkor engem internálnak.” Vagyis egyszerűen rendőrségi koholmánynak minősítette az ügyet. Ettől kezdve a tárgyalás majdhogynem a rendőrségi kihallgatásokon uralkodó verések elleni politikai tiltakozássá alakult.

A következő két tanú, akik a rendőrségen még Gy. nyilas voltát tanúsították, ezt most tagadták, és inkább a ruszin vasutas lopásának hírért erősítették meg. Először a 60 éves Váradi János következett, akit a tárgyalás hónapjában életkorára hivatkozva nyugdíjaztak. Az állomásfőnök nyugdíjazási kérvénye szerint már „nagyon nehézkesen mozog”.⁷⁰ Váradi is kedvező vallomást tett Gy.-re nézve, pedig két évre rá a falujában kis időre kommunista

párttitkárnak is megválasztották. Szerinte „rendeletileg megparancsolták, hogy szolgálatban kitartás, éljen Szálasival kell köszönnünk” – így ezt a köszönést Gy. nem önszántából alkalmazta. Ezt erősítette meg Szántó Sándor vasúti segédtsízt is, mintha a faluban és az állomáson egyetlen nyilasszimpatizáns sem lett volna.

Váradit és Szántó – bár azonos vallomást tettek az ügyben – lakásügyük miatt Meszesi állomásfőnök elvárásainak is mindketten meg akartak felelni. Ugyanazt a lakást szerették volna megkapni, ám az állomásfőnök Szántó pártján állt, ezért is kérte valójában Váradit nyugdíjazását. Emiatt Szántó az állomásfőnököt támogatta, Váradit viszont már nem.

Az állomásfőnök, amikor kérte Váradit nyugdíjazását az üzletvezetőségtől, azt is jelezte, hogy a harcok alatt Váradit kiköltöztött a súlyosan megrongálódott 9. sz. őrházból az állomás területén különálló kőházba. Ám onnan nem akart a front elvonulása után sem távozni. A kőházat Meszesi a fiatal Szántó Sándor állomásfelügyelőnek szánta, akinek két kisgyermek (egy-, illetve két és fél éves) volt, felesége is súlyosan megbetegedett, mégis „ablak nélküli szükséglakásban lakik a községben”. A nyugdíjkérelem így sajátos módon azzal zárult, hogy az állomásfőnök jelezte: „Váradit János özvegy és csak egy 18 éves leányával lakik együtt, akinek nem fontos, hogy a pályaudvaron lakjon.”⁷¹

Váradit végül – anélkül, hogy kérte volna – nyugdíjazására hivatkozva felmentették a szolgálat alól. A felmondás formanyomtatványi szövegében csak annyi maradt: „Hosszú időn át.” A „teljesített jó szolgálataiért elismerésem fejezem ki” szövegrészt kihúzták.⁷² Azt nem tudni, hogy Váradinak kommunista pártbeli kapcsolatai révén mennyi szerepe volt másfél év múlva abban, hogy az állomásfőnököt a következő évben B-listázták, és neki is felmondtak.⁷³ A lakást 1946 februárjában utalták ki Szántónak.⁷⁴ Azt sem tudni, hogy végül Váradit milyen lakást szerzett, elvállalván a kommunista párttitkárságot: viszont az idők közül sokan emlékeznek rá a faluban.

Gy. tárgyalásán az utolsó – vád által beidézett – tanú, Fehér Sándor megerősítette a ruszin vasutásról addig elmondottakat, holott ott sem volt a front idején Seregélyesen, és azt is, hogy Vaszil erőszak nélkül ment velük Székesfehérvárra. Fehér is visszavonta rendőrségi vallomását, addigra ez

elfogadottnak számított a tárgyalóteremben: „A rendőrségi kihallgatásom nem felel meg a valóságnak. A rendőrségen veréssel fenyegettek. Körülbelül 4-5 napig ott tartottak engem is, mint letartóztatottat kezeltek először, később hallgattak csak ki mint tanút. A jegyzőkönyvet csak azért írtam alá, mert félttem, hogy megvernek.”

A Gy. kérésére beidézett Kádár Ilona tanú vallomása tette fel a koronát a perre. A 34 éves – ebben a korban már vénlánynak számító – hajadon elmondta: „édesapám mondotta, [...] hogy egy ízben Sz. ahhoz a házhoz ment az oroszoknak nőt keresni, ahol ő éppen tartózkodott, amint Sz. neki mondotta azért, mert ebből haszna volt. Sz. is mondta ekkor [mikor a házhoz jöttek], hogy az oroszokkal együtt mulattak, hogy a gazdag házakat mutatta meg az oroszoknak, és hogy nőket adott át az oroszoknak, mert ebből haszna volt neki.” Ezek után a népügyész bejelentette, hogy a tárgyaláson meg nem jelent Kádár Józsefné kihallgatásától eláll, hiszen ő is csak a vádlott malmára hajtáná a vizet.

Gy. számára a tárgyalás napja átütő sikert hozott. A bíróság még aznap kimondta a felmentő ítéletet, és elrendelte Gy. azonnali szabadlábra helyezését. A bírónak viszonylag könnyű dolguk volt: valamilyen formában a felsorakoztatott tanúk mindegyike Gy. mellett foglalt állást. A tanácsvezető bíró által megfogalmazott tényállás tényként ábrázolta a rablást és azt, hogy „általában az a hír tartotta magát a sértetttről a községben, hogy része van neki is a nőkkel szemben elkövetett erőszakos cselekményekben, mert ő az, aki az orosz katonákat odavezeti a módosabb emberek házaiba s ahol nők tartózkodnak”. A korábban a *Nemzeti Lapra* előfizető Boda bíró az ítélet indoklásában így mentegette a vádlottat: „A vádlott az állomásfőnök panaszából értesült arról is, hogy a sértett általában úgy akart viselkedni, hogy most mindenki felett neki van joga rendelkezni” – holott ilyen kijelentést egyetlen tanú sem tett a tárgyalóteremben.

„...semmi adat nem merült fel, hogy a vádlott a nyilas párt tagja lett volna”, szövegezte az ítélet érvelése Gy. mellett, és Boda bíró még hozzátette – kicsit borsot törve a rendőrség és ügyészség orra alá –: „ez a körülmény a bűncselekmény elbírálásánál különben sem játszik szerepet”. A vád azonban ennél súlyosabb volt, hiszen azt kellett megállapítani, nyújtott-e segítséget a vád-

lott valamilyen katonai jellegű alakulat személy ellen elkövetett erőszakos cselekményéhez. Boda bíró elismerte: „Kétségtelen és bizonyított tény az, hogy a vádlott jelentette fel a sértettet a csendőrségen, s hogy a sértettet ezen feljelentés következményeként végezték ki.” És innentől kezdve nyakatekert fejtegetésbe kezdett arról, hogy „a sértett az orosz katonai hatalmat érezve a háta mögött az állomásvezetőt és az állomási irodát kifosztotta, s nemcsak úgy terjedt róla a hír, hanem maga is mintegy hivatkozott azzal, hogy nőkhöz vitt orosz katonákat”. A vádlott viszont csak vissza akarta szerezni a lopott holmikat. „Erre a szándékra mutat az a későbbi esemény is, hogy amikor Fehér Sándorral együtt hármásban jöttek be Székesfehérvárra, még útközben is felhívta a sértettet, adja vissza a lopott holmikat, akkor visszamennek. Erre azonban a *vádlott* [sic! kiemelés tőlem] nem volt hajlandó.”⁷⁵

Az ítélet szövegében a bíró elszólása korántsem véletlen. A sértett – a kivégzett Vaszil – a felmentő ítélet szövegében már vádlottá vált, akit Gy. jó szándéktól vezérelve jelentett fel. Ebben az ábrázolásban a feljelentés legitim, és jó célt is szolgálhatott.

A bíró az ítéletben másutt, és éppen a lehangsúlyosabb résznél is elszólta magát: „Mivel nem irányult a [Gy.] szándéka a vádlott [a bíró ezen ismét Vaszilt érti] ellen irányuló bármiféle erőszakos cselekmény elkövetésére, a bekísérési és feljelentési ténykedése nem minősíthető ilyenre irányuló [katonai jellegű alakulatnak tett] segítségnyújtásnak sem. Az kétségtelen ugyanis, hogy a sértettől [Vaszil itt ismét sértetté válik] a lopott holmik elvitele nem lett volna erőszakos cselekmény.” Vagyis jogos lett volna – ebből fakadóan a feljelentés is jogos volt. És a végső kitétel Boda bírótól: „A sértett kivégzésével a vádlott szándékán túlmenő olyan esemény következett be, amiért a vádlott nem tehető felelőssé.” Ráadásul – mivel a csendőrség tagjait hasonló cselekmények elkövetőire felkoncolási jog illette meg – „a népbíróság arra a meggyőződésre jutott, hogy a csendőrség mint katonai alakulat a sértett ellen nem követett el erőszakos cselekményt”. Boda gyorsan meg is magyarázza a törvényt: „Az erőszakos cselekmény alatt a törvényhozó nyilvánvalóan a törvénytelen cselekményt, eljárást érti. A közelben dúló front hasonló bűncselekmények elharapódzásának megakadályozása végett elrettentés céljára

szükségessé tette a példás megbüntetését. S mikor a vádlott egy bűnözőt [sic! – itt Vaszilra gondolt] a csendőrségen feljelentett, feljelentésével nem egy erőszakos cselekménynek, hanem a bűnös ellen irányuló törvényes megtorlásnak útját indította el.”⁷⁶ Az erőszak sajátos értelmezéséből („törvénytelen eljárás”), illetve a fehérvári nyilasuralom napjaiban végrehajtott statáriális kivégzésnek mint törvényes eljárásnak ábrázolásából logikusan következett a vádlott felmentése.

A bürokráciát működtető emberek, a vezető bírótól az ügyészen át az ügyvédig, az azt befolyásolni képes tanúk és a vádlott döntései miatt született meg ez az ítélet, amely teljesen szembement a korábbi rendőrségi és ügyészi jegyzőkönyvekkel. A választási eredmény miatt megváltozott politikai légkör lehetővé tette, hogy a korántsem kommunista kézen lévő bíróság előtt visszavonhatók legyenek a rendőrségen erőszak hatására tett vallomások. Az ítélet alapján az, amit a csendőrség „szükséges büntetesként” vagy a korabeli törvényeknek megfelelő szellemben követett el, és az, ha ehhez valaki segítséget nyújtott, nem tekinthető háborús bűnnek. E szerint a logika szerint a csendőrség a korabeli – 1944-es – törvények szellemében járt el. Ezt követve a bíróság törvényesnek minősíthette Gy. feljelentését, ami miatt Vaszilt kivégezték. A kivégzett Vaszilt – akinek a nevét sem tudták leírni, és mit sem tudtak a családjáról és hét gyerekéről – a népbíróság tárgyalás nélkül bűnösneként ábrázolhatta.

Az 1945 januárjában legitimnek tűnő feljelentés 1945 novemberében is annak számíthatott, ha megfelelő volt a politikai széljárás. Maga a feljelentés, bármikor tették is meg, így legitim, közösségért végrehajtott cselekedetnek tűnhetett a népbírósági ítéletekben, akárcsak 1944–45 fordulóján. Annak ellenére, hogy 1948 nyarán, amikor Gy. ügyét hivatalból ismét elővették a Népbíróságok Országos Tanácsában, immár elmarasztaló ítélet született.⁷⁷ Gy. 1945 novemberében el tudta fogadtatni a népbíróságon januári feljelentését olyan tettként, amely lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy egy „hétköznapi ember” is utat találjon a hatalomhoz, és igazságot szolgáltatasson.⁷⁸ A feljelentés lehetőséget jelentett – nem először és nem utoljára – arra, hogy az állami bürokráciát hívja segítségül vélt vagy valós sérelmei orvoslásához.

Jegyzetek

- 1 Vö. Karsai 2000.
- 2 Barna–Pető 2012. Szintén sok szereplő által konstruált eseményként értelmez egy népbírói tárgyalást egy viszonylag szerény pozíciójú ember ellen: Apor 2014: 99–113. Apor kimutatja többek között, hogy a „háborús bűn” fogalmát mennyire szabadon használták a népbírói tárgyalások, még 1919–1920-as történeteket is ebbe a kategóriába sorolva.
- 3 Vö. Barna–Pető 2015.
- 4 bv.gov.hu/kozep-dunantuli-szekesfehervari-objektum (2016. augusztus 23.)
- 5 Idézi: Szakács–Zinner 1997: 95.
- 6 A fogda korabeli viszonyairól: FML XXV. 1. 14. d. 167/1946. Debreczeni József és tsa. Tárgyalás jegyzőkönyve, 48–52 és 35.
- 7 FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság. Általános iratok. 1. d. Jegyzőkönyv ifj. Perlaki János szökése tárgyában. 1945. szeptember 17.
- 8 Vö. FML XXV. 1. 3. d. Nb. 231/1945. Irányi Kamil ügye. Letartóztatás: 1945. június 26. Ítélet: 1945. július 27.; uo. Nb. 291/1945. Adorján István. Letartóztatás: 1945. július 28. Ítélet: 1945. augusztus 21.; uo. 4. d. 267/1945. ifj. Réti József. Letartóztatás: 1945. július 9. Ítélet: 1945. augusztus 7.
- 9 FML XXV. 1. Nb. 218/1945. Sz. László ügye. Letartóztatás: 1945. április 20. Ítélet: 1945. július 24.
- 10 FML XXV. 1. Nb. 269/1945. D. Róza ügye.
- 11 FML XXV. 1. Nb. 311/1945. Simó Károly ügye.
- 12 FML XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság. 7. d. 510/1945. G. János ügye.
- 13 A fogházőrök között volt, aki a háború előtt is ugyanott, ugyanebben a beosztásban dolgozott. A politikai foglyoknak tilos volt séta közben beszélniük, de más esetekben is tiltották közöttük a beszélgetést. FML XXV. 1. 14. d. 167/1946. Debreczeni József és tsa. Debreczeni József vallomása, aki a fogház vezetője volt 1943–44-ben, 54–55.
- 14 Gy.-per 1. 3.
- 15 Gy.-per 2. 59. László Ervin népbíró 1281/1945. N. ü. számú vádirata. 1945. október 3.
- 16 Gy.-per 1. 32.
- 17 „Újabb nyilastársaság került horogra.” *Fehérvári Hírek* 1945. november 4. 4.
- 18 SZVL XV-31. Kézirattár. 2.; Dani 1992: 58–59.
- 19 Uo. 48.
- 20 *Fehérvári Hírek* 1945. november 7. 1.
- 21 „Megjöttek a rendőrséghez a kinevezések.” *Fehérvári Hírek* 1945. november 11. 1.
- 22 „Futballozik a rendőrség.” *Fehérvári Hírek* 1945. november 16. 4.
- 23 „Dühöng a reakció Fejér megyében.” *Fehérvári Hírek* 1945. november 23. 4.
- 24 Hiába volt számos tisztségbe jelöltje az FKGP-nek, azt rendre leszavazták a megyei és városi nemzeti bizottságban. SZVL XV-31. Kézirattár. 2.; Dani 1992: 35–36.
- 25 FML XXV. 1. 18. d. Bírói napló.
- 26 SZVL XV-31. Kézirattár. 2.; Dani 1992: 63.
- 27 A Nemzeti Parasztpárt a járásban 6,8, míg a városban csak 4,9%-os eredményt ért el. Uo.
- 28 FML XXV. 1. 18. d. Bírói napló. 100–101.

- 29 FML XXV. 1. 18. d. Bírósági napló.
- 30 Barna–Pető 2012: 73–74.
- 31 Gy.-per 2. 23. Gy. kihallgatásáról készült jegyzőkönyv a népügyészségen. 1945. október 1.
- 32 A népbírósági perek alapjául szolgáló 1945: VII törvénycikkkel törvényerőre emelt 81/1945. M. E. rendelet (továbbiakban Nbr.) szerint.
- 33 Gy.-per 2. 59. Géppel írt vádirat. Dr. László Ervin népügyész. 1945. október 3. A vádirat kézzel írt változata erre a célra rendszeresített formanyomtatvány volt, amit október 3-ra datáltak.
- 34 Barna–Pető 2012: 100.
- 35 Pritz (szerk.) 1991.
- 36 Demokratikus Polgári Párt, Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt.
- 37 Papp 2011: 60–61.
- 38 A népbírók neve alig-alig változott a tanácsvezető bíró, Tanczos Kornél, és helyettese, Boda Károly mellett 1945-ben. A pártok delegáltjai ugyanazok a személyek voltak, csak egy-egy addig nem vagy ritkábban előforduló tag került be a bíróságokba. FML XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság iratai. 1945.
- 39 Papp 2011: 60–61.
- 40 Vö. Bernáth 1993; Horváth (szerk.) 1995; Karsai–Molnár 1994, 2005; Karsai 2000; Lukács 1979; Pritz (szerk.) 1991; Tilkovszky 1996. E könyvek érdemei vitathatatlanok, ám a népbíróságok tagjairól szóló történeti irodalom felettébb hézagos.
- 41 Major 1988.
- 42 Papp 2011: 37.
- 43 Vö. uo. 61. 150. lábjegyzet, a Soproni Népbíróság tagjainak névsora.
- 44 Vö. Papp 2011: 40.

- 45 FML XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrkapitányság. Általános iratok. 2. d. Magyar Államrendőrség Székesfehérvári Főkapitányságának jelentése a székesfehérvári népügyészség munkájáról. 1945. június 20. 143/1945.
- 46 FML XVII. 401. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járási 3. sz. Igazoló Bizottság. 1. d. 22/1945. Törvényszéki alkalmazottak. Boda életrajza az igazolási eljáráshoz.
- 47 A „fél búzaföld” Boda kitétele igazolóbizottság előtt tett vallomásában, többet erről nem tudtam meg.
- 48 Uo.
- 49 Bangháról bővebben: Molnár–Szabó 2010. Bangha jezsuita szerzetesként 1917-ben szerzője volt *A zsidó sajtó a kereszténység ellen* című röpiratnak. Bangha 1917.
- 50 Sipos 2004: 93–105.; Sipos 2011: 89–104, 144–145, 149. Ezúton is köszönöm Sipos Baláznak a lapról nyújtott információkat.
- 51 FML XVII. 401. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járási 3. sz. Igazoló Bizottság. 1. d. 22/1945. Törvényszéki alkalmazottak. Kimutatás a székesfehérvári törvényszéknél ténylegesen szolgálatot teljesítő és igazolás alá eső személyekről. 1945. május 11.
- 52 FML Kézirattár 774.; Aradi 2002: 63.
- 53 Uo.
- 54 FML XVII. 403. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járás Igazoló Bizottságának iratai. 1. d. Dr. Simon András igazolásának iratai. 1945. május 8.
- 55 Kun–Lengyel–Vidor 1932: 267.
- 56 Lengyel–Vidor (szerk.) 1936: 276.
- 57 Idézi: Lukács 1979: 321–322.
- 58 Bár a kirendelt védők aránya a Budapesti Népbíróságon 1945–1949 között tárgyalta 478 vádlott eljárásában alacsonyabb (mindössze 41%), mint a fizetett védőké, a kirendelt védők aránya a „nyilas testületi tagsággal vádoltak” ügyeiben jóval magasabb (57%). Minél fiatalabb volt valaki, annál valószínűbb, hogy kirendelt

ügyvédje volt (hiszen valószínűleg kevesebb pénzzel és kapcsolattal rendelkezett).
Vö. Barna–Pető 2012: 84–85.

- 59 Hegymegi Kiss Lajos, Lőrentei József, id. Török Antal és Szabó Antal.
- 60 A vádirat tévesen fogalmaz 1944 decemberéről, mivel a tárgyalás, ítélet, tanúvallomások alapján is 1945. január 28-ról van szó, valószínűleg az egy napon elkészített sok vádirat miatt az ügyész elírta a dátumot.
- 61 SZVL XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság iratai. 1. d. Nb. 393/1945. Mócsi Károlyné. Vádirat, 1945. augusztus 16.
- 62 SZVL XXV. 1. 1. d. Nb. 393/1945. Mócsi Károlyné. 33/1945/3. Ítélet. 1945. október 2.
- 63 A túlterheltségre jellemző, hogy november 13-án a Boda-féle bíróság 8 vádlott ügyét tárgyalta, és még ugyanazon a héten pénteken 17 fő ügyében kellett döntenük (ekkor Tánczos Kornél bíró vezetésével). Az azutáni hétre – mivel már kiértécsítették a más ügyekben tanúskodókat – nem lehetett kitűzni a tárgyalást: 20-án 9 főről döntöttek a népbírák Boda vezetésével. FML XXV. 1. 18. d. Tárgyalási napló, 1945; Gy.-per 2. 74.
- 64 FML XXV. 1. 18. d. Tárgyalási napló, 1945. november 27. bejegyzések.
- 65 Ha külön nem hivatkozom a tárgyalási anyagra, akkor az 1945. november 27-i tárgyalás jegyzőkönyve: Gy.-per 2. 38–52.
- 66 Gy.-per 2. 1945. november 27. tárgyalás. 40.
- 67 Az így jegyzőkönyvezett perek szövegének egy része persze használható társadalomstatistikai elemzésre, de kétséges, hogy e pontatlan válaszok megbízható kvantitatív összehasonlításokra adnak lehetőséget.
- 68 Gy.-per 2. 30–35. Perújrafelvétel tárgyalási jegyzőkönyve. 1948. október 10.
- 69 FML XXV. 1. 4. d. Nb. 267/1945. ifj. R. József. 26–46. 1945. augusztus 7. tárgyalás jegyzőkönyve; 49–56. Ítélet.
- 70 MÁV Irattár, 34341/1945. V. János üzemi altiszt állomásmálházo szolgálatfelmondása. M. levele V. János nyugdíjazása tárgyában az üzletvezetőségnek. 1945. október 30.

71 Uo.

72 Uo. Szolgálatfelmondás.

73 M. Miklós iratai az állomásfőnök fiának magángyűjteményében.

74 MÁV Irattár, 5059/1946. Sz. Sándor, Seregélyes, lakáskiutalás, 1946/6.

75 Gy.-per 2. 64–69. 522/4/1945. sz. Székesfehérvári Népbíróság ítélete. 1945. november 27.

76 Gy.-per 2. 64–69. Ítélet, 1945. november 27.

77 Gy.-per 2. 57–58. Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv. 1948. július 8.

78 Vö. Gellately 2001: 17.

II.

Életformák

6. Kolónia

Különös körözési feladatot kapott valamennyi magyar rendőrkapitányság a háborút követő őszön Sopron vármegye alispánjától. A rendőrök egy 69 éves, elmebetegnek tartott, hajlott hátú özvegyasszonyt kerestek, „teljesen ősz, arca kerek, feltűnően sovány. Az akkor rajta lévő ruházat a következő volt: vörös bojtos kendő a fején, kopott, barna ruha, egész fűzős cipő. Különös ismertetőjele, hogy elmebaja következtében az útközben talált rongyokat összegyűjti, bugyorba köti, és úgy cipeli magával a hóna alatt.” A körözés arról nem tájékoztat, hogy miért keresik, mi volt a bűne.¹

Hogy miért gyűjtötte a rongyokat az özvegyasszony? A magyarázat a szokottnál is egyszerűbb: az emberek még 1945 őszén is rongyokkal pótolták szétfosló ruháikat, amikor már javában zajlottak a népbírósági perek, és túl voltak az igazolási eljárásokon, valamint az első, háborút követő választáson. A tél közeledtével a rendőröknek hiányos ruházatuk miatt ugyancsak szükségük volt rongyokra. Ezért már 1945 nyarán minden rendőrkapitányság országos – ám a testületen kívüliekkel szemben bizalmas – parancsba kapta, hogy területén az összes rendőr elsődleges feladata – a fasiszták üldözése mellett –, hogy „minél több nyersbőrt, gyapjút és rongyhulladékot gyűjtsenek össze”, ennek mennyiségéről havonta tegyenek jelentést. A bizalmas rendelkezés azt is előírta, miként tárolják, szellőztessék és tisztítsák a bőroket és rongyokat.² A rendőrök éppúgy rongyokat gyűjtöttek, mint a körözött asszony, miközben a demokrácia esélyéről elmélkedtek a fővárosi folyóiratokban.

Gy. néhány nappal a koldusasszony ellen kiadott országos körözés után szabadult, és éppen úton volt hazafelé a falujába, ahol felnőtt. A vasúthoz, ahol minden munkatársa elárulta, már nem ment vissza, noha a szabadulását is ugyanezen munkatársak vallomásai segítették elő. A tárgyalóteremben egyedül ő beszélt kicsit más kiejtéssel, mint a többi, zömében dunántúli tájszólást beszélő ember. Vasutasként kézenfekvőnek tűnhetett, hogy Gy. is valamelyik batyusokat szállító vonattal térjen vissza a nógrádi „fekete vidékre”, a bányászkolóniára, ahonnan származott, de arról nem maradt fenn irat, miként jutott haza.

Hogyan került a palóc tájszólást beszélő (ám négy polgárit végzett), nógrádi bányatelepről származó fiú a seregélyesi vasútállomásra? Felfedezhető-e bármilyen előzmény az életében, ami miatt rövid időre „igazságtevő” feljelentővé, „háborús bűnös” vádlottá, majd felmentett vasutassá vált? Maga a kérdésfelvetés is abból indul ki, hogy az ember élete – mint néha a történelem – lineárisan és folytonosan ábrázolható, ugrások és irányváltások nélkül, mintha logikus események láncolatából állna.³ Holott Gy. élete egymásból gyakran alig következő, folytonos ugrások sorozata, amelyeket döntései éppúgy meghatároztak, mint környezete és lehetőségei. Ennek ellenére úgy tűnik, mintha minden fontosabb 20. századi esemény nyomot hagyott volna élete történetén.

Gy.-nek utolsó székesfehérvári lakcíméről szülőhelyére tartva Budapesten kellett áthaladnia. Hatvan környékén a dombok látványához szokott ember már-már megijed, hogy a nagy síkságon egyre távolabbra lát, mintha mi sem állná útját. Aztán Salgótarján irányába, észak felé fordulva a Zagyva völgyében megnyugszik a szem: a Cserhát és a Mátra között hosszan elnyúló, széles völgyben érzékelhetővé válnak a hegyek szabta határok. A Seregélyesről látható mezőföldi síkság talán éppígy szokatlan lehetett Gy. számára, mert a Zagyva völgyéből, ahol a gyermekkorát töltötte, mindenünnen a Mátrát látni.

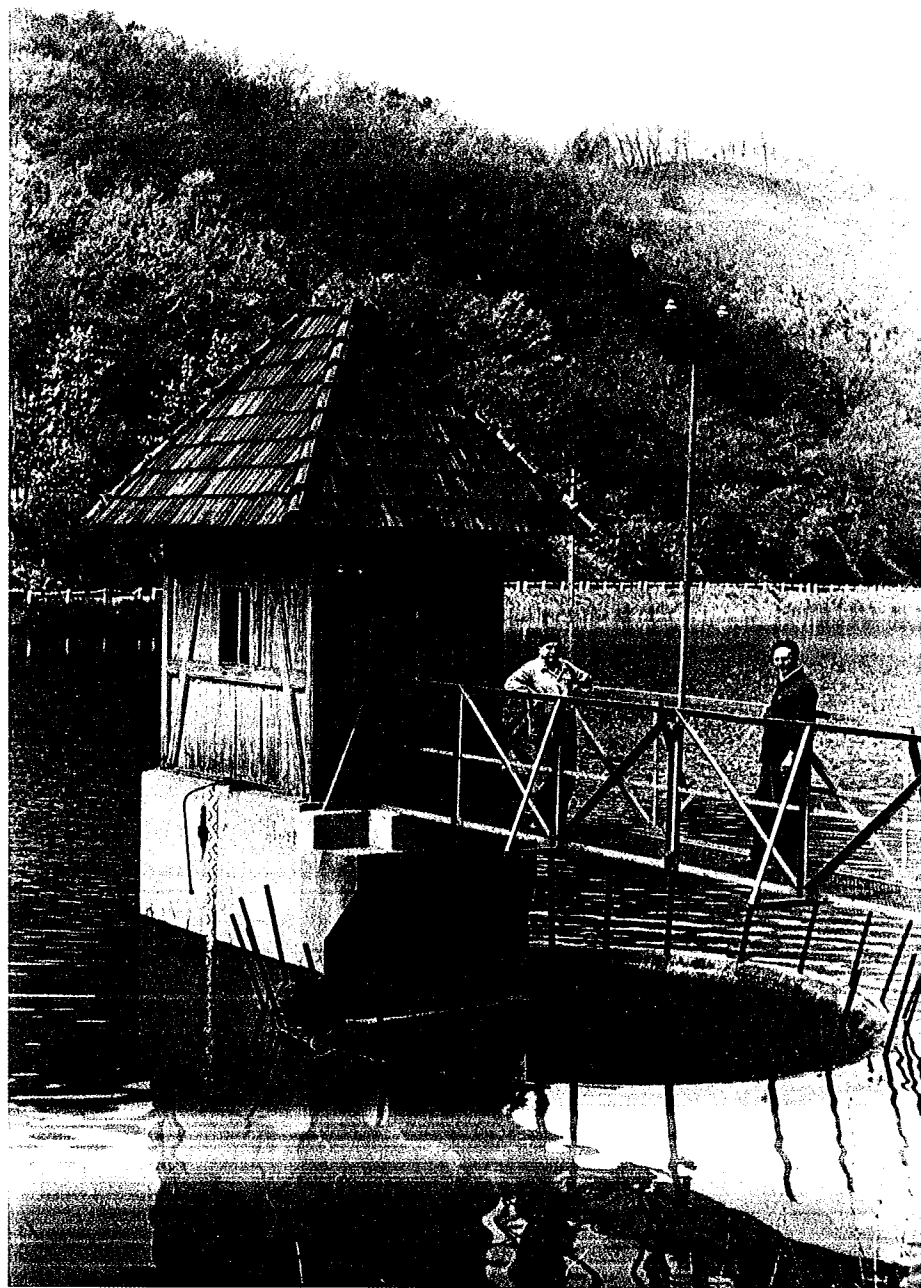
„Az ember itt nem hódította meg a hegyet, mint a Kárpátok egyes vidékein, csak éppen meghúzódott alája. A falvak úgy állnak a hegytömbök körül, mintha lecsúsztak volna róluk, és a házakat megállította volna a súrlódás a síkabb vidéken, ahol már nagyobb volt a súrlódás ereje, mint a lejtő paran-

csa. Ezen a tájon nincsenek hegységi emberek, akiknek arcát érdesre fújta a szél, és nincsenek alföldi emberek, akik komolyak, nyugodtak, puritánok, mint a síkságok arca. Ez a táj közvetítő, afféle híd két pólus között, kiegyenlítő és kibékítő” – írta Szabó Zoltán a *Cifra nyomorúságban* 1938-ban e tájról.⁴

Szabó Zoltán akkor járt errefelé, amikor Gy. kamaszként vasúton utazott be reggelente a pásztói polgári iskolába a kisterenyei bányászkolóniáról. Ám a kolóniákon élő emberek többségének a Mátra távoli délibábnak is tűnhetett, amit a fekete, föld alatti barlangok, a bányák mélyéről nem is láttak. Az idillivé sohasem váló táj útjai a Zagyva északi forrásához közeledve egyre feketébbek lettek a közeli szénbányáktól és gyáraktól. A szénmedence és kolóniai sajátos belső világot jelentettek az ott élőknek és oda látogatóknak körülbelül egy évszázadon át, a bányák megnyitásától bezárásukig. Ebből a világból jött a kicsit „pálócosan” beszélő Gy., és oda tért vissza a népbírósági per után.

Gy. az anyakönyvi bejegyzés szerint Zagyvarónán született, Salgótarjántól keletre, a Zagyva forrása közelében. A jegyző a születési hely, Zagyvaróna mellé zárójelben odaírta: (vízvázasztó), hogy különbséget tegyen a falu és a Salgótarjáni Kőszénbánya (SKB) Rt. tulajdonában álló, vízvázasztói villamos erőmű mellé épített kolónia között. Az erőművet 1912-ben adták át, és a maga korában az egyre bővülő bányatársaság egyik legmodernebb egysége volt, az addig elszórtan, egy-egy bánya mellett működő erőműveket egyetlen villamos erőművel váltva fel. Segítségével a teljes Nógrádi-szénmedence bányagépeit el tudták látni az addigra jóval gazdaságosabb villamos energiával, mint az addig használt hőenergia volt. A völgyben, ahol Gy. született, a Zagyva-patakot gáttal zárták el, amellyel az erőmű hűtővizét is biztosították, így mesterséges tó keletkezett. Az első világháború alatt az erőmű termelése folyamatosan nőtt, de a háború után a szén minősége, amellyel az erőművet táplálták, romlott, ezért új berendezéseket kellett építeni.⁵ Ezeknek a gépeknek a szerelésénél kapott munkát Gy. apja, Aladár, a 32 éves géplakatos, aki a szénmedence akkori túlsó végében, Mátraverebélyen született.⁶

Gy. nehezen ellenőrizhető, de több családtag által elmondott családi legendája úgy kezdődik, mint egy Palócföldön játszódó Mikszáth-novella:

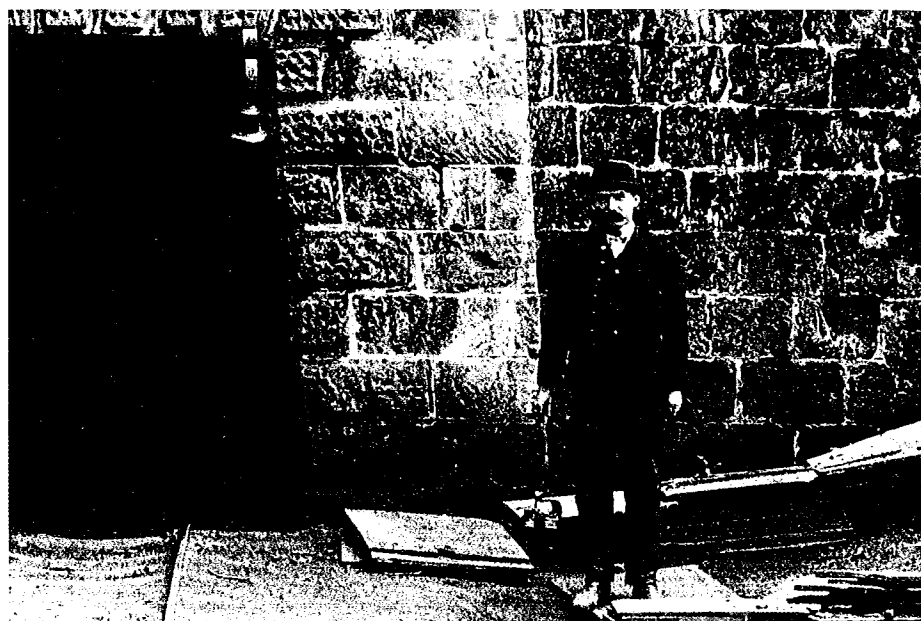

a dzsentr nagyapa az első világháború idején elkártyázta özvegyasszonyok rábízott pénzét, majd főbe lőtte magát. Ezért Gy. apja, Aladár „elszegényedett dzsentricsaládból” származott. Gy. felesége szerint „az öreg az egy dzsentrigyerek volt. Mert mikor összevesztünk az urammal, mindig mondtam neki magyarosan, hogy b...d meg azt a dzsentrifajtádat. Úgy van, hogy annak főjegyző volt az apja, az anyja meg kisbirtokosok (sic!) voltak Pálfalván [Zagyvapálfalva], ahol a gépgyár fekszik, meg ahol a falu van ott, ott van még a lakótelep. P. Klára volt az édesanyja.⁷ [...] azt tudom, hogy a 14-es háborúban elsikkasztotta az özvegyasszonyok pénzét, azt főbe lőtte magát.” Lehetséges, hogy a hadisegély kifizetésével voltak problémák, ami miatt „volt benne annyi önérzet, hogy főbe lőtte magát” – ahogy Gy. özvegye mesélte.⁸

Az öngyilkos dzsentr fia, Aladár így szakmát tanult, lakatos lett. „Csak apósom nem szeretett tanulni. Hát azt mikor volt a B. tanácsos úr, mert ugye összejártak ezek az urak, uzsonnára, mondták, hogy valamit kéne csinálni ezzel a gyerekkel, mert nem tanul. Azt mondták, na, majd a gépgyárba beteszik, a bányagépgyárba inasnak [...] úgyhogy fölszabadult mint lakatos.”⁹ A lecsúszó dzsentricsalád így került egyre közelebb a bányához: a hat elemít végzett lakatos fiú munkásként viszont szorgalmasnak bizonyult, 51 évesen pedig műhelymesterré, altisztnek nevezték ki.¹⁰ Ezzel a család viszakapaszkodott az elvesztettnek hitt életformába. A telepi bányamunkások nézőpontjából előkelőbb családnak számítottak.

Zagyvarónán nemcsak Gy. született meg, hanem a szénmedence életét másfél száz évre meghatározó szénbányászat is. Nem messze a vízvázasztói erőműtől, Zagyvaróna területén, Prónay Albert birtokán nyitották meg 1848-ban a salgótarjáni szénmedence első folyamatos bányaművelést előirányzó szénbányáját Inászáron, az Ó-Mária tárót.¹¹ Ám a favágók már jóval korábban mesélték, hogy az egyik hegy állandóan füstölög, és 1776-ban szenet is találtak ott, de a folyamatos kitermelés csak több mint nyolcvan évvel később kezdődött meg.¹² A szénmedence és az ország iparosodása egymást táplálta, a szén miatt az elsők között épült meg a Salgótarján–Pest vasút, a bányák és a sorban alapított gyárak a századfordulóra megváltoztatták a táj képét és

lakosait. A bevándorló, nyugatról érkező, képzett ipari munkások és a föld alatti üregekbe lemászó, képzetlen napszámosok előzőnlötték a bányáktól és füstölő kéményektől egyre feketébb vidéket. Az 1825-ben 700 fős palóc falu, Salgótarján népessége 1867-re elérte a 3700 főt, 1890-re pedig a majdnem tízezres lakosságszámot. Gy. születése előtt három évvel, 1920-ban pedig már több mint 15 ezren laktak a szénmedence központjában.¹³

A századfordulón a helyi emberek háromnegyede már elsősorban bányászatzból és kohászatból élt, a gombamód szaporodó kolóniák a két világháború között már összefüggő tömböt alkottak, többségük az egyre növekvő társaság tulajdonában állt. A társaság bányái és kolóniai mesebeli kiscigányként falták fel a tájat. Zagyvaróna-Vízválasztó az ipartelep bezárása miatt mára összezsugorodott, 1973 óta Salgótarján része, ám a mai napig érezni különállását. Amikor a környékről származó segítőmmel, az akkor doktorandusz Racs Csabával végigjártam az egykori vízválasztói ipartelep közelében megmaradt épületsort, senki sem emlékezett Gy. szüleire, akik Gy. születésekor

valahol errefelé lakhattak. Akkor még nem találtam meg az anyakönyvi kivonatokat, amelyekből kiderült, hogy Gy. családjának történetében Zagyvaróna csak rövid kitérőt jelentett.¹⁴

Amikor az elsőként nyitott tárók szénkincsét kitermelték, a bányászok újabb lelőhelyek és a közelükbe települt kolóniák mellé vándoroltak a szénmedencében. Ez a föld nem volt olyan zsíros, mint a seregélyesi, a mezőgazdaságból élők elsősorban állattartással foglalkoztak. A parasztok és a bányászok kölcsönösen lenézték egymást, máshova jártak dolgozni és mulatni, másmilyen házakban laktak, és másképp öltözködtek. Az őslakosok nem voltak hajlandók a bányában dolgozni, „Majd ha ablak lesz rajta!” – mondták; a társaság külföldről hozott német, szlovák, osztrák, lengyel, krajnai és olasz munkásokat. Gy. születésekor, az első világháború és Trianon után a környéken élő családok zöme több nyelvet használó bányász volt, és a társaság által üzemeltetett külön bányászvilágban élt, amely az iskolától a boltig és kocsmáig mindennel ellátta a kolóniák lakóit. Addigra a bevándorlók már magyarul is elkezdtek beszélni, de a munkához szükséges bányásznyelv továbbra is német mesterek nyelvére épült.¹⁵

Gy. családjának neve és múltja hasonló volt a környék központjához, Salgótarjánéhoz, amelyet Szabó Zoltán így jellemzett: „Régi és patinás, de nem sok hasznát élvezik az utódok.”¹⁶ A nemesi név a család több ága és a szétköltözések révén országosan elterjedt, összesen öt nemesi család ismert ezen a néven (ők a nádudvari Gy.-ktől származtatják magukat). A vezetéknév végi y-ra a mai napig büszke leszármazottak már rég elvesztették a kapcsolatot a nemesi gyökerekkel, és a különböző korszakokban az y végződés úgy változott i-re, ahogy azt az eljáró hatóság éppen megkívánta. 1945 előtt következetesen y-nal, majd a háború után i-vel írták a nevüket, attól függően, mit engedhettek meg maguknak. Az y egyedül Gy. 1923-as születési anyakönyvi kivonatában változott pontos i-re – vélhetően a jegyző tévedéséből –, összes testvérét és magát az apját is y-nal anyakönyvezték. A népbíróági tárgyaláson az iskolai bizonyítványaiiban még következetesen y-nal írt név a háború után i végződést kapott, és úgy is maradt az ötvenes évek végéig (kivéve házassági anyakönyvi kivonatában).

Gy. apja, Aladár géplakatosként a képzetesebb munkások közé tartozott, akit a társaság korábban már a szomszédos Zagyvapálfalván is alkalmazott. Valószínűleg a mindig másutt beüzemelt gépek szerelése volt a feladata, ezért is változott a munkahelye, így gyermekeinek születési helye is (a környékbeli születési anyakönyvek végignézésével tudtam rekonstruálni a család útját, a vállalat iratanyaga ilyen mélységben nem maradt fenn). Két és fél évvel Gy. születése előtt a házaspár még Zagyvapálfalván örülhetett harmadik gyermekük, Aranka megszületésének.¹⁷

Gy. az anyakönyvek szerint német vezetéknévű édesanyja, Juszta negyedik gyermekeként született. Juszta első gyermekének anyakönyvi bejegyzésénél azonban – akit Zagyvapálfalván szült – hiányzik az apa nevének megjelölése, és az anyakönyvi bejegyzések gyakorlatától eltérően a bejelentő nem az apa, hanem az anya tíz évvel idősebb nővére, R. Aranka volt.¹⁸ Az első gyermek születésekor a lányanya mindössze 16 éves volt.¹⁹

R. Aranka a család megmentőjeként vonult be a családi emlékezetbe. Bár azt nehezen tudták megmagyarázni, miért viselte Juszta és Aranka édesanyjuk nevét, az ő apjukról Gy. későbbi felesége azt mesélte, hogy „falusi kovács volt, oszt agyonrúgta a ló”. Ezek után az anya és a két lány elment Salgótarjánba szolgálnak, Arankát az anyjuk gyerekként beadta „a kuplerájba takarítani”, ahol egy idősebb özvegyember, egy jómódú mészáros, Herczeg Pál szemet vetett rá, és szólt a kupleráj madámjának. „Na – aszongya –, akkor erre a lányra a két szem! Itt van a pénz, öltöztesse fel! De ne úgy, hogy kuplerájosan! Hanem hogy ruha legyen rajta, meg minden. – Hát annyira fölöltöztették meg minden, úgy rendbe hozták, meg hát ugye tanígtatták, meg minden, hogy nagyon szép nő lett belőle! Az öreg oszt beleszeretett. Oszt mindig udvarolgatott, pedig idősebb volt vagy tizen... nem tudom, hány évvel. Mindig úgy így, úgy. Azt hát úgy ment az öreghe, hogy nem nagyon szerette. Ő nekem bevallotta mán később, de megmenekültek attól, hogy... mindenkinek lett otthona! Mer’ az anyját is hazavihette, segítette a hentesüzletbe, meg ugye ott a mészárszékbe, meg a húgát is ugye tudta nevelni rendes körülmények között.”²⁰ A lányok így Gy. özvegyének elbeszélése szerint csodával határos módon otthonra leltek, és nem kellett a kuplerájban dolgozniuk.

A 16 éves Juszta tehát úgy szülte meg Lenke nevű lányát, hogy apát nem tudtak bediktálni, így lányanyaként élt egészen addig, amíg Gy. apjának, Aladárnak, a nála pontosan hat évvel idősebb géplakatosnak be nem mutatták. Aladárnál csak egyvalami hibádzott: sánta volt, mert az első világháború idején a fronton meglőtték a sarkát. „Mindig emlegette a párom, ha jó kedve volt, aztán apuka úgy billegett, bottal járt, akkor mindig énekelte neki, hogy »szép a rózsám, nincs hibája, csak egy kicsit bicegős a járása«. Mindig

mondta: »Anyja, vigyázz! Mer' kapsz a bottal!« – mesélte Jusztina későbbi menyje, Gy. özvegye.²¹

Az özvegy elbeszélését az anyakönyvek szűkszavú bejegyzéseiben lehet követni: R. Arankát 1916-ban vette feleségül Herczeg Pál, aki egy évvel később, 1917 karácsonya előtt már – egyfajta pótapaként – Jusztina és Aladár esküvőjén is tanúskodott.²² A jó szakmával (géplakatos) rendelkező, bukott dzsentrícsaládból származó, ám sántikáló, 28 éves Aladár úgy vette feleségül a szépnek mondott, 22 éves Jusztinát, hogy annak már volt egy négyéves lánya. A vőlegény tanúja az akkor Budapesten, a Baross utcában lakó Gy. Olivér volt, aki Gy. felesége szerint „egyetememet is végzett”.²³

Az esküvő után 9 hónappal, 1918 szeptemberében Zagyvapálfalván megszületett Aladár és Jusztina első közös gyermeke, Sándor, majd két évre rá ugyanott a kislányuk, akit az anyát megmentő nővéréről Arankának neveztek el.²⁴ A család 1920-ban még Zagyvapálfalván élt, ahol a Salgótarjáni Kőszénbánya (SKB) Részvénytársaság már 1906-ban 40 új típusú munkásházat épített, hogy elősegítse a munkások megtelepedését, akik ezekben az években már nem csupán a mezőgazdasági munkára mentek haza a jó idő beálltakor, hanem sokan Amerikába is kivándoroltak. A kivándorlás megakadályozására ekkor Etesen, Mátranovákon és (Zagyva)pálfalván építettek munkásházakat,²⁵ azokon a településeken, ahol Gy. családja is élt, illetve ahonnan későbbi feleségének családja is származik. Ezek voltak az „ősi” kolóniák, ahol a völgy legrégebbi bányászcsaládjai megtelepedtek. 1910-ben a környékbeli falvak közül Zagyvapálfalván élt a legtöbb bányában vagy iparban dolgozó munkás (928 fő), azonban az itteni munkásházak és a falusi házak között nem volt olyan éles képzeletbeli határ, mint később az új kolónián, Kisterenyén.²⁶

A Gy. családban a fiúk apjuk református, míg a két lány anyjuk római katolikus vallását örökölték. Gy. középső gyermekként született. A születésekor, 1923-ban 26 éves anyja a következő kilenc évben még három fiút szült: Lajost (1927), Sándort (1930-ban, aki az 1925-ben gyermekként meghalt elsőszülött Sándor nevét kapta) és Gyulát (1932-ben).²⁷ Az anya 16 évesen szülte első, és 37 évesen legkisebb gyermekét, miközben a család 1924-ben

beköltözött a felvirágzást is jelentő, újonnan épült kisterenyei Chorin-telepre. A hatéves Sándort az 1924/25-ös tanévre már beírták a bányásztelep elemi iskolájába.²⁸

Ám az új telepen a család élete tragédiával kezdődött. Költözésük dátuma nem csupán az iskolai anyakönyvből, hanem a halotti anyakönyvi bejegyzésekből is kideríthető: Aladár 1925 márciusában bejelentette elsőszülött, 6 éves kisfia halálát, aki Gy. feleségének emlékei szerint leesett a

padlásról, és eltörte a gerincét.²⁹ A kisterenyei halotti anyakönyvi bejegyzés szerint a halál oka szervi szívbaj volt.³⁰ A kisfiú halálakor 1925-ben a család még a régebbi építésű, kisterenyei Erzsébet-telepen élt, csak ezután kaptak lakást az új kolónián. Bármelyik halálok az igaz, Gy.-nek gyerekkorában volt két nővére, egy bátyja, akire nemigen emlékezhetett, mert még nem volt két éves, amikor meghalt, és három öccse. Gy. volt a legidősebb fiúgyerek a családban, ami számos előjoggal, egyúttal elvárással is együtt járt.

Gy. születésekor a háború utáni válságot követően a társaság új lakóházakat kezdett építeni a szénmedencében, annak ellenére, hogy a trianoni döntéssel Salgótarján ipari vonzáskörzetének északi része a határon túlra került.³¹ Az első világháború után Kisterenyén új lakótelep építését határozták el. A Tarjáni-patak keresztülfolyik Pálfalván – ahol a Gy. család élete indult –, és éppen az új bányászlakótelep építési területének kiszemelt ártéri medencénél egyesül a Zagyvával, amely Gy. szülőhelyénél, Zagyvarónánál ered. A társaság elnökéről, Chorin Ferencről elnevezett Chorin-telep a húszas évek eleji szénkonjunktúrának köszönheti létrejöttét, amikor a társaság a kisebb szénhozamú területeket is igyekezett újra kihasználni: ezek közé tartozott Kisterenye és vidéke is.³²

A bányavidék belső, kolonizált társadalma a helyi bányászat központját is jelentette. A kolónián élők gyakran többgenerációs, eleinte zömében bevándorolt cseh, felvidéki, krajnai és stájer bányászcsaládok voltak, leszármazottjaik Kisterenyén már keveredtek a magyarokkal, és leginkább magyarul beszéltek, időnként egy-egy német eredetű bányász kifejezéssel keverve.³³

Az újonnan épült Chorin-telep képviselte a harmincas évek második felében arrafelé járó Szabó Zoltán szemében a kispolgárrá váló munkások világát. Szabó akkoriban írta le Kisterenyét, amikor Gy. már polgárba járt a szomszédos Pásztóra. A mesterként idill és a Mátra látványa központi helyet kapott Szabó leírásában:

„Kisterenyére a Mátra néz. Meredek oldalai nappal zöldek, mint az erdő, de estefelé kékek lesznek és ilyenkor szemlátomást megnőnek a hegyek. Ezek a hegyek, ha lenéznek Kisterenyére, civilizált falut látnak. Járdá fut végig az út mellett s az épületeknek piros a tetejük. Messzebb egy csoport ház

áll, rendezetten és szabályos terv szerint, nagy térséget fogva közre. E téren vasárnaponként vígan repül a labda az ég felé és harcias kiáltásokat hallatnak trikós fiatal emberek. [...] A házak ablakai délnek fordulnak, mint a napraforgók és a telep szélén villák állanak, széles terrasszal, apró piroskavicsos és kanyargó utakkal, melyek inkább sétára csábítanak, mint sietésre. A nagy tojásdad térség egyik oldalán félrevetve és mintegy gondatlanul odahullatva gőzsütöde, egy fillérért sütik benne a kenyeret a kiváltságosoknak, akik itt laknak a szép táj keretében, fehér függönyök mögött. Az egész telep fölött, melyet Chorin-telepnek hívnak, végleges és elhatározott rend érződik, valami művésznek a keze, aki idejött egykor, esztendőkké ezelőtt és attól kezdve alkotott.”³⁴

Akkoriban a környéken ezen a telepen voltak a legjobb bányászlakások a legjobb infrastruktúrával. Az itt élő munkásoknak külön házrészük volt, ahonnan saját kertjükbe léptek, és a szobákat a polgárit utánzó bútorokkal rendezték be. A telepen volt népiskola, bányabolt, kocsmá és a bálókra kaszinó, orvosi rendelő, és az egésznek a közepén egy nagy labdarúgópálya, amely a társasági életben és a házassági piacon is meghatározó szerepet töltött be. A focipálya volt az a hely a bál mellett, ahová fiatal lányok is kijárhattak anélkül, hogy megszólították volna őket.

A bányabeli szigorú hierarchiát a telepi lakások mérete és elhelyezkedése szigorúan követte: a bányászház szobaszámából és telepen elfoglalt helyéből lehetett tudni, hogy lakója a bányán belül milyen pozíciót tölt be. Gy.-ék a tisztai háztól nem messze, a munkásházak felső részében kaptak lakást. A két szoba és a házhoz járó, megművelhető kis föld a többgyerekes családnak nem lehetett túl tágas, de még így is sokkal jobb körülmények között laktak, mint a telepi bányászok többsége, akik ennél több gyerekkel kisebb bányászlakásokban éltek.

A telep társadalmán belül a kétszobás ház a „felső középosztályt” jelentette. Szabó leírása szerint „107 család (kb. 300 lélek) egyszobakonyhás, kamrás lakásban lakik itt, 26-an, a mesterek és nagycsaládúak kétszobásban; 5-en, altisztek háromszobásban. Az orvosi rendelőben ragyognak a nikkelcsipeszek [...] Az ablakok előtt buzgón nyílik a kötelező virág és kis kirakottkőves

járdák vezetnek a házak belsejébe. Egy házban két család lakik elkülönítve és csak akkor szomszédai egymásnak, hogyha akarják. Néhol drótvázra lugas fut fel és lehet, hogy hátul, valahol a házak mögött méhes van, ahová öregkorukban kiülnek az emberek pipázva és el-elmélázva az életen, meg a lombok ingásán. A térdükön valószínűleg apró unokák játszanak s az ablakokból vidám muskátlik integetnek a hegyek felé.”³⁵

A telepről kikerülni vagy a számlélétrán feljebb jutni vágyó fiúk számára a telep egyúttal a biztos, ám távolról nézve helyenként szegényes megélhetést és a stabil társadalmi kapcsolatokat jelentette. Itt ismerték a Gy. családot, nemcsak szomszédjaik, hanem a bánya magasabb rangú alkalmazottai is. Szabó Zoltán pontos megfigyelése szerint: „e házak lakói már úgy látják, hogy inkább tudnak előrehaladni, ha a felüllevők felé engedelmesek és emellett jó munkások, mintha az alullevőkkel szolidárisak és emellett jó munkások. Magatartásuk inkább egyéni, mint közösségi és ők a legmegbízhatóbb munkaerők. Közülök, az ő gyermekeik közül kerülnek fel a legtöbben az intelligenciába. Ők tudják legjobban iskoláztatni a fiaikat, ők olvassák a legpolgáribb újságokat és az ő lakásaikban szól a legtöbb rádió.”³⁶

Gy. testvéreit egytől egyig jobb iskolákba járatták, nagyjából egyformán tanultak az elemiben és a pásztói fiúpolgáriban, ahová a szülők írták őket.³⁷ Egyedül a legkisebb fiú, Gyula lett Gy.-nél egy kicsit jobb tanuló a polgári iskola utolsó évében, amikor a magyart leszámítva színjelessel végzett.³⁸ Gyulát egyetemre küldték a háború után, Moszkvában tanult olajmérnöknek (1953-ban már onnan küldte levélben a diákszálló előtt készült képét a családnak).³⁹ Akárcsak a kevésbé jó tanuló Sándort, aki sógornője szerint egy estin megszerzett érettségi után ment a miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetemre.⁴⁰ Itt a miskolci egyetemi törzskönyv szerint Sándor 1956 áprilisában a gépészmérnöki kar bányagépészeti tagozatán jeles eredményrel diplomázott, ahová 1951 őszén iratkozott be (a Dimitrov Diákszállón lakott).⁴¹

Az iskoláztatás Gy. családjának a felemelkedés lehetőségét jelentette, amivel igyekeztek is élni. A legidősebb lányt, Lenkét – aki nem a házasságban született – csak későn írták be elemi iskolába (10 évesen járt elsőbe, és csak

14 évesen végezte el a második osztályt). Aranka hatévesen kezdte az iskolát, és az osztályban a jobb tanulók közé tartozott (a tantárgyak többségéből jelest kapott, negyedik végén pedig két tantárgy miatt nem lett kitűnő).⁴²

Gy. 1929 őszén kezdett a bányatársaság elemi iskolájába járni, és már elsőben az osztály legjobb tanulói közé tartozott. Mindenből kitűnő volt, kivéve olvasásból.⁴³ Simonyi Ede, a bányatelepi iskola tanítója nagyon szerethette, ami későbbi bizalmas kapcsolatukból is kiderül. Ezt Gy. utóbb ki is használta: jelentést írt a tanítóról, aki az ötvenes évek első felében szintén együttműködött a hálózattal.⁴⁴ A tanítóra mindenki emlékezett, akivel beszéltem a telepen. Ede bácsi a telepi iskola egyszemélyes lelkes szervezője volt, aki a faluban érdekérvényesítő szerepet is betöltött: a német megszállás idején például feljelentette a falubeli német katonákat a bányagazgatóságnál, mert három nőt inzultáltak, és a „kerítést nem respektálták, [...] azokon keresztül sok helyen egyszerűen átgázoltak”.⁴⁵

Ede bácsi több társulati elemi iskolában tanított, így a medence számos településén ismerték. Pályáját Mátranovákön kezdte 1913-ban, majd egy év múlva az egyik legrégebbi bányásztelepülésre, Etesre helyezték, és 1922-ben került az újonnan megnyílt telepi iskolába, Kisterenyére.⁴⁶ A telepi iskolák és tanítók általában jobb anyagi helyzetben voltak az állami iskoláknál és tanítóknál, de a gazdasági válságokat is jobban megérezték.⁴⁷

A második osztály végén egy másik fiú mellett egyedül Gy. kapott minden tantárgyból kitűnő osztályzatot, miközben egyetlen hiányzása sem volt; harmadikban szintén.⁴⁸ Negyedik osztályban az énekórán lehetett valami probléma, mivel azt leszámítva Gy. ismét mindenből kitűnő volt: énekből ellenben félévkor 3-ast kapott, év végén pedig csak jelest.⁴⁹ Az ötödik osztályt még mindig a helyi telepi elemi iskolában járta, holott az osztály legjobb tanulóit szülei már beíraták – többnyire a közeli pásztói – polgári iskolába. Gy.-nek továbbra is csak a hangjával vagy hallásával lehetett baja, mivel év végén mindenből kitűnőt kapott, csak énekből nem.⁵⁰ Ebben az évben már ide járt öccse, Lajos is, aki első osztályban alig néhány tárgyból kapott jelest, és bizonyítványa a következő években sem sokat javult, végül mégis jóval magasabb iskolát végzett és magasabb pozícióba került, mint Gy.⁵¹ Ez testvéreiről

és más iskolatársakról is elmondható. Az első iskolai évek osztályzatai nem sokat számítottak a későbbi végzettségben vagy a társadalmi mobilitásban.

Gy. jó tanulónak és eszes, szorgalmas fiúnak számított, ezért öt elemi után, 11 évesen beírták a pásztói polgárba, egyből a 2. b osztályba. A bányavidék peremén fekvő mezővárosba akkoriban több gyerek is bejárt vónattal a bányatelepről, így reggelente és délután elkülönítettek egy vagon az iskolásoknak. A félénken körültekintő új fiún látszhatott, hogy ő is az egyik bányatelepről érkezik; látványát az osztálytársak még meg tudták állni nevetés nélkül, de a neve már nem maradhatott kommentár nélkül.⁵² Rövidesen számára is kiderült, mi a derűtség oka. Az osztályba már járt egy azonos nevű fiú, csak ő i-vel írta a vezetéknévét. Az iskolában néhány éve tanító, fiatal Jakobey-Lotz Károly osztályfőnök (számтан- és vegytantanár) ezért a következőt eszelte ki a megkülönböztetésükre: a Pásztón lakó Gy.-t, aki csaknem két évvel volt idősebb, idősebb Gy.-nek, míg a terenyei Gy.-t ifjabb Gy.-nek nevezte el. Így is jelölték őket a naplóban.

Az osztályban három fiút leszámítva mindenki idősebb volt Gy.-nél – a többségük két évvel –, a tanulás mégsem ment jobban nekik, de a testi fölényük érezhető lehetett. Iskolai számukhoz képest⁵³ az osztályba csak négy bányatelepi fiú járt, mindannyian Kisterenyéről, közöttük Gy. volt a legfiatalabb.

Az új fiúnak, aki az elemiben jól tanult, a polgárban mindenért újra meg kellett küzdenie. Nem lehetett könnyű beilleszkednie az új osztályba, ahol mást vártak tőle, mint a telepen. Ismerős családok gyerekei helyett idegen, nagyobb fiúk vették körül. Az első félévben csak hittanból kapott jelest, ami

a többiek osztályzatához viszonyítva nem lehetett könnyű (igaz, református hittanra kevesen jártak). A többi tantárgyból elégségest, esetleg jót ért el. Év végén előmenetelét osztályfőnöke átlagban elégségesnek értékelte. Írásbeli dolgozatainak külalakját tűrhetőnek minősítette, igaz, ennél jobbat külalakból csak négyen kaptak az osztályban, csinos külalakúra pedig csak egyetlen osztálytárs dolgozatait értékelték. Később ez sokat javult: a felnőttként az állambiztonságnak írt kézírásos jelentései tiszták, egyenes vonalúak, egy időben, fiatal felnőttként még írnokként is dolgozott a bányánál. A második félévben jobban teljesített: részben a hittan oltárán feláldozva (ebből már csak „jó”-t kapott) elégséges bizonyítványát jóra javította, történelemből jobb jegyeket kapott, azonban németből, földrajzból és énekből nem tudott előrelépni.⁵⁴ Hangja ezután hamar megjött: elmúlt a kamaszkori mutálás, és énekből egyre jobban teljesített.

A bányászcsaládok számára felemelkedést jelentő polgári iskola megalakítását Pásztó városi képviselői nehezen szavazták meg, hiszen nagy terhet rótt a városra. A tanfelügyelő azonban felvilágosította őket: ha maguk határozzák el az iskola építését, támogatást kaphatnak az államtól, ellenben ha a város lakosságszáma miatt az állam rendeli el az iskola megépítését, elesnek tőle. Ez hatott. Az oktatás 1895-ben kezdődött meg, amíg az iskola fel nem épült, egy vendéglőben. Addig meg kellett nyerni a környékbéli, zömében földműves szülőket is az iskola céljainak, melynek épületét 1897 őszén avatták fel. A helyi hírlap 1904-ben mégis elégedetlenül számolt be arról, hogy olyan halhatatlan világirodalmi alkotókról sem tanulnak a helyi polgárban, mint Ibsen, Tolsztoj vagy Zola, sőt tiltják műveik olvasását. 1912-ben pedig arra panaszkodott, hogy a tanulást a kisiparosok és kigazdák zöme nem tartja sokra, szerintük anélkül is remekül lehet boldogulni.⁵⁵

Pásztó alföldi mezővárosként inkább keltett falusias benyomást a vasútállomásról naponta az iskolába járó Gy. szemében, mint a teleppel szomszédos Salgótarján. Nem volt járási székhely, mégis viszonylag jelentős forgalom haladt át rajta. A századvégen épült vasútállomás a viszonylag nagy teher- és utasforgalom miatt a városka egyik legmozgalmasabb helyszíne volt. A két pár vágány Hatvannal és Salgótarjánnal kötötte össze a mezővárost, amely

akkor Heves megyéhez tartozott. Szerdán és pénteken, a hetipiac napján rengeteg utas érkezett, akárcsak a rendszeres országos kirakodó- és állatvásárok idején. Hétfőnként és csütörtökönként innen indultak a helyi gazdák lovas fogatokkal vagy vonattal Tarjánba a hetipiacra. Sokan megfordultak errefelé, de a városban alig laktak többen, mint Terenyén. 1930-ban alig több mint hatezren, és ez a szám évtizedek óta nem változott. Egyre többen egykéztek, és el is vándoroltak a pásztóiak, ahogy a megyéből máshonnan is: a századforduló előtt a fővárosba, később a tengeren túlra.⁵⁶

1930-ban, néhány évvel azelőtt, hogy Gy. megkezdte a polgárit, Pásztón is népszámlálást tartottak. A felmérés szerint a lakók több mint fele őstermelő volt, alig több mint hatodik iparos, néhány száz közlekedési alkalmazott (vasutas), és csak 200 közalkalmazott élt a városkában. A település színnyergárnak és „színkatolikusnak” számított (6000-ből mindössze 29 fő volt nem magyar anyanyelvű, és 5 és félezer a katolikusok száma), holott száz évvel korábban a környező plébánia még a magyart és a szlovákot használta. Ez a többnyelvű és többvallású kolóniához szokott gyerekek szintén újdonság lehetett. A falusias jelleget erősítette, hogy néhány új középület és másfél száz téglaház mellett minden kilencedik ház vályogból vagy sárból épült. A Fő utcában laktak az iparosok, kereskedők és tisztviselők, itt sorakoztak az üzletek, a tisztviselők és iparosok vendéglője. Az őstermelőként számon tartott lakosok többsége a nagybirtokon cselédeskedett a bányavidék éléskamrájaként funkcionáló földeken.⁵⁷ A bányatelepi fiúk szemében a gazdálkodók vagy iparosok fiai a helyi, földhöz vagy kisiparhoz kötött életformát képviselhették, míg a vasutas- és tisztviselőcsaládokból érkező gyerekek a felfelé törekvést. Ez utóbbi számukra is kitörési lehetőséget jelentett a telepről, hiszen földet szerezni vagy ipart űzni nem sok esélyük nyílt.

Az iskola éves díja 300 pengő volt abban az időben, amikor Gy. odajárt – ez a többgyermekes család számára érezhető tétel lett volna a családi kasszában, Gy. azonban – sok társához hasonlóan – tanulmányi eredménye miatt tandíjkedvezményben részesült, így csak évi 40 pengőt kellett kifizetni érte. Havonta négy pengő több gyerek mellett még belefért a család valószínűleg már akkor is száz pengőt meghaladó havi jövedelmébe.⁵⁸ Ez a kedvezmény

igen gyakori volt, osztálytársai között többen fizettek ennél is kevesebbet, és körülbelül minden kilencedik diák kapott teljes tandíjmentességet.⁵⁹

A fiúinternátus helyeiért – ahova Gy.-t sosem írárták be – a pénz mellett lisztrel is lehetett fizetni. Az iskola épületét 1937-ben kibővítették.⁶⁰ Amikor Gy. 1934 őszén megkezdte tanulmányait, az épület már kifejezetten szűkös volt – mivel 1921-ben polgári lányiskolát is létrehoztak benne. A kétharmadában távolabbról bejáró diákoknak 1932-ben létesített internátus tovább növelte a zsúfoltságot. Az iskola éves értesítőjéből kiderül, milyen körökből kerültek ki a diákok: a jómódúnak számító tisztviselőcsaládok mellett a „kisiparosok, vasúti és bányatisztek, földművelők stb.” közül. Az internátusban Gy. tanulmányai idején már 120 diák lakott, miközben 264 fiú és 119 lány járt a polgáriba.⁶¹

Az iskola értesítője szerint a tanítási napokat, a korabeli gyakorlatnak megfelelően, imával kezdték és fejezték be a diákok, megemlékeztek az első világháborús limanovai hősokról, magyarórán a modern kutatásoknak megfelelően felelevenítették a magyar–finnugor rokoni kapcsolatot, és halála évfordulóján megemlékeztek Madách Imréről. A magyar ipar támogatásának céljával ellenőrizték, hogy a tanulók csakis magyar gyártmányú tanszert és kézimunkaanyagot használjanak. Az értesítő szerint különösen az ingázó tanulóknak nehéz a helyzetük, „kiket a naponkénti utazás meggátol a kellő tanulmányi előmenetel felmutatásában”.⁶²

Az osztály (internátusban lakó) felének szülei másik megyében laktak, a megye egyéb községeiben heten, ebből négyen Kisterenyén, ahonnan a legtöbben jártak be a másik bányásztelepülés, Nagybatony mellett. Gy. névrokona napszámosgyerek volt, és az internátusban lakott. Elégséges bizonyítványa ellenére félévkor eltűnt az osztályból, és nem is bukkant fel többé az iskolában (márciusban „szülői kívánságra kimaradt”): valószínűleg szülei nem engedhették meg tovább maguknak, hogy iskolába járassák. Gy.-t ezentúl nem kellett megkülönböztetni névrokonától, már az év végi iskolai ismertetőben is így jelent meg. Ebben az évben a pásztói nyugalmazott csendőr törzsőrmester fiai, a Bacsa fivérek kibuktak az osztályból: számtanból mindketten, és a nehezebb fejű idősebb fiú németből is elhasalt. A némettanár szeretett

buktatni: félévkor a verpeléti MÁV-nál dolgozó pályaőr fiát is megvágta, az akkor már 15 éves, ismétlő Makszai fiút (Gy. ekkor még csak 12 éves), akinek év végére sikerült minden tantárgyból átcúsznia. Az osztály legjobb tanulója, egy cserépkályhás internátusban lakó – Gy.-nél majdnem három évvel idősebb – fia minden tárgyból jelesre végzett.

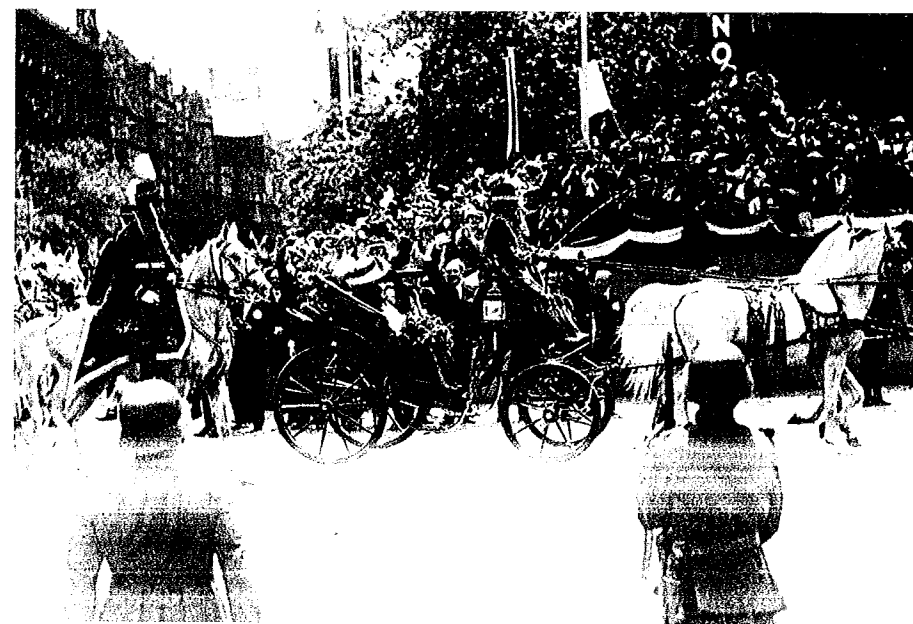
Gy. az osztályban erős közepes tanulónak számított, semmiben sem tűnt ki, semmiből sem volt elégtelen. Az osztályba vele együtt járt három terenyei vasutasgyerek: Szeberényi András és József, unokatestvérek, és Vaspál János.⁶³ Gy. velük utazhatott mindennap, ekkor találkozhatott először a vasutascsaládok életével. A másik két telepi gyerek apja bányász volt, valószínűleg kevesebb jövedelemmel rendelkeztek, mint Gy. apja főgépészként.

Mikor Gy. harmadik osztályba járt, az iskolákat kötelezték egyöntetű imaszöveg bevezetésére, minden más imádság elhagyásával. A hivatalos különbségtétel felekezetenként annyi lehetett csupán, hogy a katolikus tanulók az imádság előtt és után keresztet vetettek, míg a többiek nem. Az imádságot követően a központi utasítás szerint „a tanulók feszes állásban elmondják a magyar Hiszekegyet”.⁶⁴ Az állampolgárrá nevelés menetében a vallás kötelező állami és ideológiai keretet jelentett, azonban kérdéses, hogy az államilag propagált vallásosság mögött hogyan változott a mindennapi vallásgyakorlat.

Gy. egymaga volt református (apja után) a szinte teljesen katolikus osztályban, ahová még egy evangélikus és három izraelita vallású fiú is járt. Ez nem lehetett szokatlan Gy. számára, hiszen a telepen sem sok református lakott, és a környező településeken is elenyésző volt a nem katolikusok aránya. (Nógrádban 85% katolikus, 3% református élt; a legnagyobb létszámú evangélikus közösség a századfordulós bevándorlók miatt Salgótarjánban lakott.)⁶⁵

A hazafias nevelés keretében a fiúkat Budapesten elvitték a Dreher Serfőzdébe, a Dreher Maul csokoládégyárba, a Ganz Danubius gépgyárba, majd a Kerepesi temetőbe látogattak „nagyjaink sírhelyéhez”, és este az Operában meghallgatták Lehár Ferenc *A mosoly országa* című operettjét.⁶⁶ Budapest hatalmas metropolisnak tűnhetett Gy. és társai szemében.

Gy. a negyedik polgárit végezte (ez volt az utolsó éve), amikor télen a hatvani cukorgyárba is elvitték őket, ahol egy hatalmas cukorrépahalom feldolgozásának izgalmas folyamatát kellett végignézniük. Ám egy bő héttel Gy. 14. születésnapja után, 1937. május 20-án 54 diák kelt útra vonattal a nagy tavaszi kirándulásra, Budapestre, majd onnan a Balatonra.⁶⁷ Az iskola igazgatója mellett a 14–17 éves fiúkat (Gy. a legfiatalabbak közé tartozott) a lányok számtantanára kísérte, aki egyben igazgató-helyettes is volt, és már 26 szolgálati évet tudott maga mögött. Velük utazott a középkorú természetrajztanár – aki úti beszámolójában a Balaton tektonikai szépségeit ecsetelte –, valamint a fiatal tornatanár. A fővárosban a fiúk az egy éve Mussoliniról elkeresztelt Oktogonon megnézték az olasz királyi pár tiszteletére rendezett katonai díszszemlét, amelyre már hónapok óta készült a főváros; a Margit híd renoválásával is a díszszemle időpontjáig kellett végezni.⁶⁸ A királyi pár látogatása iránt olyan nagy volt az állami propagandával kísért érdeklődés, hogy a Mussolini tér egyik épületében harmadik emeleti kiadó ablakokat hirdettek a díszszemle idejére.⁶⁹ Sokan ekkor még az olasz államban látták

a magyar revízió legpotensebb támogatóját, ezért a belügy a látogatás előtt minden településen állambiztonsági razziát tartott.⁷⁰ Gy.-ék iskolai évkönyve így öröközte meg az eseményt: „Elvehettek tőlünk sok mindent, elparancsolhatta Trianon az égről a gépmadarat, eltilthatta a tankot, de lelkünkben nem vehette ki, szívünkben nem ölhetette meg: a Magyar Katonát.”

A magyar katona és Trianon kultusza volt Gy. iskolás éveiben a hazafias állampolgárrá nevelés két pillére: „Az oszladozó tengernyi néptömegből kijutva, utunk az elszakított területek szobrai mellett visz el, melyek mint intőjelek állnak elibénk, eszünkbe juttatva a legnagyobb igazságtalanságot.” Gy.-ék a díszszemle után megnézték a Parlamentet, sétáltak a Duna-parton, majd a Lánchídon és az Alagúton át a Déli pályaudvarra siettek, ahonnan Székesfehérváron keresztül Balatonfüredre utaztak. Gy. ekkor járhatott először vonattal ezen a szakaszon, ahol néhány év múlva, a háború éveiben már vasutasként dolgozott.

A kamaszok Füredről körbehajózták a Balatont, és felgyalogoltak Badacsonyban a Kisfaludi-házba. Az éves értesítő sommásan csak annyit írt a legismertebb borútról: „nincs nyaraló, ki meg ne ízlelné országos híru borait.” Badacsonyból Keszthelyre hajóztak tovább, ahol a Festetics-kastély után siettek vissza, mert még éjszaka visszatértek Füredre. A tanároknak is tetszett a látvány: „Felejthetetlen csendes, meleg éjszaka. A lágyan ringó hullámokon a hold fénye táncol, fényes hidat verve a messzi partokig” – írták az éves iskolai beszámolóban, kissé elszakadva a tanügyi jelentések rideg stílusától.

Hazafias nevelés ide vagy oda, a fiúk útban hazafelé a Balatontól Budapesten még benéztek az akkor 11 éve megnyitott Corvin Áruházba. A Corvin ebben az időben a fogyasztás első számú palotájának számított. A német áruház-építési mintát képviselő áruház azért is lehetett érdekes a vidéki kispolgári státuszra törekvő családok gyermekeinek, mert ún. „olcsó áruosztályt” is berendezett, ahol bár egy pengő alatt semmit sem lehetett kapni, mégis elérhető lehetőségnek tűnhetett a fiúk számára. Az áruház már annyira sértette a kiskereskedők érdekeit, hogy panaszkodtak a Gömbös-érában meghallgatásra talált: 1935-ben rendeletben kimondták, hogy új áruházat nyitni vagy meglévőt bővíteni csak állami engedéllyel lehet. A Corvin min-

denesetre számított az ún. „középosztály” alatti vásárlókra is, ahova a fiúk családjai tartoztak.⁷¹ Az áruház után a már szokásos turistalátványosságok következtek: Gellért fürdő, gellérthegyi sziklakápolna, Mátyás-templom, Halászbástya, Bazilika, Millenniumi emlékmű, Névtelen Hősök emlékköve, Feszty-körkép, Állatkert. Gondolva a kamaszok érdeklődésére a fennmaradt időt az Angolparkban (háború után Vidámpark) töltötték.

Gy. osztályfőnöke, Jakobey-Lotz Károly összesen hét éve tanított, ebből három éve a pásztói polgáriban, számtant és vegytant, hetente 22 órában, és a vegytani szertár óre volt a városban. A fiatalabb tanárok közé tartozott – vele írásták meg a tanári értekezletek jegyzőkönyveit –, de a másik fiúosztály (a 2. a) osztályfőnöke is csak egy éve kezdte pályáját. A tanári karban több pályakezdő volt, például a cserkészcsapat parancsnoka, a harmadik éve torna- és földrajztanár Nagy József.⁷²

A mezővárosi jelleg ellenére Pásztóról és környékéről elsősorban az iparoscsaládok járatták fiaikat az iskolába. A beíratott 264 fiúból 45 kisiparos, 37 „egyéb ipari vagy bányászati személy”, 18 pedig kiskereskedő fia volt. A legnépesebb csoportot a vasutasgyerekek alkották: az összes fiúosztályból 51-en (vagyis minden ötödik fiú), az osztályon belül még többen, 9-en, vagyis minden negyedik fiú. Az osztályban jól elkülöníthető csoportot alkottak a helyi „kisbirtokos, napszámos”- (5), kisiparos- (6) és bányászgyerekek (5). Közhivatalnok, katonatiszt apa egy sem volt az osztályban, köztisztviselők közé sorolható foglalkozású is csak egy: egy pestszenterzsébeti Hangya-tisztviselő, aki internátusba adta a fiát. Ő volt az egyik Gy.-nél is fiatalabb gyerek az osztályban – a fiúk harmada két évvel volt idősebb Gy.-nél –, aki majdnem megbukott számtanból, földrajzból, és a fiúk számára a harmincas években bevezetett kézimunkából. A kamasz fiúk számára kötelezővé tett kézimunka-oktatáshoz külön felfogadtak egy elemi iskolai tanítót.⁷³

Gy. a jobb háttérű fiúk közé tartozott az osztályban. Apja főgépészi státusza a társaságnál jóval stabilabb egzisztenciát biztosított a család számára, mint a napszámosoké, vasúti pályaoöröké, váltókezelőké, földműveseké, bádogosoké vagy kocsmárosoké (belőlük kettő is volt). Az apák foglalkozása meghatározta azt a kört is, amelyben Gy. otthonosan mozoghatott, akik

között számíthatott valakinek. A szülők között környékbeli gazdák egyáltalán nem, iparosok is csak alig-alig bukkantak fel, ezzel szemben gyakoriak voltak a vasúti vagy bányatársasági (SBK) alkalmazottak.⁷⁴

Gy. apját 1943. január 1-jén nevezték ki Pálfalván műhelymesteri címmel altisztté havi 130 pengős törzsfizetéssel (ezen felül még pótlékokat is kapott), ami az ingyenes lakást, fűtést is számítva a telepen lakók körében nagyon jó fizetésnek számított. Ezzel a helyi bányaaltisztek elitjéhez (pl. aknászok) tartozott.⁷⁵ A termelésen belül ennél magasabb pozícióba már nem lehetett kerülni, csak irodaiba. Gy. számára ezért a vasutas szakma teljesen reális, felemelkedést is jelentő célkitűzésnek tűnhetett.

Gy. a polgárban egyre jobban tanult. Harmadikban már csak magyarból és történelemből kapott elégséget, minden másból jót vagy jelest, ezzel jó minősítésű bizonyítványt ért el. Ebben az évben idült tüdőhurut miatt az igazgató felmentette a tornaóra alól, talán ezzel függ össze 107 órányi igazolt hiányzása (a második félévben 90 órát, vagyis körülbelül három hetet hiányzik). Az elemiben az ominózus énekből év végén már jeles az eredménye. A tüdőhurut a következő évre elmúlt: félévkor a magyar mellett testgyakorlásból kapta a legrosszabb jegyet, elégséget, a többi tárgyból általában jó osztályzatot ért el, miközben egyre szebb a kézírása. Dolgozatainak külalakját negyedik mindkét félévében csinosnak (ez a legjobb minősítés) találták. Szép kézírásának később még nagy hasznát vette: 1945 után bányáirnokként, 1956 után állambiztonsági ügynökként. A négy polgárit jó minősítéssel fejezte be.⁷⁶

A polgári iskola mint iskolatípus sohasem válhatott középiskolává, ám elvégzése rangot jelentett a helyi társadalomban. Ez volt az az iskola, amelyet egy bányatelepi altiszt és egy napszámos fia is elvégezhetett, viszonylag csekély szülői hozzájárulással. A formális középiskolai végzettség azonban nem számított belépőnek az irodai állásokba.⁷⁷ Mivel itt speciális szakképzés nem folyt, arra adott lehetőséget, hogy további tanfolyamok után a diákok nagyjából abban a státuszban folytathassák életüket, amelyben apjuk volt, amikor iskolába küldte őket. A bizonytalan fizikai munka és a kispolgárinak számító, viszonylag stabil egzisztencia határán. Az ehhez hasonló, „kispol-

gári”, városi szegénységből kilábalni igyekvő iparos-kereskedő világot örököltette meg Németh László is a Medve utcai polgári diákjairól írva abban az időben, amikor Gy. a pásztói polgárba jár.⁷⁸ A polgári iskola hivatalosan „gyakorlati irányú általános műveltséget” adott, és a gyakorlati életre készített fel, ami arra volt elég, hogy a végzett növendékek továbbtanulhassanak, vagy gyakorlati szakképzettséget szerezzenek.

Gy. 1937 júniusában fejezte be a négy polgárit Pásztón: jónál nem volt rosszabb osztályzata, és néhány kevésbé fontos tantárgyból (mezőgazdasági és ipari ismeretek, ének, kézimunka) jelesre végzett, külön jutalmat nem kapott.⁷⁹ A jó tanuló fiú számára apja szakmája (gépész) is mintát nyújthattott, de a győri program hatására felfutó nehézipari termelés is ösztönzést adhatott a családnak, amikor egy évvel a polgári elvégzése után a 15 éves fiút beírátták a kisterenyei iparostanonc-iskolába vasesztergályos-tanulónak. Az iskolát a társaságnál (SKB Kisterenyi műhelye) végzett munka mellett kellett elvégezni, kedden és pénteken délután 2-től 6-ig, illetve 3-tól 7-ig. A polgárban átlagosan tanuló fiú itt kitűnt a társai közül: a 2. és 3. év fennmaradt bizonyítványa szerint minden tantárgyból jelest kapott, 1941 júniusában, a harmadik év végén jutalmat is. Az iparostanonc-iskola iratai, anyakönyvei nincsenek meg, csak a későbbi felesége által megőrzött két „értékesítő könyvecske” bizonyítja, hogy Gy. iparostanonc volt a társaságnál és esztergályosnak tanult.⁸⁰ A bizonyítvány alapján Gy.-nek jó esélye lett volna arra, hogy a társaságnál helyezkedjék el esztergályosként, ám ő ennél többre vágyhatott, amihez némi szülői támogatás is kellett.

1942 márciusában Gy.-t már a Kisterenyéhez és Pásztóhoz képest nagyvárosnak számító Miskolcon találjuk. Az egyik vasutas rokon (anyja nővérének, Arankának a férje) segített bekerülnie a vasúthoz, ami nagy karriernek számított egy fiatal telepi fiúnak, még ha az apja főgépész volt is.⁸¹ A terenyi bányásztelep és a pásztói mezőváros után Miskolc forgalmas pályaudvara és a mozgalmas város ezernyi csábítása új világot nyitott meg az utolsó tanulóévében már egész jól kereső fiú előtt. Gy. az állomáson dolgozott a raktárban, középiskolás vasúti tanulóként. Havonta 100,5 pengős havi fizetést kapott egységes besorolás szerint,⁸² ami apja 1943. január 1-jétől 130 pengős műhely-

mesteri törzsfizetéséhez képest kifejezetten jónak számított egy 19 éves fiú számára (egy kőműves napszámos legfeljebb 40–50 pengőt keresett ezekben az években Miskolcon).⁸³

A vasútnál sokkal jobban lehetett keresni, és kiszámíthatóbb pályát kínált. Ami Gy. számára hosszú évek alatt tanulással elérhető volt: egy mozdonyvezető vagy állomásfőnök havi 235–270 pengőt, egy váltókezelő 150–192, egy kalauz pedig 225–270 pengőt is kereshetett 1944-ben.⁸⁴ A IV. középiskolai osztályt 1942-ben végezte volna el Gy, azonban a miskolci beosztásnak később se híre, se hamva élettörténetében, még közeli hozzátartozói sem említették.⁸⁵ A tanulóévek lezárása előtt néhány hónappal el kellett hagynia az iskolát. A vasúti ügyiratok jelentős részét a manapság is zajló, komoly tételeket jelentő ingatlanviták miatt digitalizálta a MÁV. Ezért sikerült az ügyiratok tengerében rábukkannom arra a két iratcsomóra, amelyek azt dokumentálják, hogy Gy. Miskolcon volt vasutastanuló, és hogy miért kellett onnan csapat-papot odahagyva távoznia.

1942. március 2-án este telihold világította be a miskolci pályaudvar hatalmas raktárepületének falát.⁸⁶ A raktárban őrizték többek között azokat az értékes dohányszállítmányokat, amelyek Budapestről a visszacsatolt Munkács felé tartottak, ahol áthelyezése előtt Vaszil dolgozott. Azon az éjjelen a főraktárnok, Csontos István, Gy. főnöke és Pető József raktáros a raktárban elkövetett apróbb lopások miatt nyomozott. Az egyik ablakon keresztül azt figyelték, mit csinál az aznap estére beosztott 18 éves vasúti tanuló, Gy. a tűzfal mögött a raktárban, és észrevették, hogy a Cikta cipőgyár átrakodásra váró dobozaiban turkál.⁸⁷

Az érsekújvári cseh Bata gyárat a Felvidék visszacsatolása után keresztelte át Ciktára a cseh vállalkozó, akinek a revízió után új céget kellett alapítania Magyarországon. A Bata-konzernhez tartozó új cég Martfűn alapított cipőgyárat, ahol éppen 1942 elején gyártottak először Cikta-cipőket (az 1949-es államosítást követően a cég neve Tisza cipőgyár lett). A gyár termékeinek célközönsége a városi alsópolgárság és a munkások feltörekvő, „kispolgári” életformát megközelítő csoportjai voltak, ahova Gy. családja is tartozott. A cipők a maguk korában nagyon népszerűnek számítottak, annak az új

fogyasztói üzletpolitikának a szellemében, hogy a jól kereső munkások minden évben vegyenek új cipőt. A cég magyar gyárából Budapesten keresztül érkező, a már csehszlovák időkben meglévő munkácsi üzletébe szánt szállítmány várt átrakodásra a miskolci raktárban.⁸⁸ Gy. számára a Cikta-cipő nagyon jó cipőnek számított, belépőt a polgári világba.

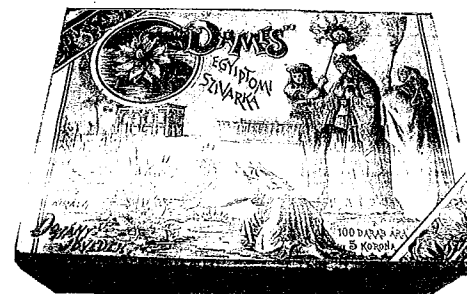
A két raktáros csalafinta megoldáshoz folyamodott: „Gy.-t békén hagytuk és midőn a raktár alsó végén tartózkodott, Okos Bertalan raktári munkással észrevétlenül a Cikta csomagokat átvizsgáltuk – abban több felbontott csomagot találtam” – írta a főraktárnok jelentésében.

Ezután kérdőre vonták Gy.-t, aki azzal védekezett, hogy a már sérült dobozokba igyekezett kiszóródott tartalmukat visszahelyezni. A főraktárnok megkérdezte, miért nem jelentette ezt, Gy. azonban nem tudott válaszolni. Így megmotozták, életében talán először. Cipőt nem találtak ugyan nála, de egyik zsebében egy doboz Dames szivarkát igen. A főraktárnoknak ez is gyanús volt, mivel Gy. tárcája tele volt „Symfonia” (sic!) szivarkával. Megkérdezte tőle, hogy ezt honnan vette. Kérdésére Gy. azt válaszolta, hogy egyik rokonának vette a Gr. Apponyi Albert utcában. A motozás folytatása során még további három Dames-dobozt találtak nála, melyeket el is koboztak tőle. A négy elkobzott dobozból – helyüket megtalálták az egyik szállítmányban – kettő sértetlen volt, kettő pedig fel volt bontva, 1-1 szál Dames szivarka hiányzott belőlük. A Cikta-szállítmányokat is átnézték, és az egyik 66 kilós szállítmány – amelynek egyik belső dobozát megnyitották – két

kilóval könnyebb volt, mint feladáskor. A másik – Kassa/Érsekújvárról szállított – Cikta-szállítmány súlya még több hiányt mutatott, de ezt a raktáros azzal magyarázta, hogy a feladási mérleg „nagyon érzéketlen állapotban van”. Átkutatták a raktárat is, hova dughatta Gy. a cipőket, de nem találtak semmit, így a cipőlopásra nem volt bizonyíték. A kutatás során még egy felbontott ruhaküldemény-dobozt is találtak.⁸⁹

Gy. vasutaspályája rögtön egy raktári lopás vádjával indult. Még aznap este, 1942. március 2-án, 23 óra 50 perckor a raktárban jegyzőkönyvet vettek fel az ügyről. A lopás kapcsán készült jegyzőkönyvekben itt bukkan fel először és végig az ügyben a név végén pontos i-vel Gy. neve, annak ellenére, hogy vallomását ipszilonnal írta alá.⁹⁰ Ez a későbbi személyi nyilvántartásokban még hasznára is lehetett, ahol hol i-vel, hol y-nal írták a nevét. A Dames cigaretta ellopását – amelyet bizonyítani tudtak – Gy. elismerte, de a cipőét – amiről a raktárosok meg voltak győződve – nem. Két napra rá a miskolci állomásfőnök a lopás leleplezése miatt jutalomra terjesztette fel a főraktárnokot. Nyáron előléptették, és az addigra 60 éves, négygyermekes főraktárnok 1946-ban a legmagasabb nyugdíjat igényelve mehetett nyugdíjba.⁹¹

A Dames szivarkát a cigaretták vetélytársaként dobták piacra, exkluzív árunak számított. Csupán 1,75 pengőbe került (1935–1943 között), így Gy.-nek keresetéből valószínűleg futotta volna egy-egy dobozra. A Dames Karády Katalin kedvencének számított, népszerűségét elegáns, díszes csomagolásának is köszönhette.⁹² Az egy-egy szál Dames – és a cipőlopás gyanúja – nagyon sokba került Gy.-nek.

Gy.-t az eset után három héttel elbocsátották a miskolci MÁV-igazgatóságról. Mentségére március 28-án csupán annyit hozott fel, hogy „nem is gondoltam cselekedetem elkövetésekor annak következményeire”. A jegyzőkönyvekben csak a születési helyét (Zagyvarónát) és idejét jegyezték fel, korábbi lakóhelyét, Kisterenyét nem.⁹³ Helyére május 8-án már fel is vettek egy másik középiskolást.⁹⁴ Gy. ügyét rendőrségi feljelentés követte, és a Miskolci Királyi Törvényszék 1942 szeptemberére tűzte ki tárgyalásra, ám a vádlott nem jelent meg; kérdéses, hogy egyáltalán ismerték-e az idézőkori lakhelyét. A novemberre, majd 1943 februárjára elnapolt második és harmadik tárgyaláson sem jelent meg, így elrendelték elővezetését. Ám Gy. addigra már messze járt, 1942 végétől egy másik vasúti igazgatóságon, a Dunántúlon kapott tanuló állást, ahol eredeti nevén, y végződéssel tartották számon. Nem tudni, hogy a folyamatos idézések elől menekült-e a Dunántúlra, Seregélyesre, ahol soha senki sem hallott miskolci viselt dolgairól. A harmadik idézés után az előállítás nem járt sikerrel, így a Miskolci Törvényszéken – vélhetően a súlyára is tekintettel – kezdeményezték az ügy irattározását.⁹⁵ A szivarkalopással és a cipőlopás gyanújával a háború alatt tovább már nem foglalkoztak.

Gy. ezután albérletet kapott Seregélyesen, és forgalmistagykornok lett a selyemhernyó-tenyésztő állomásfőnök alatt az állomáson. A következő két évről nem maradt fenn irat. Gy. a front közeledtekor, 1944. december elején megkapta háromhavi járandóságát, ám albérletét felmondták a faluban, és beköltözött Székesfehérváron egy vele közel egy idős vasutas lányhoz albérletbe. Mikor a németek visszafoglalták a várost, a nagy havazások és a vasúti sínek megrongálódása ellenére visszament a seregélyesi állomásra, hogy munkába álljon. Buzgón hallgatta az állomásfőnök történetét a ruszin vasutas orosz megszállás alatti viselt dolgairól. Bizonyítani akarta lojalitását, meg újra fizetésre is szüksége volt. Ezúttal ő szánta el magát feljelentésre.

*

Amikor Gy. a népbíróági tárgyalás után, 1945 végén visszatért a falujába, nem fogadta olyan nagy pusztulás képe, mint Seregélyesen. Kisterenyét kevésbé sújtotta a háború, a front hamarabb átvonult. Ennek ellenére a falut, a külön életet élő bányászkolóniát és az uradalmat szinte teljesen kifosztotta előbb a német, majd a szovjet hadsereg. Élelem és igaerő alig maradt.⁹⁶ A helyi rendőrség és a nemzeti bizottság 1945 őszéig az ország más területeihez hasonlóan itt is a kommunista párt befolyása alatt állt. A kommunista rendőrség 1945 májusában minden különösebb indoklás nélkül letartóztatott egy tucat régi szociáldemokratát, köztük Gy. egykori tanítóját, a telepi iskola igazgatóját és olyan régi, szakszervezeti mozgalmakban edződött szocdemeket is, mint Gy. leendő apósa. A letartóztatottakat Salgótarjánba kísérték, majd később a főjegyző parancsára szabadon engedték. A kommunisták elégedetlenek voltak, korábban kijelölt rendőrparancsnokukat leváltották, újat neveztek ki a helyébe, akinek az volt a feladata, hogy ismét letartóztassa a szocdemeket. A rendőrség új vezetője nyíltan állíthatta, hogy őt a rendőrség élére a kommunista párt nevezte ki. Az 1945. novemberi választások Kisterenyén nem sokat változtattak a hatalmi arányokon: a telepen – ahol Szabó Zoltán szerint mindig a felfelé alkalmazkodni tudó bányászok éltek – hatalmas fölényrel nyertek a kommunisták a szocdemek előtt. A faluban sem volt elsőprő a kisgazdák előnye, részben a kommunista párt által szervezett nyári földosztás miatt, amikor a Solymossy-uradalom földjeit szétosztották, épületeit szétbontották és széthordták, akárcsak a kastély bútorzatát.⁹⁷

Ahogy annak idején a vasúthoz nővérének, Arankának vasutas férje, Gy.-t a bányához is be tudta segíteni a rokonság, mivel négy polgárit végzett, háború alatti múltjáról pedig ő is, a család is mélyen hallgatott. Bányáirnokként kapott hát munkát.⁹⁸ A bányászkolóniának nevezett településrészen – ahol földművesek nem laktak – neve ellenére 1946 júniusában csak 428 „bányász” élt, míg vasutasból 397 főt számoltak össze. A földművesek számát (gazdák) 745 főre tették, de az ipari munkások közül 428 fő mezőgazdasággal is foglalkozott, így keveredtek a foglalkozási ágak, akár egy családon belül is. A négy és fél ezer fős községben a háborús veszteségek miatt 1946-ban 300-zal több nő élt, mint férfi: ez a nőtöbbség szinte kizárólag a 18–50 éves korosztályt

érintette, akik közé Gy. is tartozott.⁹⁹ Volt választási lehetősége, ha nősülni szeretett volna, és bizony otthon nem sok hely jutott egy főre. Rajta kívül még három öccse élt szülei kétszobás bányáslakásában: a 18 éves Lajos, a 13 éves Gyula és az 5 éves Sándor.

Gy.-t 23 évesen nem csak a hely szűke sürgethette arra, hogy saját otthont alapítson. Amikor a székesfehérvári fogházból hazafelé tartott, édesanyja már súlyos beteg volt. A család őt okolta a betegségéért, mivel ismét teherbe esett, ám a gyereket nem akarta megtartani. „Mer’ akkor is lett volna neki gyerek, azt valami nővel elcsináltatta, aztán belehalt. Rákot kapott, azt úgy nézett ki negyvennégy évesen, ahogy a fényképen van, hátul, ott, a sarokba. És nagyon haragudtak, hogy már hát a világra hozta, már’ azt is a világra hozta vóna.”¹⁰⁰ Gy. november végén tért haza, édesanyja három hónapra rá, még azon a télen, 1946 február végén meghalt. A halál okaként a bejelentő férj a méhrákot tüntette fel.¹⁰¹

Gy. apja nem sokáig özvegyeskedett. Menye szerint: „Komendáltak neki egy özvegyasszonyt Pálfalváról, mert ugye apósom odavaló volt, és egy hónappal előbb esküdtek, vagy kettővel, mint én. [...] úgy volt, hogy... mink is megesküdünk volna, de úgy volt, hogy majd velünk esküdnek meg, de ahogy meghalt a keresztapám, megvártuk a hat hetet.” Gy. anyjának halála után nem telt el hat hónap, amikor 1946 nyarán Gy. 54 éves apja már új házasságot kötött.¹⁰² Felesége Aladár anyjának szülőhelyéről, Zagypapálfalváról származó háztartásbeli özvegyasszony volt, akit nem fogadott kitörő lelkesedéssel a család.

Gy. addigra már udvarolt a feleségének, eltervezték, hogy összeházasodnak, ezért a jövődöbéli menyecske majdhogynem vizsgáztatta a leendő „mostohaanyósát” – ahogy hívta. „Eljött ide háztűznézőbe anyósom, azt elgyött ide. Hogyne, még emlékeztem rá, hogy jegyrendszer volt, azt vőlegény volt az uram, azt jött hozzánk. Azt mondja, hogy »van-e valami ennivaló?« Mondom: »Mér’? Nincsen! Menjél oda, ahonnan gyöttél! A jegyet nem énnekem adtad!« Én mindig olyan nyeltes voltam, nem tudom, mér’, nagyon! Aszongya, hogy »margarinos kenyeret tudsz adni?« Mondom: »Tudok!« Vágtam neki, azt izé, ettük hagymaszárral, ugye, meg hagymával.

Mondom: »Mér’, nem ettél?«”¹⁰³ A család és az új feleség viszonya később sem lett túl baráti: a következő években a fiúk szép lassan mind elhagyták a családi házat. Gy. volt közülük az első, aki elvett egy szomszédban lakó bányáslányt, és odaköltözött hozzájuk. A foci iránti, egész életén át tartó érdeklődése segítette párja megtalálásában.

A háborút követő beszolgáltatások, válság, infláció, kommunista pártrendőrség (ahogy a faluban hívták, policáj) és munkanélküliség sújtotta bányásztelepen a foci jelentette szinte az egyetlen örömet a mindennapokban. És persze a csapatot biztató csinos bányáslányok. A kolónia fiataljai a bálloknál gyakoribb labdarúgó-mérkőzéseket egyfajta házassági piacként is használták, ahol legálisan találkozhattak egymással a fiatalok, és a piros-fehér csapat játékaiban néhány unalmasabb pillanatában szemezhettek egymással.

Gy. jól forgatta a tollat, a bányánál dolgozott, és szerette a focit. Bányáir-nokként rábízta a feladatot, hogy tudósítson a labdarúgócsapat mérkőzéseiről. A *Népsport*-tudósítói igazolványában pontos i-vel írták a nevét, ám a labdarúgás rajongói közül sokan mégis irigykedhettek az igazolvány miatt, amelynek tulajdonosa „hírlaptáviratokat a díjak hitelezése mellett” adhatott fel. Gy. *Népsport*-igazolványát kevesebb mint egy évvel szabadulása után állították ki – özvegye is megőrizte, és büszkén mutatta nekem. A tudósításokra azért volt szükség, mert a telepi csapat – a korabeli bányászcsapatokhoz hasonlóan – egyre feljebb jutott a bajnokságban.

A kolóniát egy hatalmas labdarúgópálya köré építették, szinte minden ablakból a gyepre lehetett látni, ahol vasárnaponként a helyi bányászcsapat játszott megyei, regionális meccseket. A Kisterenye labdarúgócsapatának fénykora a háborút követően kezdődött. A Kisterenyei Bányatelepi SE, amely előtte csak a Mátravidéki csoportban, szomszédos bányászcsapatok ellen játszott, az 1946-ban kezdődő szezonban feljutott a Nemzeti Bajnokság II. osztályának Keleti csoportjába. Ezért abban az idényben olyan országos hírnév csapatokkal játszott, mint a Diósgyőr, az Ózd vagy a Debreceni Bocskai. A szezon végén a Terenye 34 rúgott és 84 kapott góllal, 20 ponttal nem tudta megismételni a bravúrt, és épphogy csak kiesett, mindössze három ponttal lemaradva a Nyíregyházi MÁV csapatától. Így is kilenc mérkőzésen győztek; ezt a sikert majdnem tíz év múlva tudták csak megismételni.¹⁰⁴

Gy. 1946-ban bányáirnok volt, táviratban tudósította a *Népsportot*, és ebben az évben ismerte meg a feleségét is. Szükszavú tudósításai csak az egyszerű adatokra szorítkozhattak: néhány mondatban kellett összefoglalnia a csapatok játékát, az eredményt, a góllövőket és a kiállításokat. A szezon kezdetén Gy. tudósítása szerint akár ezren is körülállhatták a nézőteret. Szeptemberben így tudósított: „A KBSE védelme – élén Válóczival – ragyogóan játszott. A támadósor Petre vezetésével sűrűn ostromolta az MTSE kapuját. A hazai csapat rászorgált a győzelemre.”¹⁰⁵ Az iram ecsetelése mellett gyakran a pálya talajáról is beszámolt, amely néha a hazai csapatot segítette. „A sáros, mélytalajú pályán nehezen kap lábra a budapesti csapat.”¹⁰⁶ 1946. december 3-án, a hideg ellenére 500 néző előtt a Kisterenye győzött, ezzel a 11. fordulóban felkapaszkodott a MÁV Bocskai elé: „Remek talajú pályán nagyszerű játék – írta Gy. – A mérkőzés során a hazai csapat volt a többet támadó.”¹⁰⁷

Jövendőbelijét, a bányásztelepi bál 16 éves szépségkirálynőjét, akinek fontos szerep jutott a csapatnál, Gy. a pálya mellett ismerte meg. „Éppen én segítettem, tudja, front után volt a futballcsapat. Hogy is hívják, a hentes, adott húst, a másik meg lisztet, tojás meg mindig volt. Csináltak mindig vacsorát. Na, hát ki tálaljon föl a csapatoknak, hát a lányok. Oszd én úgy ismerkedtem meg vele, én ismertem őt, mert hazajárt a vasúttól. Mikor én polgáriba jártam, azt mentem így keresztül a pályán, mert úgy volt az út,

nem úgy, mint most. Azt mondta az öccse a férjemnek, hogy ott az a kislány. – Mit akarsz te azzal a kislánnyal. – Azzal akarok majd járni, ha kimarad iskolából. Mert törvény volt, amíg iskolába járnak lányok, nem járhattak fiúval. Azt mondja neki a férjem: – Azt a kislányt hagyjad, mert én már rég kinéztem magamnak.” Az akkor 23 éves Gy.-nél négy évvel fiatalabb Lajos így hoppon maradt: Gy. kérte meg a 16 éves lány kezét, akinek apját, a telep egyik közismert szociáldemokratáját majd minden kormány alatt elvitték a rendőrök „szervezkedésért”.¹⁰⁸

Ősszel Gy. egyik jó barátja, a vasutas Jóska is megnősült, aki Gy.-t kérte fel esküvői tanúnak.¹⁰⁹ Gy. menyasszonya addigra kijárta a polgárit, ám keresztapjának halála miatt az esküvő kitűzése elhúzódott. Az iskola után – ahogy Veronika mesélte – legalább mehetett bálba, ám abból nem sokat rendeztek akkoriban. Táncolni a front alatt beszállásolt katonáktól tanult meg, egy gramofon hangjaira. A tél végén, a farsangi bálon aztán megválasztották szépségkirálynőnek – mesélte. Amikor végül sor került az esküvőre, a fiatal párnak több munka jutott, mint szórakozás.

Gy. gyakorlatias emberként az esküvőre várakozva vett a menyasszonyának egy malacot, hogy télen vágni tudjanak. „Meg műveltük a földet menyasszonykoromban. Vett az uram nekem egy koszos malacot, azt azt nevelgettem. Mert férjhez mentem novemberben, decemberben már disznót vágtam. Mert olyan jegyrendszer volt.”¹¹⁰ A bányáirnok és a nála hét évvel fiatalabb, négy polgárit végzett menyasszonya 1947 novemberében házasodott össze. A lány épphogy betöltötte a tizenhetet. A házasságból születendő gyermekek vallásáról írásban megállapodtak a salgótarjáni járási főjegyzőnél a Gy. családjában is honos szokást követve: a lányok anyjuk római katolikus, míg a fiúk apjuk református vallását követik.¹¹¹ A vallás a szociáldemokrata mozgalmi hagyományok ellenére a menyasszony családjában is fontos volt.¹¹²

A szezon végén a Terenye kiesett a másodosztályból. A nászajándék malacot az esküvőt követő karácsonyra levágták. Az 1947-es tavaszon és nyáron a falu élete egy kicsit jobbra fordult, ebben az évben már 12 kocsmá és vendéglő várta a vendégeket, és a romos épületek száma is csökkent.¹¹³ Beköszöntött a nyár az ország leghidegebb megyéjébe.

1948 júliusában a fiatal menyecske már négy hónapos terhes volt, amikor Budapestről egy rendőr megjelent a faluban.¹¹⁴ Letartóztatási parancsa volt Gy. ellen. Karácsony előtt megszületett Gy. első lánya, ő azonban addigra már börtönben ült. Jogerős ítélettel megkezdte tízéves kényszermunka-büntetésének letöltését a Budapesti Gyűjtőfogházban, közismert nevén a Gyűjtőben.¹¹⁵

Jegyzetek

- 1 FML XXIV. 18. 1. d. 6137/1945. Özv. Pető Gyuláné körözése. 1945. november 22.
- 2 FML XXIV. 18. 1. d. 138.157/1945. Ékes István miniszteri osztálytanácsos körlevele minden városi és megyei főkapitánynak a nyersbőr, gyapjú és rongyhulladék gyűjtése tárgyában. 1945. július 10.
- 3 Vö. Levi 2000.
- 4 Szabó 1938: 7.
- 5 Ezt követően az erőmű termelése emelkedett, míg 1944 decemberében a visszavonuló német hadsereg felrobbantotta az erőmű egy részét. A háborút követően újjáépített erőművet 1949-ben kapcsolták rá az országos hálózatra. Az erőmű még a salgótarjáni 1973-as bányabezárások után is működött 1992-ig. Manapság ipari rom. Angyal 2009: 14–16.
- 6 NML XXXIII.1. Születési anyakönyvek. Mátraverebély, 1891.
- 7 A halotti anyakönyvben Gy. Aladár anyjának neve valóban ez.
- 8 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.
- 9 Uo.
- 10 MOL Z-928. Salgótarjáni Köszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányagazgatósága. 101. csomó, 108/2 tétel, Alkalmazottak felvétele, elbocsátása; Segéd- és altisztek kinevezése és elbocsátása. 1923–1946. A bányagazgató Gy. Aladár kinevezéséről. Salgótarján, 1942. december 24.

- 11 Szvircsek 2000: 554.
- 12 „A vármegye első szénbányáját 1768-ban nyitották fel Verőce (korábban Verőczemaros) határában [...], de gyenge minősége miatt ingyen sem kellett [a lignitszerű barnaszén], a kis bánya kénytelen volt munkáját beszüntetni.” Bánkúti 2013: 8.
- 13 Szvircsek 2000: 554–555.
- 14 NML XXXIII. 1. Születési anyakönyvek. Anyakönyvi kivonatok másolatai (születési, halotti, házassági) a következő településekről: Zagyvapálfalva, Kisterenye, Zagyvaróza, Mátranovák.
- 15 Nívelt é. n.: 10–16.
- 16 Szabó 1938: 149.
- 17 Nógrád Megyei Levéltár (= NML). XXXIII. Anyakönyvi kivonatok másodpéldányai. Születési anyakönyvek. Zagyvapálfalva. 1915–1924.
- 18 NML Születési anyakönyvi kivonat. Zagyvapálfalva 1913. december 12.
- 19 NML Halotti anyakönyvi kivonatok. Kisterenye. 1940–1952. 1946. Gy. Aladárné halotti anyakönyvi kivonata.
- 20 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.
- 21 Uo. 2011. október 25.
- 22 NML Zagyvapálfalva házassági anyakönyvi kivonatok, 1895–1921. 1916. február 17.
- 23 Uo. 1917. december 16.
- 24 NML Zagyvapálfalva születési anyakönyvi kivonatok. 1915–1924. 1918. szeptember 6.; 1920. december 22. A születési anyakönyvben 1918 szeptemberében tévesen Oszkárként tüntették fel az apa nevét, mivel Gy. Aladárnak a második keresztnéve Oszkár volt; ez a következő gyermek, Aranka (szül. 1920. december, Zagyvapálfalva) anyakönyvi bejegyzéséből derül ki.
- 25 Szvircsek 2000: 54–55.
- 26 Uo. 79.
- 27 NML Kisterenyei születési anyakönyvi kivonatok.
- 28 NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai. 13. d. Felvételi napló 1924/1925.
- 29 NML Kisterenye halotti anyakönyvi kivonatok, 1918–1927. 1925. március 30. Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.
- 30 NML Halotti anyakönyvi kivonat, Kisterenye, 1925. március 30.
- 31 Szvircsek 2000: 451.
- 32 Uo. 402.
- 33 A bevándorló bányamunkások eredetéről: Ifj. Noszky 2007: 71–72.
- 34 Szabó 1938: 88.
- 35 Uo.
- 36 Uo. 89.
- 37 Vö. Polgári és elemi iskolai előmeneteli naplók és anyakönyvek. NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai; Gy. Lajosra, Sándorra és Gyulára vonatkozó naplók. 1934/35–1942/43 tanévek; NML VIII. 202. A Pásztói Állami Polgári Fiú- és Leányiskola iratai. Anyakönyvek. (= Pásztói Polgári anyakönyvek). 5–8. d. 1937/38-as tanévtől 1946/47-ig iskolai anyakönyvek.
- 38 Pásztói Polgári anyakönyvek. 8. d. 1946/47-es tanév negyedikes fiúosztály anyakönyve.
- 39 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.
- 40 Uo.
- 41 Miskolci Egyetem Irattára. Törzskönyvek kezelőjének szíves közlése, amiért ezúton is köszönetet mondok. Oklevél száma 50/1956. kiállítás dátuma: 1956. április 30.
- 42 NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai. 13. és 15. d. Lenkénél az 1923/24. és 1927/1928. tanév; Arankánál az 1926/27.; 1927/28. és 1928/29. tanév előmeneteli naplói.

- 43 Uo. 1929/1930. előmeneteli napló.
- 44 Erről bővebben a 9. fejezetben, amely Gy. első hálózati jelentéseiről szól.
- 45 Levelét idézi: Szomszéd 2002: 134.
- 46 Szomszéd 1990: 211, 215.
- 47 Diósi 1990: 289.; Szomszéd 2002: 172–174.
- 48 NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai. 13. és 15. d. 1930/31 és 1931/32 előmeneteli napló.
- 49 Uo. 1932/33. előmeneteli napló.
- 50 Uo. 1933/34. előmeneteli napló.
- 51 Uo. 1933/34. és következő évek előmeneteli naplói. Lajos végig 2-es (akkoriban fordított skálán osztályoztak) tanuló az elemiben, és Gy. kisebb öccsei sem tanultak olyan jól, mint ő, közülük mégis volt, aki egyetemre ment, és volt, akiből igazgató vagy főkönyvelő lett. Gyulánál és Sándornál is akadt egy-egy jeles az év végi bizonyítványban. NML VIII. 287. g. A Kisterenye–chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai. 1937/38–1938/39–1939/40–1941/42–1942/43. tanévek.
- 52 Interjú Gy.-né G. Veronikával, aki szintén ebbe a polgárba járt vonattal a bányatelepről. 2011. október 24–25.
- 53 1933/34-ben a polgárban a „vidéki” tanulók száma 246, míg a helybelieké 105 volt. Pintér–Vincze–Csépány: 1970: 94.
- 54 NML VIII. 202. A Pásztói Állami Polgári Fiú- és Leányiskola iratai. Anyakönyvek (= Pásztói Polgári anyakönyvek). 4. d. 1934–1935 második b osztály anyakönyve.
- 55 Pintér–Vincze–Csépány 1970: 37–39.
- 56 Uo. 53.
- 57 Uo. 53–55.
- 58 A családfőt 1942 végén nevezték ki havi 130 pengős alapfizetéssel altiszté. MNL OL Z-928. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányaigazgatósága. 101. csomó, 108/2 tétel. Alkalmazottak felvétele, elbocsátása; Segéd- és altisztek kinevezése és elbocsátása. 1923–1946. A bányaigazgató kinevezése Gy. Aladár úrnak, Salgótarján, 1942. december 24.
- 59 A Pásztói Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola Értesítője az 1934–35. tanévről. Szerk. vitéz Ágasváry Lajos igazgató (= Pásztói Polgári Értesítő). Pásztó, 1935. 5.
- 60 Pintér–Vincze–Csépány 1970: 94.
- 61 Pásztói Polgári Értesítő 1934–1935. 2–3.; 34–35.
- 62 Uo. 7–8.
- 63 NML Pásztói Polgári Anyakönyvek. 1935–35. Második b osztály anyakönyve.
- 64 NML VIII. 604. A Pásztói Kereskedelmi Szaktanfolyam iratai, benne a polgári iskolákra is vonatkozó körlevelek. 1. d. Körlevél az egységes iskolai imádság bevezetése tárgyában. 1936. április 20.
- 65 Nógrád megyében a katolikusok aránya az 1941-es népszámlálás szerint 85% volt, 3% református, 9% evangélikus. 1941-es népszámlálás 1947: 16.
- 66 Pásztói Polgári Értesítő 1934–1935. 8.
- 67 A teljes kirándulás leírása: Pásztói Polgári Értesítő 1936–1937. 5–8.
- 68 „Lassan megy a Margit híd renoválása.” 8 Órai Újság 1937. február 20. 4.
- 69 8 Órai Újság 1937. május 16. 4.
- 70 Kovács 2011.
- 71 A Corvinról Gyáni 1997.
- 72 Pásztói Polgári Értesítő 1936–1937. 20–21.
- 73 Uo. 1934–1935. 20.
- 74 NML Pásztói Polgári Anyakönyvek. 1935–35. Második b osztály anyakönyve. Ugyanazon az évfolyamon, a 2. a osztályba például a következő foglalkozású apák gyermekei jártak: vasesztergályos, bányász, aknász (több is), MÁV-pályaőr, MÁV-váltókezelő (több), MÁV-pályamester, főgépész, nyugalmazott százados,

- szódagyáros, fűtő, MÁV-tolatásvezető, cséplőgépszerelő, mozdonyvezető, jegykiadó, állomásfőnök, főerdész, szerelő, géplakatos, hentes-mészáros, főaknász, vasúti vendéglős, gazdatiszt, kereskedő, fűtő, főmolnár.
- 75 MOL Z-928. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányagazgatósága. 101. csomó, 108/2 tétel, Alkalmazottak felvétele, elbocsátása; Segéd- és altisztek kinevezése és elbocsátása. 1923–1946. A bányagazgató kinevezése Gy. Aladár úrnak, Salgótarján, 1942. december 24. Egy ugyanekkor kinevezett, ugyanitt lakó aknász, Havrán István ugyanennyit keresett, Ogulin Ferenc aknász 145 pengőt, Oravecz inászoí Ferenc aknász havi 150 pengőt, Tóth Béla napidíjas írnok 125 pengőt. Uo.
- 76 NML Pásztói Polgári Anyakönyvek. 1935–36, 1936–37, harmadik és negyedik b osztály anyakönyve.
- 77 Vö. Nagy 2011: 312–313.
- 78 Németh 1988. Ennek társadalmáról: Németh 69.; Gyáni-Kövér 2006: 305.; Szokol 2009.
- 79 NML Pásztói Polgári Anyakönyvek. 5. d. 4 b 1936–37-es anyakönyve.
- 80 Gy.-né G. Veronika magángyűjteménye. Értesítő (ellenőrző) könyvecske iparostanonciskolai tanulók számára, 1939/41., 1940/41. tanévben.
- 81 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.
- 82 Az 1942-ben 4 polgárit végzett, „órabér-átalányos” IV. osztályos középiskolások havonta mindannyian 100,5 pengő fizetést kaptak. MÁV Irattár 23815/1942. Hivatalból IV. középiskolás órabér-átalányosok felvétele.
- 83 MÁV Irattár. 12004/1938. Állomásfőnökség Miskolc.
- 84 MÁV Irattár. 15100/1943 H. Automatikus előléptetések, napidíjas napibéremelések 1944. január 1-jétől.
- 85 Sem özvegye, sem sógornője. Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.; Interjú M.-né G. Ilonkával. 2011. október 24–25.
- 86 https://www.calendar-12.com/moon_phases/1942 (2016. szeptember 5.)
- 87 MÁV Irattár. 7352/1942. Áll. főn. Miskolc. Gy. ksz. órabér-átalányos lopása. Csontos István főraktárnok jelentése. Miskolc, 1942. március 2.
- 88 „Midőn a magyar hadsereg dicsőséges bevonulása után Felvidékről el kellett távozni a cseheknek, sok iparmű magyar kéz alá került. Ezeknek a műveknek sok esetben kellett változtatni a nevükön. Így az érsekújvári »Bata« »Cikta« névre lett átnevezve. Amennyiben sok cseh munkásnak el kellett távozni, igen sok munkát emberhiány végett nem lehetett végezni. Kevés szakemberrel nagy nehezen lassú mozgásba hozták a gyárat. Cseheknek el kellett menni haza, és Magyarországon nem lehetett találni a munkához szakembereket. A cégnek minden igyekezete arra irányul, hogy minél több magyar munkásnak biztosítsa a szebb jövőt. Hogy a gyár minél jobb és modernebb eszközökkel legyen vezetve, ki lett küldve néhány ember, különféle szakmát betanulni Zlinbe. Ezen emberek között voltam én is” – emlékezett vissza Klukon Tibor, a cipőgyár egykori alkalmazottja erre az időszakra 1939-es zsebnóteszébe írt feljegyzéseiben. <http://jnsz.archivportal.hu/id-122-november.html> (2016. március 13.) A gyár alapításáról és célközönségéről: Jemelka 2014.
- 89 MÁV Irattár. 7352/1942. Áll. főn. Miskolc. Gy. ksz. órabér-átalányos lopása. Csontos István főraktárnok jelentése. Miskolc, 1942. március 2.
- 90 Uo. és MÁV Irattár. 14989/1942. Tárgy: Bukovszky József Perecseny, alkalmazást kér.
- 91 MÁV Irattár. 7930/1945. Hivatalból Csontos István főraktárnok szolgálatfelmondása.
- 92 Az egyik díszcsomagolás leírása: Szürke, hasáb alakú vaslemez doboz csapos fedéllel. Tetején piros „DAMES” felirat, alatta „Egyiptomi szivarka” „Magyar Királyi Dohány Jövedék” és egy egyiptomi szivarozó nő, pálmafák és egy épület mellett. <http://www.e-skanzen.hu/web/skanzendata.01.01.php?bm=1&as=47074&mt=1> (2014. március 13.) A Dames bevezetéséről: *Országos Hírlap* 1898. június 24. 6.; Áráról: <http://www.dohanymuzeum.hu/dames-10-1> (2016. március 13.)
- 93 MÁV Irattár 7352/1942. 1942. március 28.
- 94 MÁV Irattár 14989/1942. Bukovszky József Perecseny, alkalmazást kér.
- 95 MÁV Irattár 24903/1942. Áll. Miskolc Gy. büntetőügye.
- 96 Szomszéd 2002: 136.

- 97 Uo. 140–141. Kisterenyén a Magyar Kommunista Párt 46,5%-ot kapott, a Független Kisgazda Párt 28,46%-ot, a Szociáldemokrata Párt 21,22%-ot, a Nemzeti Paraszti Párt 2,75%-ot, míg a Polgári Demokrata Párt 1,07%-ot.
- 98 NML Kisterenye Házassági anyakönyvek. 1947. november 8. Gy. házassága, foglalkozás: bányaírnok.
- 99 Szomszéd 2002: 150.
- 100 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25.
- 101 NML Kisterenye Halotti anyakönyvek. 1946. február 23.
- 102 NML Kisterenye házassági anyakönyvek. 1946. augusztus 10.
- 103 Interjú Gy.-né G. Veronikával.
- 104 1946/47. év Nemzeti Bajnokság II, Keleti csoport tabellája: <http://www.magyarfutball.hu/en/bajnoki-vegeredmeny/526> (2016. március 17.)
- 105 *Népsport* 1946. szeptember 26. 2.
- 106 *Népsport* 1946. november 5. 2.
- 107 *Népsport* 1946. december 3. 2.
- 108 Az ellene indított perekről részletesen a 8. fejezetben.
- 109 NML Kisterenye Házassági anyakönyvek. 1946. október 26.
- 110 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.
- 111 NML Kisterenye házassági anyakönyvek. 1947. november 8.; Kisterenye Születési anyakönyvek 1948. december 24.
- 112 Interjú M.-né G. Ilonkával. 2011. október 24–25.
- 113 Szomszéd 2002: 149–150.
- 114 BFL Gy.-per 1. Értesítés a budapesti népbíróságtól letartóztatás elrendeléséről. 1948. július 10.; valamint az előzetes letartóztatás foganatosításáról. 1948. július 26. Gy.-per 2. 95. Sürgönylevél előzetes letartóztatás elrendeléséről. 1948. július 9.

7. Gyűjtőfogház

A Budapesti Fegyház és Börtön, közismert nevén Kozma utcai Gyűjtőfogház Irattárába nem lehet a szokványos úton bejutni. Amikor a Magyarországon legszigorúbb börtön kapuján beléptem a tükrös ablakokkal körülvett fogadótérbe, hangszórón keresztül egy határozott női hang arra kért, a bejáratnál egy szekrénybe rakjam le a telefonomat, táskámat, laptopomat. Toll és papír lehetett nálam. A hang tulajdonosát sosem láttam. Miután a repülőtéri biztonsági kapukhoz hasonló átvilágításon áthaladtam, egy várószobában vártam, hogy értem jöjjenek. A váróban a következő feliratot láttam: „Tévé csak szerdai napon hozható be.” Rövidesen megjelent az egyenruhás, határozott büntetés-végrehajtási hadnagy, a börtön kapcsolattartója, aki először a fegyencnaplót őrző szobába kísért. A fogvatartottak tisztelettel lesütötték a szemüket, és a folyosó szélére húzódtak, amint elhaladtunk mellettük. Ezután a hadnagy kíséretében átmehettem az irattárba, bár – mint mondták – ott csak nagyon régi iratokat őriznek. Mivel kutatók nem járnak oda, az irattárral szomszédos ügyiratkezelőben ültettek le egy éppen üres asztalhoz. Időnként megjelentek a börtön alkalmazottjai, akik általában tegeződtek egymással, máskor rabokat hoztak, akiket szigorúan magáztak.

Ezt követően néhányszor még jártam ott, mindannyiszor a börtön parancsnokának különengedélyével. Megszoktam a közeget. Ők is megszokták, hogy a régi, nagyon poros iratokat nézegetem. Az eleinte furcsa szabályok természetessé váltak, a bejutás izgalma megkopott, ám egyre jobb érzés volt kijutni a friss levegőre az iratok átnézése után. Érdeklődésemre kiderült, hogy a korai nyugdíjazás miatt – ami a munkahely legfőbb vonzereje

– a munkatársak senkit sem ismertek az 1980-as évek előtt ott dolgozók közül. A börtönőrök gyorsan cserélődnek. Aki kérdezte, mit csinállok ott, nem értette, miért érdekel ennek a régi börtönnek a története.

Amikor Gy.-t 1948. október 19-én átszállították a törvényszéki fogházból a Gyűjtőbe, megmérték, és pontos személyleírást készítettek róla: 182 cm magas, erős testalkatú, kerek arcú, egészséges arcszínű, barna hajú, szemű, középmagas homlokú férfi. Nyírott, rövid bajuszt viselt, a fegyencnaplóba jegyzetelő hivatalnok az orrát és száját rendesnek, állát kereknek, ám fogait hiányosnak írta le. Felesége emlékei szerint fogai egy részét a rendőrök verték ki 1945-ben, a vallatáskor. Végzettségként elég volt a 4 polgári, a szakiskolák nem sokat számítottak. Az akkor havi 400 forintot kereső férfi (ez 1948 nyarán körülbelül az átlagfizetés fele volt) egészségi állapotát beszállításakor jónak ítélték.¹

Gy. azért került börtönbe, mert a Népbíróságok Országos Tanácsa – amely a népbíróságok fellebbviteli szerveként működött² – 1948. július 9-én

Kádár Pál, a Budapesti Népjúgyészség népjúgyésze betérjesztésére semmissé nyilvánította az 1945. novemberi székesfehérvári népbírósági döntést. A régi felmentő ítélet ellen 1945-ben még az akkori úgyész élt fellebbezéssel.³ Ugyanezen a tárgyaláson rendelték el Gy. előzetes letartóztatását is, azzal az indoklással, hogy „a kiszabható büntetés előre látható nagyságánál fogva szökéstől tartani alaposan lehet”.⁴ A Budapesti Népjúgyészségen azonban a meglévő iratok alapján csak Gy. székesfehérvári, Horthy Miklós téri címe volt meg, ezért hiába sürgönyöztek Székesfehérvárra, a vádlottat előállítani nem tudták.⁵ Ezután jutott csak tudomásukra Gy. kisterenyei lakcíme, és küldték el oda a fegyőrt, aki Gy.-t beszállította.⁶ Terhes felesége később Budapesten, a Markóban találkozott azzal az őrrrel, aki vonattal vitte Gy.-t, ezúttal már a Markó utcai fogházba. A feleség emlékei szerint meg sem kötözte, „szégyellte megkötözni”.⁷

Gy. nem véletlenül került a Budapesti Népjúgyészség látókörébe, amely akár irattárba is helyezhette volna a közel hároméves úgy aktáját. A Népbíróságok Országos Tanácsa előtt 1948-ban számos, politikai propagandában felhasználható per zajlott, de Gy. úgyét valószínűleg nem csak azért vették elő ismét, mert szigorúbb ítéleteket vártak el a gyakori felmentéseket hozó népbíróságoktól.⁸ 1948-ban Székely György, aki egykor Gy. úgyében is nyomozott Székesfehérváron a járási rendőrség politikai osztályának vezetőjeként, már a Budapesti Népjúgyészségen dolgozott előadóként. Ő volt az, akire az első tárgyalásán Gy. úgy emlékezett vissza, mint aki a legjobban verte a kihallgatások alatt. Székely emlékeztetett az úgyre, hiszen éppen akkor történt, amikor székesfehérvári rendőri karrierje kerékbe tört – persze nem emiatt. A felmentő ítélet azonban bizonyára nem tetszett neki. Bár erről nem maradt fenn semmiféle irat, könnyen elképzelhető, hogy ő is szerepet játszott a Fejér megyéből felterjesztett úgyek felülvizsgálatában. A járási politikai osztályok megszűnése után Székelyre nem várható nagy karrier Székesfehérváron, ahol 1947 elejéig az államvédelmi osztályon előadóként és csoportvezetőként dolgozott, mielőtt Budapestre került a népjúgyészségre előadóként.⁹ Kádár Pál népjúgyész aláírásával már 1948. február 7-én kikérték Gy. úgyének teljes iratanyagát, melyet a Budapesti Népbíróság csak némi késéssel küldött meg a népjúgyészségnek.

Tárgyalása előtt Gy. 1948-ban három hónapot töltött előzetes letartóztatásban a Markóban, amely 1945 után a háborús bűntettek népbírósági tárgyalásainak egyik központja lett. 1948 őszén a hat-hét főre méretezett cellákban akár harminc-negyven embert is fogva tarthattak, sem feküdni, sem leülni nem lehetett.¹⁰ Ekkor Gy.-hez fiatal felesége is felutazott, terhesen – neki nem sok információja volt arról, hol találhatja férjét, ezért mindenfelé, az Andrássy út 60.-ba is elment. „Hát ott olyan helyiség volt csak, mint ez e [a konyha], ott álltak csomagokkal, minden. [...] a lópokrócon ott ült egy szovjet egyenruhába öltözött katona, aztán úgy szólítottak [...] Én meg lementem, bementem, azt ott ülték egyenruhába, mindjárt leültem, ott volt egy szék. »Hál’ istennek – mondom –, hogy végre leülhetek«, mondom, így e, ilyen jó nagy szájjal. Rám néz az az izé ember, azt mondja, »honnan jött maga, aranyos?« Mondom: »Nógrádból.« Merthogy mivel, mert annyit kellett állni, meg tolakodni. Azt mondja: »Hát a maga ura miért van itt?« Mondom: »Ha tudnám...« [...] Mindenről beszélgettünk, mondtam neki, hogy mennyi idős terhes vagyok. »De hogy találom meg?« Azt mondja: tudja mit, adott nekem számot, rajta is van a lányom fényképén, csak el nem küldtem [a börtönbe a fényképet]. Mikor kicsi volt, 9 hónapos, küldtem az apjának fényképet, az ott rajta van, a száma.” Találkozni nem tudott a férjével, de az iratok egy részébe belenézhetett. Akkor tudta meg, mivel vádolják Gy.-t.

A tárgyalásra az eljárási rend miatt Székesfehérváron került sor 1948. október 15-én. A Népbíróságok Országos Tanácsának bírósága kiszállt a helyszínre, és Gy.-t is oda szállították. Ezen a napon a székesfehérvári *Kis Újság* a propaganda szempontjából egy jóval jelentősebb úgyról számolt be, miszerint a Székesfehérvárra kihelyezett Budapesti Népbíróság 11 halálos ítéletet hozott a Városmajor utcai nyilas pártház tömeggyilkossággal vádolt tagjainak úgyében.¹¹ A Székesfehérvárról származó másik, propagandacélokra felhasznált úgy a fehérvári „Korbácsos Ilona” pere volt, amelyről a Fehérvári Napló is beszámolt címlapján Gy. tárgyalása előtt két héttel. Weisz Györgyné („Korbácsos Ilona” – később „Dorongos Violára” helyesbítették) úgyét azért adták át a Budapesti Népjúgyészségnek, mert az 1944-ben zsidóként depor-

tált asszonynak a katzauai lágerban kápoként elkövetett kegyetlenkedéseiről többen is beszámoltak.¹²

A nyilvános tárgyalást vezető Tutsek Gusztáv tanácselnök akkoriban még nem volt olyan hírhedt, mint az 1956-os megtorlási pereket követően. Dr. Tutsek Gusztáv Vazul az 1956–1960 közötti megtorlási perekben a legtöbb halálos ítéletet kimondó bírák közé tartozott (több tucattól 144-ig terjed az általa hozott halálos ítéletek becsült száma). Ám – mint Zinner Tibortól megtudtam – a legismertebb vérbíróról azért nem írt és ír senki érdemleget, mert „a vele összefüggő személyzeti iratok szórén-szálán eltűntek a Fővárosi Törvényszék, valamint az Országos Bírósági Hivatal jogelődeinek irattáraiból”.¹³

A tárgyalásra ugyanazokat a tanúkat hívták be, mint 1945-ben, ám az állomásfőnököt a tárgyalásig nem érték utol, mert akkor már Tárnokon lakott. Tutsek Gusztáv a jegyzőkönyvben is érzékelhető módon minél előbb szeretett volna túlesni az ügyészi indítvány alapján egyszerűnek látszó ügyön. Bár a vádlottat megkérdezték, hogy a súlyosabb büntetés lehetősége miatt nem kéri-e a tárgyalás elnapolását, Gy. ezt nem tette meg – vagy bízott ismételt sikerében, hiszen a tanúk és az ügy nem sokat változott, vagy egyszerűen nem is volt rá lehetősége, hogy a Székesfehérváron megismételt tárgyalásra leutazó Tutsek Gusztáv tanácselnököt ezzel terhelje.¹⁴ A tárgyalás a jegyzőkönyv szerint előre lefutott ügy volt. Gy.-nek alig-alig volt esélye, a védő kérelmeit a népbíróság rendre elutasította. A bíróságban Tutsek mellett – akinek szavazati joga nem volt, csak a tárgyalást vezette, igen határozottan – két delegált ült a Magyar Dolgozók Pártja, egy a Független Kisgazdapárt, és egy a Nemzeti Parasztpárt képviselőjében, így az 1945-ös pártbeli kiegyensúlyozottság már nem érvényesült. Az MDP két delegáltja a Nemzeti Parasztpárt jelöltjével együtt könnyedén leszavazhatta a velük esetleg szemben álló kisgazda véleményét. Az MDP-hez közel álló Nemzeti Parasztpárt delegáltjának szavazatára nem is feltétlenül volt szükség, mivel szavazategyenlőség esetén a tanácsvezető bíró, Tutsek szavazata dönthetett.

A tárgyaláson Gy. próbálta megosztani a felelősséget, és úgy állítani be tettét, mint aki főnöke, az állomásfőnök iránti szeretetből és tisztetlenségből

cselekedett. Fehér Sándor tanúnak – akivel Gy. együtt kísérté be a ruszin vasutast Székesfehérvárra – rossz előérzete lehetett, teljes joggal. A megváltozott környezetben ezért ismét terhelő vallomást tett Gy.-re. Ezúttal azt állította, hogy a ruszin vasutas „nem önként jött Székesfehérvárra, hanem mint letartóztatott és vádlott, mint [a vasutas] felettese kísérté. Vádlott Seregélyesen azzal ment [a ruszin vasutashoz], hogy ő már nem vasutas, hanem detektív és így tartóztatta őt le. Saját magam hallottam, mikor mondta neki, hogy detektív vagyok, letartóztatom magát. [A ruszin vasutas] az úton nem beszélt semmit, de magyarul különben is csak törve beszélt.”¹⁵ Ám Fehér ezzel a vallomással sem tudta magáról elterelni a gyanút, a tárgyalás végén a tanácselnök ügyészégi eljárást indított ellene és az állomásfőnök szerepének kivizsgálására.¹⁶ Erről az eljárásról az állomásfőnök fia nem tud, és egyik eljárásról sem maradt fenn irat.

Kádár Ilona és édesanyja hiába tett ismét kedvező vallomást Gy.-re nézve, a bíróságot ez nem befolyásolta. Váradi János – akit annak idején végül az állomásfőnök javaslatára nyugdíjaztak és költöztettek ki a vasúti melléképületből – viszont épp az állomásfőnökre tett terhelő vallomást: szerinte a ruszin vasutasnak az állomásfőnöktől „kb. 1000 pengő követelése volt, amely összeget [az állomásfőnök] mint [a ruszin vasutas] háromhavi fizetését, mint menekülési segélyét vette fel korábbi szolgálati helyén”.¹⁷ Váradi valószínűleg a december elején a közalkalmazottak mellett a vasutasoknak is kifizetett háromhavi fizetésre céloz, amelyet ezek szerint Vaszil nem kapott meg. Ezért maradt Seregélyesen, és ezt a járandóságát követelte; ezért vihette el egyedüli értékűként a bútorokat az állomás épületéből – amelyeket Gy. az állomásépület felső szintjén lakó állomásfőnök tulajdonának gondolt.

Mindezek Gy. helyzetét csak tovább súlyosbították. A Tutsek Gusztáv vezette bíróság igen szigorú ítéletet hozott: Gy.-t az 1945. évi VII. törvénycikk 11. § 5. pontjába ütköző háborús bűntettben mondták ki bűnösnek, és 10 évi kényszerszolgálatra ítélték (a kényszerszolgálat-büntetés ekkor a Gyűjtőben is végrehajtható volt). A gyorsabb ítélethozatal egy formanyomtatvány kitöltése segítette elő: a bíró például a háborús és a népellenes bűntett közül választhatott, és ő vagy a jegyzője áthúzta az egyiket.¹⁸ A jogszabályból az

a rész vonatkozhatott Gy.-re, hogy „aki általában felbujtója, tette vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának”.¹⁹

Tutsek a tényállásban ezt emelte ki: „köztudomású volt abban az időben Seregélyesen, hogy az oroszok megszállása alatt hasonló cselekményeket elkövetők ellen azonnali felkoncolás volt hirdetve, s így vádlott tudott arról, hogy az általa tett feljelentésnek mi lesz az eredménye. [...] részese lett ezzel egy ember törvénytelen kivégzésének.”²⁰

Gy. és védője azon nyomban fellebbezett, akárcsak az ügyész súlyosbításért, de az új tárgyalásra a bíróságok túlterheltsége miatt több mint egy évet kellett várni. Ezt az időt Gy. már a Gyűjtőfogházban töltötte. Megérte fellebbezni: a fellebbviteli nyilvános tárgyalásnak már nem volt propagandacélja. A fellebbviteli bíróság 1949. december 8-án úgy találta, hogy a kivégzés „a vádlott cselekményével közvetlen okozati összefüggésbe nem hozható, csupán a következménye volt”, ráadásul „a vádlott feljelentése főleg a bútorok jogtalan eltulajdonítása miatt történt”. Emiatt úgy vélték, hogy „az elsőbíróság a vádlott büntetését aránytalanul súlyos mértékben szabta ki”, ezért azt kétéves fegyházbüntetésre mérsékeltek. A büntetés idejébe beszámították az 1 év 5 hónapot és 20 napot, amelyet Gy. előzetesben töltött el (ebből több mint egy évet a Gyűjtőben). A vádlott anyagi kártérítését – a súlyos büntetés miatt – azonban elutasították, azzal az indoklással, hogy „az elsőbíróság ítélete nem volt törvénytörő”. Az ítéletből kiderül, hogy az állomásfőnök és Fehér Sándor ellen azóta sem indult eljárás, mivel felhívták az elsőbíróságot annak lefolytatására (ez az eljárás nem maradt fenn, ezért elképzelhető, hogy végül sosem indították meg).²¹

Ezek alapján még több mint fél évet kellett volna Gy.-nek fogházban maradnia, ám alig több mint egy hónap múlva – feltételezhetően ekkor vizsgálták meg, hogy szabadlábra helyezhető-e, és mivel nem volt bejegyzése (vagyis hivatalosan nem büntették rossz magaviseletért) –, 1950. január 24-én feltételesen szabadon engedték.²² A néhány hónappal később – a „felszabadulás” ötödik évfordulójára – adott közkegyelem rá amúgy sem vonatkozott volna, mivel egyévesnél hosszabb büntetése volt.²³

Gy. öt évvel a Seregélyesen történtek után szabadult. A fegyenclapló szerint 461 napot töltött börtönben, ahol sok társához hasonlóan a bútorüzem-

ben dolgozott. Többnyire székeket gyártottak. Ezért hivatásaként a „bányász” szó mellé (annak ellenére ezt írták vagy íratta magáról, hogy bányáírnok volt) 1949. október 17-én odaírták ceruzával: „bútor”.²⁴ Külön fegyelmezésre Gy. esetén a fegyenclapló szerint nem került sor. A vele egy időben beszállítottak és fogva tartottak nem voltak mind ilyen szerencsések. Egyikük például „a séta alatt fegyelmezetlen magatartást tanúsított, az őt utasítását nem teljesítette”, ezért „három nap sötét[zárkát]” és két beszélőmegvonást kapott. Ugyanez a fegyenc néhány hónap múlva „megjegyzést tett a felügyelőnőre”, amiért már négy nap sötétzárkára ítélték, egy beszélő és egy levélírás megvonásával.²⁵ Azt, aki „zárkájában zajosan viselkedett”, egyhavi kedvezmény (levélírás, csomag, beszélő) elvonására ítélték.²⁶ Súlyos fegyelmezetlenség miatt 1949-ben hat hét szigorított büntetés járt: ez hetente három nap sötétzárkát jelentett.²⁷ A legsúlyosabb bűnnek a szökési kísérlet számított: egy fegyenc zárkájában kisebb fűrészt találtak, amiért kétheti szigorított magánzárkát kapott, reggel héttől este hatig tartó leláncolással.²⁸ Sötétzárka, öt nap kemény fekhely (szalmazsák elvétele), zárkaelsötétítéssel súlyosbított magánzárka, lázító kijelentésekért hat nap sötétzárka – ezek voltak a leggyakoribb büntetések.²⁹

A fegyencek egymás elleni erőszakos cselekményeit jóval kevésbé büntették, mint egy-egy lázító szót. Egy fiatal nőfegyenc „rabtársaival fajtalanzkodott és trágár szavakat használt”, amiért csak négy nap szigorítottat és egy nap beszélőelvonást kapott.³⁰ Egy fegyenc mindössze hat nap szigorítottat kapott azért, mert egyik „rabtársát a munkateremben fejbeverte”.³¹ Ezzel szemben egy fegyenc azért kapott nyolc nap szigorítottat, másodnapenkénti böjtöt, magánzárkát és kedvezményelvonást, mert „az őt kihallgató népügyésznek azt mondta, hogy kikérem magamnak és mert azt mondta, hogy jelentést teszek erről az Igazságügy miniszternek és ezen szavakat szemtelenül kiabálta”.³² Ezzel szemben az egyik rab pusztán füttyült zárás után, majd feleselt emiatt az örrel, ezért négy nap szigorítottat ítélték.³³

A nem engedélyezett kommunikáció szankcionálása szintén mindennaposnak számított. Egy kalap belsejében rejtegetett levél három nap sötétzárkát,³⁴ a zárka fűtőcsövein morzézás hat nap sötétzárkát ért.³⁵ Aki hozzátartozónak az ablakból integetett, tíz nap szigorított büntetést kapott.³⁶ A hangos

beszéd, beszéd a halálraítélthez egyformán szigorú büntetést vonhatott maga után.³⁷ A kártyázást a rabok között kevésbé büntették.³⁸ Az örökkel szembeni legkisebb szemtelenség mindezeknél szigorúbb büntetést vont maga után.³⁹

A büntetések egy részén látszik, hogy pusztá ürügyül szolgáltak: egy rabnak a „zárkájában kenyérből készült sakkot találtak” – levélírás-elvonást kapott;⁴⁰ másnál ceruzával, kézzel írt verseket találtak – két nap sötétzárkára ítélték;⁴¹ volt, aki egy rabtársának zakót akart átalakítani – hat hét szigorított és heti három nap sötétzárka járt érte.⁴² Egy fogait ápolni szándékozó rabnál fogkefedarabokat találtak – két napot sötétzárkában töltött.⁴³ A személyes tárgyak rejtegetése („szalmazsákjában elrejtve megírt levelet, fényképet és gyűrűt találtak”) két nap sötétzárkát jelentett.⁴⁴

A Gyűjtő 1950 előtti mindennapjairól igen korlátozott tudással rendelkezünk, holott az 1956-os megtorlásban a Kisfogháznak – ahol a politikai elítélteket és kivégzéseket tartották, ezért 2001 óta emlékhely – kiemelten fontos szerep jutott. Itt végezték ki 1956 után többek között Nagy Imrét, Maléter Pált, Szabó Jánost és Angyal Istvánt.⁴⁵ A Gyűjtőben őrzött napiparancsokból és a visszaemlékezésekből⁴⁶ is csak hézagos kép tárul elénk.

Az 1894-ben Wagner Gyula tervei alapján építeni kezdett, 1896-ban átadott Gyűjtőfogház sokáig Európa egyik legkorszerűbb börtönének számított, egyúttal a magas falak és a háromágú csillagot formázó alaprajz nagyon megnehezítették a szökést. Wagner nem véletlenül tervezett több másik börtönépületet is, köztük a szegedi Csillagbörtönt. Az eredetileg 800 főre és javító-nevelésre szánt intézmény magánzárkáknak tervezett celláiban azonban mindig többen laktak, mint az eredeti elképzelések szerint: 1945 után már 2-3 ezer főt tartottak fogva. A háború előtt itt működött az első börtönmúzeum, de az 1913-ban létesült Bűnügyi Embertani Laboratórium is, ahol a kivégzettek koponyáit vizsgálták. A politikai elítéltek száma a két világháború között egyre nőtt, és amikor Gy. bekerült, a háborús bűnösök mellett már az új népbíróági elítéltek, a „népi demokrácia ellenségei” is itt töltötték büntetésüket, vagy itt végezték ki őket.⁴⁷

A Gyűjtőfogház történetében a legnagyobb változások éppen abban az időszakban történtek, amikor Gy.-t fogva tartották. Az előbb háborús

bűnösöket, később a népi demokrácia ellenségeit elítélő népbíróági gyakorlatból kialakuló szocialista igazságszolgáltatás a börtön belső szabályaiban is változást hozott. A belső terek, egyenruhák és büntetések rendszere éppúgy átformálódott, mint a külvilág, amelynek a Gyűjtő csak sajátos, kevesebb hazugságot tartalmazó lenyomata volt. 1949-ig a Gyűjtőben még adtak azokra az öröklött formákra és szabályokra, amelyek a fogvatartottak emberi méltóságát és megváltoztathatóságát a felvilágosodás emberbe vetett hite alapján fontosnak tartották. Gy. idején az erőszak magától értetődő ideológiai eszközzé vált, ami a börtönben kiadott napiparancsok átalakulásában is tetten érhető. Ahogy az is természetessé vált, hogy ide számúzzék a másként gondolkodókat, így a büntetések „funkciója” is átalakulóban volt. Ahogy a társadalom többi intézménye, a börtön is „bezár, átnevel, engedelmessé tesz, csupán azokat a mechanizmusokat ismétli, ha némileg hangsúlyozottabban is, amelyeket a társadalomban is fellelünk” – írja Foucault más korok és helyek kapcsán.⁴⁸ Ez a megfigyelés mégis adaptálható a Gyűjtőfogház és a szocialista állam párhuzamos történeteinek megértéséhez is.

Gy. még az 1950-es évekbeli zsúfoltság előtt került a Gyűjtőbe, mielőtt az Államvédelmi Hatóság átvette a börtön felügyeletét, mely sokkal borzalmasabb helyé vált az ott végrehajtott kivégzések és embertelen testi fenyegetések, kínzások miatt.⁴⁹ Addig lehetséges volt a rabok önélelmezése; az elítéltek büntetéseiből is kiderül, hogy akkoriban rendszeresen kaphattak élelmiszer-csomagot. Bár a foglyok verése a visszaemlékezések szerint sokkal gyakoribb lett,⁵⁰ az 1945 és 1950 közötti évek büntetéseiből is látszik, hogy a testi sanyargatáson kívül az örök már alig tudtak valamit bevetni a foglyok büntetésére az akkor még létező kedvezmények elvonásától eltekintve. A szigorítások ellenére 1947-ben az önélelmezés elvonására csak parancsnoki hozzájárulással kerülhetett sor.⁵¹ A Kisfogház cellái eredetileg magánzárkáknak épültek, ám már a 1948–1950 közötti fenyegetésekből is látszik, hogy egyedül magánzárkában igen kevés fegyenc élhetett. A legnagyobb cella 5 × 6 méteres volt, ahová zsúfoltság esetén több mint tíz foglyot is bezárhattak, de egy két főre tervezett zárkában gyakran négy-hat rab is szorongott.⁵² Nem rendelkezünk

korabeli fogvatartási statisztikával, de ez alapján két-három négyzetméternél több hely nemigen juthatott egyetlen fogvatartottra úgy, hogy éjjel a földön, szalmazsákokon aludtak, és a komfortot egy vödör („kibli”) jelentette, amelybe a szükségüket végezték. Az egyik leghétköznapibb büntetésnek a „kemény fekhely” számított, amikor valakitől megvonták a szalmazsákot.

Mindenesetre a különleges bánásmód a politikai foglyokkal – akik közé ekkor a népbíróóság által elítélt háborús bűnösök, mint Gy. is tartoztak – az irattárban fennmaradt napiparancsokból is látszik, melyekben az örök megengedőbb magatartását feletteseik folyamatosan kritizálták, és büntetésükkel a szigorúbb fellépést ösztönözték a politikaiakkal szemben. A rabok már ekkor is végeztek külső munkát, a legtöbb szökési kísérlet ilyenkor történt. Ezért egy 1947 végi parancs szerint útban munkahelyükre meg kellett bilincselni őket.⁵³

Amikor Gy. bekerült a Gyűjtőbe, számos felekezet számára engedélyezték a lelki gondozást és a missziós tevékenységet a fogházban.⁵⁴ A politikai foglyokat szigorúan a köztörvényesektől külön cellában helyezték el, és lehetőség szerint külön is dolgoztatták őket.⁵⁵ A népbíróósági halálos ítéleteket viszont éppen 1947 őszétől kizárólag a Gyűjtőben hajtották végre, és 1948–49-ben, Gy. büntetése idején, folyamatosan zajlottak a kivégzések.⁵⁶ 1945 után ebben a börtönben végezték ki a legtöbb embert.⁵⁷

Az egyik legfontosabb kedvezménynek a levelezés számított, melynek megvonásával gyakran büntették a fegyenceket. Ám 1947 nyarán ennek rendszere is szigorodott: a túlzásfoltosság és a leveleket ellenőrző személyzet csekély létszáma miatt a postai levelezőlapnak, illetve az egyíves levélpapírnak csak az egyik oldalára írhattak a rabok.⁵⁸

Egy kritikus hangú, 1947. végi parancsnoki helyszíni szemléből kiderült, hogy a „belső őrszemek sokszor a fogház (csillag) közepén tartózkodnak és a köteles zárkaellenőrzést nem teljesítik”. A parancs éppen erre buzdította az öröket, mert „az ellenőrzésnek nem nagy zajjal szabad történnie, hanem úgy, hogy a zárkában letartóztatottak előre ne tudják”. A foglyok pedig nem ácsoroghattak séta közben: „Azt is észleltem, hogy a séta alkalmával egyes foglyok nem sétálnak, hanem odaállnak a fogházörhöz beszélgetni.”⁵⁹

Az örök előjáróikat 1947-től rendfokozatukkal és a „bajtárs” szóval tartoztak megszólítani, beszélgetés során az „Ön” megszólítás is megengedett volt. Ugyanez a parancs szolgálati érintkezésben a tegezést megtiltotta.⁶⁰

A rabok 1947 végén kísérletképpen még napilapokat, néhány hetilapot és szinte korlátozás nélkül bármilyen folyóiratot olvashattak, saját költségükön előfizethettek rájuk (napilaphoz csak előfizetéssel juthattak, a többi beadhatták nekik). Persze a beadott folyóiratokat átvizsgálták, nehogy egyes szavak aláhúzásával a hozzátartozók titokban üzenhessenek bennük.⁶¹

Az új házszabályokat – melyek 1948-tól 1950-ig Gy.-re is vonatkoztak – 1947 októberében vezették be. A teljes felügyeletet megvalósító intézmények egyik elsődleges célja a szabad kommunikáció korlátozása és kézbentartása volt. Ezért a foglyok közötti kommunikációt a házszabály is a legrészletesebben szabályozta: „a beszélgetés az istentisztelet, az oktatás, séta és az éji nyugalom ideje alatt tilos”; munka közben is csak a munkavégzéshez szükséges beszéd engedélyezett, és „szigorúan tilos az elkövetett bűntettek elbeszélése, jelek útján titkos érintkezés”. Ugyanígy a kommunikációt igyekeztek szabályozni azzal, hogy tiltották a zajos beszédet, fütyülést, káromkodást, engedély nélküli levelezést, letartóztatott társ megajándékozását, kölcsönzést. Az örök szökés közben a „Megállj!” kiáltás után egyből fegyvert használhattak. „A szeszesital élvezete, a szerencsejáték jellegű társaságjáték, önfertőzés, bárminő fajtalanság, öncsonkítás és öngyilkosság kísérlete tilos.”⁶²

A házszabályok a betegségek elkerülése érdekében szigorúan szabályozták a zárkarendet és a higiéniaira vonatkozó szabályokat: „Az adott jelre mindenki köteles reggel azonnal felkelni, este pedig lefeküdni. Felkelés után a letartóztatottak kötelesek arcukat, nyakukat, kezüket megmosni, szájukat kiöblíteni, megfésülködni, rendesen felöltözni és ágyukat megvetni. A szennyes munkával foglalkozó letartóztatottak étkezés és lefekvés előtt is tartoznak kezüket megmosni. Az illemhelyet egyidejűleg csak egy letartóztatott használhatja.” A motozást bármikor el kellett tűrni.⁶³

Gy. fogsága idején cserélték le fokozatosan az örök egyenruháit. Első lépésben „felújították” a régi egyenruhákat, 1947 végéig kicserélték a gombokat, a rangjelzéseket pedig ibolyaszín vallszalagra kellett helyezni. A régi,

kék egyenruhákat csak 1947. december 31-ig lehetett viselni, a raktáron lévő sötét galambszürke ruházati cikket pedig 1949. december 31-ig. Az új, csokoládébarna egyenruhákat 1948-tól 1949 végéig kellett bevezetni – Gy. fogva tartása idején, még mielőtt a fogház átkerült az ÁVH-hoz.⁶⁴

Gy.-t a beszállításkor megbilincseltek, mert a szökések miatt 1947-ben a foglyok szállítására szigorításokat léptettek életbe.⁶⁵ Mivel először kényszer-munkára ítélték, az 1947 végén bevezetett rendszer szerint önélelmezésben nem, csak a megszabott állami élelmezésben részesülhetett. Amikor végül enyhítették a büntetését, és fogollyá vált, különengedéllyel megengedhették neki az önélelmezést, de erről nem maradt fenn dokumentáció. Az önélelmezés elsősorban azokon segíthetett, akiknek a hozzátartozói a közelben laktak, nekik naponta beadhattak pontosan szabályozott élelemcsomagot. Akinek nem adtak be csomagot, de engedélyezték számára az önélelmezést, havonta 36 – napi alig több mint egy – forintot fordíthatott élelmiszer-beszerezésre – ennyiért gyakorlatilag csak néhány alapélelmiszert lehetett beszerezni (ekkoriban a budapesti átlagfizetés 800–1000 forint körül mozgott).⁶⁶ Háromhetente viszont az összes elítélt kaphatott egy 5 kilogrammos élelmiszercsomagot.⁶⁷ Gy. felesége nem beszélt a csomagokról, valószínűleg Nógrádból nehéz is lett volna megoldani a gyakori csomagküldést az amúgy sem bőségben élő családnak a kisgyerek mellől.

1948-ban a politikai elítélteknek még nem volt olyan rossz a helyzetük, mint az 1950-es években, ám ezen folyamatosan igyekeztek változtatni. A korábbi tiltások ellenére 1948-ban is rendre bírságolták az öröket azért, mert a népbíróági elítélteket kedvezőbb elbánásban részesítették: például ritkábban ellenőrizték a csomagjaikat, időnként elmaradt a zárkavizsgálat, kedvezőbb munkabeosztást kaphattak, élelmiszert vittek be nekik, szalmazsákjukat a köztörvényesekkel tömették meg. Két ór azért kapott 1948-ban 300 forintos rendbírságot, mert „barátkoztak” a népbíróági elítéltekkel.⁶⁸ Egy harmadikat pusztán azért bocsátottak el, mert többedszer is „politikai együttérzést” mutatott egy népbíróági elítélttel.⁶⁹ A Gyűjtő őrszemélyzetével más problémák is akadtak: 1948 májusában utasították az őrszemélyzetet, „hogy a szomszédos vendéglőket, illetve kocsmákat ne látogassa”.⁷⁰ A parancsnok

szerint az utóbbi időben ráadásul az örök hibájából több lett a vesztegetés, szökés, levélcsempészés, tiltott csomagbeadás és leittasodás a fogházban.⁷¹ A foglárók képzésére tett kísérletek – a folyamatos őrszemélyzethiány miatt – jószerevével a lögyakorlatok rendszeresítésében merültek ki.⁷² A lögyakorlatok rendszeresítése miatt azonban elharapódzott a fegyverek cserélgetése az őrszemélyzet körében, amit ezért korlátozni kellett.⁷³

A sajtó fogházra vonatkozó információszerzési lehetőségét azokban a napokban szigorították, amikor Gy. a Gyűjtőfogházba került. A sajtónak 1948. október 16-tól csak az ügyészség vezetőjének előzetes engedélyével volt szabad bármiről nyilatkozni.⁷⁴ A fogház megbízott parancsnoka ebben a hónapban kiadott parancsában érdemesnek tartotta az őrszemélyzet számára atyáskodva megjegyezni: „Amikor esetleges hibákra fogok rámutatni, ne vegyék azt ellenségeskedésnek, hanem támaszt lássanak benne, mert csak úgy fogjuk tudni kifogástalanul ellátni ránk bízott feladatunkat és a demokráciával szemben kötelességünket.”⁷⁵ A börtönöröknek személyi színvonaluk emelése érdekében őrmestertől fölfelé önéletrajzot kellett beadniuk, hogy növekedjék az ideológiai kontroll, viszont az önéletrajz megírása számos ór képességeit meghaladta.⁷⁶ Hogy érezzék az örök, mégis foglalkoznak velük, az újévben, 1949. január 4-től új borbélyműhelyt nyitottak a Gyűjtőben az alkalmazottak számára.⁷⁷

Az őrszemélyzet fegyelmezettsége az atyai jó tanácsok, a lögyakorlatok és az új borbélyműhely ellenére sem javult. A parancsnok így felháborodva írta Gy. fogva tartásának negyedik hónapjában: „Tudomásomra jutott, hogy a különmunkákra vezényelt letartóztatottak az utcai járókelőktől szabályszerű kéregetéssel szereznek maguknak cigarettát és egyéb holmit, ami a fogház tekintélyének csorbítására és lekicsinylésre ad alkalmat.”⁷⁸ A parancsnokot nagyon aggaszthatta a járókelők véleménye az intézményéről, így kiadta a parancsot, hogy vizsgálják felül a bilincs alkalmazását, mivel kérdéses, „nem vált-e ki a bilincs együttérzést?”⁷⁹ Az empatikus parancsnok 1948 karácsonya előtt engedélyezte, hogy egy rendőr vezérőrnagy „a letartóztatottakon esetenként legfeljebb három órán keresztül, őri felügyelet nélkül is pszichológiai tanulmányokat végezzen”. Ám a népbíróági elítéltekkel ő sem foglalkozhatott.⁸⁰

Hogy végleg elvegyék az örök kedvét az ivástól, két őrt 1949 májusában leittasodás miatt felfüggesztettek állásából.⁸¹ Ugyanez a vétség 1949 végén egy esetben már csak két hét szabadnapmegvonással járt.⁸² Az őrseget a parancsnok csapnivalónak ítélte: „Az őrség fegyelme laza, az alkalmazottak magatartása nem eléggé katonás, az intézetbe lépőket nem igazoltatják, előjáróik előtt szabályszerűen jelentkezni nem tudnak, őrszolgálat alatt dohányoznak, sőt, alusznak, a hivatali titoktartást nem veszik komolyan...”⁸³ A rendcsinálás jegyében a fogházban lakó örök számára kötelezővé tették a lakóhely szerinti bejelentkezést. Az örök csak előjáróik engedélyével köthettek házasságot, és hogy ne csak köztük, hanem a rabok körében is nagyobb rend legyen: a raboknak megtiltották, hogy a sétaudvaron ruháikat kitergezzék száradni.⁸⁴

A helyzet a parancsnok szerint nem javult, az örök pénzben kártyáztak, nagyobb összegekért.⁸⁵ Egyenruha helyett tömegesen furcsa ruhadarabokat kezdtek hordani: tarka nyakkendőt, bilgeri csizmát és katonanadrágot.⁸⁶ A fegyelem lazulása miatt 1949-ben számos szökési kísérlet fordult elő.⁸⁷ Minderre válaszul – és persze felsőbb elvárásra – 1949. november végétől a Gyűjtőben is bevezették a hétfő és kedd reggeli kötelező világnézeti előadásokat.⁸⁸ Előtte a parancsnok a délutáni órákkal próbálkozott, ám úgy tűnik, reggel jobban lehetett mobilizálni a bajtársakat (igaz, kézírással hozzátette: a szolgálatot teljesítőknél és szabadnaposoknak nem kötelező).⁸⁹

A világnézeti fejtágítók ellenére év végéig számos szabálytalanság történt: egyik őr egy „női letartóztatottal szórakozott, tehát szolgálatát kellően nem látta el”; több őr nem tartotta rendben a puskáját, és időnként még mindig az „úr” megszólítást használták az előjárókkal szemben a „bajtárs” megszólítás helyett.⁹⁰ Mielőtt Gy. szabadult, elszaporodtak a kisebb szabálytalanságok miatt kirótt büntetések, például az egyik őrt két hét laktanyafogságra ítélték, mert „ittas állapotban jött be szolgálatba”.⁹¹ A parancsnok épp az előtt igyekezett nagyobb rendet tenni, hogy az ÁVH átvette a Gyűjtőt. Ebben az időszakban került a Gyűjtőbe elítéltként Mindszenty József mellett egyre több katolikus pap, akiknek engedélyezték, hogy rózsafüzért és breviáriumot tarthassanak a zárkájukban.⁹² Gy. 1949-ben Mindszenty Józseffel egy

időben – talán éppen egymás szomszédságában – várta másodfokú ítéletét, amire a felesége is külön emlékezett.

Amikor Gy.-t 1948 őszén elítélték, felesége emlékei szerint Budapestről leutazott egy „ávós” a faluba, és elbeszélgetett vele: „Az uramat lecsukták. Akkor úgy született az öregebb lányom, hogy ő otthon se volt. Igen ám, de ott is olyan hülyék voltak a bíróságon, hogy elítélték őt húsz évre. Kijött az ávós, ide behívtak engemet a tanácsházára, hogy még fiatal vagyok, csak 18 éves, és váljak el az uramtól, mert mi lesz húsz év alatt. Én meg mondtam neki, hogy akkor se leszek még csak 38 éves, megvárom. Azt mondja, mivel gyűttem. Biciklivel jöttem. Még az kellett volna, hogy faluhelyen hazajöjjenek az izé, ávós dzsipjével, a tanácsháza- meg a községházáról.”

1949 őszén, amikor Klári már 9-10 hónapos volt, Veronika felvitte megmutatni a kisbabát a férjének (előtte küldött róla neki fényképet). Ekkor még nem tiltották meg, hogy csecsemőt vigyenek be beszélőre a Gyűjtőbe. „Klári napozóba, meg olyan kis gombos ruha, hogy lássa az apja, hogy megvan keze, lába, minden.” Veronika ekkor ismét találkozott ugyanazzal az „ávóssal”, aki Terenyén javasolta neki a válást. „Na, aztán hát csak ott jön velem szembe! Majd elájultam! Azt mondja, hogy jó napot, fiatalasszony! Mondom: Jó napot! Azt mondja: megismer? – Hajaj! – mondom, ilyen nincsen. – Hajaj! Hát, ha azt tudta volna! Jöttem ki, akkor is megvárt. Jancsi [a bátyja, aki elkísérte az útra] azt mondja: – Mit akar ez? Mondom: – Nem tudom. Azt mondja nekem, hogy nem gondolta meg? [...] Mondom én: mér', mit kéne még gondolnom? Azt mondja: hogy elváljak. Mondom: nem ért maga magyarul? Hát megmondtam, hogy nem válok! Hát azt tényleg akkor hazajött, azt...”⁹³

1949 végén, amikor Gy. büntetését enyhítették, az a rendőr, aki fogházba juttatta, már nem volt az országban. Székely György – aki egy belügyi jelentés szerint addigra elvesztette állását az ügyészségen – 1949 végén „nyugatra disszidált”.⁹⁴ Salzburgban ismerte fel egy székesfehérvári egykori nyilas, akinek ügyében közvetlenül a háború után szintén Székely nyomozott. Gy. számára is lehetőség lett volna, hogy a második tárgyalás elől Nyugatra szökjön, ha sejtette volna, hogy ennyire szigorú ítélet várja. Ám az első, 1945-ös tárgyalás sikere őt akár önbizalommal is eltölthette.

Nem úgy, mint Juhász Gyulát, aki a háború alatt a „nemzeti szocialista párt titkára lett Székesfehérváron. A Fejérmegyei Naplón keresztül [...] saját írásaival igyekezett a város közvéleményét a nemzeti szocialista irányzatnak megnyerni.” Juhász – sok akkori hivatalnokhoz hasonlóan – nyíltan kiállt a németek oldalán vívott végső harc mellett, majd 1944. december végén a szovjet hadsereg elől elmenekült Székesfehérvárról. 1945-ben tért csak vissza Székesfehérvárra, a városházára. Ám itt – hogy elterelje magáról a gyanút – az elsők között kezdte szervezni a városházán az MKP-t. „Múltbeli tevékenységére rövidesen rájöttek [ti. Székely, akinek egy helyi sajtóban cikkeket író szerző esetén nem volt nehéz dolga], eljárás indult ellene a politikai osztályon.”⁹⁵ Az eljárással párhuzamosan B-listázták, és kitették a városházáról. Kitanulta a címfestő szakmát, és talált is munkát címfestőként.

Juhász tárgyalását többször is elnapolták – miközben ő szabadlábon védekezett. Végül az 1948 decemberére kitűzött népbírói tárgyalásán nem jelent meg: Nyugatra menekült, Ausztriába, 1950-re azonban már igen megunt az emigráns lét sanyarúságait. A bécsi Magyar Nagykövetségnek írt levelében azért merete kérni, hogy engedjék haza, mert Salzburgban találkozott az állítása szerint nagyon jómódban élő Székellyel, aki szerinte Magyarországon az angolok (sic!) ügynökeként dolgozott, és Ausztriában is a támogatásukat élvezte.⁹⁶ Felesége – akivel a belügyesek is elbeszélgettek – addigra már nem nagyon várta haza, de négy lányuk időnként kapott tőle csomagot. A belügyi hálózatot csak azért érdekelte Juhász, hátha információszerzésre külföldön is felhasználhatják, éppen a Székelyhez hasonló ügyekben. Kérését ezért sem teljesítették – hiszen külföldön lett volna hasznos számukra –, viszont az egykori nyilas hivatalnok éppen emiatt vándorolt aztán tovább Ausztriából: előbb beállt a francia idegenlégióba, majd meg sem állt egészen Amerikáig, New Yorkig, ahol közben kitanult szakmájában, címfestőként dolgozott.⁹⁷ Székely külföldi emigrációjáról és annak hátteréről más állambiztonsági aktából egyelőre nem lehet tudni.

A szavahihetőség szempontjából nem túl hiteles Juhász szerint az, „Hogy a rendőri felügyelet [mármint ellene] mennyire alaptalan és igazságtalan volt, igazolja az a tény is, hogy az a politikai rendőrszázados, aki a rendőri

felügyeletemet a legjobban szorgalmazta és aki később a NOT mellé lett rendelve Budapesten a pol. rendőrség részéről, ez a Székely György ma már itt Salzburgban IRO-tag, amerikai védelem alatt (lakik Gross Gmainban Kata nevű feleségével és ugyanilyen nevű kislányával) és a legaljasabb rágalmozója a népi demokráciának és a saját bevallása szerint az utóbbi években otthon az amerikaiak⁹⁸ javára kémkedéssel foglalkozott (valóban szép pénzekkel jött ki).”⁹⁹ Juhász egy feleségének írt levelében pedig arról számolt be, hogy a székesfehérvári városnál dolgozó egyik tisztviselő kollégája feljelentette Székelyt az angoloknál „a felszabadulás után tanúsított baloldali magatartása miatt. Az angolok Székely György ügyében tárgyalást tűztek ki, amelyre tanúnak meghívták ifj. Juhász Gyulát is.” Ám Székely a tárgyaláson végig gúnyolódott, „miközben megjegyezték, hogy Székely az ő emberük volt”.¹⁰⁰

A Gyűjtő fegyőreinek sapkájára 1950 márciusától új címer került. A világoskék mezőben ötágú vörös csillag a fogházban élő foglyok számára is új időket jelzett.¹⁰¹ Addigra Gy.-t 461 nap után már kiengedték. Benti, közel másfél évnyi asztalosmunkájáért 2305 forintot kapott – ami kéthavi átlagfizetésnek felelt meg akkoriban. Elindult haza Kisterenyére, a kolóniára, miközben a rendőr, aki a fogházba juttatta, már Salzburgban élt.

Amikor Gy. télvíz idején, abban a nyári öltözetben, amelyben elvitték, váratlanul betoppant otthonába, apósa házába, kislánya már több mint egy-éves volt.

Jegyzetek

- 1 Budapesti Fegyház és Börtön Irattára. Fegyencnapló 3296–3599. Gy. 17/49. P 5989/48. törzskönyvi folyószám: 3585. bejegyzése szerint Gy.-t 1948. október 19-én vezették át (ismételt tárgyalása után) a törvényszéki fogházból.
- 2 Bővebben Papp 2011: 48–49.
- 3 A fellebbezés népbíróági rendjéről: Lukács 1979: 293–294.
- 4 Gy.-per 2. 57–58. Fellebbviteli tárgyalási jegyzőkönyv. 1948. július 8.
- 5 Gy.-per 1. 12. Értesítés a budapesti népbíróaságtól. 1948. július 10.
- 6 Uo. 17. Értesítés Gy. beszállításáról. 1948. július 26.
- 7 Interjú Gy.-né. G. Veronikával. 2011. október 24.
- 8 Major Ákos (Major Tamás színművész testvére) szerint 1948-ban, amikor ő már nem dolgozott népbíróként, „minden tárgyalást kellő időben, kellő politikai propaganda céljából tartottak”. A népbíróági perek elsődleges célja szerinte 1948-tól a propaganda volt. Major 1988: 371. Emellett már 1945-ben is igen gyakran használták politikai propaganda céljaira a népbíróági pereket, nemcsak Budapesten, a nagy tárgyalásokon, hanem helyi szinten is, például a székesfehérvári, kommunista befolyás alatt álló helyi lapban. Ráadásul Major Ákos a Bárdossy László elleni per bírói tanácsának elnöke volt, az egyik első peré, amely nagy nyilvánosságot kapott.
- 9 ÁBTL 3. 2. 5. „Colorado” O-8-018/1. 520. Jelentés Székely György százados ügyéről. Sütő Lajos áv. ny. alhadgy. Székesfehérvár, 1950. július 10.
- 10 Fehérvár 1978: 165.
- 11 Székesfehérvári Kis Újság 1948. október 15. 1.
- 12 Lebukott a fehérvári „Korbácsos Ilonka”. *Fehérvári Napló* 1948. szeptember 30. 1. Helyreigazítás a névről: *Fehérvári Napló* 1948. október 8. 3.
- 13 Zinner Tibor közlése, amelyet ezúton is köszönök. Tutsekről erdélyi származásán kívül annyi tudható, hogy Toroczkai László szélsőjobboldali politikus nyilvánosan beismerte: a vérbíró első felesége az ő dédanyja volt, akitől Tutsek még az 1930-as években elvált. Meg nem erősített hírek szerint dr. Torgyán József kigazda politikus 1957-ben Tutsek mellett jegyzősködött. origo.hu/itthon/20010110boritekugye.html; http://www.origo.hu/itthon/20160926-toroczkai-laszlo-jobbik-palyafutas-asotthalom-radikalizmus-dk.html (2016. szeptember 1.)
- 14 Gy.-per 2. Nb XII. 802/1948/2. Tárgyalás jegyzőkönyve. 1948. október 15. Székesfehérvár.
- 15 Gy.-per 2. Nb XII. 802/1948/2. Tárgyalás jegyzőkönyve. 1948. október 15. Székesfehérvár, Fehér vallomása.
- 16 Vö. uo. 61. ítélet. 1948. október 15.
- 17 Uo. V. János nyugalmazott vasutas vallomása az 1948. október 15-i tárgyaláson.
- 18 Uo. 60–62. Ítélet, 1948. október 15.
- 19 Idézi Lukács 1979: 235; 255.
- 20 Gy.-per 2. 60–62. Ítélet. 1948. október 15.
- 21 Gy.-per 2. 72–73. 1949. december 8. Ítélet.
- 22 Gy.-per 1. 37. Államügyészségnek Gy. feltételes szabadon bocsátásáról az Igazságügy-minisztérium 1950. január 17-i, 1705/1950 I. M. III/2. sz. rendelete alapján. 1950. január 24.
- 23 1950. évi 9. számú törvényerejű rendelet a felszabadulás ötödik évfordulója alkalmából közkegyelem gyakorlása tárgyában.
- 24 BFBI Fegyencnapló 3296–3599. Gy. 17/49. P 5989/48. törzskönyvi folyószám: 3585.
- 25 Uo. 3299. folyószám.
- 26 Uo. 3300.

- 27 Uo. 3302.
- 28 Uo. 3303.
- 29 Uo. 3004–3312.
- 30 Uo. 3314.
- 31 Uo. 3318.
- 32 Uo. 3324.
- 33 Uo. 3535.
- 34 Uo. 3330.
- 35 Uo. 3345.
- 36 Uo. 3355.
- 37 Uo. 3388, 3410, 3420.
- 38 Uo. 3489, 3516. Két beszélőelvonás járt érte.
- 39 Uo. 3435. Szemtelenségért hat nap sötétzárka.
- 40 Uo. 3467.
- 41 Uo. 3470.
- 42 Uo. 3481.
- 43 Uo. 3526.
- 44 Uo. 3527.
- 45 1956-kisfoghazemlekhely.hu/(2016. augusztus 28.)
- 46 Javarészt ezeken alapulnak Fehérváry István és Tamáska Péter munkái: Fehérváry 1978: 167–175.; Tamáska 2006.
- 47 Lőrincz–Nagy 1997; Fehérváry 1978: 167–169.

- 48 Foucault 1990: 317.
- 49 Példának okáért az ÁVH börtöneiben ismét mindennapossá vált a kurtavas vagy „vasalás” használata, amikor az elítélt kisebb fegyelmezetlenségét (pl. beszéd) azzal büntették, hogy mindkét kezét több órára a bokáihoz bilincseltek. A büntetés során szinte mindenki elájult, de többen bele is rokkantak. Fehérváry 1978: 190–191.
- 50 Vö. Tamáska 2006: 50, 203.
- 51 BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 1/1947. 1947. július 31.
- 52 Fehérváry 1978: 168.; 1956-kisfoghazemlekhely.hu/ (2016. augusztus 28.)
- 53 BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 32/1947 a szökések csökkentéséről.
- 54 Uo. 33/1947. 1947. július 22. Engedély Szász Miklósné missziós nővérnek „a háborús és népellenes bűncselekménnyel terhelt foglyok érdekében”. III. 71/1948. 1948. november 15.; 84/1948. 1948. december 17. Felekezetek istentiszteleteinek időpontjai.
- 55 Uo. 33/1947. az Igazságügy Miniszter 70.056/1947. I. M. VI. sz. rendelet alapján.
- 56 Uo. 35/1947. 1947. szeptember 2. Halálbüntetések végrehajtásáról.
- 57 Fehérváry 1978: 168.
- 58 Uo. 36/1947. 1947. augusztus 27. Levezetés rendjéről.
- 59 Uo. 38/1947.
- 60 Uo. 42/1947.
- 61 Uo. 42/1947. 1947. október 25.
- 62 BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 43/1947. sz. parancs. Házzabályok az Ig. Min. 1947. október 7. 61.918/1947 I. M. alapján.
- 63 Uo. 10–12. pont.
- 64 Uo. 44/1947. sz. parancs.
- 65 Uo. 54/1947. Eszerint az öt évnél hosszabb időre elítélteket egyéni szállításkor megbilincseltek, csoportos szállításkor fűzőláncon egymáshoz kötötték.

- 66 Marton 2012.
- 67 BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 11/1948. Az Ig. Min. 101.000/1947. I. M. VI. sz. rendelete alapján. A beadható csomagban lehetett a mindenkori fejadagnak megfelelő kenyér, hőpalackban kávé vagy tea, 5 dkg szalonna vagy 5 dkg tepertő vagy 5 dkg túró. Ebédre leves és főzelék, vagy leves és tészta, csütörtökön és vasárnap legfeljebb 15 dkg hússal kiegészítve. A mindenki számára beadható hidegcsomagban lehetett 1 kg felszelt kenyér, egyszerű hús, szalonna, tepertő, főtt tojás, túró, keksz, cukor, citrom, hagyma, zöldpaprika, paradicsom, 100 db cigaretta, két doboz gyufa. „Luxuscikk és bárminemű ingyencség, így sonka, szalámi, déligyümölcs, kávé, csokoládé, kakaó” nem lehetett a csomagban.
- 68 Uo. 15/1948. 1948. május 8-i parancs, rendbírságok a népbíróági elítéltekkel szembeni kedvezőbb elbánás miatt. Valamint 18/1948. írásbeli megintések. 1948. május 11.
- 69 Uo. 30/1948. 1948. május 10. 33/1948.
- 70 Uo. 19/1948. 1948. május 11.
- 71 Uo. 21/1948. 1948. április 15.
- 72 Uo. 24/1948. Az őrszemélyzet lögyakorlatokon elért eredményének minősítéséről. 1948. május 18.
- 73 Uo. 74/1948. 1948. november 23.
- 74 Uo. 60/1948.
- 75 Uo. 61/1948. 1948. október 28.
- 76 Uo. 70/1948. 1948. november 13.
- 77 Uo. 3/1949. 1949. január 4.
- 78 Uo. 12/1949. 1949. február 18.
- 79 Uo. 23/1949. 1949. március 7.
- 80 Uo. 83/1948.
- 81 Uo. 51/1949. 1949. május 3.

- 82 Uo. 129/1949. 1949. november 9.
- 83 Uo. 95/1949. 1949. augusztus 8.
- 84 Uo. 99/1949. 1949. szeptember 3.; 96/1949. 1949. augusztus 22.; 118/1949. 1949. október 18.
- 85 Uo. 119/1949. 1949. október 18.
- 86 Uo. 127/1949. 1949. október 31.
- 87 Vö. uo. 132/1949; 133/1949.
- 88 Uo. 140/1949. 1949. november 28.
- 89 Uo. 139/1949. 1949. november 26.
- 90 Uo. 141/1949; 144/1949; 148/1949.
- 91 Uo. 2/1950. 1950. január 3.
- 92 Uo. 19/1950. 1950. február 2.
- 93 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.
- 94 ÁBTL 3. 2. 5. „Colorado” O-8-018/1. 520. Jelentés Székely György százados ügyéről. Sütőry Lajos áv. ny. alhadgy. Székesfehérvár, 1950. július 10.
- 95 Uo. 536.
- 96 Uo. 531.
- 97 Uo. 500–506.
- 98 Ellentmondásos, hogy hol az angoloknak, hol az amerikaiaknak való kémkedéssel vádolja Székelyt.
- 99 Uo. 495.
- 100 Uo. 507.
- 101 BFBI Napi parancsok. 1947–1952. 41/1951.

8. 1956

Ki meri kimondani, hogy meztelen a király, és ha kimondja, mire számíthat? Mivel hitették el és rombolták szét azt a mítoszt, hogy a kommunisták a létező világok legjobbjai közül a munkások államán dolgoznak, ha egyáltalán sikerült ezt valaha is elhitetni, és mit jelentett ugyanebben az időben a munkásoknak a politizálás?

Az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűz visszhangja hamar eljutott a fővárosba. A sortűzzel egy időben a Budapesti Központi Munkástanács országos sztrájkot hirdetett, amely a Szabad Európa Rádió szerint a sortűz miatt következett be, pedig az országos sztrájkfelhívásról a küldöttek már néhány órával korábban döntöttek. A két esemény csak egy napra esett, viszont emiatt másnap a Központi Munkástanács több vezetőjét letartóztatták, és a Kádár-kormány szakított a munkástanácsokkal egyeztető politikával.¹

Az 1956-os országos sztrájk és a salgótarjáni sortűz mindenki számára világossá tette, hogy változtatni kell a munkásokat megcélzó intézkedéseken, ha azt szeretnék, hogy a szocialista ipart az állami alkalmazott munkások működtessék. A munkáskérdés kezelésének módja 1945, majd 1956 után a kommunista párt önlegitimálásának egyik legfontosabb tényezőjévé vált,² ahogyan az átalakított nacionalista retorika is.³ Mindkét kérdéskör alapvetően meghatározta Gy. és környezete viszonyát a politikához, mivel a politikai véleménynyilvánítást és annak gyökereit a bányavidékeken sem lehetett megszüntetni. Sőt, az állam szinte minden kizárólagos tulajdonosaként, új szerepkört öltött magára, így minden munkáltató elleni tiltakozás politikai színezetet öltött. A tiltakozásoknak azonban a nógrádi szénmedencében is

régi hagyományai voltak, az ellenállás formái nem 1945-ben vagy 1956-ban keletkeztek.

A salgótarjáni tüntetést közvetlenül kiváltó ok az volt, hogy aznap hajnalban letartóztatták a kisterenyei Gál Lajost, akiről a rendőrség úgy vélte, két nappal korábban a sztrájk mellett agitált a kisterenyei bányauzemben. Egy másik munkástanácsi tagot, Kelemen Károlyt is le akarták tartóztatni, ám ő elbújt a rendőrök elől (majd egészen Brazíliáig szökött), így helyette Viczián Tibort vitték be, aki 1956 októberéig „kiszagzdapárti összeesküvés” miatt börtönben ült.⁴ Gál és Kelemen is Gy. közelében lakott, és egy munkahelyen dolgoztak. A bányászok sokáig azt hitték, Gál mellett Kelemen Károlyt is elvitték.

A bányászok Kisterenyeről és a környező településekről busszal, teherautóval és a bányatársaság kisvonatával Salgótarjánba mentek, hogy a letartóztatottakat kiszabadítsák a rendőrségi fogdából. A sztrájk addigra már több mint egy hónapja tartott. A megyei tanács épülete előtt a tömegtől tartó karhatalmisták az emberek közé lőttek, majd sorozatlövéseket adtak le a fegyvertelen civilekre. 46 halottat és 90 sebesültet sikerült azonosítani (köztük számos nőt és gyereket), ám az áldozatok száma valószínűleg ennél is több lehetett.⁵ A salgótarjáni kórház hamar megtelt sebesültekkel és holttestekkel. 1956. december 8-án, a sortűz után néhány napig Gy. is a kórházban feküdt. Nem a sortűzben sérült meg, csak véletlen egybeesés volt, de a sortűz és a bányászsztrájkok ismét fordulatot jelentettek az életében.

Az 1950-es évek elejére a politikai letartóztatások egyre megszokottabbá váltak a kisterenyei bányásztelepen és a faluban. A szabad politizálással és szólásszabadsággal kapcsolatos illúziók – melyek a politikai perek alapján egyesekben még 1949-ig éltek – hamar szertefoszlottak. A politikai feljelentés mindennapos konfliktuskezelési módszer volt, akár csak a nyilas időkben vagy korábban.

Kisterenyén a háborút követő politikai konfliktusok azzal kezdődtek, hogy 1945-ben a falubeli rendőrség kommunista befolyás alá került, majd 1947 elején azzal folytatódott, hogy a kispapokkal szimpatizáló terenyei főjegyzőt, Garamvölgyi Gézárt puccsszerűen el akarták távolítani. A helyi

8. 1956

Ki meri kimondani, hogy meztelen a király, és ha kimondja, mire számíthat? Mivel hitették el és rombolták szét azt a mítoszt, hogy a kommunisták a létező világok legjobbjai közül a munkások államán dolgoznak, ha egyáltalán sikerült ezt valaha is elhitetni, és mit jelentett ugyanebben az időben a munkásoknak a politizálás?

Az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűz visszhangja hamar eljutott a fővárosba. A sortűzzel egy időben a Budapesti Központi Munkástanács országos sztrájkot hirdetett, amely a Szabad Európa Rádió szerint a sortűz miatt következett be, pedig az országos sztrájkfelhívásról a küldöttek már néhány órával korábban döntöttek. A két esemény csak egy napra esett, viszont emiatt másnap a Központi Munkástanács több vezetőjét letartóztatták, és a Kádár-kormány szakított a munkástanácsokkal egyeztető politikával.¹

Az 1956-os országos sztrájk és a salgótarjáni sortűz mindenki számára világossá tette, hogy változtatni kell a munkásokat megcélzó intézkedéseken, ha azt szeretnék, hogy a szocialista ipart az állami alkalmazott munkások működtessék. A munkáskérdés kezelésének módja 1945, majd 1956 után a kommunista párt önlegitimálásának egyik legfontosabb tényezőjévé vált,² ahogyan az átalakított nacionalista retorika is.³ Mindkét kérdéskör alapvetően meghatározta Gy. és környezete viszonyát a politikához, mivel a politikai véleménynyilvánítást és annak gyökereit a bányavidékeken sem lehetett megszüntetni. Sőt, az állam szinte minden kizárólagos tulajdonosaként, új szerepkört öltött magára, így minden munkáltató elleni tiltakozás politikai színezetet öltött. A tiltakozásoknak azonban a nógrádi szénmedencében is

régi hagyományai voltak, az ellenállás formái nem 1945-ben vagy 1956-ban keletkeztek.

A salgótarjáni tüntetést közvetlenül kiváltó ok az volt, hogy aznap hajnalban letartóztatták a kisterenyei Gál Lajost, akiről a rendőrség úgy vélte, két nappal korábban a sztrájk mellett agitált a kisterenyei bányauzemben. Egy másik munkástanácsi tagot, Kelemen Károlyt is le akarták tartóztatni, ám ő elbújt a rendőrök elől (majd egészen Brazíliáig szökött), így helyette Viczián Tibort vitték be, aki 1956 októberéig „kiszabdapárti összeesküvés” miatt börtönben ült.⁴ Gál és Kelemen is Gy. közelében lakott, és egy munkahelyen dolgoztak. A bányászok sokáig azt hitték, Gál mellett Kelemen Károlyt is elvitték.

A bányászok Kisterenyéről és a környező településekről busszal, teherautóval és a bányatársaság kisvonatával Salgótarjánba mentek, hogy a letartóztatottakat kiszabadítsák a rendőrségi fogdából. A sztrájk addigra már több mint egy hónapja tartott. A megyei tanács épülete előtt a tömegtől tartó karhatalmisták az emberek közé lőttek, majd sorozatlövéseket adtak le a fegyvertelen civilekre. 46 halottat és 90 sebesültet sikerült azonosítani (köztük számos nőt és gyereket), ám az áldozatok száma valószínűleg ennél is több lehetett.⁵ A salgótarjáni kórház hamar megtelt sebesültekkel és holttestekkel. 1956. december 8-án, a sortűz után néhány napig Gy. is a kórházban feküdt. Nem a sortűzben sérült meg, csak véletlen egybeesés volt, de a sortűz és a bányászsztrájkok ismét fordulatot jelentettek az életében.

Az 1950-es évek elejére a politikai letartóztatások egyre megszokottabbá váltak a kisterenyei bányásztelepen és a faluban. A szabad politizálással és szólásszabadsággal kapcsolatos illúziók – melyek a politikai perek alapján egyesekben még 1949-ig éltek – hamar szertefoszlottak. A politikai feljelentés mindennapos konfliktuskezelési módszer volt, akár csak a nyilas időkben vagy korábban.

Kisterenyén a háborút követő politikai konfliktusok azzal kezdődtek, hogy 1945-ben a falubeli rendőrség kommunista befolyás alá került, majd 1947 elején azzal folytatódott, hogy a kispapokkal szimpatizáló terenyei főjegyzőt, Garamvölgyi Gézárt puccsszerűen el akarták távolítani. A helyi

szociáldemokrata szervezet vezetője, ifj. Kelemen Károly azonban a pártja támogatásáról biztosította a főjegyzőt, és ehhez a többi helyi párt is csatlakozott. A település falusias részét a kisközség, míg a kolóniát a szociáldemokraták és a kommunisták uralták. Végül a többi helyi párt nyomására a helyi kommunisták is bizalmat szavaztak a főjegyzőnek. A probléma azonban nem oldódott meg: a főjegyzőt azzal vádolták, hogy olyan kisközségeket támogat, akik a beszolgáltatás ellen agitálnak, és emiatt nem „folyik a község területén” a beszolgáltatás. Februárban és márciusban a kommunista párt ismét megkísérelte eltávolítani a jegyzőt. Március 1-jére a kisterenyei irodájukba hívták a pártok helyi képviselőit, ám Koós László, a Nemzeti Parasztpárt új helyi elnöke és Újvári Ferenc, a szociáldemokraták helyi vezetője teljes mértékben kiállt a főjegyző mellett. A szociáldemokrata Fekécs Ignác bírálta is a kommunisták eljárását: szerinte a főjegyzőt az összes helyi párt támogatja, csak a kommunisták akarják – a többiek megkerülésével – leváltani. A kommunisták előadták panaszait, amelyek ellen mindenki tiltakozott.

Hiába: a vádakat az MKP buzgó helyi tagjai futárral vitték Balassagyarmatra, azonnali kivizsgálásra. A „vizsgálat” eredményeként a főjegyzőt leváltották, és megkezdtek az ellene emelt vádak, valamint a „zavargás” kivizsgálását, ahogyan a helyi pártok tiltakozását értékelték. Az 1947 nyár végi – kékcédulás – választások eredménye jelzi az MKP erőszakos térhódításának eredményességét. Kisterenyén az MKP elsőprő győzelmet aratott: a választók 49%-a szavazott rájuk, a helyi szociáldemokraták 20%-ot, a kisközségek csak 13,5%-ot kaptak.⁶

Az 1945. novemberi választások szertefoszlatták a kommunisták azon illúzióját, hogy mindenféle átmenet nélkül, pusztán szovjet támogatással hatalomra juthatnak: ügyesebben kellett küzdeniük. Ezután volt kénytelen a kommunista párt egyre inkább népszerűség-növelő ajánlatokat tenni a munkásoknak. A népszerűség azonban nem az ígéreteken, hanem az egyes pártok hitelességén múlt. A kommunista párt 1947-es helyi eredményeinek kifejezetten jól tett, hogy 1945-ben ellenzéki szerepbe szorult. Nem azért hittek a munkáskörzetekben, Tatabányától Újpestig jobban a kommunistáknak, mert jól ígértek, hanem azért, mert a populista ígéretekben sem szűkölködő kormányzó pártok nem tudták valóra váltani ígéreteiket.⁷ Emiatt a kommunista párt az ipari körzetekben 1947-ben már igen komoly támogatottságot tudott felmutatni, nem pusztán a kékcédulás választási csalás miatt. Az 1945 és 1948 közötti években a kommunisták populista eszközök bevetésével próbálták elfogadtatni célkitűzéseiket, és megszerezni a társadalom egy részének támogatását, miközben helyi szinten nem fért kétség hozzá, hogy a céljaikat nem feltétlenül demokratikusan valósítják meg (lásd a terenyei jegyző leváltásának esetét vagy Székesfehérváron a politikai rendőrség körüli vitákat).

Következő nyáron, 1948-ban – amikor Gy.-t elvitte a rendőr Budapestre – megkezdődtek a politika perek a helyi politikai ellenfelek megfélemlítésére. 1948. június 12-e után, amikor a szociáldemokraták beolvadtak a kommunista pártba (a Magyar Dolgozók Pártjának megalakulása), szerte az országban őrizetbe vették azokat a szociáldemokratákat, akik emiatt elégedetlenkedtek. A szociáldemokrácia terén már a két világháború között is különutas Nógrád különösen kiemelt megyének számított. A telepen éppen

Gy. apósát jelentették fel az elsők között, mert bírálta a két párt egyesülését. A kocsmai beszélgetésre alapozó feljelentést hamar eljárás is követte.

Az öreg szocdem bányásznak számító apóst, aki részt vett a Tanácsköztársaságban, majd szociáldemokrataként a sztrájk ügyében még Peyerral is összeveszett, telepi ismertsége, lányai és unokái miatt álnéven Gindel Józsefnek nevezem. Gindel 1948-ban töltötte be hatvanadik évét. Azért indítottak ellene eljárást, mert a feljelentő szerint „1948. június 30-án azt a kijelentést tette, hogy »a jelenlegi rendszer sokkal rosszabb, mint a régi volt, a munkássággal egyáltalán nem törődnek, inkább azokkal, akik 1945-ben hazatértek. Zsidók, akik nehéz ezreket szedtek fel, és az állam mindenben őket támogatja. Úgy hogy most a kezükben van a hatalom. Ezzel szemben a hadifoglyok nem kapnak semmit, legfeljebb egy fél deci pálinkát. Nincs itt a munkásságnak annyi követelési joga sem, mint a múltban volt.«”⁸ A másik – feljelentésre alapozó – vádpont szerint a „két munkáspárt egyesülése” után Gindel kritizálta az „egyesülést”, mely szerint „erőszakosan történt, mert az SZDP a kommunista vezetők ráerőszakolása révén ment bele az egyesülésbe. Marosánt Hitlerrel hasonlította össze, aki csak azért vezette az egész egyesülési kongresszust, mert hatalomra akart jutni.” Gindel a bányatelepi kaszinóban – szól a feljelentés – „december 17-én [...] kijelentette, hogy a Kommunista Pártból a becsületes munkásembereket kizárják, a gazembereket pedig bennhagyják”.

Az ügyben eljáró Kádár Ottó rendőr főhadnagy életrajzot kért a vádlottól, amelyből megállapította, hogy Gindel szinte az összes rendszer börtönében ült: 1919 előtt sztrájkszervezésért, 1919 után aztán másfél év börtönt kapott, majd kiszabadulva szociáldemokrata lett, ahonnan 1924-ben zárták ki (ez téves, 1926-ban önmaga lépett ki a Szociáldemokrata Párt nőgrádi, Csóka-féle pártszerű szervezetének megalakulásakor, amely Peyer Károlyt sikkasztással és a munkások elárulásával vádolta). 1945-ben belépett az új SZDP-be, ám 1948-ban az MDP-be már nem vették fel (véltetően ő maga sem kérte felvételét). A rendőr szerint „1945-től a fennálló rendszerrel szemben áll”; „izgága természetű ember, aki úton-útfélen izgat a demokratikus rendszer ellen, és olyan kijelentéseket tesz, ami alkalmas

arra, hogy a munkásságot a fennálló rendszerrel szembeállítsa. Politikai szempontból nem megbízható.”⁹

Az 1949 tavaszán készült rendőrségi jelentéshez képest ugyanazon nyáron már úgy állították be Gindelt, mint akinek „szoros kapcsolata volt Peyer Károllyal, akinek politikai irányvonalát igyekezett párton belül érvényre juttatni”. Ráadásul a környékbeli mendemondák alapján róla szóló jelentésében egy ÁVH-s főhadnagy azt írta, hogy a két háború között a társaság szinte minden üggyel foglalkozó igazgatója, Róth Flóris besúgással is megbízta. „Nevezettől több esetben vett fel pénzt munkatársaira való besúgásokért. A szénmedencét előzőnlő német katonákkal jó barátságot tartott fenn” – folytatta.¹⁰ A főhadnagy arról nem írt, hogy – mivel szlovákul is tudott – az orosz katonáknak is tolmácsolt, akik közül többet a front után beszállásoltak nála (legidősebb lánya, Gy. későbbi felesége az egyik beszállásolt katonától tanult a gramofon zenéjére táncolni).¹¹ A rendőr jelentése szerint „a felszabadulás után aktívan részt vett az SZDP megszervezésében és állandóan lázított az MKP ellen, ráadásul veszélyes ember, mert »széles baráti köre van« MDP-ből kizárt emberekből”. Annyit az eljárással a rendőr szerint sikerült elérni, hogy a feljelentés miatt indult nyomozás és eljárás megindulása óta, 1949 első felében nyilvános politikai megnyilvánulásoktól távol tartotta magát, „barátaival azonban a Kaszinóban [a helyi kocsmában] sűrűn összejön, és ott beszélnek meg egymás között a napi politikai eseményeket”.¹²

Az ügyben a rendőrség több tanút is meghallgatott a telepről, akik többsége félelemből vagy gyávaságból terhelő vallomást tett Gindelre. Bazsó Pál például pusztán arrafelé járt, de elmondta, hogy hallotta az ablakon keresztül Gindel egyik rendszerkritikáját, amelyben a pártbeli kizárások ellen tiltakozott.¹³ Sz. Antal, a kaszinó kocsmárosa viszont arra hivatkozott, hogy más vendégeket szolgált ki, így nem hallotta, miről beszélnek; illetve Gál Sándor ittasságára hivatkozva nem emlékezett semmire.¹⁴

Gindelt 1949 márciusában hallgatták ki tanúként, 61. életévében. A kihallgatáson tagadta, hogy azt mondta volna, ami a feljelentésben szerepelt.¹⁵ Szabadlábon védekezhett, népbíróági tárgyalására 1949. május 3-án került sor Budapesten. Az áprilisi vádiratban az ügyész a vádlott azon kijelentéseire

helyezte a hangsúlyt, amelyek az SZDP és az MKP egyesülését erőszakosnak tartották, Marosánt Hitlerhez hasonlította, és arra, miszerint azt mondta: „a mai rendszer csak szemfényvesztés. A múltban a munkásságnak sokkal jobb dolga volt.” Mindez a vádirat szerint az 1946. VII. tc. 2. § b) és c) pontjába ütköző izgatás büntettének minősült.¹⁶ Gindel bő fél évvel Gy. tárgyalása után állt népbíróság elé, egészen más váddal. 1949-re a népbíróságok szerepköre megváltozott, egyre kevesebb háborús ügyet, ám annál több rendszerelleni izgatást tárgyaltak.

A tárgyalási jegyzőkönyv Gindelnek a kihallgatása során védekezésépp írt önéletrajzára építve, azt újraírva mesélte el a vádlott életét. Ezekben az években a vádlottnak a vád megalkotásában „tevőleges szerepet szántak” azzal, hogy megkérdezték, mi nem igaz az önéletrajzából.¹⁷ Önéletrajza szerint Gindel 1888-ban született; apja, aki – mint a családi iratokból és fényképekből kiderül – az akkor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Goricában (németül Görz, ma Gorizia, Észak-Olaszországban, Szlovénia határán) született, szintén föld alatti bányamunkás volt, és 40 éves korában bányaszerencsétlenségnek esett áldozatul.

Gindeléről a gorikai Anton Jerkić fényképész készített családi portrét. A századfordulós családi fényképek – amelyek egy része Ljubljanában készült – békés, kispolgári életvitelt felmutatni szándékozó zsánerek.¹⁸ A gorikai fényképész 1901-ben költözött át a Gosposka utca 7. szám alá, amikor műterme egyre divatosabb lett – a családi fényképek is ebben a periódusban születtek –, és 1910-től dolgozott Triesztben.¹⁹ A Gindel család a külföldi mesterek bevándorlóhullámaival érkezett Nógrádba, és az olaszországi rokonokkal még évtizedekkel később is tartották a kapcsolatot.

Gindel apja képzett bányamunkásként, lőmesternek jött Goricából Nógrádba a századforduló után, még mielőtt családi fotósuk Triesztbe költözött volna. Nyolc gyermekéből hat maradt életben. Gindel két lánytestvéréből bányászfeleség, három fiúból bányász, a negyedikből üvegfüvő lett. Utóbbi kivándorolt Amerikába és Ausztráliába, mivel – Gindel önéletrajza szerint – a „salgótarjáni üvegyárban mozgalmi és szervezési ügyekkel foglalkozott”, így mennie kellett. Gindel 1912-ben nősült, bányászcsaládból származó, ám

félig kismemesi felmenőkkel rendelkező lányt vett feleségül, akivel több településen is éltek a bányászmedencében. A családban több nyelven beszéltek, ha a gyerekek elől titkolni akartak valamit (általában pénzügyeket), németül, olaszul vagy szlovákul beszéltek meg a szülők, ahogy azt a gyerekek hívták, „franzigoltak”.²⁰

A fiatal Gindel, a jól képzett gorikai bevándorló fia 1915–1916-ban már mint aknász dolgozott Mátranovákon. Mivel szervezett munkás volt – önéletrajza szerint –, a bányavezetőség áthelyezte idegen közegbe, Etesre, hogy ne tudjon szervezkedni. Hiába, mert ott is igen hamar szervezkedni

kezdt. Az 1917-es etesi sztrájk megszervezését részben saját eredményeként tüntette fel önéletrajzában: „A sztrájk alatt kb. 800 embert Kassára kísérték, s őt nyolcadmagával mint kolompost berukkoltatták. Az emberek azonban kitartottak addig, amíg őket is hazaengedték.” Végül a sztrájk folytatódott, őt a kassai hadbíróóság ismét letartóztatta, és csak két hét után engedte szabadon. A sztrájk Gindel szerint mégis győzött, mert emiatt váltották le a régi vezetőket, és nevezték ki bányaigazgatónak Róth Flórist, aki jobban törődött a bányászokkal. „Róth bányaigazgatónak első intézkedéséhez tartozott, hogy Gindelt visszahelyezte Mátranovákra” – írta Gindel 1949 májusában népbíróági önéletrajzában.²¹ Az 1917-es etesi sztrájkok valóban sikeresek voltak, a háború okozta szénhiány miatt szinte összes követelésüket teljesítették.²² Gindel azonban tovább szervezkedett.

1918-ban – írja magáról – „nemzeti biztосként” fegyverrel harcolt a „Károlyi forradalomban”, 1919-ben pedig néhány társával 200 puskát és három láda kézigránát vitt ki Mátranovákra a munkások felfegyverzésére. A Tanácsköztársaság idején fegyverrel a kezében részt vett egy környékbeli főbíró és egy földbirtokos letartóztatásában.²³ Mindezek miatt három év börtönre ítélték, amelyből 1921 februárjáig 18 hónapot töltött le. A börtön után sokáig nem tudott elhelyezkedni, továbbra is szervezkedett, pedig csendőrségi felügyelet alatt állt.²⁴ A tanácsköztársasági múlt nem hősködés: Gindel rajta van azon a listán, amelyen az 1919. augusztus 1-jén izgatás miatt letartóztatottak szerepelnek.²⁵

Emlékei szerint Peyer Károlyék 1924-ben zárták ki a Szociáldemokrata Párt országos szervezetéből. Ekkor Csóka Vendel vezetésével „egy politika-mentes gazdasági szövetséget” alakítottak, amely „kimondottan a munkások gazdasági ügyeivel foglalkozik majd, s senkinek a politikai nézetét nem befolyásolja”.²⁶ Gindel 1926-tól a Csóka-féle „elhajló” szocdemekkel tartott (Salgótarjáni Szénmedence Bánya- és Kohómunkásai Gazdasági Szakegyesülete), akik a nógrádi bányász- és ipartelepeken meghatározóbbak voltak, mint a Peyer-féle szociáldemokraták.²⁷ Lapjaikban a Peyer- és a Csóka-párt kölcsönösen sikkasztással és a munkások elárulásával vádolták egymást. Később a Csóka-féle egyesület kettészakadt, egy részük – köztük Gindel is –

elpártolt Csókától, akit Gindel emlékei szerint menesztettek. A Csóka-féle szervezet tisztségviselői között számos olyan akad, akiknek fiai 1945 után vagy 1956-ban választott tisztségeket viseltek (pl. Kelemen, Gindel, Morgenstern).²⁸

Gindel rendszeresen írt Csókáék lapjába,²⁹ tisztséget is viselt a szervezetben, és ő maga is azok közé tartozott, akik később Csókát megvádolták, hogy szervezete „havonként 2400 pengőt vesz fel a bányától [...], erről elszámolás nincs” – vagyis a pénzt a szervezet addigi vezetői eltűntették. „Vizsgálatot tartottam, de mint fentebb már kihangsúlyoztam, ennek az összegnek a könyvekben semmi nyomát nem találtam. Vizsgálatomnak aztán az lett az eredménye, hogy Tábori [a szervezet akkori elnöke] összehívott 10–14 embert a Badacsonyba s ott mindenki kapott egy liter bort és 10-10 pengőt s engem kiraktak.”³⁰

A Csóka-féle párt lapja 1933-ban egy zavaros hangvételű cikkben maga is részletesen beszámolt a kizárásról, azzal vádolva Gindelt, hogy lepaktált a szociáldemokratákkal, a vállalat vezetőivel, és még a „horogkeresztesekkel” is cimborál, miközben a Csóka-féle vezetőséget sikkasztással vádolja. Túl sok ellenség jelent meg Gindel körül ahhoz, hogy hiteles legyen a cikk, amely ráadásul „üzérkedéssel” is gyanúsította: „azt ajánljuk, folytassa nagyobb ambícióval a boreladást, a liszt és rőfös áruk árusítását, malacok és borjúk vételét”.³¹

Mindezek közben többször bíróság elé állították, például azért, mert feljelentették, hogy a kommunistákat dicséri; máskor pedig házkutatást tartottak nála röplapok után 1924 és 1934 között. Amikor 1927-ben a munkások egy részét elbocsátották, azzal próbálták meg segíteni, hogy csak napi 7 órát dolgoztak 12 óra helyett. Ám volt, aki a pótlékért napi 12 órát is vállalt. Gindelnek ez nem tetszett, aminek hangot is adott. „A főmérnök még másnap hívatott, hogyha még valakit a túlórásért meg merek szólítani, leszámolnak.”

Mentegeti is magát, amiért a mozgalminak ábrázolt múlt ellenére magas beosztást is ajánlottak neki: „1923 és 1926-ban Grosinger termestert a bányaigazgató küldte el hozzám, hogy beszéljen rá, fogadjam el az aknászságot,

de én visszautasítottam.” Ugyanez 1928-ban is megtörtént. A harmincas években átalakult a munkásság érdekérvényesítési lehetősége, amit Gindel így konstatait: „1932-től szervezetlen volt a munkásság. 1939-ig többször próbáltak az Ébredők, a Magyar Élet Pártja, 1939-ben a Nyilasok beszervezni...” Ám Gindel mindvégig a nyilasok ellen agitált. „A nyilasok tintával írt plakátokat ragasztottak ki ellenem, de ezt a tömeg nem vette figyelembe.” Úgy ábrázolja, ő végig a munkaidő hosszabbítása vagy a bér csökkentése ellen tiltakozott. Emiatt keletkezett közte és az üzemvezetőség között az a konfliktus, amely miatt elhagyta Mátranovákot, és a harmincas években átköltözött Kisterenyére; ezzel ismét új közegbe került.

Emlékei szerint Kisterenyén sem hagyták nyugodtan szervezkedni: „1941–42-ben a kisterenyei csendőrors és a miskolci nyomozók zaklattak, hogy titkos gyűléseket tartunk.” 1945-ben aztán az oroszoknak dolgozott mézárósként – amit büszkén ír bele mentőkörményként életrajzába, de a Csóka-féle bányászlapból is kiderül, hogy már a háború előtt is kereskedett a hústól kezdve a boron át szinte mindennel.

A háború utáni szociáldemokrata harcairól Gindel előadja a bíróságnak, hogy találkozott Marosánnal: „ennek az elvtársnak köszönhető – mutatták be neki –, hogy annak idején Peyer kibukott a vezetőségből”. 1947-ben szocdemdelegációt vezetett Salgótarjánba, de kevesen gyűltek össze a demonstrációra, amit szóvá tett, ezért az új szocdemek helyi vezetőségéből is kirakták. „Azt suttozták rólam, hogy én úgyis kommunista vagyok” – írta némi iróniával a népbíróságnak.

„Még a Csiga lejtőben dolgoztam – jut el a tárgyalás környékének idejéig –, mindazok, akik velem érintkeztek, csak azt igazolhatják, hogy én sohasem láttam a kommunistákban ellenséget, dacára annak, hogy én szoc. dem. pártnak voltam a tagja. Szeretném azonban az én nagyvonalasokban leírt mozgalmi életem elmondása után annak a véleményét hallani, aki ezt olvassa, hogy én jobb- vagy baloldali beállítottságú ember vagyok-e?”³²

A népbíróság nem is foglalkozott ezzel a kérdéssel. A tárgyaláson Gindel hosszú mozgalmi múltjából csak azt emelte ki, hogy a háború előtt hányszor ítélték szabadságvesztésre. Gindel megszépítve – nyilván a veje ellen nem-

rég hozott tízéves ítélet és más ekkor zajló koncepciós perek miatt – tagadta, hogy szidta volna a kommunistákat. „Az ellenem emelt vádak minden alapot nélkülöznek, már azért is, mert a községben sokan haragszanak rám. Azért is, mert én mindig a szemébe mondom mindenkinek az igazságot, függetlenül attól, hogy valaki a Kommunista Párt tagja vagy sem.”

Ez a mondat a népbíróságon 1949 tavaszán karakán kiállást jelentett. A bizonyítási eljárás során az első tanú elismételte, hogy hallotta a kérdéses kijelentéseket Gindel szájából, míg a második tanú már nem emlékezett erre. Próbálta mentegetni a vádlottat. Az elé tárt nyomozati jegyzőkönyvre – amely szerint még pontosan emlékezett – azt mondta: „a rendőrségen nagyon meg voltam ijedve”, majd kisvártatva azt: „a telepen hangoztatták, hogy vádlott jobboldali beállítottságú”. A jegyzőkönyvvezető rögzítette, hogy a vádlott Gindel erre azt felelte: „még én mondtam a tanúnak, hogy lépjen át a szocdem pártból a kommunista pártba.” Erre a tanú nem emlékezett, ám visszakozott is Gindel mentegetésétől: „ha a rendőrségi nyomozati iratban felvett vallomásomat annak idején úgy mondtam, akkor valószínűleg úgy van”. Az összes többi tanú terhelő vallomást tett Gindelre.³³

Az ominózus mondatok miatt Gindel három hónap fogházat kapott: a bíróságra mégis hathatott a mozgalmi múlt, mivel a büntetés végrehajtását jóindulatúan három év próbaidőre felfüggesztette.³⁴ Gy. után nem vitték el a másik családfenntartót is.

Nem volt ilyen szerencsés Koós hutás László, a helyi Nemzeti Parasztpárt elnöke, aki 1947-ben még a helyi főjegyző eltávolítása ellen tiltakozott. Koós hutás 1948. július 15-én „szembetűnően ittas” állapotban betévedt a községben a beszolgáltatással kapcsolatos gyűlésre. Ittassága miatt eleinte nem akarták megengedni, hogy felszólaljon, végül mégis szóhoz jutott. Több tanú szerint a következőket mondta: „A parasztot kínozták a Horthy-rendszer, de a sorsa most sem változott a demokráciában. A parasztnak C-vitamint adott a Horthy-rendszer, a demokrácia pedig D-vitamint és nagy lófaszt ad.” Emiatt a Budapesti Népbíróság 1949. február 24-én négy hónap fogházra ítélte, s bár az ítéletet – mint Gindelét – három évre felfüggesztették, addigra Koós hutás már két hónapot előzetes letartóztatásban töltött.³⁵

Nem sokkal Gindel felfüggesztése után Kisterenyén, 1949. augusztus 20-án az esti bányászmulatságon a helyi MDP kultúrtermében verekedés tört ki. Rákos József MDP-titkár unokahúgát Szomszéd Miklós egy összeszólalkozás végén arcul ütötte, majd hajnalban, a teremből az udvarra kivezető ajtónál a távozó MDP-funkcionáriusokat megverték. Ők ezt sérelmezték, és feljelentésükben úgy tüntették fel az elsősorban nőügyből kiinduló falusi kocsmai verekedést, mintha a pártot érte volna támadás. A népbíróság azonban ezúttal nem állt az MDP oldalára: szerintük nem „gyűlöletre izgatás büntette miatt emeltek vádat”. Mindenesetre az MDP érintett tagjai ezt az ügyet is politikai feljelentéssel szerették volna megoldani.³⁶ Akármiről – pozícióharcról, beszolgáltatásról vagy nőügyről – volt is szó, a konfliktus politikai ürüggyel adminisztratív, peres úton is megoldhatónak látszott.

A településen az ártatlannak tűnő tettért a legsúlyosabb ítéletet egy szabadságot kiskatona, Bazsó Vilmos kapta 1949 októberében. Bazsó nyári szabadsága idejére hazament falujába, és egy „italozás után hazafelé menet az utcán azt kiabálta, hogy »nem mindenkinek van szabadsága«, továbbá »ki kell gyilkolni ezeket a mocskos kommunistákat, hol vagytok nyilasok, gyertek elő, gyilkoljuk ki ezeket a mocskos kommunistákat«, [...] Szilágyi László kisterenyei lakost több ízben »büdöskommunistának« nevezte, a nyilaskeresztes pártot éltette és fasiszta dalt énekelt”. A haditörvényszék ezért egy év egyhavi szabadságvesztésre ítélte.³⁷

Ebbe a korántsem nyugodtnak tűnő közegbe tért haza Gy. 1950 elején a Gyűjtőfogházból. Amikor kiengedték, falujából politikai okokból már sokan börtönben ültek. A telepen korán feküdtek az emberek, különösen télen, amikor egy gyenge izzó mellett nem nagyon tudtak mit csinálni, és másnap hajnalban indultak munkába. 1950. január végén Gy. felesége és családja este 8 után már aludt. Veronika a babával a konyhában, a többiek a szobában. Veronika 7 éves húga hallotta, hogy hirtelen kopognak az ajtón. Gy. állt az ajtóban, abban a nyárias öltözékben, amelyben másfél éve elvitték.³⁸

A börtön után a visszatérés a bányához írnokként kizártnak tűnt. A vasúthoz már sem a sógora, sem a nagybátyja, sem a barátai nem tudták beseíteni, már csak azért sem, mert politikailag megbízhatatlannak számított.

A bányánál viszont a nehézipari termelés 1950-es felfuttatása miatt szükség volt fizikai munkásokra. Gy. megérkezett a gazdasági hatékonyság növelésére rákényszerülő kommunisták gazdasági intézkedéseinek világába, amelyben a munkások és a vállalat között a legnagyobb konfliktust a szovjet mintára bevezetett darabbér okozta. Az új bérezési rendszer a teljes iparban és bányászatban rengeteg feszültség forrása volt, ami az 1956-os munkástanácsi követelésekben is megmutatkozott.

1950-ben Gy.-nek semmiféle föld alatti munkatapasztalata nem volt, apja is a gépműhelyben dolgozott, műhelyfőnökként. Ezért a föld alatti munkát 26 évesen ott kellett kezdenie, ahol a bányába leszállók 16 évesen szokták: csillásnak osztották be, ahol vasúti ismereteit kicsit hasznosították, igaz, csak kezdetleges módon: fékező lett. A fékező épphogy csak meghaladta a nehéz fizikai munkát végző csillások rangját, ám nagyon messze volt a vágárok vagy az irodán dolgozók státuszától. A föld alól nézve az irodai úri munka volt. Négy polgárijával, műhelymester apjával, egyetemen tanuló öccsével és szép kézírásával Gy. kilógott a többiek közül a bányában. Nagyon mélyen kellett újrakezdenie, szó szerint a föld alatt, ráadásul 1950-ben, egy igencsak szűkös esztendőben.

Pontos beosztásáról – mivel az alacsony beosztású fizikai munkásokról alig maradt fenn valami a vállalati iratanyagban – csak egy 1953-as baleset-jelentőkönyvi bejegyzésből lehet tudni. Júliusban Gy. a jobb kezének egyik ujját megütötte, amivel egy nap alatt gyógyuló sérülést szerzett. Ám a bányában, mivel nagyon veszélyes üzemnek számított, minden apró balesetet jegyzőkönyveztek. A jegyzőkönyv szerint Gy. 1950. február 8-tól dolgozott a Csigá lejtőszaknában „fékesként”.³⁹

Ezek szerint hazatérte után két héttel már a bányában dolgozott, az 1942-ben megnyitott Csigakúti lejtőszaknában. 1955 szeptemberében ismét a jobb kezét érte kisebb baleset – „pályakocsifa fordítás közben megcsúszott és a pályakocsi [amit a szállításhoz használtak] az ácsolathoz szorította a jobb kéz gyűrűsujját”. Gy. beosztása szerint ekkor is fékes volt. A gyógyulási időről a baleset-jelentőkönyv nem szól. Gy. nevét mindkét esetben a végződéssel írták.⁴⁰

Gy. sógornője úgy emlékszik, hogy Gy. csupán papíron végzett fizikai munkát, szép írása és képzettsége miatt továbbra is az irodán alkalmazták, csak politikai okokból fizikai státuszban (ennek ellentmondanak a balesetekről szóló bejegyzések).⁴¹ Felesége emlékei szerint a férje a föld alatt is és többféle bányamunkán dolgozott.⁴² A baleset-jelentőkönyv bejegyzéseit vélhetően nem hamisították, így Gy. a bányában minden bizonnyal fizikai munkát is végzett – és sógornője esetleg az 1956 utáni időkre emlékszik vissza, amikor néha csak papíron dolgozhatott a föld alatt.⁴³ Az irodán dolgozó öccse is 1953-ban túlorapótlékokat írt be Gy.-nek, ami valószínűsíti a fizikai munkavégzést. Ebből a szempontból azonban egyik forrás sem megbízható: a beírt munkahelyi beosztás még egy fékező és egy bányaírnok esetében sem feltétlenül esett egybe a tényleges munkavégzéssel.

Gy. feleségével és kislányukkal apósa szoba-konyhás telepi házában lakott a gyerek négyéves koráig. Mielőtt a középső lányt, Veronikát feleségül vette volna, a két nagylány egy ágyban aludt, a kislány az anyjukkal a másik, bútorosnál készült ágyban. Mindkét ágy lábánál állt egy-egy sezlon. Az egyikben aludt a családfő, a másikon a család fiatal fia, aki néha nappal is aludt: a vasútnál dolgozott, ahol gyakran kellett éjszakáznia. Mindegyik ágyban szalmazsák, azokon párnák és dunyhák. Fűtés a helyszűke miatt sem volt a szobában. A konyhában állandóan meg volt rakva a bányától kapott szénnel egy sparhelt [tűzhely], így ott mindig meleg volt. Amikor nem aludtak, mindenki a konyhában tartózkodott.⁴⁴

Gy. az esküvő után a feleségével a konyhába költözött be, ahol egy dikón, szalmával befont lócaszerű ágyon aludtak. Miután Gy.-t letartóztatták, Veronka visszament a szobába a húga mellé aludni, majd a kicsi megszületése után ismét kiköltözött a konyhába, ahol apja a dikó folytatásaként készített a falig egy priccset. Itt laktak akkor is négy éven át, amikor Gy. hazatért a Gyűjtőből. Húga szerint a konyhának az volt az előnye, hogy „itt mindig fűtöttek. És akkor így éltünk.” Viszont ez volt a nappali élet színtere is: „Mindenki a konyhába volt reggeltől estig. Ha itt vendég jött, ha a szomszéd átjött, elfértünk a konyhába.”⁴⁵ Emiatt viszont Gy.-ék a társasági élet közepontjában, a konyhában éltek, ők nem tudtak hova elvonulni.

Miközben Gy. börtönben ült, a vasutas fiú, Jancsi megnősült, és elköltözött, a másik nagylány is férjhez ment. A 19 éves Veronkát egy darabig az apja tartotta el: állapotos is volt, meg politikai okokból bebörtönzött férje miatt sem kapott munkát. A baba néhány hónapos korában aztán sikerült munkát kapnia a pékségben. Hajnalonként járt befűteni, még mielőtt a pékek érkeztek; néha, ha kellett, az apja helyettesítette.⁴⁶

1953 áprilisában született meg Gy. fia, Gyula. Az első gyereket Veronka otthon szülte meg bábával, még az orvos sem ment ki. A második miatt már be kellett utaznia a városi szülészetre, Salgótarjánba, mivel a gyerek koraszülöttnek számított. Az y-t egyik gyerek anyakönyvezésekor sem hagyták el a név végéről – erre az első gyerek születésekor apósa is figyelmeztette a fiatal anyát. A szülő foglalkozásához mindkétszer azt írták: gépkezelő – ez a bányán belül a felszíni és a föld alatti fizikai munka közötti átmeneti státuszt is jelölte.⁴⁷

A kórházi szülés éppen az ötvenes évek elején kezdett egyre gyakoribbá válni, ám a fiatal bányászfeleség számára az idegen orvosok és nővérek jelenléte még a második szülésekor sem volt megszokott. „Oszt mikor mondja a hogy is hívják, a szülésznő, aszongya: »Feküdjön le!« »Én – mondom – itt nem fekszek le!« Aszongya az orvos: »Elmegyünk ebédelni.« Mondom: »Csak menjenek!« Azt mondja, hogy fekszem má' le! »Jaj – mondom –, nem tudok lefeküdni!« Utána mondom: »na, most má' lefekszek!« Aszongya, hogy »na, majd mindjárt jövök, megvizsgálom!« Olyan egy-kettő meglett a fiam, hogy azt se tudtam mondani, hogy »jaj, de!« Úgy tép... mindent szét izélt, szakított. Ahogy keze-lába kiment, ahogy má' a szülésznő nem tudta, hogy a gyereket fogja-e meg, vagy a szemit fogja-e, vagy a kötényt fogja-e! Úgy telefonált, szólt egy másik nővérnek, hogy »gyorsan híjad a... doktor urat, mer' megvan a baba!« Azt mondja: »Azt má' este gondoltam!« Úgyhogy [...] visszavettek, begyött. Na, azzal meg annak örvendeztek, hogy »jaj de nagy baba! 61 centi, 4 kiló 25, nyolc hónapra, mer' a placenta nem ment el!« Csak én mondtam, hogy »nagyon meleg van! Nem...?« Akkor oszt kapkodtak! Elaltattak, oszt akkor műtöttek utána. Úgyhogy majdnem lefolyt a vérem. [...] Öcsi kopasz volt! Fehér bőrű, akár a... nagyanyám! Meg utána aztán

szőkés volt. Nagy kék szemével! Oszt a szülésznők így vették le róla ezt a formát! Mer' az érték. Na de azzal meg majdnem levéreztem. Mer' ugye nem volt beérve a gyerek, aztán... de burokba született.²⁴⁸

Ehhez képest az első, bába segítségével végbement szülés emléke igen békés. A bányásztelepen a bába „Piros néni, szomszéd néni [volt]. Meghalt. Jaj, de nagydarab asszony vót! Annak vót olyan keze, hogy nincs az a izé, szülészasszony!” Az orvost a telepiek Laci doktornak nevezték (Laci Pál volt a neve). A bánya fizette, és bolondosnak tartották; néha lóháton járt, mert úrnak képzelte magát. „Úgy hívtuk csak, hogy a Laci doktor. Aztán mikor mondta, hogy» adok neked erősítőt!« »...Hozzad!« Azt ugye ott hagytuk az erősítőt, azt közbe meg nem olyat adott. Mer' olyan is vót, aki ugye másmilyet kapott, hogy megjöjjön neki a piros pünkösdi napja, azt azt adta be nekem, kettőt!” Az első gyerek négy és fél kilósan született, de a bába mellé nem jött ki a telepi orvos. Az y bejegyzése a név végén – ami a börtön ellenére csak azért is megtörtént – fontosabb téma volt a születés körül, mint a szülés maga. Gy. felesége szerint „a másik anyósommal, hát ővele úgy volt, hogy hát ő nagyon elbolondította apósomat, meg vitte neki a pálinkát, az nem vót hozzászokva, meg mi. Azt bizony má' apósom úgy vót, hogy mikor született nekem Klári, azt ugye sétáltam, mit tudtam én azt, majd milyen fájások jönnek. Oszt sütött a nap, meg minden, azt jött egy fájás, aszongya: »Kisfiam, kisfiam! De aki megy majd – aszongya – a baba szülni« – én nem tudtam, hogy majd szülni fogok. Aszongya: »Az ipszilont el ne felejtse, hogy ipszilonnal köll írni a Gy.-t, aki megy bejelenteni!« Na, megint elkapott a baj! Mondom: »Szarok én az ipszilontra, csak egészség legyen!« Hazamegy az öreg, mondja, hogy én hogy mondtam, mer' két órákor ment ide is, a Kompresszorba. Aszongya: »Nézd mán a lány! Hogy sose beszél! Most meg aszonta, hogy szarni az ipszilontra!« – »Te, igaza is vót!«” – mondta neki anyósom. »Igaza is vót!« Aszongya: »Mér', még te is őt pártolod?« – »Na, mit gondolsz te, mi baja vót a lánynak? Mitől? Unokád van, kislány, Klárika! Este született.«²⁴⁹

1952-ben indult a bányászteleptől nyugatra, a főút túloldalán a bányász sajtóház-építési akció (BSH), melynek résztvevői állami támogatással jutottak telekhez és építőanyaghoz, kedvezményes kölcsönhöz, amelyből házat

építhettek. Gy.-éknek eleinte politikai okokból nem volt esélyük, hogy felkerüljenek a listára, ám Sztálin halála után új szelek fújtak a politikában. Az 1953. júniusi párthatározatban a BSH-akció támogatása kiemelt szerepet kapott: ettől kezdve vált egyre intenzívebbé a bányász sajtóházépítés Kisterenyén is.

Amikor 1954-ben kezdtek beköltözni a házakba, Gy.-ék neve is megjelent a listán: egy másik bányász által elkezdett házat fejezhetek be. 1952-ben 34, 1953-ban 101, 1954-ben pedig 22 lakás átadására szolt szerződés Kisterenyén. Gy. és családja 1954 tavaszán egy kétszobás házba költözhetett be.⁵⁰ A régi kolóniával szemben felépült új bányáskolónia korszerűbb és valamelyest nagyobb házai az 1950-es évekből kolonizált munkások elhelyezését szolgálták.

Sem a visszaemlékezésekből, sem az iratokból nem derült ki, hogyan kerülhetett fel a listára egy korábbi politikai elítélt, csak annyi, hogy az eredetileg kijelölt bányász lemondott a házról, mielőtt felépült volna.⁵¹ Mindenesetre nem volt ritka, hogy az egyik bányász egy másik bányász javára szerződésben lemondjon az épülő házról, az addig befektetett pénz megfizetéséért cserébe.⁵² Valószínű, hogy ekkortól Gy. is jobban tudta érvényesíteni rokoni kapcsolatait, hiszen régi családnak számítottak a telepen. Egy utcával feljebb sógora, felesége nővérének férje is kapott egy kétszobás házat.⁵³ Az építkezések kivitelezésével és az épülő házak szétosztásával megbízott Takács Bélát többen feljelentették, például szabálytalan anyagmozgatás miatt. Ám a régi vágású szakember, akinek – úgy tűnik – valóban szívügye volt az új házak építése, élvezte a trösztvezetők bizalmát.⁵⁴ A BSH vállalati irataiból szembetűnő, hogy 1954-ben nagyon sokan kapcsolódhattak be az BSH-akcióba olyanok, akiket korábban részben politikai okokból elítéltek.⁵⁵ A lakásért havonta 185 forintot kellett törleszteni, ami egy átlagos fizetés ötödét sem érte el – így kifizethető volt egy család számára.⁵⁶ A törlesztőrészlet összegét meghatározó listán Gy.-t gépészként tüntették fel – elképzelhető, hogy ekkor már esztergályosi végzettsége miatt nem fékezőként alkalmazták (ahogy azt a baleseti napló 1955-ben jelezte).⁵⁷

Az akkor kétgyerekes család számára a kétszobás lakás a szűkös konyha után nagy ugrást jelentett, noha a ház nem volt összkomfortos. A fürdőszó-

bában csak mosdó és egy nagy lavór volt. „Volt kicsi lavór, nagy lavór. [...] akkor meg vót egy olyan lavór, amibe csak a ruhát raktuk, vagy a pici babát fürdettük. Abba fürödtünk. Ugye tettük bele a pelenkát, vagy tettük bele a kimosott ruhát. De abba semmit nem mostunk, csak a babát fürdettük.” A beköltözkor a szomszédokat még nem választotta el kerítés, néhányan később próbálták is bővíteni a számukra kijelölt kertrészt, kicsit távolabb felhúzza a kerítést, ám azt elbontatták velük.⁵⁸

1954 azonban nem csak a szerencsés lakásszerzés éve volt a család életében, ekkor került bíróság elé Gy. három évvel fiatalabb öccse is sikkasztás miatt. Az eljárás azzal egy időben zajlott, hogy Gy. lakáshoz jutott, de azt nem akadályozta. Az 1954. március végi feljelentés szerint a bányánál bányá-írnokként és bérelszámolóként dolgozó Lajos az üdülési és éjjelezési pótlékot helytelenül könyvelte, a valóságosnál több üdülési szabadságot számolt el, és a jogtalanul elszámolt összeget részben vasárnapi előleg formájában saját maga vette fel hamis elismervények alapján, amelyeket megsemmisített. Új fizetési és bérlistákat hamisított, új átvételi jegyzéket készített, és a maradványt 1953. januártól októberig maga vette fel.⁵⁹

Lajos Gy.-nek egy vasárnapi és hétköznapi pótlékát is szabálytalanul számolta el 1953 márciusában (46 forintos összegben), ugyanezt kétszer 1953 augusztusában (92 forint). Az ilyen, apránként rosszul könyvelt maradvány 36 ezer forintra rúgott, ami ebben az időszakban körülbelül hároméves átlagfizetésnek felelt meg. Ezt Lajos végül be is ismerte az ellene indított eljárás során.⁶⁰ A sikkasztást 1952-ben kezdte, még sokkal kisebb tételekkel: ebben az évben összesen 1200 forint hiányt találtak, amit elrakhatott.⁶¹ Ez még alig haladta meg egyhavi fizetését, mivel Lajos, akinek ekkor két ötéves ikerfia volt, az átlagosnál jobban, havonta 1520 forintot keresett.⁶² Nem tudni, mire költötte el a következő évben elsikkasztott jelentősebb összeget. Kiugró költekezést senki sem vett észre nála. 1954 májusában már tanúkat hallgattak ki a sikkasztási ügyben a Kisterenyei Bányagazgatóság irodájában. Ugyanebben a hónapban költözhetek be Gy.-ék az új BSH-lakásba.

A Lajos elleni eljárásból kiderül, hogy a négy polgári után, amelyet testvéreihez hasonlóan Pásztón járt ki, a Kisterenyei Bányavállalathoz került, ahol

1945 februárjában már írnokként alkalmazták – ekkor együtt dolgozhatott a háború után hazatérő bátyjával, aki 1945 telétől szintén írnok volt. Lajost 1951 februárjában nevezték ki bérelszámolási csoportvezetővé, ami lehetővé tette számára a sikkasztást. 1946. február 1-jétől a Szociáldemokrata Párt tagja volt, majd 1947 augusztusában – megérezve az új idők szelét – átlépett a kommunista pártba, ahonnan lebukásakor, 1954 márciusában kizárták.

Lajos 1954-es vallomásaiban beszámolt családtagjainak foglalkozásáról: „Lenke üzemi konyhai beosztott, Aranka háztartásbeli, férje vasutas [ő segítette be Gy.-t a vasúthoz], Gy. szállító csillás, Sándor a Rákosi Mátyás Egyetemen gépészmérnök hallgató, Gyula moszkvai ösztöndíjas, olajkutató mérnöknek tanul. Édesapám nyugdíjas géplakatos, kisterenyei lakos. Őt mostohaanyám tartja el. Feleségem szülei Kisterenyei lakosok. Apósom a bányában dolgozik mint szállító csillás és 9 hold földje van.” Vallomása szerint már 1951-ben észlelte a bérkifizetéseknel tapasztalható káoszt, és csak ezt használta ki a továbbiakban.⁶³ Az első évben csak kisebb pótlékokat vett fel munkatársai nevében. 1953-ban – mivel nem bukott le – vérszemet kapott, és egyre nagyobb összegeket utalt ki magának, ráadásul egyre hanyagbabbul hamisította a pénzfelvételt igazoló bizonylatokat. Így fordult elő, hogy 1953–54 fordulóján nem tudta felmutatni egy ezer forint feletti pénzfelvétel bizonylatát. Emiatt indult ellene munkahelyi kivizsgálás, és így derült ki a sikkasztás.⁶⁴

Gy. öccsének a nevét az eljárás során végig i-vel írták, ahogy 1954-ben előnyösebb volt számára. Amikor egy esetben a jegyzőkönyvben y-nal géptették le, ő efölé is i-vel írta oda nevét.⁶⁵

Az egyre nagyobb sikkasztásokat – Lajos elmondása szerint – az tette lehetővé, hogy nagyobb bértömeggel gazdálkodtak, mint amekkorát végül kifizettek, így a tervgazdasági mutatók miatt egyáltalán nem volt feltűnő, ha néhány fiktív bizonylatot illesztett az elszámolásba. A bérszámfejtést 1952-től önállóan végző vállalat becslés alapján mindig magasabb összeget igényelt előre a valóban bérszámfejtettnél. Ideológiai legitimációt ehhez az ún. Lozinszkij-mozgalom adott, amely a könyvelést volt hivatva egyszerűsíteni, de végül a sikkasztást segítette elő. A mozgalom lényege az volt, hogy hónap

végén rohammunkában végzik el a számviteli feladatokat, egy lépésben, sztahanovista módon – ezzel ki is iktatták a folyamatos könyvvitelt, ami lehetőséget nyújtott az utólagos könyvelésre.⁶⁶ A cél pusztán az adott bértömegből a terv teljesítése volt, a gazdaságosság az új – 1952-ben bevezetett szabályozók alapján – nem annyira. Lehetséges, hogy ha Lajos időben megírja az utolsó ezer forintról szóló bizonylatot – vagy két részletben veszi fel az összeget –, sosem tűnik fel senkinek a sikkasztás.

A pénz nem lett meg. Az eljárás során Lajos azt mondta, hogy nagyrészt felélte, „italra és kosztra” költötte. Állandóan hordott magánál pénzt egy pénzeszsákban a táskájában. Elmondása szerint hetente átlagban 400 forintot költött,⁶⁷ ruhaneműt egy 1500 forintos öltönyön kívül nem vett. Néha hónap végén feleségének adott 80–100 forintot kosztra, ha elfogyott a hazaadott fizetése, mondván: a prémiumból van. Akárcsak Gy., ő is a foci bolondja volt, mindenhova kísért a csapatot. „Mint sportintéző, a Bányai futball-csapat tagjainak több esetben fizettem különböző összegű italmennyiséget. Elmondhatom tehát azt, hogy jól éltem és nagyvonalú voltam.”⁶⁸ A június végi tárgyalásig szabadon védekezhett, azzal a kitételrel, hogy lakóhelyének elhagyását engedélyhez kötötték. A tárgyaláson a Balassagyarmati Megyei Bíróság három év hat hónapi börtönre ítélte, valamint arra, hogy az elsikkasztott 37 538 Ft-ot 5%-os kamattal fizesse meg a vállalatnak részletekben.⁶⁹

Gy. feleségét – bár neki is volt négy polgárija Pásztóról – a gyerekek születése után csak segédmunkákra alkalmazták: apja és férje is politikailag megbízhatatlannak, ő maga pedig – elmondása szerint is – nagyszájúnak számított. „Telefonkezelő voltam. Voltam gépkezelő, az is megvan, lámpakezelő, az is megvan. Majd megmutatom, milyen érdekes oklevelek vannak! És utána nem dolgoztam ugye, mer’ a fiam született, csak hat hónapig volt a szülés[i szabadság].”⁷⁰ A hétéves kislány és a hároméves kisfiú mellé 1956. szeptember elején született a főút túloldalán, a BSH-házban Gy. legkisebb gyermeke, Zsuzsi. A születési anyakönyvbe Gy. foglalkozásához gépkezelőt írtak be, az édesanyja foglalkozásához semmit.⁷¹

A harmadik gyerek az elsőhöz hasonlóan otthon született, ezúttal a férj, Gy. is segített a bába mellett. „Helyrepakoltunk, meg minden, volt, hogy

majd lesz a Bányász Nap, meg mit tudom én, mi, mondom, még a függőnyt föl kell tenni. Közbe aszongya nekem, hogy

– Én még bemegyek dolgozni.

– Hát – mondom – nemigen! – aszongya:

– Nem? Mondom:

– Nem!

– Hát de mégis bemegyek!

– Mondom: – Nem mész te má’ sehová!

– Aszongya: – Mé’?

– Mondom: – Hordjál vizet, fűtsél be, ereggyé’ le a bábaasszonyé, azt csendbe legyé’ [...] mer’ nemsokára szülök! – hát bizony nem volt soká, reggel volt, mire mégis megszülettem. De olyan... ilyen kicsi volt! De egyforma volt a vállá eddig! Három fodor volt a combján! A Piros néni megfogta: – Az anyád mindenit! Én még ilyen babát nem fogtam! – Azt mondja: – Három fodor van a...! – Olyan formás volt! Olyan fekete hajjal, minden! Ki se volt abból a slamasztikából, azt odaadta az apjának. De nem az uram nyomta ki. Azt mondta: – Akárhogy jajgat! – Én nem azt sirattam, hogy szülök, hanem a lábam, mert trombózisos lett. [...] És nem is lettem többet terhes! Mer’ az uram nem evett egy hétig! Azt mondta: – Ha tudtam volna, hogy ilyen a szülés, nem lett volna több!”⁷²

A bába még nem volt két hónapos, amikor Gy.-t beválasztották a bánya 1956. október 28-án alakult ideiglenes munkástanácsába. A Belügy-minisztérium Nógrád megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának *Nógrád megyei ellenforradalmárok* című, 1958 tavaszán készült összegzése szerint a megye területén 29 helyen, elsősorban Salgótarjánban és a szénmedence bányaüzemeiben alakultak munkástanácsok.⁷³ Az 1958-as összefoglalóban egyszer sem tették hozzá, hogy az addigra ellenséggént elkönyvelt munkástanácsok létrehozását éppen a párt és a Szakszervezetek Országos Tanácsa kezdeményezte még 1956. október 26-án, emiatt alakultak meg szerte az országban október utolsó napjaiban.⁷⁴ Ám a munkástanácsok központi kezdeményezésre épp abban az időben jöttek létre, amikor helyi és országos szinten ismét lehetőség támadt az autonóm politikálásra, a vezetők valódi megválasztására.⁷⁵

1956 ősze a család emlékezetében más miatt is emlékezetes. Gy. özvegyének emlékei szerint: „Zsuzsi [...] hathetes volt, amikor volt a [...] szoptattam őt éppen, mer' az volt a konyha, oszt mindig be vót [...] egy kis néprádiónk volt csak ott a sarokba (mutatja), mer' nem volt annyi pénz, hogy minden-hova. Annyi biztosíték volt, hogy égett a konyhába, abba, a spájzba, meg a rádió égett. Szóval az lehetett. Mer' ha már valahova többet kapcsoltunk, de nem tettünk égőt, akkor már kiverte a biztosíték. Mer' nem volt pénz, azt csak annyi villany jöhetett.”⁷⁶

A megyei politikai nyomozó osztály összefoglalója szerint a kisterenyei üzemben október 28-án megalakított munkástanács élére „jobboldali beállítottságú” személyek, köztük a sortűz előtt letartóztatott Gál Lajos kerültek. „Ezek a személyek a személyzeti vezetőt elbocsátották, ugyancsak elbocsátották Uj Jánost, az üzem igazgatóját is. A KISZ és a párt helyiségét lezárták, október 30-án megalakították a nemzetőrséget, parancsnokául Páles József MDP-tagot nevezték ki, a nemzetőrség tagjai ellenforradalmi tevékenységet nem fejtettek ki, az üzem biztonságát igyekeztek megőrizni” – szól az „elnéző” értékelés. Főkolomposnak Angyal Jenőt és Gál Lajost ábrázolták (a körülbelül 600 emberből, aki jelen volt a munkástanácsot megalakító gyűlésen, 48-an voltak munkástanácsstagok).⁷⁷

A Nógrád megyei 1956-os történéseket összefoglaló jelentésben a négy legfontosabb kisterenyei munkástanács tag között Gy.-t is megemlítették: „... négy polgári, csillás [...]. A felszabadulás után a Szoc.Dem. Pártnak volt a tagja, sikkasztásért a felszabadulás után el volt ítélve [tévednek, keverik öccsével; eredeti népbíróági ítéletét nem ismerik; szociáldemokrata párttagságára más forrás nincs]. Az ellenforradalom ideje alatt a munkástanács tagja volt, sztrájkot szervezett. A nemzetőrség-parancsnok helyettesévé nevezték ki. Operatív célra felhasználva.” Ez utóbbi kitétel – amelyet számos esetben alkalmaznak az „ellenforradalmárokról” szóló dossziében – azt jelentette, hogy 1956 után operatív, állambiztonsági információszerzéssel bízták meg, amit teljesített.⁷⁸

A négy kiemelt kisterenyei munkástanács tag közül az első 1956-ig az MDP tagja volt (igaz, rajta kívül 1956-ban még közel 900 ezer MDP-tag volt

az országban); a második Gál Lajost vájárként jelölték (ekkor már aknász volt), és ellene eljárást is indítottak; a Gy. után következő negyedik, az összefoglalóban kiemelt munkástanácsstagról azt írták, hogy egyetemet végzett, és főkönyvelő volt a bányánál.⁷⁹

A kisterenyei szervezők is a leggyakrabban a 30–39 közötti korosztályból kerültek ki, és a telepi munkások élesen különváltak a falubeli parasztoktól.⁸⁰ Tyekvicska Árpád nógrádi kutatásaiból meglepő módon kiderült – ami Gy. esetében is igazolható –, hogy a nem katolikus vallásúak a megyében betöltött arányukhoz képest nagyobb számban válhattak fontos szervezővé 1956-ban.⁸¹ A politikailag aktív családok – amelyek közül sokakat az ötvenes évek első felében sérelem ért – tagjai vagy közeli rokonaik 1956-ban is jóval aktívabbak voltak.⁸² Majdnem mindig ugyanazok a nevek ismétlődnek Kisterenyén is a pereket kiváltó lázadások vagy hétköznapi ellenállások idején: ugyanazok a családok folytatják a rebelliók történetét, csak mindig egy új generáció tagjai. Bár 1956 előtt nem beszélhetünk sehol tartós és szervezett politikai ellenállásról, az „ellenálló potenciál” – ahogy Rainer M. János hívja⁸³ – családokhoz, szűk közösségekhez tapadva megőrződött, bármikor újra lehetett élesíteni, legyen szó helyi kisgazda, szociáldemokrata, vagy a háború előtt is aktív, sztrájkot szervező szakszervezeti vezetőkről. Persze nem feszült robbanásig a helyzet, és nem csak a szikrára kellett várni, ahogy a forradalomról szóló elbeszélések előszeretettel használják ezt a toposzt. Gy. és apósa azonban ilyen ellenálló potenciállal rendelkező személynek számítottak: az após valós munkásmozgalmi múltja és 1949-es pere miatt, Gy. pedig környezetében képzettnek számító politikai elítéltként.

Gál Lajos a munkástanács megalakulását a megtorlás során ellene indított eljárásban így elevenítette fel: „A kisterenyei üzemnek kb. 1300 dolgozója van. Ennek a tanácsnak a megalakítása bizonyos nehézségekbe ütközött, mert nem tudták összehívni a dolgozókat, végül is, amikor már a megyei szervek – hogy milyen szervek, nem tudom – sürgették a névsor beküldését, mintegy 5–600 dolgozó előtt megválasztották ezt a »forradalmi« munkástanácsot, úgyhogy a szakszervezet részéről, emlékezetem szerint Kiss Lajos tette meg a javaslatát és azt a jelenlévők vagy elfogadták, vagy más

választottak helyette. A szavazás nyíltan, kézfelnyújtással történt. Engem is ilyen módon választottak meg a kisterenyei munkástanács tagjának.⁸⁴ A mentegetődzés mellett a munkástanács megválasztását Gál sajátos, bürokratikus elvárásként ábrázolta. Az ideiglenes munkástanács megválasztásakor ügyeltek arra, hogy bürokratikus intézményként a tanácsnak iratokat kell létrehoznia, ezért olyan – ellenzékieknek számító – embereket jelöltek tagként, akik az ügyiratkezelésben is jártasak.

A sortűzet kiváltó letartóztatás téves helyi híreken és egy félretájékoztató jelentésen alapult. 1956. december 5-én Gál és Kelemen Lajos munkástanács-tagok a reggeli műszak előtt a munka felvételére biztatták a bányászokat, akik aznap le is szálltak a bányába. Erre azért is volt szükség, mert a bánya egyre rosszabb állapotban volt, kezdte elönteni a víz. Ezt követően már hiába próbáltak közvetíteni, a bányászok nem akartak dolgozni. Gálról és Kelemenről viszont egy rendőri jelentés azt írta, hogy sztrájkra buzdítottak, Gál egy nyolcpontos követelést is felolvasott a bányászoknak, ezért kiadták ellenük az elfogatóparancsot.⁸⁵ A rendőri jelentés egyik szerzőjét, Zöldi Tóth Istvánt néhány héttel korábban a Salgótarjáni 33. sz. Autó Közlekedési Vállalattól (Aköv) bocsátották el mint a „megbuktatott rendszer hű kiszolgálóját”, rendőri alkalmazása ellen korábbi munkahelyének munkástanácsa november 22-én tiltakozott.⁸⁶

Zöldinek bizonyítania kellett, hogy hasznos tagja a rendőrségnek, és jelentése – mely részben képzeletének szülötte volt – nagyon hatásosnak bizonyult: elképzelhető, hogy nélküle december 8-án hajnalban nem tartóztatják le Gált, és a kisterenyei bányászok nem indulnak aznap Salgótarjában a kiszabadítására (így talán még a sortűz is elkerülhető lett volna). (Kelemen elbújt, ezért helyette egy másik „politikailag megbízhatatlan” személyt tartóztattak le.)⁸⁷ Bár Gál korántsem volt radikálisan a rendszer ellensége – amit az ellene hozott, viszonylag enyhe ítélet is alátámaszt⁸⁸ –, letartóztatásának súlyos következményei lettek.

Felesége és sógornője szerint Gy. nem is volt jelen, amikor megválasztották munkástanácsagnak (persze könnyen lehet, hogy ez a rendőrségnek kitalált alibi, de nehezen ellenőrizhető). „Jött az ellenforradalom, vagy for-

radalom, vagy az Isten fasza se tudja má’ – elnézést! –, mert annyit mondták má’, hogy az embernek szétmegy a feje! Akkor el akarták vinni az uramat, hogy megverik, de lent volt a bányába, nem tudták. Utána megválasztották őt az ő tudta nélkül, nem is tudom, a fegyveres... katona sose volt, mert a... parancsnokának. Ide följöött az izé, a Sanyi bácsi a hintóval [a bánya egyik kocsisa], hozott egy csomó röpiratot az uramnak. Na, már – azt mondja –, hogy én a parancsnok?! [...] Nem is vót ott. Nem is tudta, hogy meg van választva. Aztán voltak... az izéket, a papírokat, azt betette a csirkeóliba. Nem, be se hozta. Be se hozta. Azt mondta, »elég volt a politikából!«.⁸⁹

Az özvegy története szerint az addigra már közel hetvenéves, szocdem Gindel, Gy. apósa és maga Gy. is megpróbált politikailag passzív maradni, különösen novembertől, a sztrájk idején. A sortűz reggelén a kisterenyei bányatelepen gyülekeztek és teherautókra szálltak a bányászok, hogy bemennek a városba kiszabadítani a hajnalban letartóztatott Gál Lajost. Ekkor Gy. apósa átment a lányáékhöz. „Apuka följöött [a bányatelepről]. Mer’ má’ akkor zúgott a nép, hogy mennek Tarjánba. Azt mondja apuka [Gy.-nek]: »Te, nehogy elmenjünk, mer’ úgy van ez, mint a Kominba [Tanácsköztársaság idején] volt« – mert apuka nagy kommunista volt, azt mégis megverték! Na mindegy. Akkor, ’19-be ugye. Ott meg Egerbe ült. Azt mondja: »Ne menjél, mer’ az megint nagyon izé politika.« Azt mondja: »Apuka, akkor hova menjünk?« »Hát ki tudja, mi ez, mi megyünk Verpelétre borér!« Hát elmentek! Ezek meg ugye gyülekeztek. [...] »Tudod, most kaptuk ki az izét, 16-án a kijárót, van egy kis pénzünk, karácsonyra ki tudja, milyen világ lesz, menjünk el borér!« Hát fogták magukat, kilenc óra felé, elmentek a borér’. Hát ugye lövöldöztek, meg mit tudom én, mindent csináltak.⁹⁰ Verpelétre gyakorta mentek helyi vonattal borért Kisterenyéről a bányászok, több pincészetnél is ismerősök voltak. A történet szerint, mialatt Salgótarjában összegyűltek a tüntetők, Gy. és apósa megjárta Verpelétet vonattal a borért – legalábbis ezt mondták az asszonyoknak. Ám balul ütött ki a borért tett kirándulás.

„Egyszer csak kigyön egy biciklis ember, hogy menjek, mer’ az uram elesett a hídnál – akkor csinálták a sorompónál a hidat –, azt azt mondja: eltörte a lábát, bevitték őt az evangélikus paphoz. Mondom: Hát apám

meg hol van? Azt mondja: ott káromkodik a hídnál, mer' ő meg elesett, oszt összetört a lapos üveg, elfolyt a bor, bedobta az izét a Tarján-patakba. Mondom: hát a bor? Azt meg Jankó bácsi – mert úgy hívták – a Laci borát elvitte haza. Hogy má' legalább akkor valakinek legyen. Na, elmentem az evangélikus papig, akkor jött a mentő, de engem nem hozott, csak eddig, mer' már Tarjánba akkor lövöldöztek.”⁹¹ A vasútállomás és a bányásztelep között akkor még nem volt híd, így a legrövidebb út a Tarján-patakon, a köveken át vezetett az állomásra. A kannában hozott borral Gy. megcsúszott a köveken, a patakba esett, és eltörte a lábát. A bor is odalett, és lábtörés miatt kórházba is kellett vitetni.

Eközben Salgótarjánban lőtték az embereket, így a bányakórház tele volt a sortűz sebesülteivel, akikről később a politikai nyomozók listákat készítettek. A lábtöréssel kórházba került, rozott múltúnak számító munkástanács-tag felkeltette a politikai rendőrség érdeklődését. A sortűz kapcsán szinte az egész szénmedencére kiterjedő nyomozást folytattak, és a munkástanács-tagok közül többeket bíróság elé állítottak. A nyomozók feladata az volt, hogy alátámasszák a sortűz hivatalos elbeszélését, miszerint jogosan, önvédelemből lőttek az emberek közé.

Gy.-t behívták a rendőrségre, de végül mégsem került bíróság elé.

Jegyzetek

- 1 A Központi Munkástanács 1956. december 8-i gyűléséről készült jegyzőkönyv: ÁBTL V – 141797/4. Vizsgálati dossziék Rác Sándor és társai ügyében. 129–141. Bővebben erről: Horváth 1999.
- 2 Pittaway 2012.
- 3 Mevius 2005.
- 4 Á. Varga–Pásztor 2002: 435. és 352.
- 5 Uo. 498.
- 6 Szomszéd 2002: 146–149.
- 7 Vö. Pittaway 2012: 67–68.
- 8 Ez utóbbi részlet S. József 9 hónappal későbbi tanúvallomásán alapul. BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság. 1949 – 1081. G. J. ügye. 10. S. József vallomása. 1949. március 3.
- 9 BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság. 1949 – 1081. G. J. ügye. Kádár Ottó rendőrfőhadnagy jelentése a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának. 1949. március 4.
- 10 Uo. 6. T. Varga József rendőr főhadnagy jelentése G. J. ügyében. 1949. június 27.
- 11 Gy.-né G. Veronika visszaemlékezése. 2011. október 25.
- 12 BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság. 1949 – 1081. G. J. ügye. 6. T. Varga József rendőr főhadnagy jelentése G. J. ügyében. 1949. június 27.

- 13 Uo. 12.
- 14 Uo. 14–16.
- 15 Uo. 21.
- 16 BFL XXV. 2. b. Budapesti Népjúgyészség. Büntetőügyek. 1000/1949. Szekeres Károly népjúgyész vádirata. 1949. április 5.
- 17 Kövér 1998: 324.
- 18 Interjú M-né G. Ilonkával. Az interjú során mutatott és lefényképezett fotók. 2011. október 25.
- 19 Anton Jerkić fényképészről: biblioteche.comune.trieste.it/Record.htm?Record=19395834157911130169&idlist=1 (2016. augusztus 3.)
- 20 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.
- 21 BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság. 1949 – 1081. G. J. ügye. 30–34. G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza a bíróságnak. Címe: G. J. életrajzi és mozgalmi adatai. (G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza.)
- 22 Vonsik 1986: 17–18.
- 23 Az *Egri Népiújság* szerint társával „Zmeskál Zoltán nádújfalusi földbirtokost a diktatúra idején megzsarolták, többek között arra kényszerítették, hogy a kálkapolnai vásárra hajtott 16 darab marháját Nádújfalura vissza hajtassa”. *Egri Népiújság* 1920. február 11. 1.
- 24 G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza.
- 25 Schneider 1979: 103–106.
- 26 Vö. Bányatárspénztárak munkásválasztmányi tagjainak országos értekezlete 1924. október 26-án. Kiadja Csóka Vendel. Budapest, 1924.
- 27 Lapjuk: *A bányász: a Salgótarjáni Szénmedence Bánya- és Kohómunkásai Gazdasági Szakegyesületének hivatalos közlönye*. Szerk.: Csóka Vendel. Salgótarján: Salgótarjáni Szénmedence Bánya- és Kohómunkásai Gazdasági Szakegyesülete, 1926–1939.
- 28 Vonsik 1986: 37–38.

- 29 Pl. A *bányász* 1927. március 1. 2–3.
- 30 G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza.
- 31 A *bányász* 1933. április. 2.
- 32 G. J. 1949. május 3-án írt önéletrajza.
- 33 Uo. 22–25.
- 34 BFL XXV. 2. b. 1949–1000. 4–5.
- 35 BFL VII. 5e. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék (1946-tól Budapesti Büntetőtörvényszék) Népbíróságtól átvett peres ügyei. 20364–1949. Koós László ügye. 5–6. Ítélet. 1949. február 24. A fellebbviteli tárgyaláson két hónap fogházra szállították le az ítéletet, ami a letöltött két hónap miatt már nem sokat nyomott a latba. Uo. 7. 1950. január 21.
- 36 BFL 17009/1949. 5–7. Ítélet 1949. november 8.
- 37 ÁBTL O–15226/230. 7–8. Ítélet.
- 38 Interjú N. Elemérné G. Katalinnal. 2011. október 27.
- 39 NML XXIX. 681. I. A. 16. Nógrádi Szénbányászati Tröszt (NSZB). Újlaki bányáüzem. Csigai lejtőszakna. Kisterenye. NSZB Baleset-jelentőkönyv. 17/7. 1953. július 18. bejegyzés.
- 40 Uo. 1955. szeptember 26.
- 41 Interjú N. Elemérné G. Katalinnal. 2011. október 27.
- 42 Gy.-né G. Veronika visszaemlékezése. 2011. október 25.
- 43 Gy. a Csigai lejtőszakna munkatörzskönyve szerint is fékesként dolgozott. NML XXIX. 681. Nógrádi Szénbányák Vállalat (= NSZB). Csigai lejtőszakna törzskönyve. 1953 áprilisában, fia születési anyakönyvi kivonatában Gy. foglalkozása: bányagépkezelő. NML Salgótarján. Születési anyakönyvi kivonat. 1953. április 6.
- 44 Ez a leírás a Gindel mindhárom lányával készített interjún alapszik.

- 45 A lakásbeosztásra és -használatra N. Elemérné G. Katalin, Veronka húga emlékezett vissza, aki a mai napig abban a telepi házban él, ahol apjukkal laktak. 2011. október 27.
- 46 Uo.
- 47 NML Salgótarján. Születési anyakönyvi kivonatok. 1953. április 6.
- 48 Gy.-né G. Veronika visszaemlékezése. 2011. október 25.
- 49 Uo.
- 50 NML XXIX. I. A. 17. NSZB 3/42. Levelezés. BSH. 1954. május 21. villanybekötés. Lakók névsora.
- 51 NML XXIX. I. A. 17. NSZB 3/43. 901/1954.
- 52 Uo., ill. NML XXIX. I. A. 17. NSZB 3/41. Levelezés. BSH 1953. 1953. július 10. jegyzőkönyv BSH-szerződés átírásáról.
- 53 NML XXIX. I. A. 17. NSZB. 3/43. Villanybekapcsolás. 1954. október 12.
- 54 Vö. uo. 1953. április 18. Fegyelmi határozat T. Béla megrovásáról.
- 55 Vö. Filep Lajos, Bazsó Vilmos. NML XXIX. I. A. 17. NSZB. 3/43. 1954. december 20.; 1954. november 24.
- 56 Uo. 748/1954. 1954. október 11-től havi törlesztőrészlet-levonások.
- 57 Uo. 3.
- 58 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.
- 59 NML XXV. 4 c. Balassagyarmati Büntető Törvényszék. B 273/1954. 1. Kisterenyi Szénbányák Vállalat igazgatójának feljelentése a megyei ügyészségnek. 1954. március 31.
- 60 Uo. 12–14.
- 61 Uo. 17.
- 62 NML Születési anyakönyvek. Kisterenye. 1949. március 12.

- 63 NML Balassagyarmati Büntető Törvényszék. XXV. 4 c. B 273/ 1954. 31. Jegyzőkönyv 1954. május 7.
- 64 Uo. 25. Jegyzőkönyv 1954. május 6.
- 65 Uo. 41.
- 66 Vö. Horváth 1952., ill. NML XXV. 4 c. Balassagyarmati Büntető Törvényszék. B 273/1954. 73–75. Balassagyarmati Megyei Bíróság ítélete.
- 67 52 héttel beszorozva még mindig csak az elsikkasztott összeg kb. fele jön ki, ennek ellenére az ügyészség elfogadta, hogy ez az összeg havi kétezer forint elköltésével felélhető. Uo. Megyei ügyészség vádirata. 1954. június 5.
- 68 Uo. 39. Gy. Lajos vallomása. 1954. május 7.
- 69 Uo. 73. Ítélet.
- 70 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.
- 71 NML Kisterenye. Születési anyakönyvek. 1956. szeptember 1.
- 72 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.
- 73 ÁBTL O–15325. 1a. 448.; 487–488.
- 74 *Népszava* 1956. október 26. 1.; A párt- és szakszervezeti határozat szövege: *Szabad Nép* 1956. október 27. 1–2.; A SZOT javaslata. Kemény–Lomax (szerk.) 1986: 16–17.; Bővebben ennek körülményeiről: Horváth 1999.
- 75 Tyekvicska Árpád kiváló tanulmányában hat nógrádi község példáján bizonyítja, hogy a felülről érkező utasítások milyen kismértékben befolyásolták az öngazgató szervezetek létrejöttét, a községek belső erőiből, a szervezők autonóm törekvéseitől vezérelve hozták létre szervezeteiket. Tyekvicska 1992: 61.
- 76 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24.
- 77 NML XXV. 4. c. Balassagyarmati Büntetőtörvényszék. B 6/1957. Gál Lajos (= Gál Lajos ügye). 16. Angyal Jenő vallomása. 1956. december 13. Gál 1936 óta dolgozott a bányában: csillésként kezdte, majd vājár és aknász lett.
- 78 ÁBTL O–15325. 1a. 487–488.

79 Uo.

80 Vö. Tyekvicska 1992: 68–71.

81 Uo. 74.

82 Vö. uo. 79–80. Tyekvicska kimutatja, hogy „1956 októberének helyi főszereplői nem a semmiből jöttek, hanem sorsukban, helyzetükben, múltjukban és egyéniségükben hordozták a részvétel fokozott lehetőségét”.

83 Rainer 2007: 113.

84 NML XXV. 4. c. Balassagyarmati Büntetőtörvényszék. Gál Lajos vallomásának jegyzőkönyve. 1957. február 4. B 6/1957.

85 Gál Lajos ügye. Godó János rendőr t. őrm. és Zöldi Tóth István rendőr őrm. jelentése 1956. december 5. Salgótarján.

86 Vö. Á. Varga–Pásztor (szerk.) 2002: 352–353. A rendőri jelentés szövegét is közlik, amely a Gál Lajos elleni eljárásban bizonyítékként szerepelt.

87 Gál Lajos ügye. 16–17. Angyal Jenő vallomása. 1956. december 13.

88 Uo. Ítélet. 1957. február 4. Mindössze egy hónap börtönre ítélték „demokratikus államrend alapintézménye ellen lealacsonyító kifejezés” használata miatt, amelyet az előzetes letartóztatással kitöltöttek vettek februári tárgyalása időpontjában.

89 Interjú Gy.-né G. Veronkával, amit jelen lévő húga, Gy. sógornője megerősített. 2011. október 24.

90 Uo.

91 Uo.

Az ügynök

9. Megtorlás

1957. február 4-én tartották az 1956. december 8-án letartóztatott Gál Lajos tárgyalását, akinek a kiszabadítására tett kísérlet a salgótarjáni sortűzzel végződött. A tárgyaláson nem sikerült bizonyítani, hogy sztrájkra buzdított volna, másrészt ebben az időben már kezdett megindulni a termelés, így nem lett volna célszerű egy szigorú politikai ítélettel megkockáztatni, hogy a bányászok esetleg ismét lázongani kezdjenek. Szükség volt a munkájukra, hiszen szén nélkül nem indult újra az élet. A tanúk, hogy Gált ezzel is mentsék, többnyire a közben Nyugatra menekült Kelemen Károlynak tulajdonították a Gállal szemben fölmerült vádakát. Arra számítottak, hogy Kelemennek külföldön már ügyis mindegy. Az ítélet lényegében felmentésnek számított: Gált a tárgyalás után egyből szabadon engedték,¹ mivel az egyhavi börtönt, amelyre ítélték, a bíróság az előzetes letartóztatás idejével letöltöttnek tekintette.

A kisterenyei szénbányák munkástanácsának elnökét, Angyal Jenőt 1956. december 13-án szintén kihallgatták, ám nem vonták felelősségre.² Valószínűleg az ő elítélésével sem akarták felhergelni a helyi bányászokat, emellett a munkástanácsok 1956–1957 fordulóján még nagyon képlékeny szervezetek voltak: novemberben a Kádár-kormány legitimálta működésüket, ezért télen még lehetőség volt arra is, hogy a kormány rajtuk keresztül konszolidálja majd a termelést a jugoszláviai „munkás-önigazgatáshoz” hasonló módon.³

Vétkesekre azonban az újraszerveződő nórádi politikai rendőrség és a megtorlás miatt is szükség volt. A kisterenyei „1956-os bűnösök” felkutatásával megbízott Ecsegi János rendőr főhadnagy 1957 nyarán a terenyei

szénbányánál főkönyvelőként dolgozó Filep Lajos ügye kapcsán számos embert hallgatott ki a bányából. A vád szerint a főkönyvelő sztrájkra buzdított, dicsőítette Nagy Imrét (ez 1957 nyarán már főbenjáró bűn volt), „uszított a szovjet csapatok és a kommunisták ellen”. Filep részben Kender Imre bér-csoportvezető bosszújából került a politikai rendőrség látóterébe, aki azért jelentette fel, mert 1956 őszén a főkönyvelő több munkatársának és Gy.-nek is azt terjesztette róla, hogy ávós volt, s emiatt „el lehetne intézni”.⁴ Kender feljelentésével és kihallgatási jegyzőkönyvével a rendőrök egyre közelebb kerültek Gy.-hez, aki börtönbüntetése miatt amúgy is szerepelt a rendőrségi nyilvántartásban, ráadásul a sortűz sebesültjei mellett ő is rajta volt a december első felében megsebesülteket összesítő kórházi listán.

Ecsegi főhadnagy júliusban több embert hallgatott ki Filep ügyében, köztük volt ÁVH-sokat is, akik örömmel vallottak Filep ellen.⁵ Ezzel párhuzamosan Filepet sikkasztással is megvádolták, miszerint egy Magas-Tátrába indított vállalati kirándulásra több pénzt szedett be a résztvevőktől, s csak késve fizette vissza.⁶ A politikai és a köztörvényes ügyek egymásra rakódása korántsem számított ritkának: politikai vádlottakkal szemben 1957-ben igen gyakran indítottak köztörvényes eljárást, ha politikai alapon nem könnyen találtak fogást rajtuk. A júliusi nyomozás után a bírósági szakasz közel fél évig húzódott. Filep ellen csak 1958. február 4-én hoztak elmarasztaló ítéletet: „államrend elleni izgatásért” a Balassagyarmati Megyei Bíróság egy év hat hónapi börtönre ítélte.⁷

Amikorra Filepet elítélték, az ügyben nyomozó Ecsegi főhadnagy már beszervezte Gy.-t hálózati ügynöknek, mivel új feladatot kapott: meg kellett tudnia, hogy a szocdemek és az egykori munkástanácsosok ismét szervezkednek-e a szénmedencében. A nógrádi szénmedence az ipari termelés újraindítása miatt kulcsszerepet töltött be. Ecsegire és Gy.-re emiatt – látszólag – nagy feladatok hárultak.

Gy. a Filep-ügy és amiatt, hogy tudtak korábbi börtönbüntetéséről, igen gyorsan lehetséges vádlottnak vagy informátornak kínálkozott. 1957 karácsonya előtt öt nappal, 1957. december 19-én szervezte be „terhelő adatok” alapján Ecsegi főhadnagy, ám konkrét feladata korántsem lehetett világos

egyikük számára sem. Mindenesetre az oly sokakat foglalkoztató 1956. december 8-i salgótarjáni tüntetés és sortűz, az újrainduló sztrájk mind lehetséges megfigyelési témák voltak. Gy.-t pedig egykori háborús bűnösként (csak feltételeken szabadult 1950-ben), munkástanácsstagként és a nemzetőrség fegyveres parancsnokhelyetteseként is zsarolni lehetett. Ha nem működik együtt, annyi büntetést Ecsegi főhadnagy biztos össze tudott volna hozni neki, mint Filepnek. A beszerzés idején a foglalkozás megjelölésével már nem sokat bajlódtak: bányász, munkahelye pedig a Csiga-bánya. A „mely kategóriához tartozik” kérdésre a karton kitöltője azt válaszolta: „jobboldali szoc. dem.”, a foglalkoztatás vonala pedig „ipari szabotázs elhárítása”.⁸

Miként tanult bele Gy. a jelentésírásba, miről kezdett jelentéseket írni, hogyan jelenítette meg mindennapjait és céljait a jelentések formalizált stílusában? Egyáltalán miért tartották őt nyilván eleinte „jobboldali szocdemként”, háborús bűnösként? Az utókor felől nézve egyszerűnek látszó kérdések, ám Gy.-nek napról napra meg kellett birkóznia ezekkel az új feladatokkal ahhoz, hogy ne kerüljön ismét börtönbe, felesége ne maradjon ismét egyedül három kisgyerekekkel, munkahely nélkül.

Gy. az ügynök szerepében és a tartótisztje, Ecsegi többféle összjáték révén formálta egymás mozgásterét és magát a szöveget (a jelentéseket), amelyet a tanulási folyamat során létrehozta. Az állambiztonsági szervezet ugyanis a diktatúrának nem csupán ellenőrző vagy büntető, hanem pedagógiai intézményeként is értelmezhető Katherine Verdery nyomán, amelynek működéséből elsődlegesen maguk az informátorok és tisztjeik tanultak.⁹ Ebben a tanulási folyamatban az ügynök és tartótisztje azt a bürokratikus nyelvet is elsajátította, amelynek használatát elvárták tőle, és amelynek alkalmazásával egyéni céljait is könnyebben elérhette.

Amikor beszervezték, a 34 éves Gy.-nek három kisgyereke volt: a börtön idején született nagylánya kilencévesen már iskolába járt, felesége otthon volt négyéves kisfiával és alig több mint egyéves kislányával, aki 1956-ban, a bányászsztrájk idején született. Az ehhez nemigen szokott Gy. ekkor már ténylegesen föld alatt dolgozott csillésként, ahová 1957 elején helyezték. Három műszakban reggel 6-ra, délután 2-re vagy este 10-re járt dolgozni. A

vasárnapi műszakért pótlék járt, ezért e lehetőség megvonása büntetésnek számított. „Elvonták tőle, hogy megválasztották ennek-annak, hogy ellenforradalmár volt [...] elvették a hűségpénzt tőle, meg ilyeneket csináltak. Meg nem engedték be vasárnap dolgozni. Szóval volt ilyen. De mondtam neki, »Föl a fejfel! Egy szót nem szólsz senkinek! Mutasd meg, hogy azér' is vagyunk valakik! Nem sírunk! Azt csináljuk, hogy minden jó legyen!«”¹⁰

Felesége a harmadik gyerek születése után nem sokkal fekvőbeteg lett, ám az óvodás korú kisfiút – helyhiány miatt és politikai okokból – nem vették fel az óvodába. Az 1956 szeptemberében született kislány 1957–1958 fordulóján másfél év körül volt, amikor szóltak nekik, hogy a kicsi járhat bölcsődébe, a másik gyerek pedig mégiscsak mehet óvodába, amiről nem is álmodtak. A két felvétel azzal egy időben történt, hogy Gy. jelentéseket kezdett írni. Felesége azonban másképp magyarázta:

„Beadtam a bölcsődébe, de már beszélt, meg nem tudom én, káromkodott, mint nagyapa! Aztán beadtam, négyéves koráig járt a bölcsődébe, mer' úgy szerették ott! Mer' olyan kis tiszta volt, meg olyan kis kótyos [kotyogós] volt, azt nagyon szerették őt! Azt közbe mondtam, hogy má' be kéne íratni, hát nem, hogy nem veszik föl. Én meg közbe mellhártyás lettem. 140 volt a vérsejtszűlyedésem, nekem be kellett feküdni a kórházba. A férjem meg bement a személyzetishöz, akkor lett az S. Karcsi négyelemis izé, bányász, ő lett a személyzetis, azt mondta, hogy »Karcsi, baj van!« Aszongya: »Mér' nem akarjátok tik fölvenni a kislányt – aszongya –, nézd, a két gyerek iskolába jár...« Idejártak. Aszongya: »A kicsivel nem tudok mit csinálni, nekem három szakra kell járni a bányába, az anyja a kórházba lesz, ki tudja, meddig! Segítsé' má' valamit! Tudod, hogy én mindenbe benne vagyok...«, ha valami rendezvény volt, mer' ő nagyon tudott rendezni, meg minden. Aszongya, hogy »rendbe van!« Na, akkor fölvtették az óvodába [...], és hétéves koráig járt, mert szeptemberi volt.”¹¹

Gy.-nek számos érdeke fűződött a jelentésíráshoz: tarthatott a terhelő adatok miatti megtorlástól, s reménykedhetett abban, hogy visszahelyezik irodai munkára, ahol 1956 előtt bújtatottan dolgozott.¹² Az is motiválhatta, hogy esetleg el tudja intézni, hogy felvegyék a feleségét valahová dolgoz-

ni, majd a gyerekeit bölcsődébe, óvodába, mivel Veronika közben súlyosan megbetegedett.

Gy. és tartótisztje, Ecsegi szinte együtt tanulta meg a jelentésírást. Az ekkoriban többször áthelyezett, elég gyakorlatlan tartótiszt munkáját felettese – a margóra írt ceruzás megjegyzések tanúsága szerint – folyamatosan kritizálták.¹³ Gy. előzőleg nem kapott hosszú oktatást, hiszen Ecsegi sem tudta pontosan, mi is a jelentések fő célja. 1957 végén annyi volt számára világos, hogy fel kell göngyöltíteni, kik miatt mentek oly sokan tüntetni Salgótarjánba, így Gy.-nek is azt a feladatot adta, hogy jelentsen egyik, megsebesült szomszédjáról.

Gy. első jelentésén érződik a szöveg formai kellékeinek hiánya. Bányáir-nokként megszokhatta, hogy a szöveget megszólítással kezdje, ám tartótisztjét mégsem szólíthatta meg tisztelt főhadnagy úrként, elvtársként a konspiráció miatt. Végül katonás, hivatalnoki hangnemet alkalmazott: „Tisztelettel jelentem, hogy B. Sándor kisterenyei, Kossuth-telepi lakos” – majd tömör személyleírás következett: „magas barna”, és az egészségi állapotra utaló

részlet – mint különös ismertetőjel (például sántít). A testi jegyek után a korabeli hivatalos szóhasználatból átvett politikai jellemzés, amely később Gy.-nek is szavajárásává vált: „ellensége a népi demokráciának”.¹⁴ Ecsegi ezt a jelentést gyakorlásnak és a lojalitást bizonyító eszköznek szánhatta, mivel a telepi, 1956-hoz kapcsolódó nyomozások megbízottjaként nem szorult rá hasonló információkat tartalmazó jelentésekre.

Gy.-nek igyekeznie kellett, hogy valami hasznosat és terhelőt írjon, hiszen tarthatott attól, hogy ha elégtelen jelentést ad, őt magát viszik börtönbe, mint 1948-ban, vagy mint kollégái egy részét 1956 után. A börtöntől nagyon félt. A felesége szerint: „Őt megverték nagyon, ő nem politizált.”¹⁵ Pedig a családból talán ő politizált legintenzívebben ebben az időszakban. Első jelentését ezért így folytatta: „Ő tavaly december 8-iki Starján eseményeken részt vett nejevel együtt, ahol megsebesült.” Gy. szorgalmas az első jelentésben. Ecsegi valószínűleg megmondta neki, hogy információgazdag jelentésre van szükség, ezért részletezi: „A combjába kapott lövést. A 8-iki eseményeknél” – a semleges szóhasználatból baj nem lehet – „az üzemnél a nejevel együtt nagyon hangoskodott és az elvitt Gál és Kelemen kiszabadítása érdekében izgatott.”

Hogy beszámolója hitelességét erősítse, Gy. drámai leírást adott egy több mint egyéves párbeszédről – valószínűleg külön, szóbeli kérésre –: „a nevezett az említett aknához ment és a következő kijelentést tette: »mindenki kifelé innen a gépházból és indulás Tarjánba. Mindenkinek ott a helye. Aki nem jön: a nép ellensége»” – az elvárt klisé ezúttal az „ellenség” szájába adta, hogy érthető legyen. Gy. kifejezetten feljelentés jellegű kijelentéseket tett, amivel elérte, hogy – bár ekkor még nem sajátította el kellőképpen a kívánt stílust – szövegét elfogadják, szorgalmát megdicsérik. „K. Béla az ottani gépész csitítani akarta B.-t, de ő hajthatatlanul kiabált, hogy mindenki menjen vele.”¹⁶

Gy. rutintalanul egyes szám első személyben írt magáról („itt voltam én is”). „[B.] bekerült a kórházba, ahol, mikor jobban lett, sokat uszított a demokrácia ellen. Ebben a kórteremben voltam én is 6 napig.”¹⁷ Magát mentegelve, a kórteremben történeteket bizonyítandó, az elvárásoknak megfelelően tanúkat is megnevezett.

Gy. ezek után biztatást kaphatott Ecsegitől, belelendült, és sorjázza a vádakokat: „[B.] bitangoknak nevezi a karhatalmistákat. Több mint egy éve húzza a táppénzt. Munkába nem jár, mert azt mondja, nem tud dolgozni. Itthon pedig állandóan dolgozik.” Ez utóbbi mondatot a jelentés olvasója, Ecsegi aláhúzta, és nagy kérdőjelet tett mellé, vagyis felkeltette az érdeklődését, egyúttal bizonytalanságát. Gy. rosszindulatúan megjegyezte: szerinte amúgy is „dologkerülő emberről van szó”; „ennek az embernek is nagy része van abban, hogy Tarjánban az esemény [a sortűz] megtörtént”. A jelentés végén még hozzáfűzte: a vezetők közül kettőt ki akart zavartatni az üzemből. Gy. B.-ről írt első jelentésének az volt az elsődleges funkciója, hogy „értékes jelentést” adjon, hogy ne indítsanak eljárást ellene.

Ecseginak tetszett a szöveg, amelyet együtt alkottak meg: „feladatát végrehajtotta, jelentése értékes”. A következő találkozót az ünnepek utánra, január 18. este 7-re tűzte ki a kisterenyi T(titkos)-lakáson, és feladatul adta két szociáldemokrata leírását, szintén a jelentésírás tanulási folyamatként. Ám Gy. túlteljesített: már december 31-én jelentést írt apósáról és egy másik nyugdíjas bányászról.

A szociáldemokraták megfigyelése nem számított új állambiztonsági feladatnak, ám az 1956-os munkástanácsok miatt a róluk alkotott ellenségkép megváltozott, és új tartalommal telítődött. Az állambiztonság 1957 utáni átszervezéséhez és megújult klasszifikációs rendszeréhez az irattermelők minden szintje alkalmazkodott: a helyi vezetőktől a tartótiszteken keresztül az ügynökökig. Ha másképp nem, az új, még épphogy csak körvonalazódó ellenségkép alkalmazásával, amelyben a szocdemeknek csak kis időre, 1957–1958-ban jutott némi szerep. Az állambiztonsági irattár (az akták) rendszerét és nyelvhasználatát követő, megfelelő formátumú dokumentumok előállításának módját Gy. első jelentéseinek megírása közben sajátította el. Az állambiztonsági irattározás rendjének felülvizsgálata Magyarországon 1957-ben is meghatározó volt az állambiztonság későbbi működése szempontjából. Az 1956 előtti nyilvántartásban szereplő személyek jelentős részét ugyanis 1957 után „racionalizálták”, törölték, vagy újra besorolták az átalakított rendszer régi-új „ellenségeinek” csoportjaiba. Ez döntötte el, hogy kit

(milyen csoportokat) figyelnek meg, és milyen körökből igyekeznek ügynököket beszervezni.¹⁸

Az állambiztonság új szervezete Gy. betanításának időszakában rendre átalakult, ami Gy. korai jelentéseinek tartalmára is rányomta bélyegét. A szervezet csak 1962-re stabilizálódott, amikor az is megszilárdult, hogy milyen társadalmi kategóriák alapján sorolják be Magyarországon az állambiztonság látókörébe 1956 után bekerülő 120 000 főt a nyilvántartási regiszterbe.¹⁹ E besorolási szempontok azután a mindennapokban azoknak a körét is meghatározták, akik között informátorokat kerestek. 1957 után az állami bürokrácia a párttagokat velük intenzíven együttműködő csoportnak, a bürokrácia informális részének tartotta, így őket nem kellett feltétlenül ügynöknek beszervezni.²⁰ Ezzel szemben az „ellenség” ideális ügynöknek számíthatott, mivel a többi „ellenségről” adhatott információkat megbízhatatlansága ellenére. Ám az „ellenség” számát 1957 végén 200–300 ezer főben korlátozták, mivel a nyilvántartott, „ellenségesnek tartható” személyek száma addigra meghaladta a félmilliót, s ez áttekinthetetlenné tette az irattárat.²¹ Ezen belül a különösen veszélyesek számát először 6–7 ezer, majd később 10–15 ezer főben maximalizálták.²² Így közvetve irattári szempontok is meghatározták, hogy kit tekintenek „ellenségnek”, milyen kategóriába sorolják, és a róluk szóló jelentéseknek milyen funkciót tulajdonítanak. Ebben a megközelítésben az állambiztonsági akták és a nyilvántartás irattári rendszere meghatározta a hálózat működését: az irattár nem egyszerűen információt tárolt, hanem a kapacitások és a besorolások átalakításával befolyásolta a hálózat működését, közvetve a társadalmi tapasztalatok reprezentációját.²³

A szervezeti átalakításnak köszönhetően 1957–1958-ban a szociáldemokraták potenciális ellenségnek számítottak, hiszen az állambiztonsági hivatalnokok sztrájkra buzdítókat láttak bennük. A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztálya felépítéséről készített összefoglaló 1957 augusztusában „a belsőreakció-elhárító osztályon belül feltüntet egy »Szocdem alosztályt« is”, amely később eltűnt a szervezeti egységek sorából.²⁴ Mindenesetre a bányavidéken a rebellis szociáldemokraták megfigyelése Gy. számára kezdetben alapfeladatnak számított. A nógrádi szénmedence 1956–1957-es sztrájkja

azért is számított fontosnak a hatalmát éppen csak megszilárdító Kádár-rezsimnek, mert ez a szénlelőhely esett legközelebb Budapesthez. Szén nélkül pedig nem volt termelés, nem tudtak munkába járni a munkások. A nógrádi szén 1956–1957-ben irreálisan felértékelődött, épp amilyen gyorsan a következő évtizedekben elvesztette értékét.²⁵ A szociáldemokraták megfigyelése a munkástanácsok elleni határozott kormányzati fellépés fényében érthető meg. A munkástanácsokat 1957-ben már túl spontán, a rendszer stabilizálására alkalmatlan intézménynek tartotta az a kormány, amely korábban még tárgyalópartnert és lehetséges szövetségest látott bennük.²⁶ Így minden munkástanácsot szervező szociáldemokrata ellenséggé változott.

A Gy. ügynöki képzésében szintén bemelegítőnek szánt feladat két, a településen jól ismert szocdem jellemzése volt. Az első szociáldemokrataként nyilvántartott célszemély, akiről gyakorlásként nagyon részletes jellemzést adott, a közel 70 éves apósa volt. Gy. korántsem mentegette Gindelt, azonban csak köztudott dolgokat írt le róla. „Inkább jobboldali beállítottságú, kinek nem tetszik az, hogy a kommunisták vannak uralmon” – írta a polgári iskolában tanult kerek betűivel. Majd hogy értékeljék teljesítményét, hozzátette: „Nem is tetszett neki soha, hogy az 1945 és az ezt követő választásokon az MKP, illetve az MDP győzött. A volt szocdem pártnak állandó agitátora volt.” Ám a politikai aggályokon túl, hogy lojalitását igazolja, személyes megjegyzésekkel is telezsúfolta szövegét: „Nagyon bőbeszédű és összeférhetetlen ember.” A másik célszemélyéről hasonló általánosságokat és köztudott dolgokat írt, de hozzáteszi: „ugyanúgy, mint Gindel, szívesen látná a rendszerváltozást.”²⁷

Ezt a jelentést Gy. már egyedül készítette otthon, a kis bányászházban; úgy látszik, a három kisgyerek mellett erre is talált búvóhelyet, ám panaszkodott a szűkös viszonyokra. Ezt Ecsegi az értékelésbe be is írta: „odahaza körülményes volt az írás”, nehezen tudott dolgozni – mentegette ügynökét. Bár Ecseginek tetszett a jelentés stílusa, felettese másra vágyott: „azt kell [...] felderíteni az ügynökön keresztül, hogy Kisterenye, Nagybátony és Salgótarján között milyen összeköttetések vannak a régi szociáldemokratáknak. Hogy van-e egyáltalán ilyen? Kik ezek a személyek?”²⁸ Ezáltal Ecsegi és Gy. is

végre megtudta, mi a teendőjük, nem kellett többet sötétben tapogatózniuk. Az első két jelentés sorrendje később emiatt fel is cserélődött, s az utóbbi került az akta elejére, mivel Ecsegi felettesét 1957 végén már nem az 1956-os salgótarjáni sortűz, hanem a szocdemek érdekelték.

Emiatt lett a következő jelentés szocdem megfigyeltje Gy. egykori tanítója, a bányatelepi elemi volt igazgatója, Simonyi Ede.²⁹ Ez a dokumentum viselte először a *Jelentés* címet; az előzőnek Gy. még a „Feladatom kettő szocdem jellemzése” címet adta.³⁰ Ecsegi végre elmondta neki, hogy mindig a „Jelentés” szót írja a szöveg fölé, amit a korábbi jelentés gépírója már meg is tett a gépelt változaton. Ecsegi főhadnagy további okításának megfelelően a későbbi jelentéseket Gy. a „feladatom volt” formulával kezdte.

Gy. azzal az ürüggyel kereste fel a tanítót, hogy segítsen neki felvétetni négy és fél éves kisfiát az óvodába. A jelentésben – saját céljaként – el is panaszkolta a felvételi ügyét: „Ugyanis, amikor a beíratások voltak, 1957. szeptember 1-én a fiam felvételét elutasították. Kértem őt arra, hogy diktáljon le nekem egy kérvényt a kultuszminiszterhez vagy valahová máshová. Nagyon szeretném, ha bekerülne, mivel a fiam sír, hogy [nem] lehet óvoda. Nekünk is jobb volna a szülőknek, ha egyik gyermek nevelése az óvodára lenne bízva. Ő erre a kérésemre azt a választ adta, hogy mi szocdemek el vagyunk nyomva.” Ecsegi főhadnagynak ez utóbbi fél mondat volt fontos, rögtön alá is húzta a szövegben. A panasz, a feladat és a személyes érdek összefonódása a feljelentés szövegében egyértelmű – látszólag mégis alig kapott „hatósági” figyelmet.

Gy. leírta a tanító véleményét, aki szerint akárhova küldik, úgyszemint elutasítják a kérvényt. Majd a nagypolitikába fordult az óvodai felvétel ügye, annak folyásától tette függővé, hogy érdemes-e bármilyen óvodai felvételi kérvényt benyújtani: „Különben várjuk meg a mostani Bulganyin-féle békeajánlatot.”³¹ Ha meg tudnak egyezni, akkor szerinte ellenőrzés mellett fognak választásokat tartani, és akkor csak mi szocdemek győzhetünk.”

Bár az óvoda kérdése nem Bulganyinon múlt, Gy. a tanító béketárgyalásokkal kapcsolatos véleményét is ecsetelte, amelyből Ecsegi főhadnagy figyelmét az utolsó mondat ragadta meg: „Egyelőre várunk kell.” Mintha

a nyugdíjas tanító csak a megfelelő alkalomra várt volna, hogy romba döntse a Szovjetunió hatalmát Magyarországon. Ecsegi olyannyira értékesnek találta a jelentést, hogy hamarosan ismét elküldte hozzá Gy.-t. Az állambiztonság azonban nem csak a szovjet hatalom stabilitását féltette a nyugdíjas tanítótól: véleménye és politikai megbízhatósága azért is annyira fontos volt számukra, mert ő maga is „a belső elhárítás ügynöke” volt, mint azt Ecsegi is leírta a jelentés értékelésében.³² Gy.-t és a tanítót egymás ellenőrzésére használták fel, ők viszont személyes ügyeikre (pl. óvodai férőhely) használták a hálózatot. Gy. elfogadható jelentéseivel elérte, hogy nem indítottak ellene eljárást, és gyerekeit is felvették az óvodába. Valódi hatalmát azonban akkor érezhette meg, amikor később a „nép nevében” írt jelentések formájában tett feljelentést.

Ecsegi étvágya, aki két hét múlva, január 30-án találkozott ismét Gy.-vel, fokozódott. Gy.-nek már nem két, hanem négy régi szociáldemokratát kellett jellemeznie, ráadásul pedig be kellett számolnia a „dolgozók hangulatáról”. Gy. csak közeli ismerőseiről tudott hirtelen több információt szállítani, és azokról, akiket apósán keresztül ismert. Az időhiány miatt a családi és baráti körből származó információk a túlélést is jelenthették számára. A konkrét útmutatásnak köszönhetően már több mint öt A4-es kockás papírt írt tele, jóval többet, mint korábban,³³ ceruzával, szép, olvasható, kerek betűivel. Kockás papírra szeretett írni vagy csak ahhoz jutott hozzá, az oldalakat akkurátusan megszámozta, a sorokat szabályosan tagolta, semmi kapkodás nem látszik a kézíráson.

Akárcsak második, apósáról is szóló jelentését, ezt is a „feladatom volt” formulával indította: az egyes szám harmadik személyben beszélő formát csak évekkel később kezdte alkalmazni az „ellenség” megtévesztése és a hálózati elvárás miatt. Gy. a jelentések számának szaporodásával egyre fontosabbnak érezte magát. Kevésbé félt, ami abból is látszik, hogy már akadt olyan megfigyeltje, akit mentetgetni próbált. Politikailag minél passzívabbnak ábrázolt valakit, annál kevésbé ártott neki, s az illető annál kevésbé tűnhetett veszélyesnek. Ezért arról, akit mentetgetni próbált, azt írta: „Az ellenforradalom leverése után nagyon zárkózott életet él a politika leverése [sic!] terén.

Nem mer sem jót, sem rosszat mondani a jelenlegi helyzetre vonatkozólag. Tartózkodik a társaságtól.” Egy másik szocdemről (ugyanebben a jelentésben a negyedikről) pedig azt: „Ő akkor is tartózkodó volt, meg most is.”

A jelentésben szereplő második szocdemet azonban meg sem próbálta mentegetni: „Ő aktív tagja volt a régi szoc.dem pártnak. Részvett [sic!] a volt taggyűléseken és többszöri felszólalása arra következtet, hogy a munkáshatalom ellensége volt és az is. [...] Ő jobban szeretné a rendszer bukását, mint bármi más.”

A harmadik szocdemnek is a politikai aktivitás az egyik fő bűne: „Mint villanyszerelő, nagyravágyó ember volt. Általában terenyei viszonylatban nem kedvelték őt a beképzeltsége miatt.” Ennek ellenére kiderül róla, hogy 1956-ban még egy árva tisztséget sem kapott, szemben Gy.-vel: „Az ellenforradalom ideje alatt többször beszélgettem vele. Akkoriban olyan kijelentéseket tett, hogy itt az ideje annak, hogy az üzemekben átvegyük mi szoc.dem-ek a vezetést. A volt kommunistákat [...] leváltjuk és helyükbe a mi pártunkból tegyük oda megfelelő egyéneket. Ő sohasem bírta a kommunistákat és mindég ellenségük volt. Az ellenforradalom alatti gyűlésen részt nem vett. Nem tudom, miért? Pedig szerintem ő is kapott volna helyet a vezetőségben.”

Gy. füle mögött több volt – ezt Ecsegi is tudta –, hiszen Gy. kapott helyet nem is egy forradalmi választmányban – de a jelentés szövegében erről nem illenék írni. A szöveg elfogadhatóságához a szerzőnek új identitást kellett felépítenie szinte a semmiből: a rendszer feltétlen hívének kellett ábrázolnia magát, ami persze a hálózat felé mutatott álca is lehetett. Ehhez hozzátartozott, hogy magánál 1956-ban jóval kisebb szerepet játszó embereket fontos aktorokként ábrázoljon.

Ennek a hosszú jelentésnek a végén kapott helyet a kötelező feladaton túl írt első „hangulatbeszámoló” a bánya mélyéről, amely a feljelentés funkcióját töltötte be. Gy. dramatizálta, hogyan politizálnak a csigakuti lejtaknában két munkafázis között a bányászok, a félhomályban, a bányáslámpák fényében: „üresre vártak az emberek”, amikor „szóba került a jelenlegi országgyűlés ülésszaka”. Mint egy drámában, Gy. mondatokat adott szereplői szájába:

G. P. István csapatvezető vájár „azt mondta, hogy kész röhej az egész. Olyan, mint a cirkusz vagy mint a Déryné színház. Hazugság az egész. Kádár azért beszélt olyan cinikusan nevetve, mert a Szovjetunió áll mellette, és ha valaki az igazságot megmondta az országgyűlésen, azt kidobják és lezárják.” Gy. a vájár adatait is megadja: „mihálygergei lakos,³⁴ csapatvezető vájár, akinek a rendszer nem tetszik”.

Bár senki sem kérte tőle, ezzel feljelentette a csapatvezetőt, majd felsorolta, kik hallgatták „rendszerellenes” kijelentését (így őket is feljelentette). A nevet valaki (valószínűleg Ecsegi) zöld ceruzával alá is húzta. Gy. magán-szorgalomból hozzátette: a várakozó bányászok (a munkatársai) a csapatban nagyjából konszenzusra jutottak abban, hogy hazugság a rendszer, majd folytatták a munkát. Külön kiemelte még egy jól értesültnek tűnő lakatos közlését, amelyet a jelentés egyik olvasója szintén aláhúzott: „tudomása szerint az oroszok tárgyalnak Nagy Imrével. Szerinte ő a legjobb magyar ember, akit valaha ismert.” Eszerint Nagy Imre 1958. január végén a nógrádi bányászok számára már egy másik világot és valamelyest a szabadságot szimbolizálta.

A feljelentés hatásos volt. A jelentésnek ezt a részét Ecsegi főhadnagy igen értékesnek tartotta: a személyzeti vezetőn keresztül intézkedett, hogy a csapatvezető vájár „és az ügynök egy műszakba járjon”. Gy. azt a feladatot kapta, hogy kutasson fel további jobboldali szocdemeket, és mélyítse el a kapcsolatot Gindellel. Ezzel arra is ösztönözték, hogy a kötelező feladatain kívül is számoljon be a környezetében történetekről. Gy.-t másik műszakba helyezték, hogy munka közben másokat is kihallgathasson.

Két hét múlva, feladatának megfelelően („jobboldali szocdemek felkutatása”) Gy. három új szocdem jellemzését vitte a kora esti találkára. Ecsegi és Gy. a szocdemvonallal lendületet kapott. Az első után kevesebb mint két hónappal később keletkezett jelentés jelzi Gy. fejlődését. Volt mit közölnie. Majdnem négy oldalt írt sűrűn tele, ennek több mint felét a feladaton kívüli, „azonkívül jelentem” kezdetű megfigyelés tette ki, melyben a bányatelepi farsangról és a borral történő üzérkedésről számolt be.³⁵ Gy.-t ösztönözhet-e előző, feladatán kívüli jelentésének következménye, így olyan fórumnak kezdte használni a kijelentéseket, amely révén javíthat a saját és környezete

helyzetén, álruhában járó királyként igazságot tehet. Legalábbis így ábrázolta magát a szövegben.

A kötelező feladatok között elsőként és legrészletesebben egy szocdem-vasutas 1946–1947-es nézeteit ecsetelte („az egyesülés előtti időszakban sokat beszélt arról, hogy egy tálból nem eszünk cseresznyét a kommunistákkal”), amivel nem sokat árthatott. Az 1948 előtti szociáldemokrata nézetek bemutatásával a hálózat nem sokra mehetett. Ezzel valószínűleg Gy. is tisztában volt, így azonban letudta feladatát. Ecsegi főhadnagynak viszont a jelentés értékelése során nem okozott problémát, hogy Gy. nem arról ír, létezik-e valamiféle szocdem-összeesküvés 1958-ban, hanem arról, mit gondolt valaki 1948 előtt. Nem erőltette a szocdem-összeesküvés felfedését. Ebből a szemszögből szinte teljesen haszontalan információkat gyűjtött Gy.-tól, ám mindketten végrehajtották feladatukat: létrehoztak közösen egy olyan jelentést, amelyet aztán le lehetett adni Ecsegi feletteseinek. Egy időre teljesítették küldetésüket.

A jelentésben megjelenő második szocdemet Gy. egyenesen mentegette, amikor politikai passzivitását ecsetelte: „[Ő] inkább a zenével volt elfoglalva mindég, mert zenész is. A gyűléseken részt vett ő is, de csak mint csendes hallgató. Nemigen lehetett tőle hallani semmi politikai megnyilvánulást.” Ráadásul 1956-ban is passzív volt: „Egyszer beszéltem vele akkoriban. Arra a kérdésemre, hogy jön-e a gyűlésre, azt mondta: nem érdekli őt a gyűlés.”

A politikai passzivítás ezekben a szövegekben kifejezetten pozitív tulajdonság, hálózati szempontból kedvező vélemény a megfigyeltre nézve. A rendszerváltás után fetisizált hálózati akták jelentős részéből sem a szereplők, sem a szerzők politikai attitűdjére nem lehet következtetni, pusztán arra, éppen mit vártak az ügynöktől és tartótisztjától, és ők hogyan próbáltak ennek éppen csak elfogadható mértékben megfelelni. Nem csupán azért, mert az állambiztonság nem volt mindenható, hanem mert az akták első sorban a politikai rendőrség működésébe³⁶ és abba a folyamatba engednek betekintést, ahogy a „beszervezettek” birtokba vették a politikai rendőrség egyik legfontosabb eszköztárát, a feljelentések nyelvét. Másképp fogalmazva: az a nyelv, amelyhez a jelentések szerzői alkalmazkodni kényszerültek, átformálta a szűkebb környezetükről alkotott képet és saját identitásukat is.

Az 1956-ban lázongó bányászok politikai passzivitását pozitívnak értékelhették a hasonló kérdésekre választ kereső jelentések megrendelői, a feladatot (a hangulat felügyeletét) pedig megoldottnak. Az azonban felettébb kérdéses, hogy a jelentések szereplői pusztán azért mutatnak-e időnként passzivitást, mert ezt várták a jelentések olvasói, vagy a jelentések szerzői mentegették őket. Gy. 1958 eleji írásaiban a politikai aktivitáshoz már az is elég volt, ha valaki viszonylag szűk körben politikai véleményt nyilvánított.

A harmadik, akit Gy. szocdemként felderített, a helyi postásnő volt, talán azért is, mert róla mindenki tudta, hogy a háború után tagja volt a szociáldemokrata pártnak. Könnyű célpont, kifejezetten pozitív vélemény, Gy. láthatóan csak a feladatot akarja teljesíteni: „Gyűléseken részt vett ő is, de szerintem nem volt MKP ellenes. Ő a községben egy köztisztviselőként álló egyén, kit mindenki csak Ilka nének hív.” S bár 1956. november 3-án a „Szocdem-párt” alakuló gyűlésén megválasztották a jelölőbizottságba, „ő inkább a hivatalának élő nő” – jelentette. A feladat teljesítése egyúttal a szocdemvonal kifulladását is jelezte: a felderítettek egyike sem látszott veszélyesnek, hiszen Gy. köztudott vagy semmitmondó információkat közölt róluk.

Gy. azt is feladatul kapta, hogy a Gál mellett aktívnak tartott, de részben a büntetés elől külföldre menekült Kelemen Károly hollétét felderítse. Gy. emiatt beszélt Kelemen apósával, akitől megkérdezte, „hogy Karcsi merre van”. „Azt mondta, hogy Dél-Amerikában, Brazíliában van. Egypár hónappal ezelőtt kaptak tőle egy lapot Nápolyból, melyben azt írja, hogy most indulnak hajón Brazíliába.” Azóta nem kaptak róla hírt. Gy. nem elégedett meg ennyivel, Kelemen itthon maradt feleségét is megkérdezte, ám ő is csak ezt mondta neki. A jelentések szövegében Gy. igen szorgos nyomozásnak ábrázolta, hogy szomszédjainak kérdéseket tesz fel.

A falu szép lassan új életet kezdett a jelentések szövegében, amelyben a politikailag passzívként ábrázolt emberek éltek szorgos mindennapjaikat néhány „hözöngő” mellett. Ám nem maradhatott el – mindvégig Gy. jellegzetes megnyilvánulási formájaként – a „nép hangját” közvetíteni igyekvő igazságszolgáltatás sem. Gy. ebben a jelentésben is részletesen beszámolt egy olyan eseményről, a telepí jelmezbálról, amelynek leírására senki sem kérte,

miközben saját céljait is igyekezett érvényesíteni és igazságot szolgáltatni a „nép nevében”, meghozzá nagyobb terjedelemben, mint a kötelező feladat esetében tette.

A telepi jelmezbál ebben az időben a kolónia egyik legnagyobb társasági eseménye volt. A bálról írt jelentés Gy. első átgondolt kísérlete, amely első sorban önmaga középpontba állítására épült, s amelyben fogyasztói panaszba csomagolt feljelentést írt, mintegy „mellékes” közlendőként, „azonkívül az alábbi megfigyelésem és észrevételem volt” kezdettel. Erről a jelmezbálról Gy. özvegyénél nem maradtak fenn családi fényképek, de a következő évi farsangról igen. A képek kölcsönzői jelmezekben ábrázolják a család tagjait: Gy. díszmagyarba, idősebb sógornője a török basa „egyik háremhölgyének” öltözött. Ő azért szeretné, írta, ha védenék a fogyasztók érdekeit, mert szerinte Dobozai aknász és Oravecz nyugdíjas főaknász, akik az italmérést szervezték a bálban, üzérkedtek a borral. „Közben több egyéntől hallottam, hogy itt volna az ideje annak, hogy megszüntessék ezt az állapotot. Mert sok embertől lehet hallani, hogy Dobozaiék annyit kérnek az italért, amennyit akarnak.” Gy. úgy tett, mint aki tudatos fogyasztóként a közösség érdekében lép fel.³⁷ Valójában arra utalt, hogy a két „üzérkedő” bányász helyett ő maga is mérhetné a bort, hiszen apósával együtt jó kapcsolatokat ápol egy verpeléti borással. Elsősorban tehát üzleti érdekekről volt szó.

A jelentésben néha elvétí még a szabályt, miszerint magáról egyes szám harmadik személyben kell írnia: „Én kértem egy alkalommal egy nagyfröccsöt [...] Kért azonkívül Gy. egy nagyfröccsöt és nem adtak neki, mert nincs szóda.” Talán nem figyelmetlenségből, ekkor ipszilonnal írta le a nevét. Hogy elérje célját, politikai érveket is használt, és nem csupán az üzérkedésre panaszkodott, hanem a két italmérő 1956-os múltját kezdte ecsetelgetni: „Dobozai és Oravecz az ellenforradalom ideje alatt fuvarozták az italt, a bort és pálinkát.” A probléma szerinte 1956-ban is az volt, hogy mindig más-más áron adták el a bort és a pálinkát, amivel tetemes haszonra tettek szert. „A dolgozó nép megvette” – írja, alkalmazva a hivatalos klisé – „mert akkor örült az ital hiányában, hogy a Clubban volt.” Majd az üzérkedők álruhás bírójaként különbséget igyekszik tenni köztük: „Oravecz Ferencet egyébként mindig a demokráciához

hű egyénnek ismertem. Dobozai azonban nagyon kétkulacsos emberként van ismerve.” Rosszallóan még azt is elpletykálja: „Az ellenforradalom idején tett olyan kijelentést, hogy azt hitték ő, hogy majd mindég úgy lesz, ahogy eddig volt.” Gy. végül kimondja a verdiktet: „Ő olyan ember, hogyha az ellenforradalom győzött volna, oda is tudott volna táncolni.”³⁸

Gy. is leírja, hogy Dobozit még a sportklubból ismeri, ahol intező volt, de miután lemondott, az italmérést bízták rá. Dobozinak özvegye és lánya szerint nagyon széles baráti köre volt a telepen.³⁹ A bort – akárcsak Gy.-ék – ő is Verpelétről hozta. A Sportclubban sokan pályázhattak a báli és mérkőzések utáni italmérés jogára, hiszen szinte ebből az egyből lehetett üzletet csinálni. Mivel Verpelétről gyakran hordtak bort, Gy. és apósa szívesen mérték volna az italt. Jelentésének szövege alapján Gy. szinte egész biztosan irigykedve figyelte, ahogy az aknász Dobozai jövedelemre tesz szert az italmérésből, egyúttal népszerűségét is megőrzi a baráti társaságban.

Gy. szeretett volna központi helyet betölteni a „sportbarátok” között (ahogy a focimeccsek törzsközönségét és a csapat körüli szervezésben résztvevőket a faluban hívták), ám erre formálisan 1956 után politikai múltja miatt nem sok esélye volt. Évekkel később, 1964-ben, amikor a Kisterenyei Bányász rövid időre feljutott az NB II-be,⁴⁰ mégis a helyi labdarúgó szakosztály meghatározó tisztviselője lett. Dobozai megvádolása abból is fakadhatott, hogy Dobozaiéknak – akik a focipálya mellett, a Sportclub szomszédságában laktak – akkoriban egy kicsit jobban ment, mint neki. Gy. emellett munkahelyi sikkasztással is megvádolta Dobozit, „a kiszállított csilléknél többet írtak be és számoltak el a csapatoknak, hogy ezáltal az ő prémiumjukat emeljék” – írta le ugyanazt a bevett módszert, amelyet 1954-ben sikkasztás miatt elítélt öccse alkalmazott. Gy. Dobozai feleségét sem kímélte: szerinte 1958 előtt két-három évvel „sikkasztás miatt elbocsátották”. Az üzérkedésre vonatkozó jelentést Ecsegi főhadnagy továbbküldte a bűnügyi osztálynak nyomozás végett, de ennél többet nem sikerült elérnie. Dobozai lányának és özvegyének emlékei szerint semmiféle szankció nem érte őket az ötvenes évek végén.⁴¹

Ecsegivel két hét múlva, február végén találkoztak, ismét este 7 órakor a terenyei T-lakáson. Gy. szóban kaphatta feladatul, hogy beszélgessen a régi

szocdem Simonyival, egykori tanítójával, és Garamszegivel, akinek politikai passzivitásáról már írt jelentést. Simonyit és Garamszegit is kedvelhette, mivel mindkettőről kedvező jelentést készített: kiemelte politikai passzivitásukat és azt, hogy inkább távol szeretnének maradni a politikától, ami a legpozitívabb magatartásnak számított a politikai rendőrség szemében. Simonyiról így többek között azt írta: „Egyébként mint mondta, nagyon tartózkodni kell a nyilvánosságtól, nehogy valami rosszat mondjunk, mert még tesznek is hozzá. A jelenlegi politikai helyzettel kapcsolatban annyit mondott, hogy a Kádár vezette Szocialista Munkás Párt (sic!) az országban jobban meg van erősödve, mint a volt Rákosi-féle MKP. [...] Azt mondta, elég nekem, hogy dolgozzak én is az üzemben rendesen és ne avatkozzam a politikába.” Garamszegiről azt írta: bár fájlalta, hogy – valószínűleg politikai okokból – elhelyezték Nagybatonyba, de azt mondta, „ha tudtuk volna, hogy mi lesz, nem szóltunk volna egy szót sem. [...] Legjobb erről már nem is beszélni. Nézd, azt mondta, nekem is, neked is családod van, hallgassunk.”⁴²

Ecsegi ezek után meglegelte a szocdemekről szóló semmitmondó jelentéseket. Gy. feladatát kiegészítette a „kulák, csendőr, horthysta katonatiszt” csoport felkutatásával, akik közel másfél évtizedig jóval tartósabb „ellenségnek” és gazdagabb témának bizonyultak, mint a szocdemek. A szocdemek már nem voltak olyan fontosak, egyrészt, mert 1958-ban a sztrájk veszélye nagymértékben csökkent, mivel emelték az ipari munkások és a bányászok bérét, valamint átalakították a bér- és normarendszert;⁴³ másrészt a hivatalos ellenségkép megváltozott: 1956 után az antifasiszta narratíva határozta meg a párt propagandáját, ami az állambiztonsági munkát és nyilvántartást is befolyásolta. A belső elhárítás propagandisztikus feladatokat teljesített, amikor az „ellenséget” 1956 „jobboldali hagyományában” igyekezett megtalálni, így jóval több egykori „nyilas, csendőr”-t helyezett megfigyelés alá.⁴⁴ Az 1956 után felfutó, antifasiszta narratívára épülő ellenségkép másfél évtizedig Gy. célszemélyeit is meghatározta, aki jelentéseibe „mellékesen” feljelentéseket is belefoglalt saját céljai érdekében. Gy.-nek a szocdemvonal után más irányba kellett elindulnia, már nem volt elég néhány régi szocdemismerőssel beszélgetnie.

Gy.-nek be kellett számolnia azokról, akiket „nyilasként” vagy „csendőrként” tarthatnak számon. Nagyjából sejthette, kikre gondolhat Ecsegi főhadnagy, hiszen őt magát a hasonszőrűek között tartották nyilván – noha apósa miatt szocdemnek is tartották. Gy. a jelentések sorát Pajer Józseffel kezdte, aki a háború előtt csendőr volt, és 1956-ban internálták (ezzel sok újat nem közölt róla Ecsegivel). Pajer József a Nógrád megyei összefoglaló jelentés szerint csendőr volt, aki „az ellenforradalom alatt tagja volt a községi nemzeti őrségnek, és mint ilyen, részt vett a K. János kommunista funkcionárius lakásán tartott házkutatáson, amikor K. János leányát tettelegesen bántalmazta. Már az ellenforradalom előtt is hálózatunkban szerepelt [ennek más nyoma nem maradt], majd az ellenforradalom után felvettük, ekkor azonban nem volt hozzánk őszinte. Fenti tevékenységéért közbiztonsági őrizetbe helyeztük, majd hálózatunkból kizártuk.”⁴⁵

Ezután Gy. – az új feladatnak megfelelően – még egy csendőr és egy egykori nyilas nevét és személyleírását adta meg (utóbbiról mindenki tudta a faluban, hogy nyilas volt). Ezt követte a negyedik jelentése óta igen gyakori „feladatomon kívül jelentem” formula, amikor magánszorgalomból adott fel valakit. Ezúttal apósa szigorúan bizalmas közlését osztotta meg Ecsegi főhadnaggal arról, hogy Gindel öccse miket hallott Mátranovákon egy náluk kosztoló pesti mérnöktől. A mérnök szerint a nemzetközi helyzet korántsem döntötte még el Magyarország sorsát, emiatt néhány havi élelmiszert érdemes felhalmozni. Szerinte „a Szovjetunióknak ki kell vonulni Kelet-Németországból, ugyanakkor a nyugatiak kimennek a nyugati övezetből. Ezzel egyidejűleg követelni fogják, hogy Magyarországot is hagyják el. Ebből nagy bajok lesznek.”⁴⁶ Ecsegi ezeket a részeket vastagon aláhúzta, a Mátranovákon megszálló mérnök pletykáit igen fontos hírnek minősítve, ami jelzi, hogy a hálózat hivatásos működtetői milyen kevéssé voltak képesek szelektálni az egyes hírforrások között.

Gy. legnagyobb problémája ebben az időben a jelentései kapcsán az volt, hogy sokan ismerték, így már alig tudott alibit kitalálni munkatársai és rokonai előtt arra, miért hívták be a politikai osztályra. Azért kellett a hálózatnak, mert sok embert ismert, viszonylag sok baráti, haveri és rokon-

sági kapcsolata volt.⁴⁷ „Kihallgatás után azt a felvilágosítást kaptam, hogyha kérdezik az üzemben, hogy miért hívtak, azt mondjam az aknavezetőnek, hogy a Filep ügyében voltam kihallgatáson.” A műszakelszámolásba azonban ez nem került bele, így végül üdülési szabadságként írták be a kétszeri hiányzást. Az após is gyanakvóbb lett: az ő kérdésére azt felelte, hogy a kiírással (üdülés) kapcsolatban hívták be. „Azt is mondtam neki, hogy le kellett írni az önéletrajzomat, erről az ügyről ugyanakkor beszéltem M. János nevű sógoromnak is. Ez még az előtt az idő előtt történt, amíg a bizonyos kapcsolat köztünk fel nem állott” – írja Gy., azt is bizonygatva, hogy titokban tudja tartani feladatát. Ezt megerősítendő hozzáteszi: „Azóta soha senkinek egy árva szót sem szóltam az ügyben. Különben is előttem az államtitok szent és sérthetetlen.”⁴⁸

Gy. február végi jelentése után nyolc nappal, már március elején megírta új jelentését Ecsegi főhadnagynak. Feladata az volt, hogy derítse fel apósa kapcsolatait. Gy. azt eszelte ki, hogy szokásukhoz híven elhívja apósát Verpelétre borért. „Először úgy volt, hogy jön, majd az indulás napján, reggelén meggondolta a dolgot és nem jött velem. Írt azonban egy levelet, amit velem küldött el Verpelétre.” Levelében az após egy kis fizetési haladékokat kért, valamint kérte a borászt, hogy a szokásos borból adjon a vejének. Ám a Verpelétig nyúló „szocdem-összeesküvés” felderítése további akadályokba ütközött. „Amikor odaérkeztem, csak Molnár felesége volt otthon. Tőle kértem 15 liter bort.” Az üvegek tartalma azonban 17 liter volt, így kicsit többet vitt magával. A bor ára körül némi szóváltás kerekedett, „az asszony nem akarta 15 Ft-ért adni literét, de amikor a levelet megmutattam, akkor azt mondta, hogy rendben van”. Aztán megérkezett a férj is, Gy. megmutatta a levelet, és ott ragadt a verpeléti pincében. „Ő engem borral kínált és elkezdtünk beszélgetni. Ő tudta azt, hogy én is be voltam zárva. Azt mondta, hogy őt nagyon megverték az ÁVÓN.” Gy. azért leírta vendéglátója véleményét: „Azt mondta, nem baj az ő uralmuk”, majd zárójelben hozzátette, hogy Ecsegi is értsen, ki az az ők: „(mind a népi demokrácia), nem tart sokáig”. A jelentés prózaian zárult: a borozásnak véget vetett, hogy „eljött az idő, a vonatindulási idő, én elbúcsúztam és eljöttem haza”.

Ecsegi a borozásról szóló beszámolót is értékesnek ítélte, még ha nem az apósról szólt is. A borász címét külön megismételte (hátha hálózati haszna lehet), értesítette a Heves megyei kapitányságot, és leírta, hogy bizony a verpeléti borász is szidta a rendszert. A találkozóra a jelentés megírása után csak egy héttel került sor, március 14-én, a terenyi T-lakásban, ám a jelentést „operatív szempontból” olyannyira semmitmondónak találták, hogy csak négy hónappal később gépelték le.⁴⁹

A másik személy, akiről Gy.-nek március elején jelentenie kellett, a bányász sajtóház-építési akcióban (BSH) épülő házak kivitelezéséért felelős Takács Béla volt. Formálisan Gy. is tőle kérte és kapta 1954-ben új otthonát. Takács Bélát régi vágású tisztviselőként jellemezte, aki korábban újságíró volt a „rég Pesti Hírlapnál”, és csak 1943 óta lett a SKB-nál tisztviselő. „Felszabadulás után 1945-ben, mint ÜB-elnök működött a helyi üzemnél. Akkoriban több dolgozó kifogásolta, hogy mit keres Takács Béla ott. Régi újságíró, jelenlegi kisgazda, a rendszerünk ellensége.” Gy. nagyon hamar elsajátította a többes szám első személyt, amikor a rendszer védelme került szóba. Szerinte Takácsot 1946-ban leváltották, mégis vezető maradt, és 1952 óta irányítja a BSH-építkezést. „Azóta is ott van, ugyanabban a beosztásban. A hangulat a dolgozók között az, hogy miért bízták rá az építkezés vezetését az ilyen egyénre.”⁵⁰

Gy. nem szereti Takács Bélát. Ami rosszat csak tud, leír róla, persze ez az elvárás. „Azért is haragszanak rá, mert neki fontosabb az olyan egyének építkezése, mint pl. Filep Lajos, volt főkönyvelő, mint valamely más dolgozó.” Gy. mellesleg Filepet is bemártja, igaz, neki már úgyis mindegy, mivel ekkor börtönbüntetését tölti. Elmesél egy történetet, amelynek csak ő volt a tanúja: „1956 októberében, amikor az üzembről a csillagot leverték, bejött az építkezési irodába Filep Lajos volt főkönyvelő és a következő kijelentést tette: »Jövök, Bélukám, mert a csillag akkorát zuhant, hogy majd leütött.« Ezen kijelentésnél jelen volt Filep Lajos, Takács Béla és Gy. – írja magáról egyes szám harmadik személyben. – Takács Béla egyébként is maga köré olyan embereket gyűjt állásba, akik valami úton-módon máshonnan lettek elbocsátva, legtöbbszörre politikai okokból.”⁵¹

Közéjük sorolja Rezner Kálmánt, Takács Béla jobbkezét. „Ő a felszabadulás után idekerült a környékre valami juhtenyésztő vállalathoz vezetőnek, ahonnan, mint nekem elmondta, elbocsátották, mert nem tetszett valakinek. Valami politikai ok lehetett.” Gy. szerint Reznert is Takács Béla karolta fel politikai okokból. Még azt is leírja, hogy egyik szomszédja fia, Bereznai Sándor bányamérnök „Angliába disszidált”, onnan levelez apjával. Ecsegi a jelentés miatt priorálta Takács Bélát és Rezner Kálmánt (a priorálás itt azt jelentette, hogy lekérte adataikat a központi nyilvántartásból), és további feladatnak adta megfigyelésüket.⁵²

Gy. a következő két hétben kétszer is beszélt Reznerrel, mindkétszer az építkezéssel kapcsolatban. „Kérdeztem tőle, hogy mikor és hogyan lesz a lakásügyben végelszámolás? Azt mondta: Öregem, azt nem tudom, de a Takács Béla az majd elintézi simán. Az egy fasza gyerek.” Majd a politikáról látszólag semleges témára tértek át, a focira, ám az még közelebb esett a politikához, így Gy. a későbbiekben meg is maradt ennél. Mint a helyi labdarúgócsapat állandó szurkolója, a csapat körüli teendők szervezője szinte mindenkivel szóba elegyedhetett a fociról, amivel a legtartózkodóbbakból is ki tudta szedni politikai nézeteiket. Jó kapcsolatrendszere értékes ügynökké tette. Reznerről leírja, amit Ecsegi fontosnak tartott aláhúzni a jelentés szövegében: „hiába akarták ebben a rendszerben elnyomni a Fradit, nem sikerült nekik. Tudod, azt mondta, a zöld-fehér szín nekem nagyon szimpatikus. A biboldók nagyon nyomják előre az MTK-t, a régi Hungáriát. Nem fog nekik sikerülni, mert a keresztény szív a Fradihoz húz. A zsidókról általában úgy nyilatkozik, mint akiknek nem tetszenek ők. [sic!]”⁵³

Gy. egy fontos információt is módosított, de ez kevésbé érdekli Ecsegi főhadnagyot, mint a Fradi-szív politikai háttere, ezt nem húzza alá. „A múltkori jelentésem téves volt, mert Takács Béla 1945-ben és 1946-ban nem mint ÜB elnök volt Kisterenyén, hanem mint saját magát kinevező igazgató.” Majd hozzátette, hogy azért letegyen valamit az asztalra: „Az akkori ÜB elnök Sándor István volt, akiről még a mai nap is beszélnek, hogy 1945 előtt csendőr-besúgó volt.”⁵⁴ Ecsegi számára fontos azoknak az embereknek a neve, akik együtt dolgoznak Takács Bélával, módszeresen aláhúzza őket.

A külföldre „disszidáltakról” szóló információszerzés visszatérő feladatává válik: a Svájcba emigrált Czebei László terenyei mérnökről jelenti Gy., hogy szüleivel, Kalaposékkal levelezik.

A jelentés kiértékelésében Ecsegi számára a legfontosabb információ Rezner „zsidóellenessége” (Ecsegi szóhasználata). A konspiratív feladat is módosul, a szocdemek helyett: „Reznerrel elmélyíteni a kapcsolatot és rajta keresztül bejusson a csoportba, csoport tagjainak jellemzése”; és egy hangulatjelentés a közelgő ünnepről: „április 4. kapcs[olatos] hangulat”.

Ecsegi két hét múlva, csütörtök este 7-kor ismét megszokott találkahelyükön várta Gy.-t, aki nem érkezett üres kézzel, időközben kétszer is beszélgetett Reznerrel. Tanulva Ecsegi elégedettségéből, nem is nagyon próbálkozott mással, a fociról és a Fradiról beszélgettek – ehhez kiváló alkalmat nyújtott a közelgő Fradi-SBTC (Salgótarjáni BTC) rangadója. A salgótarjáni csapat 1957-ben a legjobb vidéki labdarúgócsapat volt, és Kisterenyéről is sokan bejártak NB1-es telt házas mérkőzéseire. „Ő nagy zöld-fehér szurkoló és biztos Fradi győzelmet vár. Szerinte ez az egy igazi nagycsapat, ami jelenleg az országban van. Ez egy régi csapat, ennek kell szurkolni. Ezután megemlítette, hogy az MTK-nak, mivel az zsidó csapat, akarják a bajnokságot, de ezt mi magyarok a Fradinak való szurkolással nem engedjük.” Ecsegi ezúttal figyelemre sem méltatta az antiszemita megjegyzéseket, és magát a jelentést is csak hónapokkal később, július 14-én gépelték le, amikor már tudni lehetett, hogy az idényt az MTK nyerte a Honvéd előtt, két ponttal megelőzve a csupán harmadik helyen végző Ferencvárost. Az SBTC a középmezőny elején végzett, a 6. helyen. A vidéki csapatok közül egyedül a másik bányászcsapat, a Tatabánya előzte meg.⁵⁵ A Kádár-korszak konszolidációja, a bányászat kiemelt szerepe és a bányászcsapatok jó szereplése a bajnokságban kéz a kézben jártak (ebben az évben a 14 első osztályú csapatból négy bányászcsapat volt).

A jelentés értékelésében Ecsegi kibővítette Rezner jellemzését, „zsidóellenes, de a rendszerrel sem szimpatizál”. (A „de” szócska elírás lehet, ha mégsem az, annyit jelenthetett, hogy attól, hogy „zsidóellenes”, a rendszert még szerethetné.) Emellett Gy., minden kérés nélkül, új embert jelentett fel az építkezés szervezői közül: Kerekes Istvánról azt írta, hogy „közutálatnak

örvend”, arrogáns, és „mindenki azt kívánja, bárcsak küldenék már el”. Gy. ismét úgy érezhette, hasznosat cselekszik, hiszen olyan személyről írt közel egy oldalon (a másfél oldalas jelentésben) rosszakat, akitől szerinte mindenki szeretne megszabadulni. Ecsegi meggyőződhető volt, és a bemártott Kerekest „kommunista ellenesnek” ábrázolta, aki „az üzemi anyagból sok maszek munkát” végeztet. Az előző találkozón adott feladat, április 4. hangulatjelentése kimaradt a jelentésből, de ezt Ecsegi időközben már el is felejtette. Ettől függetlenül a következő közelgő ünnepet nem feledte: a május 1-jével kapcsolatos hangulatról is jelentést kért.

Két hét múlva Gy. meg is írta rövid, egyoldalas jelentését, amelyben Kalapos Sándorral foglalkozott. „Kalapos Sándor elmondta nekem a következőket: Én ugyanis a háza előtt mentem el a múlt héten, amikor azt kérdezte, hová megyek? Mondtam: fűért. Azt mondta, minek az. A nyúlnak – válaszoltam. Erre ő azt mondta [és ezt a részt Ecsegi aláhúztta]: kár érte menni, mert mire azok felnőnek, addigra ki tudja, mi lesz a világgal. Majd úgy folytatta, hogy hallotta, itt volt Hruscsov és felállították neki az éljenző és tapsoló gépezetet.” Hruscsov 1958. április eleji látogatása igen jelentős eseménynek számított még a bányásztelepen is: hiszen egy szuperhatalom vezetője ritkán látogat Magyarországra, másrészt 1956 ősze óta alig másfél év telt csak el.⁵⁶

Gy. a jelentés végén idézte a fia Svájcba emigrálásán búsongó Kalapos bácsit: „a nyugat előbb-utóbb győzni fog”. A fiát és menyét hiányoló idős ember keserősége elég volt arra, hogy Gy. politizálással töltse tele rövid jelentését, amely korántsem olyan megformált, mint a korábbiak. Mintha sietve írta volna, és végül nem is értékelte senki. Ecsegi később csatolta csak a többi mellé kézírásban, és sohasem gépelték le. Kalapos bácsi kesergése a több hónappal későbbi jelentések mögé került kallódó papírfecniként.⁵⁷

Gy. és Ecsegi találkozóit ezután rendszertelenné váltak. Az iratokból nem derül ki, hogy ez Ecsegi miatt történt-e így, de a többi jelentés korántsem mutat olyan rendezett képet, mint az 1958. április 24-ig készültek. Ecsegi és Gy. csak egy hónap múlva találkozott ismét, a szokásos csütörtöki napon. A tág feladatkör – „osztályellenes egyének felderítése” – miatt Gy.-nek magának kellett kitalálnia, miről írjon. Első mondata arról árulkodik, hogy nincs

könnyű helyzetben, amikor magának kell tárgyát meghatároznia, mivel nem tudja, így elfogadja-e Ecsegi a jelentést vagy sem. Beismeréssel kezd, amit akár pozitívan is lehet értékelni: „Osztály, illetve rendszerellenes egyéneket ismerem.” Majd egy kollégájáról kezd írni, nem derül ki, miért, csak annyi, hogy szidja a rendszert: „Nem tetszik neki a rendszer, az biztos” – vonja le a kolléga de Gaulle-lal kapcsolatos nézeteiből, akinek hatalomra jutásában Gy. apósa is hitt, „aki régi nagybeszédű egyén is meg van átalakodva a franciaországi események miatt. A többi szocdemek meg vannak hunyászkodva.” Az algériai válság miatt a keményvonalasnak tartott de Gaulle ezekben a napokban vette át a hatalmat, ami Gy. szerint elkedvetlenítette a terenyei szocdemeket. Persze kérdéses, hogy kuglizás közben a terenyei kocsmában mennyire volt fontos de Gaulle politikája, de Gy. a jelentés szövege szerint ennek kapcsán nem egy emberrel beszélgetést tudott kezdeményezni.

Gy. ezekben a napokban együtt utazott Budapestre Takács Bélával: „a napokban f. hó 16-án voltunk Pesten Takács Bélával az Iparügyi Minisztériumban, építkezési ügyben. Takács Béla nagyon jó nekszusban [sic!] van az igazgatási osztályon. Az úton iparkodtam a kapcsolatot felvenni, de ő inkább húzódott valami Trösztí főmérnökhöz, kinek a nevét nem tudtam meg és azzal beszélgetett. Népszavát olvastak és a mosolyukból arra következtetek, hogy nem hisznek a 3. szovjet szputnyikban. Egész gúnyosan beszélgettek róla.” Ez volt az egyetlen sikeresen pályára állított szovjet műhold 1958-ban, amelyet épp előző napon, május 15-én lőttek fel sikeresen Bajkonurból. Az első szputnyik addigra már elégett, míg a másodikon Lajka kutya túlmelegedés miatt „megfőtt”. Ez a műhold a neki szánt feladatot betöltve közel két évig keringett a Föld körül.⁵⁸

A szputnyik nemzetközi visszhangja alapjaiban befolyásolta a Szovjetunió világhatalmi pozícióiba vetett hitet. Kétkedni a hír valóságában rendszerbírálatnak számított. A terenyei „jobboldali szocdemek” hangulatára de Gaulle és a szputnyik mért csapást, legalábbis Gy. Ecsegi elvárásainak megfelelni szándékozó szövegében. Erre Ecsegi is felfigyelt, akinek az értékelése szerint a francia helyzetre „a szocdemek is igen felfigyelnek és jelenleg passzivitásban vannak”. Ecsegi külön fontosnak tartotta leírni, mintha

nemzetközi politikai tényezőről lenne szó: „Bereznai György bányász igen bízik, hogy Amerika nem engedi, hogy Franciaországban ne az ő politikájuk érvényesüljön.” Mintha Ecsegi úgy vélné, minden egyes ember politikai véleménye fontos a hatalom számára, különösen egy bányászé. Olyannyira, hogy intézkedik: megszerzi Bereznai személyi adatait, ellenőrzi, hogy „volt-e ellenforradalmi tevékenysége”, és priorálja, lekérdezi adatait a nyilvántartásból. Ecsegi csapong a célpontok között: ezúttal Bereznaira küldi rá Gy.-t, aki ezzel maga talált magának célpontot.⁵⁹ Ledolgozandó a kiesést, megbeszélük, hogy a szokásos kettő helyett egy hét múlva ismét találkoznak, június 3-án este 8-kor.

Ám ha készült is írásos jelentés az adott napra, azt Ecsegi vagy nem fűzte be Gy. aktájába, vagy nem is vette át. A következő, kéthetes menetrend szerinti találkozóra pedig hiába írta meg Gy. a jelentését, nem adhatta át, mivel a június 19-éhez folytatólagosan hozzáírta a július 3-át is. Ecsegi és Gy. a fennmaradt jelentések szerint júniusban nem találkozott, csak július 3-án. Gy. észrevette, Ecseginek mennyire érdekesek a de Gaulle-lal kapcsolatos reakciók, így elsősorban erről kérdezgette az embereket, vagy úgy tett, mintha erről akarna folyton beszélgetni.

Júliusban beszámolt arról, hogy lenn a csigakuti aknában, evésszünetben egy vájár miket beszélt a franciákról (de Gaulle be fogja tiltani az ottani kommunista pártot). Egy teljes föld alatti beszélgetést igyekezett rekonstruálni vagy kitalálni, hogy Ecseginek megfeleljen. „Várad Pál vájár – az aknában lezajló beszélgetésen – azt mondta, hogy ezzel a de Gaulle üggyel inkább erősödik a nyugatiak többsége. Szerinte ez nagy veszteség lesz a Szovjetuniónak. Juhász Ferenc vájár szerint semmit sem jelent, mert a francia munkásosztály erős és nem hagy békét de Gaulle-nak.”⁶⁰

A félelem az elbocsátásoktól (racionalizálásoktól) úgy jelenik meg a beszélgetésben, mintha politikai tisztogatásnak tartanák a bányászok. „Egyesek szerint azokat küldték el, akiknek járt a szája a rendszer ellen.” Gy. pozíciója, hogy közvetíti a nép hangját, ezért hozzáfűzi: „Mások pedig azt mondják, hogy nem kell a szenünk annyira, mint eddig.” A bányászok igen korán felismerik érdekérvényesítési pozíciójuk gyengülését.

Egy Hajdúszoboszlóra üdülni elutazó szocdemet pedig hiába faggat, nem húz ki belőle információt: „ott inkább üdülnék, szórakoznak. Szerinte a beszédtema inkább a labdarúgó világbajnokság volt. A Szocdemek nagyon csendesek, figyelemmel kísérem őket, nem politizálnak, különösen most, amikor megtudták Nagy Imre és társai ítéletét” – írta Gy. június 19-én, Nagy Imre kivégzése után három nappal. Azért odacsap Emődi István nyugdíjas vájárnak, akit a telepről ismer, „aki azt mondta, hogy nem lehet ezeknek hinni, hisz Nagy Imréeket is kinyírták és milyen titokban”.

1958 nyarán a fő hír Nagy Imre kivégzése: az 1956 utáni megtorlások csúcspontja, egyúttal Gy. ügynöki tanulóéveinek zárása. Az ügynök addigra a feladat meghatározása nélkül is tudta: elvárják tőle, hogy írjon Nagy Imre kivégzésének fogadtatásáról. Mindenesetre a párhuzamosan zajló labdarúgó-világbajnokságról szabadabban tudnak beszélni ők is, a kollégái is. A megtorlási perekkel párhuzamosan zajló, a magyaroknak csalódást okozó svédországi foci-világbajnokságról Gy. szívesebben írt volna, csakhogy nem ezt várták tőle. Az aranycsapat tagjainak zöme emigrált.

A Gy. június 19-i jelentésének megírása előtti napokban két fontos esemény történt. Június 16-án kivégezték Nagy Imrét, ám csak az éjféli hírekben mondták ezt be a rádióban. Másnap este a világbajnokságon a magyar válogatott 2–1-re kikapott Walestől a rájátszásban, így az 1954-ben ezüstérmes csapat a csoportmérkőzéseken kiesett a további küzdelemből. Két szimbólum semmisül meg két napon belül: 1956 reménye és az aranycsapat. Gy. is kicsit passzív rezisztenciába vonul, nem kérdez és nem jelent fel másokat annak kapcsán, mit mondtak a kivégzésről. „Másokat nem hallottam erről az ügyről tárgyalni” – foglalja össze magához képest igencsak lakonikusan.

Gy. megtehetette volna, hogy tovább kérdezősködik Nagy Imre kivégzése kapcsán, vagy azt írja, hogy másokat is hallott erről beszélni, ám nem teszi meg. Június 19-i jelentését – mivel nem is kapott konkrét feladatot – letargikusan kezdi: „Feladatom volt De-Gaulle-lal kapcsolatban lévő hangulat figyelése, volt Szoc.demek ellenőrzése és ezzel kapcsolatos dolgok jelentése.” Nem tudni, hogy fogadta a szimbolikus jelentőségű kivégzés hírért.

Két héttel később visszatér korábbi felfedezettjére, Bereznai Györgyre, aki ebben a szövegben éppúgy kitalált alak, mint Gy. Teljesen ellenőrizhetetlen, hogy amit mond, azt valóban hallotta-e bárki is. Gy. formalitások nélkül a dolgok közepébe vág, első mondata egyúttal Kádár Jánost is vádolja, s olyan súlyos kijelentést tartalmaz, amit Gy. figyelemfelhívásként, de fenyegetésként is írhatott.

„Bereznai György szerint Rákosinak Titóba tört bele a politikája, és Kádárék is emiatt fognak rossz helyzetbe kerülni, a Nagy Imre ítélete miatt.” Nem tudni, Gy. osztja-e a véleményét, és hogy mit érez a kivégzés kapcsán. Mindenesetre azzal folytatja, hogy a telepen a helyzet változatlan. „Az elmúlt kétheti helyzet a munkások és a szocdemek körében nem változott semmit sem. Félelem uralkodik a dolgozók körében. Azért félnek, mert az újságok azt írják, hogy sok a bányász. Most attól tartanak, hogy nem lesz-e egy nagyobb arányú elbocsátás? Sem a Nagy Imre ügyről, sem a francia helyzetről most semmit sem lehet hallani.” Ecsegi felületesen összegzi: „Jelenti, hogy a dolgozókat igen foglalkoztatja a francia helyzet, igen félnek a háborútól [ezt vajon miből olvasta ki?]. Szoc.demek igen meghúzódtak, amióta Nagy

Imrééket elítélték.” Ecsegi azt írja értékelésében, amit hallani vagy olvasni szeretett volna, és a sorok között ezt olvasta. Enyhe diadallal írja intézkedésként: „A jelentésből kitűnik, hogy a Szoc.demek illegalitásban vannak, illetve vonultak, így még szorosabb hálózati megfigyelés alá veszem. Jelentést hangulatba leadom.”

Ecsegi fáradt lehetett már, nem sok leleményességgel tűzi ki új feladatul szinte ugyanazt, amivel fél évvel korábban kezdték: „Menjen el [apósával] Gyöngyösre és derítse fel kapcsolatait. Szoc.demek és egyéb osztályidegen személyek figyelése.” Két hét múlva este fél 9-kor kellett volna ismét találkozniuk, ám ennek és későbbi találkoójuknak már nem maradt fenn nyoma.

*

Két hét múlva Gy. a kisterenyei T-lakáson vagy nem talált senkit, vagy Ecsegi már előre értesítette, hogy ne is menjen oda. Ezek után több jelentést nem írt tartótisztje számára. Ettől függetlenül Gy. elmehetett apósával borért, ahogy addig is. Közben figyelt, hiszen nem tudhatta, mikor kell újra jelentenie. Írásos nyoma mindenesetre ennek nem maradt.

Gy.-nek alig másfél év alatt – amíg az 1956 utáni megtorlás malma lassan örölni kezdett – sikerült megtanulnia a hálózati nyelvet, amelynek használatát elvárták tőle. Sőt, a jelentésekben ábrázolt identitását is sikerült átformálnia: az „ellenségből” szövetségessé vált, a kisemberek érdekében felszólaló, a rendszert apró változtatásokkal jobbá formálni szándékozó állampolgár képét alakította ki magáról. A feladatain túlmenő, magánszorgalmú feljelentéseivel pedig egy olyan új nyelvi eszközt („egyebek közt jelentem”) teremtett magának, amelynek felhasználásával szinte bárkivel szemben bármely célja érdekében felléphetett. Meg is tette, hiszen hasznos kapcsolatnak számított: nagyon sok embert ismert, és sokakkal találkozott a faluban. A politikailag egyre passzívabb helyi társadalom tagjai közül csak azokat ábrázolta passzívnak, akiknek kedvezni szándékozott.

A feljelentések és bürokratizált megfelelőik, az írásos jelentések/panaszok fontos elemei voltak a szocialista korszakban „intézményesült panaszskultú-

rának”, ahogy azt több történész is nevezi.⁶¹ E források a mindennapok történetének remek tárházát kínálják, ám módszertani szempontból korántsem mindegy, mit szeretnénk megtudni a pártállami bürokráciának (legyen az tanács, minisztérium, párt- vagy szakszervezet) önként vagy kényszerből írt forrásokból. A mindennapok jelennek-e meg bennük áttételesen, a mindennapok tapasztalata, vagy az állam és polgárainak kapcsolata?⁶² A bürokrácia azon törekvése, hogy felügyelje a mindennapokat, vagy az is, ahogyan erre a jelentések szerzői reflektáltak? Korántsem érdektelen szempont ugyanis, ki és hogyan szerezte meg a jogot arra, hogy panaszkodjon, és kinek a panaszát vették figyelembe. Akinek a panaszát elfogadták, az önkéntelenül is az államhatalom részévé vált, hiszen a panaszra/feljelentésre meginduló állami intézkedéssorozat végső soron tőle indult ki. Ahhoz, hogy egy panasz meghallgatásra találjon, megfelelő formában kellett előadni, igazodva a bürokratikus állami nyelvhasználatához. Gy. sikeresen alkalmazkodott hozzá, így hosszú évtizedek után – igaz, titokban – lehetővé vált számára, hogy a bürokrácia „külső tagjaként” befolyásolja a hatalmi rendszer működését.

A hálózati jelentések (melyek jelentős része panaszként is értelmezhető) a megrendelőik szándékai szerint készültek, így elsősorban nem a jelentések tárgya, hanem a megrendelőik és a szerzőik ismerhetők meg belőlük.⁶³ A szerzőknek azonban lehetőségük volt arra, hogy a kötött formába belecsempésszék saját szándékaikat, a hálózatnak mutatott „arcukat”,⁶⁴ és ha a megtanult írásbeli fordulatokat elég ügyesen alkalmazták, szándékaik egy részét érvényre is juttathatták, akárcsak Gy. Emiatt számos frissen tanult stílus elemet alkalmaztak, hogy elérjék céljaikat. Így válhattak írásaik hatékony feljelentésekké, amelyek miatt a bürokrácia akár intézkedhetett is. Vajon milyen lehetőséget kínáltak e (fel)jelentések arra, hogy valaki beleszólhasson az uralmi mechanizmusokba? Milyen mértékben és formában vehettek részt az uralmi rend stabilizálásában az állampolgárok?⁶⁵

Ez utóbbi azért is fontos kérdés, mert közelebb vihet annak megértéséhez, mennyiben fogadták el és tették magukévá az állam célkitűzéseit azok a kisemberek, akik végső soron mindennapi együttműködésükkel működtették és legitimálták a fennálló uralmi rendszert. Sőt, szűkebb környezetük min-

dennapjait az uralmi rendszer által biztosított technikákkal (például jelentés, feljelentés, panasz, kérvény) is befolyásolhatták azzal, ahogy birtokba vették az állami bürokrácia által kínált eszközöket, a hivatalnokoknak írt hivatalos iratok nyelvhasználatát.⁶⁶ Ebben a megközelítésben nem a mindennapok vagy tapasztalatuk a megfigyelés tárgya, hanem az, hogyan formálták egymást és a mindennapokat az állam és polgárai.⁶⁷ Hogyan mozgósították az állampolgárokat politikai/ideológiai célok érdekében, és ők hogyan alkalmazkodtak ehhez, ami alapvetően meghatározta, hogy a szocialista államok meg utolsó éveikben is stabilnak tűnhettek.⁶⁸

Korai jelentéseinek nyelvéből kiderül, hogy Gy. először a jelentések megírásához szükséges nyelvhasználatot sajátította el, majd személyes céljai érdekében munkáját önkéntes igazságtételi folyamatként ábrázolta, amely szorosan kapcsolódott az állam propagandisztikus céljaihoz. Ám a lojalitás önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy egy óvodai felvételt, vagy később, a hetvenes években egy magánvállalkozási engedélyt „a belügy” segítségével elintézzén. Amikor el akart valamit érni, fecsegni kezdett magán- vagy társasági életéről, a jelentésen belül feljelentést tett, néha a helyi hírlap cikkeit segítségül hívva a megfelelő szóhasználatához.⁶⁹ Máskor politikai passzivitásként is értelmezhető, hogy szűkszavú jelentéseket adott, vagy azzal mentegettet embereket, hogy politikailag passzívak – ami a legnagyobb dicséretnek számított. Önmagát is hasonlóan ábrázolta, holott jelentéseivel folyamatosan befolyásolta környezete életét, hiszen beszélgetéseinek jelentős részét éppen azért terelte a politikára, mert feladatul kapta, hogy arról beszélgesse mindenki vel. Gy. az állambiztonság „pedagógiai szándékainak” megfelelően íróasztal nélküli bürokratává változott a jelentések szövegében, aki létrehozásukkor tudatosan alkalmazta az elvárt nyelvi kliséket.⁷⁰

A történeti irodalom régi és visszatérő kérdése, hogy a kommunista állam célkitűzéseit mennyiben fogadták el azok a kisemberek, akik együttműködésükkel működtették az államot.⁷¹ Bár a sztálinizmus a Kádár-korszak kezdetével nem ért véget, a valóság tapasztalási módja a Kádár-korszakban megváltozott.⁷² A jelentésekbe csomagolt feljelentések újabb lehetőséget adtak arra, hogy az egyének személyes érdekeiket úgy érvényesítsék, mintha éppen

a közösségi érdekekért harcolnának, mintha részt akarnának venni az állam működtetésében, mintha politizálnának. Gy. esetében a közösségi érdekek emlegetése saját érdekeivel fonódott egybe, attól szinte elválaszthatatlan volt. Egyúttal a szolidaritás emlegetése saját érdekeit is szolgálta: ezt várták tőle, és így tudta elérni egyéni céljait.

A szolidaritás 1956-os élménye így válhatott cinikus, ám hatékony retorikai fordulattá a hálózati jelentések szövegében. A szolidaritás itt már az álrúhában segítő, atyáskodó királyt jelképezte, nem a nyilvánosan vállalt személyközi kapcsolatokat vagy az önzetlen segítséget.

Jegyzetek

- 1 NML XXV. 4. c. Balassagyarmati Büntetőtörvényszék, B 6/1957. Gál Lajos (= Gál Lajos ügye). Tárgyalás jegyzőkönyve és ítélet. 1957. február 4.
- 2 Uo. Angyal Jenő kihallgatása 1956. december 13.
- 3 Horváth 2000.
- 4 ÁBTL V-141818. Vizsgálati dosszié Filep Lajos ügyében. 1957. július 3. K. József vallomása.
- 5 Pl. uo. Gordos Nándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1957. július 3.
- 6 Uo. Ifj. Szeberényi István vallomása.
- 7 Uo. 25–28.
- 8 ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartások – „Gy. József.” 075506
- 9 Verdery 2014: 17.
- 10 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.
- 11 Uo.
- 12 Interjú Gy. sógornőjével, N. Elemérné G. Katalinnal. 2011. október 27. Ezt megerősítette özvegye, interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.
- 13 ÁBTL 2.8.1. 511/1960. sz. BM-parancs. Ecsegi János r. fhdgy. Az állományparancsokból csak igen hézagoss információkhoz juthatunk a Gy.-vel közel egyidős,

1924-es születésű Ecsegivel kapcsolatban: 1957-ben és 1958-ban is kis időre kinevezték Heves, majd Borsod megyébe. A Nagybátonyi Bányaüzem kikérése alapján pedig kis időre leszerelték, amit Biszku Béla belügyminiszter helyettese, Földes László írt alá.

14 ÁBTL M-42 230. 59–60. 1957. december 22.

15 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

16 ÁBTL M-42 230. 59. 1957. december 22.

17 ÁBTL M-42230. (= Gy 1.) 59. Gy. 1957. december 22-i jelentése.

18 Vö. Baráth 2013: 463.

19 Uo. 470.

20 Krahulcsán 2012: 223.

21 Borvendég 2012: 231.

22 Baráth 2011: 53.

23 Vö. Stoler 2009. Stoler megközelítése szerint a levéltár nem egyszerűen ékköve és információgyűjtő szervezete volt az angol gyarmati igazgatásnak, hanem meghatározó eleme, amely folytonosan újradefiniálta a gyarmatokat átszövő kapcsolathálózatok jelentőségét. Ez a megközelítés gazdagíthatja a kommunista korszak irattermelésére épülő kutatásokat is, mivel az irattermelő intézmények irattárai (állambiztonság, tanácsok, minisztériumok) nem csupán információt tároltak, hanem közvetve meg is határozták az információ létrejöttének folyamatát. Ezt adaptálja: Verdery 2014.

24 Takács 2013b: 145.

25 A bányászok sztrájkjának országos és politikai intézkedésekre gyakorolt hatásáról: Pittaway 2012: 251.

26 A munkástanácskérdés 1957-es kezeléséről: Horváth 2000.

27 ÁBTL 3.1.2. M-42 230. 53. 1957. december 31.

28 Uo. 54.

29 Uo. 84–86. 1958. január 16. A jelentést csak két hónap múlva, 1958. március 16-án gépelték le és fűzték az aktába a februári jelentések után.

30 Uo. 56. 1957. december 31.

31 „1957 végétől Hruscsov (illetve az akkor még miniszterelnök Bulganyin) számos javaslatot tett a fegyverkezési verseny korlátozására, a Varsói Szerződés és a NATO között kötendő meg nem támadási egyezmény megkötésére, ennek érdekében pedig a nagyhatalmak újbóli csúcstalálkozásának összehívására.” Rainer 1994.

32 Uo. 85–86.

33 Uo. 64–69. 1958. január 30.

34 Mihálygerge 1950-es évek eleji „makacsságáról” és ellenállásáról a kollektivizálással szemben lásd: Varga 2015.

35 ÁBTL M-42 230. 73–76. 1958. február 16.

36 Erről részletesen ír Gyarmati 2011: 51–52.

37 Ennek a „fogyasztói” érvelésnek a szocialista korszakbeli, különösen 1957-től növekvő fontosságáról: Mazurek–Hilton 2007.

38 ÁBTL M-42 230. 75.

39 Interjú D. Istvánnéval és lányával. Budapest, 2011. október 21.

40 <http://www.magyarfutball.hu/hu/csapat/2886/bajnoki-mult> – utolsó letöltés: 2016. február 28.

41 Interjú D. Istvánnéval és lányával. 2011. október 21.

42 ÁBTL M-42 230. 77–78. Jelentés 1958. február 27.

43 Pittaway 2012: 241.

44 A „nyilasellenes” antifasiszta ellenségkép 1956 utáni felfutását, majd 1971 utáni hanyatlását igazolja és okait vizsgálja: Lénárt–Paksa 2013: 350.

45 ÁBTL 3.1.9. V-150 373. Összefoglaló jelentés a Nógrád megyei ellenforradalmi fegyveres csoportokról és szervezetekről. 83.

- 46 ÁBTL M-42 230. 81.
- 47 Vö. Verdery szerint azok váltak informátorokká, akik széles körű társadalmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Verdery 2014: 176. Ez igaz volt Gy. esetében is.
- 48 ÁBTL M-42 230. 83.
- 49 Uo. 87. Jelentés 1958. március 7. Legépelve 1958. július 17.
- 50 Uo. 89. Jelentés 1958. március 13. Legépelve 1958. július 23.
- 51 Uo.
- 52 Uo. 90.
- 53 Uo. 95–96. Jelentés. 1958. március 27.
- 54 Uo.
- 55 magyarfutball.hu/hu/bajnoki-vegeredmeny/37 (2016. augusztus 26.)
- 56 A látogatásról bővebben: Rainer 1994.
- 57 ÁBTL M-42 230. 109–110.
- 58 Almár 1981.
- 59 ÁBTL M-42 230. 100–101.
- 60 ÁBTL M-42 230. 104. 1958. július 3.
- 61 Vö. Staadt 1996; Betts 2012: 173.
- 62 A szocialista korszak mindennapjairól szóló történetírás kritikája: Apor 2008. Ezeket összegzi: Valuch 2013.
- 63 Ezt bizonyítják: Rainer 2008: 16–19, 158.; Farkas 2006.
- 64 Takács 2013a: 17.
- 65 Ez elvezet annak a tézisnek a vizsgálatához is, amelyet a „klasszikus sztálinista” rendszer kapcsán vizsgált Sheila Fitzpatrick, aki szerint a nyilvánosságnak írt

(gyakran panasz-) levelek a Szovjetunióban arra is lehetőséget adtak, hogy szerzőik olyan közel kerülhessenek a csak látszólag létező nyilvános szférához, amennyire csak lehetséges, ami hozzájárult a rendszer stabilitásához. Fitzpatrick 1996: 78.

- 66 A lakáskérvényekben ezeknek a technikáknak a birtokbavételét vizsgálja: Nagy 2013. Ennek a megközelítésmódnak a gyökerei Viktor Klempererig nyúlnak vissza, ám míg ő elsősorban arra volt kíváncsi, hogyan alakítja át a hatalom által létrehozott nyelv az állampolgárokat, addig Stephen Kotkin nem csupán a hatalom által kínált nyelv birtokbavételét, hanem azt is vizsgálta, hogyan alakítják át a múlt szereplői saját céljaik érdekében ezt a nyelvet. Ebben a modellben a szocialista (szovjet) rendszer folytonosan változtatható, ami stabilizálja is, hiszen a politikai participáció lehetőségének érzetét kínálja. Kotkin modelljének meggyőző kritikája: Krylova 2014: 178. Krylova azzal érvel, hogy az a Magnyitogorszk építésénél elemzett nyelvhasználat, amelyet Kotkin bolsevikként ábrázolt, valójában posztbolsevik volt. Ennek oka, hogy az 1930-as évekre a bolsevik kollektivizmus ideája (amely az individuum és közösség egységét hirdette) felbomlott, és a hivatalos nyelvhasználat ismét szétválasztotta egymástól az egyéni és a közösségi érdekérvényesítési lehetőségeket, mivel külön-külön lehetett egyéni és közösségi érdekekre hivatkozni.
- 67 A múlt szereplői így cselekvőképességüket is visszanyerik, hiszen ebben a megközelítésben nem csupán elszenvedői, de alakítói is sorsuknak. Vö. Lindenberger 1996.
- 68 Ennek a problémának kiemelkedő vizsgálatai: Fitzpatrick – Lüdtke 2009; Pittaway 2012; Lebow 2013. Hasonló problémát vizsgál a náci állam kapcsán: Connelly 1996.
- 69 Ehhez hasonló megfigyelést tesz Takács 2014: 123.
- 70 Vö. Verdery 2014: 17.
- 71 Vö. Connelly 1996.
- 72 Vö. Rainer 2011: 145–146.

10. Átváltozások

Havasi István a székesfehérvári ÁVH után 1956-tól szolgált Nógrádban a Rendőrfőkapitányság Politikai osztályán, és a szénmedence bányáiban több ügynök volt a gondjaira bízva. Ő lett Gy. második tartótisztje Ecsegi főhadnagy után. A bányászokra igen nehéz volt vigyázni, különösen 1956 után. Saját tulajdonuk alig volt. Amijük volt, a bányáé. Könnyebben odébbálltak, mint teszem azt, a macska – ahogy a bányavidéken mondták. Ráadásul a föld alatti munka miatt állandó veszélyben forogtak, így bármi kitelt tőlük. Egyforma ruhájukban messziről alig lehetett megkülönböztetni egyiket a másiktól. Pedig mindegyik másmilyen. Ez sem könnyítette meg Havasi dolgát, aki sosem dolgozott a mélyben, csak kinn, a mezőkön, majd a gyárban, és végül az ÁVH-nál találta meg boldogulását.

Havasi Hugyik István néven látta meg a napvilágot a Felvidéken, Érsekújváron 1927-ben. Tanyán nőtt fel, közel a városhoz, szülei gazdasági cselédek voltak. 11 éves korában – a Felvidék Havasi életrajzában „visszacsatolása”, a korabeli propagandában „visszatérte” után – költöztek Fejér megyébe, gazdasági cselédnek. István gyerekként már cselédként dolgozott, amikor a front elérte a Fejér megyei Antónia-majort. Azokban a zűrös napokban, amikor Gy. a ruszin vasutas ügyében intézkedett magánszorgalomból, a 17 éves Havasit – elmondása szerint – besorozták leventének. Lehet, hogy találkoztak is Székesfehérváron ezekben a napokban.

A Nógrádban is újjáalakuló rendőrségi politikai osztályon, amelyből ekkor lett III/III. Alosztály, Havasinak 1962 augusztusában önéletrajzot kellett írnia, amelyben persze ki kellett magyaráznia ezt a leventeműltből

származó fekete foltot, elhallgatni sok értelme nem lett volna. „1945. május 1-jén Radechkrálovében [Hradec Králové, ma Csehország] megszöktem egy csehszlovák állampolgárral, aki bevitt a Radechkrálovéi kórházba. Ott tartózkodtam, míg a szovjet csapatok be nem jöttek, majd az ottani Kommunista Párt igazolásával 1945. május 16-án hazaindultam szüleimhez...” Havasi további magyarázkodást tartott szükségesnek: „A fenti időtartalom alatt mint levente erődítményeket és lövészárkokat ástunk.”¹

1945-ben a Hugyik család a földosztáskor 8 hold földet kapott. A négy fiúgyerek (a legfiatalabb akkor 6 éves) megélhetéséhez azonban kevés volt ez a kis föld. István, a legidősebb 1947-től, 20 éves korától a közelben megnyílt bazalt- és mészkőbányában dolgozott, ahol annyit keresett, hogy 1950-ben, 23 évesen már nősülésre is gondolhatott. Feleségül vette egy közeli, hasonló sorsú család 17 éves lányát, akik a háború előtt cselédek voltak Sárkeresztesen, majd a háború után 12 hold földet kaptak. István öccse, a 18 éves János is a bányában dolgozott, akkor már két éve, ám István házasságkötésének esztendejében még ennél is jobban fizető és jóval kényelmesebb állást kapott.

Az uradalmi cselédekből aprótelkes gazdákká váló Hugyik család fiai más-más irányba folytatták életüket: egyikből vájár, másiból segédmunkás, a harmadikból ÁVH-s lett, de az ÁVH-s karrier látszott a legsikeresebbnek. A legkisebb fiú, Jancsi őrmester lett a székesfehérvári ÁVH-n, és valószínűleg ő vitte be bátyját is a testületbe 1951 nyarán. Havasi Pista a fehérvári ÁVH IV. Alosztályán kezdett dolgozni, ekkortájt változtathatta meg vezetéknévét a kissé pejoratívnak számító Hugyikról Havasira. Következő évben belépett a pártba, a család pedig Székesfehérvárra költözött. Ebben az évben, 48 évesen adta vissza a földet Havasi apja, majd gyári segédmunkásnak állt. Ennyi földdel nem érte meg foglalkozni.

A hat elemít végzett Havasi 1953-ban átkerült az ÁVH személyzeti osztályára, majd karrierje töretlenül ívelt felfelé: kinevezték csoportvezetőnek a XI. Alosztályon. Ebben az évben, 1954 nyarának elején született a lánya, amikor Gy.-ék két kisgyerekekkel beköltöztek az új BSH-s házukba. A kinevezés előtt Havasit elküldték egy hónapos átképzésre (a 8. általánost csak

1961-ben végezte el). Terveik voltak vele: 1956-ban öt hónapos pártiskolára küldték, ám ősszel az ott tanultaknak nem sok hasznát vette.²

Havasi szolgálati adatain a 18-as számú, hosszúra hagyott rovatba, amely fölött ez a szöveg szerepelt: „Hol tartózkodott és milyen tevékenységet fejtett ki az 1956-os ellenforradalom idején?”, 1962-ben, Havasi elmondása alapján a következőt gépelték be: „1956-os ellenforradalom idején a Székesfehérvári Főkapitányságon védelmi szolgálatra voltam beosztva. 1956. október 29-től 1956. november 4-ig a Fejér Megyei Börtönben voltam letartóztatva. 1956. november 4-től 1956. november 17-ig ismét a Fejér megyei Főkapitányságon teljesítettem szolgálatot. Ez idő alatt részt vettem az ellenforradalmárok felszámolásában.” Havasit tehát a forradalom napjaiban ÁVH-sként néhány napra börtönbe zárták. Ugyanabba a börtönbe, ahol 1945-ben, első népbíróági tárgyalására várva Gy., korábban pedig a ruszin vasutas is raboskodott. Havasi november 4-én, a börtönből kiszabadulva egyből karhatalmista, más szóval „pufajkás” lett.

1958 márciusában munkáját ismét minősítették, 1956 kapcsán kicsit bővebben: „1956. október 29-én a Főkapitányságon megjelent ellenforradalmárok az ÁVH-sokat lefegyverezték és hazaküldték. Majd 30-án az éjjeli órákban Havasi elvtárs lakásán megjelentek az ellenforradalmárok és őt őrizetbe vették. Többedmagával, előbb a Főkapitányság, majd pedig a megyei börtön fogdájaiba zárták. Itt kihallgatásokat végeztek, melynek során Havasi elvtárs nem vált árulóvá. 1956. november 4-én a szovjet csapatok kiszabadították a börtönből. Ezután Havasi elvtárs a szovjet elvtársaknak segített, mint tolmács.” Ezt követően nevezték ki 1956. november 27-én Fejér megyétől távol, Nógrádba, „főoperatív beosztottnak”. Vélhetően azért is volt szükség erre, mert Nógrádban nem ismerték előéletét. „Területe a bányaiipari vonal Mizersfai körzete” – írta Havasiról közvetlen felettese, Szabó Béla főhadnagy és csoportvezető.³

Főnöke kedvelte Havasit, mivel ezt írta még róla: „Szerény, nem önző, vígkedélyű, becsületes elvtárs. Szereti a társaságot, szeszestalt kismértékben fogyaszt. Káros szenvedélye nincs, erkölcsi kifogás alá nem esik. Feleségét és Ibolya nevű leánygyermekét szereti, szórakoztatásukról gondoskodik.” Szabó

szorgalmasnak és állhatatosnak jellemezte Havasit, akit szerinte a dolgozók szeretnek. Egyetlen hiányosságának „általános műveltségének nem kielégítő voltát” tartotta. Ám a műveltségi hiányosságokat határozott fellépésével ellensúlyozta. „Havasi elvtársat kapcsolatai a nála fennálló hiányosságok ellenére tisztelik és szeretik. Titkos kapcsolatai előtt határozott fellépése következtében tekintélye van és az általa kiadott utasításokat a legmegfelelőbbben végrehajtja.” A technikumot és 1955-ben a BM egyéves Dzerzsinszkij Tiszt Továbbképző Iskoláját elvégzett Szabó a műveltségi hiányra vezette vissza, hogy Havasi kevés szóval kommunikál, „gondolatait a legegyszerűbb szavakkal igyekszik kifejezni”. A jelentés elején ugyanerről azt írta: „mivel kevés iskolával rendelkezik, eléggé gyenge”. Szabó azt is javasolta, hogy megbízható alárendeltjét küldjék el 6 hónapos szakmai iskolára, ám ehelyett 1958 őszén a nyakába sózták Gy.-t.⁴

Havasi Gy. mellett folyamatosan fejlődött. Szabó Bélának Havasival 1960-ban már az volt a legfőbb problémája, hogy „a taggyűléseken csak ritkán vagy egyáltalán nem szólal fel”. Viszont elismerőleg írta róla: „gondolatait kerek mondatokban fejezi ki és szókinccének gyarapodása következtében beszédmodora a korábbi akadozóval szemben folyamatosabb lett. Korábban az olvasás területén voltak problémák Havasi elvtársnál olyan vonatkozásban, hogy nem elég folyamatosan olvasott. Ebben a tekintetben Havasi elvtárs szintén nagy lépést tett előre, mert jelenleg már elég folyamatosan olvas. Annak érdekében, hogy általános műveltsége szélesedjen, igen sokat olvas, gyakrabban látogatja a film és a televízió előadásait, ezen túlmenően önállóan olvasgatott műszaki vonatkozású irodalmat.” Szorgalma abban is megmutatkozik, hogy miközben esténként informátoroktól gyűjt be jelentéseket, „általános műveltségének növelése érdekében jelenleg az általános iskola esti tagozatán tanul”. Hobbija is van, a film mellett „a nyári időszakban saját motorkerékpárján gyakran jár kirándulni”.⁵ A motorozó rendőr, úgy tűnik, jól beilleszkedett a szénmedencébe, és olvasni is egyre jobban megtanult (igaz, a nyolc általánost csak évekkel később végezte el).

Gy.-nek mind Havasinnál, mind annak főnökénél, Szabó Bélánál magasabb iskolai végzettsége volt, és korábbi bányáirnokként éppúgy hivatali iratok-

kal dolgozott, mint Havasi és Szabó. Az általuk létrehozott jelentések alig képzett hivatalnokok rendszeres találkozóin létrehozott ügyviteli iratokként is értelmezhetők.

A Gy. korai jelentéseit háttérből figyelő Szabó Béla, Havasi csoportvezetője a bányamedence állambiztonsági felügyeletének kulcsembere volt. A Gy.-nél öt évvel fiatalabb Szabó a háború alatt és után végigjárta a Kisterenyével szomszédos nagybátonyi bánya ranglétráját, napszámosból csillás, majd a felnőttként elvégzett technikum után, 1951 végén igen hamar aknász, főaknász lett. 1953-tól már az ÁVH Nógrád megyei 3. Alosztályán operatív tiszt és csoportvezető, 1954-től 1956-ig a tiszti iskola elvégzése mellett osztályvezető-helyettségé neveztek ki. 1957 tavaszán rövid kitérővel visszakerült aknásznak, majd főaknásznak Nagybátonyba, végül ismét a rendőrség politikai nyomozó osztályán kötött ki, ahol 1957-től csoportvezető, 1960-tól alosztályvezető, 1962-től pedig osztályvezető.⁶

*

Egy őszi estén, 1958. október 23-án Ecsegi helyett a harmincéves Havasi várt Gy.-re a titkos találkahelyen. 1956 óta csak két év telt el. Az új tartótiszt Gy.-nél négy évvel fiatalabb volt. A kerek képű, egyenes tekintetű, nem túl választékos beszédű Havasi az „operatív munkában” még kezdőnek számított. Gy. volt az egyik első ügynöke, akin a szakma csínját-bínját gyakorolhatta. Sem Havasi, sem Gy. nem kapott túl megterhelő feladatokat, hiszen mindketten kezdőnek számítottak, talán Gy. egy kicsit több rutinnal rendelkezett, mint tartótisztje.

A Havasi által aláírt első jelentés (nem kézírással készült, gépbe diktálhatta) tárgya az október 23-mal kapcsolatos hangulat, amelyről a jelentések megrendelői a későbbi években is visszatérően érdeklődnek. A jelentés szerint Gy. ezzel kapcsolatban azt mondta: az 1956 után internált személyek körében az a vélemény alakult ki, hogy „nagyon kell vigyázni, óvakodni kell attól, hogy két büntetett előéletű személy együtt beszélgesen, mert biztos beviszik őket 2-3 napra”. Szabó kioktathatta Havasit a fontos politikai témákról, mert

Gy.-t a bányászok távol-keleti helyzettel kapcsolatos véleményéről is kérdezte. Ennek kapcsán az ötsoros fejtegetés záróakkordjaként összegezte: „félnek az esetleges háborútól”.⁷

Havasi nem írt értékelést, feladatot, a jelentés szövegét a szóbeli tájékoztatás alapján diktálta. Következő alkalomra már ismét írásos jelentést kért Gy.-től, aki az akta szerint nyár közepe óta egyetlen jelentést sem írt. Gy. nem kapott konkrét feladatot, ám még nem ismerte Havasit, óvatos volt vele, nem tudta pontosan, mik az új tartótiszt elvárásai. A szokásos formulában ezért olyan általános feladatról írt, amely miatt baja nem eshet: „Feladatom volt az általános hangulat megfigyelése és az általam ismert egyénekké való beszélgetés az általános helyzetről.” A jelentés szerint a hangulat a júniusi-hoz képest hirtelen nagyon megváltozott, „a dolgozók többsége meg van elégedve a rendszerrel, a fennálló körülményekkel és a bér és árrendszerrel. [...] Jobb a vezetés és nagyobb a fizetés” – írta Gy., majd neveket sorolt fel, mivel sejthette, hogy nevek nélkül egyetlen jelentés sem számít értékesnek. Talált egy kritikus hangot is, a korábbi jelentésekben már kiszemelt Bereznai Györgynek – szerinte – „nem tetszik a mostani választás”.

Majd a nép hangja és képviselője ismét határozottan megszólal: „November 7-ével kapcsolatban több dolgozónak nem tetszik, hogy dolgozni kell. Jobban szeretnék a dolgozók úgy ünnepelni, hogy fizessék ezt a napot.” A nemrég még sztrájkoló bányászok jámborságának és ünneplési vágyának „őszintesége” és „hitelessége” átüt a papíron: a mondatot Havasi is fontosnak tartotta aláhúzni az írásos jelentésben.

Gy. ezután áttért a kocsmai politizálás kivonatatos ismertetésére: elmondta, hogy a szocdemek, köztük apósa szerint „Amerikának ő eddig hitt, de a hite megingott azóta, amióta »minket« cserben hagyott”. Havasi azt is megtudhatta a szövegből, hogy „félnek az atomtól, úgy keleten, mint nyugaton” – ennek már számára sem lehetett különösebb információtartalma, mert nem húzta alá. Mindenesetre Gy. első jelentését értékesnek ítélte, ám hogy mi benne az értékes, nem írta le. Viszont végre sikerült célpontot találni a Terenyén idegenként mozgó Havasinak: Gy.-n keresztül szinte mindenkit ismert a faluból. Első konkrét feladatául tehát azt tűzte ki, hogy beszélgesen a már

amúgy is szóba hozott Bereznai Györggyel. Havasi nem akart olyan kései órákban találkozni, mint Ecsegi, különösen nem a korán sötétedő novemberben, így a következő találkozót két hét múlva este fél 7-re beszélték meg.⁸

Gy. első aktájában 1958-ban ez az utolsó jelentés. Ám az nem derül ki, találkoztak-e még Havasival, vagy a jelentések szövegei egyszerűen nem kerültek be az aktába. A következő jelentésig és találkozóig – az akta szerint – közel fél év telt el. Télen Terenyén mintha megállt volna az idő: 1959 tavaszán már rügyeztek a fák, amikor Havasi és Gy. ismét találkozott. Gy. ott folytatta, ahol abbahagyta: „Feladatom volt Bereznai Györggyel kapcsolatban az ő viselkedése a külpolitikával és egyéb ellenséges kijelentésével kapcsolatban.” És itt bátran leírta: „A feladatot nem tudtam elvégezni, mert őt más szakba osztották be.” Ám egyéb, sokkal érdekesebb témákra lett figyelmes. Terenyén is megindult a rekordsebességgel végrehajtott mezőgazdasági kollektivizálás, amiről a bányászok egy részének megvolt a határozott véleménye. Gy. ismét a föld alól jelentett: „Pusztai Ödön olyan kijelentést tett folyó hó 13-án a csigakuti aknában, hogy a lóci parasztok sohasem fognak a tszCs-be belépni, mert nekik a földet ez a rendszer adta és ha kell, inkább ökölrel is, de megvédik.” A kétlaki, földet is művelő bányászok számára a szembenállásnak a kollektivizálással a szöveg szerint szimbolikus jelentősége is volt: „Gyürki Gyula vájár ugyanakkor azt mondta, hogy ő sem áll be a téeszbe, inkább vigyék a 3 hold földet.” Majd Gyürki szájába adva hozzátette (mintha a télen változott volna a rendszer): „üres spejzből nem lehet megélni”. Az egyes jelentések közötti eltérések a jelentésekkel szembeni elvárások változásából, vagy egyszerűen Gy. hangulatváltozásaiból fakadtak, lineárisan és logikusan alig írhatók le. „Általában az a hangulat az emberek között, hogy nem lesz jó oda belépni.”

Havasinak azért tetszett a jelentés, mert „elégedetlen megnyilvánulásokat tartalmaz”. Bereznai megfigyelése – jobb híján – továbbra is feladat maradt, és a közelgő május 1-je rituális hangulatjelentésre adott lehetőséget. Havasi sokkal jobban szerette a hangulatjelentéseket a korábbi tartótiszt Ecseginél, Gy. pedig igyekezett megfelelni elvárásainak.

Rejtélyes okokból a kollektivizálás témája egyelőre nem ragadta meg Havasi figyelmét, holott a föld, egykori uradalmi cselédként neki is fontos lehetett. Gy. kísérlete, hogy új témát dobjon be – akár elterelő szándékkal, hiszen így másról kellett volna írnia, mint közeli ismerőseiről, a szocdemekről – kudarcot vallott. Viszont Gy. fedőneve ebben a jelentésben módosult: addigi „László” keresztnévét Havasival közösen – de az is elképzelhető, hogy ő maga egyedül – 1959 tavaszán „Gy. József”-re módosították.⁹ Az írásos jelentést már így írta alá. Vélhetően Havasival így érezték sikeresebbnek a konspirációt.

Bereznai részletes jellemzése alól már nem lehetett kibújni. Gy. megértette, mit vár tőle Havasi, és következő jelentésében meg is felelt az elvárásnak. Továbbra is csütörtök esténként találkoztak, ám az április 30. este 19.45-re megbeszélt találkozó elmaradt (az időpont jelzi, hogy az elfoglalt Havasinak pontos időbeosztása lehetett). Így hiába szorgoskodott Gy., a jelentését csak két hét múlva este 8 órakor tudta átadni. Ebben tételesen felsorolta feladatait, új kezdőformulát választva: „Feladatom volt: 1) Bereznai György jellemzése. 2) május 1-i hangulat figyelése.”

Gy. ismét részletes személyleírással kezdte, mivel Havasi ezt kérhette tőle. „Bereznai György 46 éves, inkább alacsonyabb termetű, mint közepes. Kissé kövér, szőke hajú, nős, gyermektelen egyén. Kisterenye csigakuti bányaiüzem dolgozója. Mint gépkezelő van alkalmazásban.” Bereznai Gy. közeli munkatársa, a személyleírás a rendőrség számára készült. „Úgy én mint több munkatársa tudjuk, hogy ezen rendszernek egyáltalán nem híve, hanem ellensége.” Érdemi, aktuális információt ezután sem közöl: „Pártnak tagja sem a Horthy-rendszerben, sem a felszabadulás után nem volt. Szakszervezetnek régi tagja. Baráti köre nincsen. Moziba néha jár. Sporteseményekre, gyűlésekre azonban nem megy el.” Így Gy. szemszögéből nehezebb vele szóba elegyedni. „Lakás Kisterenye Újtelep.” Bereznai jellemzése itt véget ért, mintha egy egyszerű személyzeti aktába írtak volna szöveget közösen Havasival, amelyet később le tudnak fűzni Bereznai esetleges személyi anyagába. Az akták szerkezete meghatározhatja tartalmukat: korántsem mindegy, milyen

célból írt Gy. valakiról. Havasi azonban új főnök volt számára, előbb meg kellett győznie, hogy megbízhat benne.

„A május 1-gyel kapcsolatban a hangulat jó – kezdi örömittasan –, szeretik ezt a nagy munkásünnepet. Különösen nagy örömet keltett, hogy kétnapos lett az ünnep.” Gy. jót is tesz valakivel: „Szócs Péter szerint ezen ünnep a legszebb a világon. Kovács János úgy vélekedik, hogy ő is ezt a napot szereti a legjobban.” A pozitív hangulatjelentést követi a lényeg, a kötelező feladatok után az „egyéb” kezdetű szövegrész, ami háromszor hosszabb a kötelező feladatnál (a kötelező jelenteni való fél, az „egyéb” másfél írott oldalt tesz ki). Gy. szeret olyasmiről írni, amit nem várnak el tőle – itt fecsegni kezd, maga alakítja a cselekmény szálát. Az „egyéb” szövegekben ugyanis cselekmény is van, szemben a kötelező penzummal, ahol pillanatfelvételeket olvashatunk egy-egy emberről vagy kérdéssel (ünneppel) kapcsolatos hangulatról, véleményekről.

Gy. az egyéb kezdetű részekben – döntési lehetősége miatt – magánszorgalmú, ám hivatali formákat betartó feljelentővé válik, aki igazságot szeretne szolgáltatni visszásnak tetsző helyzetekben. Ezek a szövegek nagyon gyakran egy-egy konkrét személy ellen irányulnak, követve a feljelentés vagy hivatali iratok formáját. A tárgy gyakran sokkal konkrétabb, mint a megrendelésre készített jelentéseké. Ha önmaga alakíthatja a szöveget, beleszólhat abba, miről ír, közlékenyebb és alaposabbá válik. Ezt egy idő után Havasinak is észre kellett vennie, és ha taktikus, úgy alakította beszélgetéseiket, mintha Gy. magánszorgalmú közléseire is kíváncsi lenne. A szabad feljelentési lehetőség megteremtése (az ügynök kezdeményezése egyes témákban) és az erre való odafigyelés látszata igen hamar meg is jelenik a feladatok kiértékelésében.

Gy. a legtöbb szabadidejét a Bányász Sport Club körül tevékenykedő emberek között töltötte. Jelentéseiben gyakran foglalkozott a klub vezetőségével, mivel itt egyéni sikerekre is törekedett. Valószínűleg ő is szívesen bekerült volna a helyi sportbarátok körének vezetőségébe, hiszen egyik legstabilabb, legtartósabb tulajdonságának a labdarúgás iránti rajongása tűnik. Elsősorban politikai alapon támadta a sportkör tagjait: „elégedetlenséget keltett az

a dolog, hogy a Bányász Sport Clubba olyan egyének kerültek, akik nem odaválók. Tarnai Kovács István a Nagy Imre idejében (1956. október 31-én) a bányatelepi tüntetésen fegyverrel a kezében egy nagy nemzeti színű szalaggal a ruháján tett hitet az akkori kormány mellett.” Valószínűleg ez sem őt, sem környezetét nem zavarta különösebben, ám Havasinál ezzel lehetett Tarnait befeketíteni. Ráadásul, „most ennek az embernek a felesége a Club vendéglőse”. Egy másik Sport Club-tagról pedig a legnagyobb irigység hangján azt írta: „Fa Dezső, volt horthysta főtiszt, illetve főfegyvermester lett a labdarúgó szakosztály vezetője. A dolgozók meg vannak átkodva [legalábbis ezt írja Gy.], nem tudják, miért van ez.”

Gy. szívesen vállalt volna pozíciót a labdarúgó szakosztály vezetésében. Nem maradt fenn forrás és adatközlő sem emlékszik arra, milyen konfliktusok merültek föl a vezetőségi tagok választásakor. Mindenesetre Gy.-nek csak később sikerült bekerülnie a vezetők közé a klubban, amit ügynökként is hasznosítani tudott. Így többet utazhatott, könnyebben beszélgetésbe elegyedhetett megfigyelendő személyekkel, hiszen a közeledés és információszerezés kulcsa a foci volt – márpedig erről szinte bárkivel lehetett beszélni. Mindez hálózati szempontból is hasznos volt. Az „egyéb” feljelentés burkolt célja Gy. saját aspirációinak egyengetése. Meg akarta nyerni, eszköznek használni Havasit céljai megvalósításához azzal, hogy a Sport Club vezetőit politikailag befeketíti.

Magánszorgalomból két másik szomszédját is feljelentette: „Jelentem még, hogy a helyi bányatelepen gyakran beszélnek egyes emberek, mint pl. Gindel [Gy. apósa], Marek Sándor és sokan mások Havrán István és Bercsényi János dolgairól.” Mindketten szerepeltek már egy évvel korábban, Ecseginek írt jelentésében „régí kommunistaként”. Gy. először azzal támadja őket, hogy a régi – rákosista – rendszer emberei. Havrán a „Rákosi kormány idején iparügyi miniszter első helyettese volt”, és most is fontos pozícióban van (az Országos Bányarendészeti Felügyelőség vezetője). Ám tudja, hogy a rákosista múlt kevés a megbuktatásukhoz: sokkal egyszerűbb, ha nyilasbarátnak ábrázolja őket. Hiába a Kádár-rendszer önlegitimációs kísérlete, hogy elválassza magát a Rákosi-rendszertől, a régi vezetők magas pozíciói és a folytonosság

miatt Gy. érvei között az 1944-es vagy azt megelőző múlt szerepelhet hatásosan. Él is ezzel az eszközzel: „többen mondják és látták Szálasi idején, a telep sarkán fogadta a híres nyilasvezért virágcsokorral.” Barnáról elég ugyanezt a pletykát elterjeszteni, és egymás mellé rendelni a két feljelentett embert: „A fogadáson jelen volt jó barátja, Bercsényi János is. Bercsényi fényképfelvételt is készített Szálasiról ekkor. Bercsényi annakidején csendőrgyermek volt. Apja csendőrtörzsőrmester, majd a helyi szállásmester lett.”¹⁰

A Gy. által felidézett jelenet Havrán 1984-ben megjelent hivatalos életrajzában is szerepelt. Havrán szerint a „fogadás” épp ellenkezőképpen történt: az akkori tarjáni főszolgabíró, Matyasovszky Kamill nem engedte be Szálasi Zagyvapálfalvára. (Matyasovszky szegről-végről rokona volt Gy. feleségének: a Gindel lányok nagymamája Matyasovszky lány). Havrán azt állította, hogy ő csak nézelődni ment oda. Ám a miniszter első helyetteseként 1951-ben behívták a pártközpontba, mert meglátták a Szálasi fogadásakor készült fényképen.¹¹ Havrán szerint „a képen, aki fogadta, nem én voltam. Megmutattam a fotón, hogy én az árok szélén állok, kihúzott ingderékkel. A Központi Ellenőrző Bizottság öttagú bizottságot küldött Kisterenyére. Egy hétig vizsgálták az ügyet. A KEB akkori elnöke, Kiss Károly hívatott és közölte, hogy az ellenem bejelentett feljelentést kivizsgálták. Megállapították, hogy rosszindulatú feljelentés. Lezárták az ügyet.”¹²

Gy. és apósa irigyelhette a hozzájuk hasonló sorból származó – esetleg nyilasokkal is szimpatizáló – Havrán 1945 utáni karrierjét. „Havránból helyi párttitkár lett az MKP-ban, és ő Bercsényit is segítette. Bercsényiből előbb művezető lett, majd amikor Havrán feljebb jutott, őt is magával vitte. Bercsényi beiratkozott az egyetemre és mérnök lett. Jelenleg Pesten van valami Újpesti Bányagépkutató gyárban.” Gy. levonja némileg keserűnek tetsző konklúzióját, amit a nép hangjaként ad elő: „Nyilasokból lettek nagy emberek a szocializmusban.” Ezt a vádat az MKP alapítói is elő-elővették, ha valakit le akartak járatni. Maga Havrán is felidéz egy esetet, amikor 1950-ben Handlován járt (Nyitrabánya, akkor Csehszlovákia) egy sztahanovista bányászdelegációval a csehszlovák bányásznapon. „Ott is láttam 8-10 olyan embert, aki nyilas volt Magyarországon, de kitelepültek.”¹³

Havasi, némileg kételkedve, bekapja a horgot, és azt írja intézkedésnek: „Megállapítom, hogy ténylegesen ellenforradalmi személyek vannak-e vezető beosztásban.” Következő mondatából pedig kiderül, hogy kiket tart illetékesnek az ügyben: „Amennyiben fedi a valóságot, úgy a pártbizottság felé jelentést teszünk.” Ám hiába a sok Havránról szóló adalék, Havasi nem kér új információkat a helyi potentátról, viszont monomániásan nem tágit Bereznaitól, az ő kapcsolatainak felderítését tűzi ki célul.¹⁴

Havrán István karrierje Gy. apósának is szűrhatta a szemét. Mindketten Mátranovákon, az apró bányásztelepülésen születtek, ám Gindel több mint húsz évvel idősebb volt Havránnál. Gy. jelentése egyáltalán nem befolyásolta Havrán karrierjét, de a két család között – az irigységen túl – más konfliktusok is lehettek. Az mindenesetre valószínű, hogy a háború előtt – saját ábrázolása ellenére – Havrán nem tartozott az „elnyomott bányászok” közé, mivel Gy. apjával egyidejűleg, hasonló fizetéssel nevezték ki aknásnak 1942-ben,¹⁵ csak hogy a háború után a kommunista elköteleződése jóval nagyobb karrierlehetőséget nyújtott számára. A hivatalos életrajza szerint 1946 júniusában az – addigra már erőszakos módszereiről ismertté váló – MKP kisterenyei titkára, és az 1947-es választásokon az MKP Nógrád megyei képviselőjelöltje, ám a pártja annyira nem nyert, hogy bejutott volna az Országgyűlésbe. Az 1947-es választási plakáton életrajza sötét foltjait így magyarázták: „1941-ben a kisterenyei üzem irodájában kapott beosztást. Nyilas irodafőnökének intrikája miatt, gyermekkori lábsérülése ellenére bányamunkára kérte vissza magát, 1942-ben havidíjas aknásnak nevezték ki.” Az aknász a mélyben a főnökség és a csapatvezető vajúrok között helyezkedett el, egyfajta bányai művezetőként, a lent dolgozó fizikai munkások fölött. A „nyilas múlt” nagyon áttételesen jelenik meg. Biztos, ami biztos, a helyi kommunisták a választásokra készülő életrajzban szükségesnek tartották, hogy valahogy megmagyarázzák 1944 telét: „1944 novemberében, minthogy mentesítése nem volt, katonai szolgálatra hívták be, de sikerült megszöknie, s a felszabadulásig a bányában bujdosott.”¹⁶

Havrán helyi pártszervezése jutalmaként 1948-ban felkerült a szakszervezeti központba, a Szaktanács termelési osztályának helyettes vezetője lett

(Gy.-vel azonos végzettsége volt: négy polgárit, majd lakatostanfolyamot végzett). 1949-ben a Rákosi Mátyás elnökletével induló Magyar Függetlenségi Népfront¹⁷ országos listájáról pótképviselővé választották, 1949. december 5-én be is hívták képviselőnek. 1950-től a bányászszakszervezet főtitkára, 1951–1953 között bánya- és energiaügyi miniszter, 1953-tól 1974-ig vegyipari miniszterhelyettes. Mindig időben váltott, ráadásul 1956-ban is tudta, mikor kell bekapcsolódnia a politikába. A munkásörségbe salgótarjáni megalakulásakor lépett be, és mint hivatalos életrajzában mesélte: „Mi, kormánybiztosok elmentünk a Honvédelmi Minisztériumba – mivel Zgyerka János és Pothornyik József is tudott oroszul –, ott beszéltük meg, hogy a munkásöröknek adjanak fegyvert. Adtak is géppisztolyokat és TT pisztolyokat.”¹⁸ A salgótarjáni sortűz után, az MSZMP Megyei Intézőbizottságának december közepi ülésén már részt vett többek között Pothornyik József mellett, akit ekkor neveztek ki a Nógrádi Szénbányászati Tröszt igazgatójává (1973-ig volt igazgató, korábban 1948–1952 között a bányászszakszervezet elnöke, 1951-től 1954-ig pedig az MDP Központi Vezetőségének tagja).¹⁹

Havrán távoli és túl magas célpont volt Gy.-nek, aki rosszul mérte fel az erőviszonyokat. Egy egyszerű hálózati jelentéssel sok kárt nem okozott neki. Valószínűleg Havasi is tarthatott tőle, ezért sem kért Gy.-től több rá vonatkozó információt. Havrán mozgalmi múltjáról, sztrájkharcairól 1984-ben portrékötet is megjelent, Gy. semmiféle pletykával nem árthatott neki.²⁰

A következő találkozóig több mint egy hónap telt el, ám Gy. egy szóval sem említette Bereznait. Bár előző alkalommal azt kapta feladatul, hogy Bereznai kapcsolatairól tudjon meg többet, írásos jelentését mégis így kezdte: „Feladatomból volt a külügyminiszteri tanácskozással kapcsolatos megfigyelés.” Az 1959 májusában rendezett genfi külügyminiszteri értekezlet egyik fő kérdése a német békeszerződés megkötése és Berlin státusának rendezése volt, ám a magyar hivatalos hírekben az ügy a béke vagy háború kérdéseként jelent meg. Az 1959. májusi Magyar Filmhíradóban az esemény beszámolóját a következő szöveg kísérette: „Százvezrek tiltakoznak a háborúra spekuláló politika ellen, követelik, hogy tizennégy év után kössék meg a békeszerződést.”²¹

Gy. a Bereznairól szóló beszámoló helyett mellébeszél: „Tisztelettel jelentem a fenti tanácskozással kapcsolatban derülátók a dolgozók és bizakodók. Többek állítása szerint [itt nevek következtek] a nyugati hatalmaknak meg kell hajolni a szovjet javaslatok előtt, mert azok a békét akarják.” Gy. szerint ellenséges hangulat nincs az ügyben, csupán Vámos Pál csigai vajúrról állítja, hogy szerinte a tanácskozás butítja és félrevezeti a népet. Gy. hivatalos intézkedéshez felhasználható tanúkat is hoz: „Ők, mint mondta, nagyon jóban vannak egymással és állandóan esznek, isznak. Ezen kijelentést f. hó 22-én este kb. 20 óra tájban tette a IV-es ereszei kapcsoló helyen üresre várás közben Nagy Mihály csillás, Urbán József vajúr és György László csillás előtt.” A föld alatti megjegyzés a külügyminiszterekről azonban nem maradt válasz nélkül. Gy. szerint „Urbán erre azt felelte, hogy ott nem evésről, ivásról van szó, hanem nagyon komoly dolgokról”.

Ezt követi az „egyéb jelenteni valóm” rész, amely szokás szerint hosszabb, több adatot, nevet és történetet tartalmaz, hiszen „szívből jövő”, valódi feljelentés a jelentésben belül. Gy. a pletykára alapozva ismét nála jóval befolyásosabb személyre céloz. Elmeséli, úgy hallotta, hogy „Váczi István Tröszt titkár átjár Csehszlovákiába és onnan nagyon sok holmit hoz haza. Gumi, nylon és egyéb ruházati kelengye és bőrányagokat.” A csempészáru egy részét eladja, többnyire a nejlonharisnyákat az asszonyoknak. „Az otthonában, mint Válócziné mondja [annak a felesége, akitől az egészet Gy. hallotta] vagyont érő csehszlovák anyagok vannak. A legfinomabb női és férfi holmik.”

A hatvanas évek fogyasztási láza Kisterenyén a közeli Csehszlovákiából csempészett nejlonharisnyákkal kezdődött. „A 12 éves leányuknak a kelengye is onnan lett beszerezve, illetve átcsempészve.” Gy. nyomozóként lép fel, mert bizonyíték után szimatol: „Hogy sok lehet a pénzük, misem bizonyít jobban, minthogy nagyon költségesnek és sokat isznak.” Majd megszólal az irigység hangja: „Drága tömény italokat fogyasztanak”; és a rosszindulat hangja: „Váczi felesége, Tanyai Gizella sokat iszik.”

Váczi és felesége nagyon Gy. begyében lehetett, mert ráadásul egy adomát is elmesél róla és a pénz rossz hatásáról: „egy alkalommal a faluban úgy berúgott a Németh féle italboltban, hogy az nem mindennapi dolog. Ott

álltunk az üzlet előtt húsért és a fiatalasszony jött nagy részegen. Megállt az út közepén és úgy vizelt.” Ezután már saját kútforrásból mondja el mindennek Váczit: nyugdíjcsalónak, mert apjának magasabb nyugdíjat állapított meg („emlegetik többen”); papi kocsisnak; a helyi malomtulajdonos Babják kocsis is volt, de onnan Gy. szerint lopás miatt elküldték. A fiát rokkantként felvette a bányához dolgozni, majd nyugdíjazta jogtalanul magas nyugdíjjal, hatalmaskodóként (sic!). Ráadásul az egész család tele van egykori vitézekkel, horthystákkal. „Ezt tudja a helybeli nép, de nem mer szólani senki, csak suttog.”

Havasi csak annyit tartott érdemesnek aláhúzni: „Nevezett asszony is vett tőle egy hónapja egy pár Nylon vagy Szylon harisnyát 100 Ft-ért.” Havasi észrevette, hogy nem tudott meg újat Bereznairól, ám kesztyűs kézzel bánt Gy.-vel, értékesnek ítélte jelentését, ismét feladatnak adta, hogy „Bereznai kapcsolatait jellemezze politikai és erkölcsi vonatkozásban”. Váczi István ügyében is intézkedett: „csempész dolgait” felettese, „Nagy Imre alosztályvezető elvtárs fogja megbeszélni Pothornyik elvtárral”. A tröszt igazgatójával, Pothornyikkal zajló megbeszélés vélhetően feddével végződött. A csempészéssel kapcsolatos „egyéb jelentés” Gy. első sikeres magánszorgalmú feljelentése volt közel másfél évvel beszervezése után. Ám Havasi kevésbé járt jól az intézkedéssel. A jelentéssel foglalkozni kénytelen Nagy Imre – elárasztva az akták tengerével – ingerülten odaírta a legépelt jelentés végére: „Tárgyba nem azt írjuk, hogy »hálózati jelentés«, hanem azt, amivel a jelentés lényegében foglalkozik.” Lehet, hogy Nagy hiába kereste a megfelelő szöveget, amikor Pothornyik igazgatóhoz készült, ezért szeretett volna részletesebb tárgymegjelölést. Az alosztályvezető Nagy Imre ezután sem szállt le Havasiról, a következő jelentéseket rendszeresen véleményezte és kritizálta, ami kiderül kézírásos bejegyzéseiből.

Nagy Imre 1956 előtti múltjáról nem sokat lehetett megtudni. 1957 márciusában soros előléptetéssel őrnaggyá nevezték ki, egyúttal a Nógrád Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán alosztályvezető.²² Lapszéli kommentárjaiból úgy tűnik, az eddigi személyek közül szinte ő az első, aki pontosan tudta, mire érdemes Gy. információit felhasználni. Időnként

úgy tűnik, sem tartótisztje, Havasi, sem Gy. előtt nem világos, mi is a célja találkozóiknak.

A következő találkozóra készült jelentés első mondatából ki is derül, hogy Havasi és Gy. sötétben tapogatóznak, mivel az érdekesnek tűnő célpont, Bereznai, Gy. szerint majdhogynem remeteként él (persze könnyen lehet, hogy ez Gy. képzeletének műve). Gy. végül veszi a bátorságot, és leírja: „Tisztelettel jelentem, Bereznai Györgynek baráti köre egyáltalán nincs. Magába zárt életet él. A kertjében van elfoglalva minden szabadidejében. Moziba vagy alkalmi helyi színházi előadásokra csak a feleségével jár. Korcsmába nem megy. Otthon fogyaszt italt.” Az ilyen remeték pedig nem túl érdekesek a hálózatnak, mivel nagy bajt nem okozhatnak. Az ideális bajkeverő szociábilis, mindenkivel barátkozik, beszélget, kritizál, és adott esetben akár szervezkedik. Aki otthon iszik, az nem ilyen. Persze kérdéses, hogy Gy. nem mentegeti-e Bereznait, de a folytatásból kiderül, hogy korántsem, egyszerűen megunt az unalmas célpontot. Gy. rendszeresen figyelte szomszédja házát. Leskelődött, de semmit sem tudott felfedezni. Ilyenről még nem számolt be korábban.

„Lakását, most, hogy módomban volt rá, megfigyelés alatt tartottam esténként. Oda csak a sógora, egy [...] kis gnóm emberke ment, kit nagyon jól ismerek, V. József helybéli lakos, csigakúti szivattyús.” Majd az is kiderül, hogy Gy. munka közben sem pihenteti megfigyelő énjét, még a mélybe leszállva is igyekszik információkat szerezni – legalábbis így ábrázolja önmagát jelentésében. „A múlt héten egy pár percre ki- és beszállás [bányába leszállás] közben tudtam az illető Bereznaival beszélgetni. Ő kérdezett, hogy mit szölok én a mostani helyzetről, hogy a külügyminiszeri értekezlet szünetel.” Siklottak a bánya mélye felé, miközben Gy. – leírása szerint – azt válaszolta: „a mostani küldöttségek át fogják a kormányaikkal tanulmányozni a helyzetet.” Kattogó bányagépek suhantak el mellettük, és még mindig lefelé tartottak: „Erre ő azt mondta, ne higgye, hogy meg fognak egyezni. Amerika követeli, hogy a Szovjetunió vonuljon vissza az általa megszállva tartott területekről.” Aztán kiszálltak a sötétségben, ahol néhány gyenge lámpa fénye látszott csupán. Gy. ebben az évben, a többiekhez képest nem

túl fiatalon, 36 évesen vajúri képesítést szerzett: így egyre többet szállt le a mélybe.²⁴ „Többet mondani nem akart vagy nem tudott” – zárja Bereznai megfigyelésének „hiteles” történetét Gy. Havasi nem vonta kétségbe a jelentés hitelességét, szerinte Gy. elvégezte feladatát, „jelentése értékes, fel tudjuk használni Bereznai György ellenőrzéséhez”.

Gy. a hangulatjelentést három sorban intézte el, az emberek szerinte a külügyminiszteri értekezlet kapcsán – amire annyira kíváncsiak voltak oda-fenn – bíznak a békés rendezésben. Nehezen hihető, hogy sokakat komolyan érdekelt volna a külügyminiszteri értekezlet lent a bányában. Ezt azonban Gy. nem írhatta. A jelentés „egyéb” része viszont ismét hosszabb lett, mint a kötelező feladat.

Az egyéb jelentenivaló ismét egy feljelentés, amely Gy. egyik szomszédjáról, a pletykák szerint költekező életmódot folytató Galla József bányászzenekari karmesterről és feleségéről szól: „Helybeli telepen sokan beszélnek mostanában Galla József zenekari karmester (fűvós) és felesége költekező és flancoló életmódjáról. A keresetükhöz mértén nagyon sokat költekeznek, öltözködnek, esznek, isznak.” Gy. sikkasztásra gyanakszik, és persze irigy: „Gallané a helybeli üzemi konyha főnöke. Tudomásunk szerint innen ered a jobb lét, mint ami a rendes körülményekhez képest lehetne.” Gy. és a szomszédok nem csupán irigyek, de rosszmájúak is: „könnyű nekik, bírja a konyha. Gallané pedig sokat elbír. Ez alatt azt értik, hogy az illető asszonynak már volt egy pár gavallérja (mint pl. [...]) a volt terenyei főkönyvelő a bányánál. Az üzemélelmzési autók naponta megállnak Galláék előtt és oda minden esetben visznek be valami csomagot vagy csomagokat. Mint mondják a szomszédok, az ő kosztjuk semmibe sem kerül. A ruházkodásuk meg egészen kiváló.”

Gy. a panaszkodó nép hangját szólaltatja meg ismét. Az „igazságosságot” keresi és próbál neki érvényt szerezni – nem feltétlenül csupán rosszindulatból vagy pozíciószerezből. Egyszerűen közvetíti, hogy a szomszédok szerint Galláéknak kicsit jobban megy, ezért a körmükre kell nézni. A telepen 1959-ben flancolásnak számít, hogy „amilyen az idő, olyan ruhát viselnek, amiből sok van. Nagykabát és felöltő féle minden színben, úgyszólván hetenként

rendeznek zsúrokat a sógorukkal, Bercsényi Jánossal, aki Pesten lakik.” Gy. ismét megpróbálkozik a Havránnal együtt karriert befutó Bercsényi befektetésével. „Most pl. építkeznek is.” Az irigység hangja ez a három kisgyerekkel két szobában élő Gy. részéről, aki valószínűleg szintén elfogadna még egy-két szobát. „A teljesen készen volt, mindenhol ellátott BSH lakáshoz még építenek, mert a kettő szoba fürdőszoba, nyári konyhás lakás sem elég kényelmes és kicsi szerintük.” Gy. szerint ezeknek semmi sem elég, és semmi sem drága. Gy. figyel és jegyzetel, feljegyzi, majd beleírja jelentésébe a náluk megforduló autók rendszámát is. Ám ha Havasin múlik, egyáltalán nem éri el a célját. Havasi elengedi a füle mellett Galláék feljelentését, egyáltalán nem foglalkozik vele. E feljelentésnek is beillő beszámoló után nyárközepi feladatnak azt adja (talán neki is melege van): „Írja össze azokat a volt csendőröket, akik a bányatelepen laknak vagy a bányában dolgoznak.” A nyári melegben nem könnyű feladatra ráadásul a szokásos két hetet adja csupán.

Ez a feladat és az egyéb, „feljelentő” rész semmibevétele megütközést kelt a Havasi szövegeit olvasó Nagy Imre alosztályvezetőben. Megdorgálja Havasit, „arra a feladatra, amit az ügynöknek adott, nincsen szükség”, hiszen máshonnan is ismerik az egykori telepi csendőröket. Emiatt arra utasítja Havasit, hogy egyrészt a Galla Józseféről szerzett információkat adja át a bűnügyi osztálynak; másrészt „arra adjon az ügynöknek feladatot, hogy a csendőrök közül kire milyen adatokat hozzon nekünk”.²⁵ Vagyis ne neveket gyűjtsön, hanem beszélgessen egykori csendőrökkel. Nagy Imre alosztályvezető miatt Gy. Galláról szóló feljelentése is részben célt ér, mivel bűnügyi kivizsgálásra küldik tovább.

Az 1959-es nyárról több jelentés nem került az aktába. Az akta lapjainak számozása is száz oldalt ugrik, a 127. helyett 227. következik, de nagyon valószínűtlen, hogy július közepétől szeptember elejéig 100 oldalnyi jelentés készült volna. Ennél valószínűbb, hogy egyszerű tévedés történt, és százat véletlenül ugrott az, aki a lapokat megszámozta. Gy. nem csinált problémát a feladat módosításából, nem sejtette, hogy Havasit a főnöke megfeddte, ezért kell neki is más irányba mennie. „Feladatom volt a volt csendőrök leírása, [...] Gál Lajos megfigyelése és Takács Béla ügye.” Bár egyikőjük

sem volt csendőr, sem Havasi, sem Gy. nem érzi problémának, hogy e két prominens személyről, a helyi munkástanács tagról, Gálról, akit a sortűz előtt letartóztattak, és a helyi BSH-házak építésvezetőjéről politikai jelentés készüljön.

Mivel a szociáldemokratákról már korántsem volt fontos jelentést írni, lassacskán az egykori csendőrök kerültek Havasi, az ügyosztály, és emiatt Gy. jelentéseinek középpontjába. Gy. két egykori csendőrt ismert, mint írta: Péter Józsefet (45 éves) és Tóth Józsefet (60 éves), mindketten szomszédjai az Újtelepen. „Péter a nagybátyoni mélyfúróknál, Tóth pedig a Gyulai-rakodón dolgozik”, vagyis mindketten a bányánál. Gy. elsőre nem ír róluk sokat, mentegette a szomszédjait: „Mindketten szerény, csendes életet élnek, családosak. Az általános hangulat igen jó, mindenki örül a közelgő bányásznapnak és a vele járó pénznek. Semmiféle ellenséges hangulat nincs.”

Ezután tér rá Gál Lajos jellemzésére, akiről – úgy tűnik – nem akarózik rosszat írnia, pedig biztosan megtehetné, ha rosszindulatú lenne vele szemben. „Gál Lajos nagyon szolid életet él, a korcsmától is tartózkodik. Rendesen jár munkába, a családjának él.” Ezzel szemben telepi szomszédját, Takács Bélát, a BSH-házak építésvezetőjét – akiről már korábban is nagyon ellenséges hangon írt – csupa negatív tulajdonsággal ruházza fel. „1953-ban került át a BSH-hoz, ahol olyan sokat tett bolonddó, hogy az fogalom. A 36 600 Ft-ból 60 000 Ft-osok lettek a házak” – közvetíti a nép hangját, majd alkalmazkodik az elvárt nyelvhez is: „A dolgozó népet ő becsapta.” S hogy mi a módszere: „Mézes mázos szavakkal behálózott mindenkit. Nagyon sok lakás még most sincs kész, de a végelszámolást már aláírta mindenkivel. A minisztériumban a fejesek pertubarátai.” A jelentésekben elvárt nyelvhez igazodva Takács Béla barátairól azt írja: „Az irodájába a régi élet egyéneit vette csak be. Mint pl. volt katonatiszt, jegyző vagy földbirtokos.”²⁶

Havasi értékelése szerint Gy. azzal foglalkozik, amivel kell, ezért azt a feladatot kapja, hogy „Gál Lajossal beszélgesse el és vesse fel neki, hogy az utóbbi időben zárkózott életet él”. Havasi is tanácstalan, mihez kezdjen Gy.-vel, akárcsak Gy., amikor Gálról kell írnia. Ez fel is tűnt Nagy Imre alosztályvezetőnek, aki azt írta a jelentés alá: „Az informátor jelentése gyenge.

– De gyenge a feladat is. Honnan tudja az informátor, hogy a Gál személyével kapcsolatosan mire van neked szükség, ha nem igazítottad el arra, hogy mit tudjon meg tőle vagy mit állapítson meg róla.” Havasi megkapja a magát: „Egyébként is azt írja róla a kapcsolat, hogy rendesen viselkedik. Szükséges-e egyáltalán Gálra dolgozni? Minden egyes intézkedésnek elsősorban a differens [az indifferensből képezhetné, nem közömbös jelentésben] személyek felé kell irányulni.”²⁷ A jelentést Gy. egy félbehajtott kockás lapra írta, akárcsak másik szeptemberi jelentését. Ez senkinek nem okozott problémát. Főnökének értékelése szerint Havasi gyengébb munkát végez, mint Gy., ráadásul rosszul instruálja az ügynököket.

A következő jelentésben – új feladat hiányában – Gy. továbbra is az építésvezető Takács Bélára és helyettesére, a már korábban is feljelentett Kerekes Istvánra panaszkodik (aki ugyanabban az utcában lakott, mint Gy.). A panaszként előadott feljelentésben Gy. folyamatosan a népre hivatkozik: „A nép szerint nagyon sok anyagot elmismásoltak falukra. [Mármint Kisterenyén kívüli településeken.] Azonkívül az úgynevezett fejeseknek nagyon komoly és szép házakat építettek, aránylag olcsón.” Ennél a pontnál Gy. le is írta néhány ún. fejes nevét, hogy hangsúlyosabbá tegye az önkéntes (fel-) jelentés szövegét.

Gál Lajossal is beszélgetett, „ő nagyon meg van hunyászkodva” – írta róla; az általános hangulat kapcsán pedig mint emlegetett hírt Hruscsov amerikai utazását említette két sorban. Ám nyitott szemmel és füllel járt: „megfigyelésem szerint az ellenséges elemek most nem mernek szólni, lesütött fővel járkálnak.” Bár Havasinak csak a Gálra vonatkozó rész volt érdekes, azt kivonatolta, főnöke ismét közbelépett: „a BSH lakásépítkezésre vonatkozó részt közöljük a társadalmi tulajdon védelmi osztállyal”. A jelentés intézkedést kiváltó részeit ez alapján korántsem csak a tartótiszt határozhatta meg. Gy. „egyéb” jelentései egyre gyakrabban válhattak közbiztonsági ügyé.²⁸ Az a szomszéd, akiről nem kértek jelentést, ám Gy. önszántából jelentett, egyre nagyobb veszélynek volt kitéve.

Gy. fokozatosan a saját céljait is képes volt érvényesíteni a politikai jelentések szövegébe csomagolva, és önmaga is egyre magabiztosabb bürokratává

változott, aki az aktuális „ellenség” ellen harcol, miközben egyre hatékonyabban lép fel „egyéb” ügyekben. A nép hangjaként olyan titkos hivatalnok szerepét öltötte magára, aki közbenjár a szűkebb környezetében észlelt visszaadások kapcsán. Bár teljesíti az állambiztonsági megrendelők kéréseit, önmaga előtt azzal is igazolhatta tevékenységét, hogy álruhában igazságot tesz olyan ügyekben, amelyek szűkebb környezete számára igazságtalanságnak számítanak. Bárkit bármikor feljelenthetett a számára rendszeresen biztosított formális keretek között, ezzel korlátozott módon részt vehetett a helyi hatalomban. Ahhoz azonban, hogy „egyéb jelentenivalóként” tált szövegével intézkedést érjen el, körültekintően kellett kiválasztania a feljelentett személyt és a feljelentés tárgyát. Túl magasra nem célozhatott (lásd Havrán feljelentésének sikertelenségét), és valamelyest megalapozottnak is kellett lennie annak, amiről ír.

1959. szeptember 29-én írt jelentése hosszú idő után az első, amelyben nem szerepel „egyéb” rész, csak az, amivel Havasi megbízta. Havasi értékelése, főnöke utasításait követve, szigorodik. Az első, az „informátor a kapott feladatával foglalkozik” mondat után a következő egyértelműen elmarasztaló: „Jelentése értéktelen, felhasználni nem tudjuk.” Havasi lefelé tapos, az őt ért kritikát lefelé hárítja, mintha Gy. lenne felelős, amiért értéktelen jelentések születnek. Gy. Gálról csak azt írja, hogy „tartózkodó”, és maszek asztalosmunkát fog végezni. A hangulatjelentésben sincs elégedetlen hang. Új feladat nincs, továbbra is Gált kell figyelni, és Gy.-nek kell megfejtienie, mi lehetne értékes Havasinak és főnökének.²⁹

Gy.-nek nem volt könnyű dolga, hiszen ismét neki kellett kitalálnia, mivel kápráztathatná el Havasit. Elhatározta, hogy Gál Lajossal együtt megy munkába, a csigai aknába. Az út a telepről körülbelül félóra lehetett gyalog. A beszámolóban nem rögzítette, hogy hajnali 5 óra tájban, ebéd után vagy este 10 óra előtt indultak munkába (három műszakban jártak dolgozni). Gyaloglás közben Gy. – hogy eredmény szülessen – elmondása szerint Eisenhower és Hruscsovot hozta szóba, és mikor emlékezetből körmölte beszélgetésüket, Gált továbbra sem mártotta be: „Mint mondta, nekünk úgyis mindegy. Legyen, aminek lennie kell. Én megkérdeztem tőle, nem-e lenne

jobb, ha kibékülnének, mire ő azt a választ adta, hogy inkább pusztuljunk el. Ennek az életnek úgy sincs sok értelme.”

Gy. folytatja beszámolóit az akna mélyén zajló beszélgetésekről. Ismét megpróbálkozik egy akkor divatos témával, a téesz kérdéssel: „mit erőszakoskodnak ezzel kapcsolatban”. A nép képviselője újra felemeli mutatóujját, más személy szájába adva a tiltakozást: „A népnek ez nem tetszik. Inkább maradna a nép úgy, ahogy volt, a kisparcellákkal. Juhász azt fűzte hozzá, hogy szél ellen pisálni nem lehet. Ha a TSZ megalakul, ő is elmegy a vizslási TSZ-be traktorosnak.” Gy. már rutinosan egyes szám harmadik személyben ír magáról: „Gy. megkérdezte, honnan tudja ő ezt.” Az október 15-i jelentés a téesz kérdéssel le is zárulna, ám vagy Havasi, de az írásképp alapján inkább még a szöveg leadása előtt maga Gy. utóiratként szükségesnek tartott hozzáírni néhány sort apósa politikai magatartásának megváltozásáról. Ez Gy. szorgalmát mutatja, nehogy Havasi megint értéktelennek ítélje a jelentést.

Apósa, írja, „egészen megváltozott. Ő mind[ig] mondta neki, ez a rendszer tetszik, tetszett is volna mindég, csak ne lettek volna olyan helyi vezetők

benne (helyi szerveknél), mint pl. Havrán István és Bercsényi János, akik nyilasok voltak.” Gy. célpontja apósáról szóló szövegein keresztül továbbra is Havrán és Bercsényi, az eddigi sikertelen feljelentések nem vették el a kedvét. Ám a kiértékelések és az alosztályvezető bírálatai alapján próbálkozásai hiábavalók. Havrán túl fontos ember ahhoz, hogy bármelyik vád figyelembevétele egyáltalán szóba kerüljön. Apósáról még azt is írja: „Kádár elvtárs politikáját sokkal helyesebbnek tartja, mint a múltat. Azt mondja, ha az ő idejében ilyen sok jó juttatásban részesültek volna a bányászok, mint most, akkor a 19-es forradalom sem bukott volna el. Kádár elvtárs politikája azért is tetszik neki, mert amit Ő [sic!] megígér a népnek, teljesíti is.” Gy. próbálja kiengesztelni Havasit a legutóbbi értéktelennek minősített jelentés után. Neveket ír, új témákat, munkába megy Gállal, és még mennybe is meneszti – a régi, rebellis szocdem szájába szavakat adva – Kádárt. A bányászok fizetésemelése és a gyors téjeszesítés párhuzamosan, épp ebben az időben zajlik.³⁰

Igyekezetét siker koronázza. A jelentést Havasi értékesnek tartja, kivonatot készít Gálról és az apósról szóló részből. Havasi főnökének, Nagy Imrénnek pedig a téjeszkérdésről írtak tetszenek, átadja őket a VII. Alosztálynak.³¹ A szomszédokról és munkatársakról készült részletes szövegek megmentik Gy.-t, Havasival együtt. Ismét a hálózat hasznos, egyéb felvetéseivel figyelmet kiérdemlő tagjának érezhette magát. Gy. újfent megértette, mit várnak tőle. Havasit is eléggé kioktatja már a főnöke arról, milyen jelentéseket kell létrehozniuk Gy.-vel. A szomszédban lakó Gál Lajos egyelőre megfelelő célpontnak tűnik, akinek a megfigyelése mellett „a nép hangja” is megszólalhat.

Gy. kezdőből konkrét feladattal megbízott ügynökké változik, aki immár bármikor képes használni a hálózatot szomszédjai feljelentésére. Havasi ezzel párhuzamosan egyre több ügynököt felügyel, és szép lassan ő is beletanul feladatába.

Jegyzetek

- 1 Havasi önéletrajza 1962-ből: ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték. 11449 Havasi István. (Hugyik) 1962. augusztus 31.
- 2 Uo., ill. uo. Szolgálati adatlap 1962. augusztus 31.
- 3 Uo. Minősítés. 1958. március 18.
- 4 Szabó Béláról bővebben: ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyték 9832.
- 5 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 11449 Havasi István. Szabó Béla csoportvezető minősítése. 1960. február 29.
- 6 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyték 9832.
- 7 ÁBTL M-42 230. 108. 1958. október 23.
- 8 Uo. 111–112.
- 9 Uo. 113–114. 1959. április 16.
- 10 Uo. 115–118. 1959. április 30-i jelentés. Havasi vette: 1959. május 14-én.
- 11 Elképzelhető, hogy a fogadás Szálasi 1936. május 8–9-i látogatásakor történt, amikor Szálasi „Maconka, Kisterenye, Dorogháza, Szúpaták, Mizersfa, Jánosakna és a Horthy-telep bányászait kereste fel”. Karsai 2012: 55.
- 12 Ladányi 1984: 35–36.
- 13 Uo. 35.

- 14 ÁBTL M-42 230. 115–118. 1959. április 30-i jelentés. Havasi vette: 1959. május 14-én.
- 15 MOL Z-928. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányaigazgatósága. 101. csomó, 108/2 tétel. Havrán István aknász kinevezése.
- 16 Ladányi 1984: 67.
- 17 A szociáldemokratákból és kommunistákból létrejött MDP mellett megmaradt négy pártot tömörítő, kényszerből alakult pártszövetség, amely 1949-ben a szavazatok 96%-át kapta.
- 18 Ladányi 1984: 148.
- 19 NML MSZMP Nógrád Megyei Intéző Bizottságának ülései. XXXV. 51c. 1956. december 17. 2. ő. e. 1.
- 20 Ladányi 1984.
- 21 Magyar Filmhíradó 1959/22. 1959. május. A genfi tanácskozás. Szinkronszöveg. filmintezet.hu/uj/hirado/heti/index.php?y=hir&id=1701&eid=10745#go (2016. október 4.)
- 22 abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:2390914274732560::NO::P5_PRS_ID:955218 (2016. augusztus 24.)
- 23 Valószínűleg betegség megjelölése, például angolkóros vagy TBC-s, amit manapság anonimizálnak a törvény miatt.
- 24 Ez az 1970-es népszámlálási ív fizikai szakképesítés rovatából (13) derül ki. MOL XXXII-23-a 1970. évi népszámlálás 25%-os reprezentatív felvétele. Nógrád, Kisterenye, 1970. évi. 019 számlálókörzet anyagai.
- 25 ÁBTL. M-42 230. 124. Nagy Imre kézírásos megjegyzése Gy. 1959. július 10. jelentéséhez. 1959. július 16.
- 26 Uo. 228. (a vélhetően téves, de papíron szereplő számozást használok) 1959. szeptember 4.
- 27 Uo. Gépelt jelentés végén Nagy Imre megjegyzése Havasi részére.
- 28 Uo. 231–232. 1959. szeptember 18.

- 29 Uo. 227. 1959. szeptember 29. (Ezt a jelentést nem gépelték le.)
- 30 Pittaway 2012: 241. A téeszésítés Magyarországon nemzetközi összehasonlításban is rekordsebességű (csak a Német Demokratikus Köztársaságban gyorsabb). A mezőgazdaság kollektivizálásának nemzetközi összehasonlítása magyarul: Horváth–Ö. Kovács (szerk.) 2015.: 325–393.
- 31 Uo. 234–238. 1959. október 15.

11. Konszolidáció

1960 őszén a bányásztelepen hiánycikk lett a kerítésnek való drót. A bányászok bekerítették telkeiket. Addig a bányász saját ház-építési akcióban épült házak lakói nem sokat törődtek aprócska telkeik határaival, a telkeket a házak között közösen használták. Az 1956-ban még közösen munkástanácsokat választó, sztrájkoló és tüntető bányászok 1960-ra a kádári konszolidáció egyik nagy találmányával, a saját telekkel kezdtek foglalkozni. Bár Gy. jelentései szerint az 1959-es tévesztés miatt a telep lakói évekig attól tartottak, hogy maradék magántulajdonukat is államosítják, Gy. jelentéseiből eltűnt ez a félelem. A bizonytalanság érzését lassan felváltotta a stabilitásba és kiszámíthatóságba vetett hit. A telep nemcsak politikai, hanem a magántulajdont érintő kérdésekben is „konszolidálódni” látszott. A megművelhető telek Kádár-korszakbeli ethosza Kisterenyét is elérte. Az államosítások után minden sajátjának érzett darabka föld fontosabbá vált, 1960-tól a saját telek az egyéni boldogulás egyik szimbóluma lett.

Gy. is drótot akart szerezni kerítésépítéshez. Elment hát egyik szomszédjához, Kalmár Ferenchez, akiről azt beszélték, hogy van még drótja. Kalmár azonban ezt tagadta, és gyanakodva megkérdezte, különben is, miért ősszel, miért nem tavasszal keríti be a házát. Majd hozzátette: „Most nem tud, de ha lehet, tavasszal majd szól nekem.” Ez nem tetszett Gy.-nek. Jelentést írt Kalmár politikai nézeteiről, no meg a drótról. Drót híján kerítést építeni nem tudtak, így politizálni kezdtek. Gy. megkérdezte tőle, mi a véleménye a dróton kívül a szovjet-amerikai viszonyról. „Erre ő azt válaszolta, hogy intézzük mi, fiatalok a dolgokat. Mint mondta, ő már nagyon beteg és öreg

ember. Az egyik lába a sírban van.” Gy. szerint még hozzátette: „Nagyon jól tudja, mondta, hogy én már 1956-ban tisztséget sem akartam vállalni maguk között. Nekem már mindegy.”¹ Kalmárt azonban nem hagyták békén, és Gy.-nek télen a drót ürügyén ismét fel kellett keresnie (kérdezze meg tőle, hogy „amennyiben drótot tud szerezni, úgy megfogná-e neki kerítésháló-nak”). Következő alkalommal a szputnyikfelbocsátásról kérdezte, ismét nem sok sikerrel.² Januárban Gy. kerítés iránti olthatatlan vágya még gyanús is lehetett. A volt szocdem Kalmár megfigyelését végül csak az szakította meg tavasszal, hogy alig öt hónappal az első róla szóló jelentés után Gy. jelentette: meghalt.³ Drótot sem tudott már adni, és Gy.-nek sem kellett jelentenie róla.

Hogyan alakult át az 1956-os szolidaritás érzete 1960-ra a kerítések és az apró telkek iránti vággyá? Miként érhető tetten az ellenségről szóló képzetek átalakulása 1957 és 1961 között Gy. jelentéseiben, és emiatt hogyan változnak célpontjai? Gy. ezekből az évekből származó jelentései az 1956 utáni „konszolidáció” sajátos lenyomatai, nem csupán témáikban, hanem az ellenségkép változásában is: az 1956-os valódi szereplők helyett Gy. és tartótisztje képzelt ellenségekkel népesítette be a jelentéseket. Fantomok ellen harcolni hatékonyabbnak bizonyult, mint olyanokat a rendszer ellenségeként számon tartani, akiknek 1956-ban valóban közösségsszervező erejük volt. Ezért is változott meg rövid idő alatt a megfigyelt személyek köre: míg 1959-ben a szocdemeket és munkástanácsosokat, addig 1961-ben már egyre több egykori „nyilast” vagy „csendőrt” kellett megfigyelni, annak ellenére, hogy ők addigra már végképp nem sok vizet zavartak. Ez a folyamat párhuzamosan zajlott 1956 történetének állampárti áértelmezésével, amelynek egyik következményeképp hivatalosan megbocsátottak – amnesztia formájában – az 1956-os politikai elítélteknek. A megbocsátás arra nem volt elég, hogy a börtönből kiszabadulva normális életet éljenek, de ahhoz igen, hogy 1956 imázsát is elkezdjék átalakítani.

1959 októberének végére Gy. és tartótisztje megtalálni vélte Gy. küldetésének állandó célját, az 1956-os salgótarjáni sortűz előtti éjszakán letartóztatott Gál Lajos megfigyelését. Az egykori munkástanácsos ekkor még ideális célpontnak látszott, bár politikai értelemben már nem csinált semmit,

így nehéz volt róla jelenteni. „Feladatom volt Gál Lajos személyével kapcsolatos folyamatos beszélgetés” – kezdte ezentúl gyakran jelentéseit Gy. kissé tanácstalanul. A célszemély – ügynök – tartótiszt – alosztályvezető négy-szögben fontos volt egy stabil célszemély kijelölése, hiszen így a jelentésekből összeálló szöveg folyamatosan olvashatóvá válik, az ügynök teljesítménye pedig értékelhetővé. Kerekké válik a kommunikációs aktus, mivel megvan a folyamatos jelentésírás célja.

Gált azonban nem mindig sikerül megfigyelni, „nem tudtam vele beszélni, mert nem egy szakba járunk”. Ha együtt mennének munkába, könnyebb lenne – panaszkolta Gy. Valamit mégiscsak írnia kellett, ezért beszámolt arról, hogy miről beszélgettek evés közben a csigakuti aknában. Korábbi, azonos tárgyú beszámolója sikerén felbuzdulva ismét a téeszekről szóló beszélgetést részletezte: valaki ellenzi, valaki közömbös, valaki szerint pedig egyre többen lépnek be. A jelentést ismét kivonatolták, és átadták a mezőgazdasági osztálynak – mintha bármi hasznát lehetne venni és bármit eldönthetne. A kollektivizálással kapcsolatos ügynöki munkák eléggé akadoztak, bármilyen információnak örültek az erőszakos kollektivizálás és az 1956 utáni megtorlások miatt bezárkózó vidéki társadalomból. A téeszésítéssel kapcsolatos állambiztonsági munkát hivatalosan a kollektivizálás üteméhez képest lassúnak ítélték, egyrészt a „falusi ügynökök” továbbra is az „izgatásos ügyekre” koncentráltak a téeszügyek helyett, másrészt számos kudarcos beszerzés történt a „mezőgazdasági vonalra” ebben az időszakban.⁴

Havasit mégsem ez érdekelte, mert a bányászoknak a föld bár fontos volt, de nem elsődleges. Egyre konkrétabb feladatokat adott Gy.-nek Gállal kapcsolatban, hátha sikerül politikai állásfoglalásra bírnia az egykori munkástanács-vezetőt. „Vesse fel, hogy a Szovjetunió – Egyesült Államok között a tárgyalás nekik semmilyen eredményt nem hoz.” Havasi a bizalom megszerzésének módjairól is ellátta tanácsokkal: „Tekintve, hogy az informátornak az utóbbi időben problémája volt, használja ki az alkalmat és panaszkodjon rá, hogy még mindig nem hagynak békét. Ezekkel a kérdésekkel eléri, hogy Gál úgy nyilatkozzon, ahogy érez.” Havasi főnöke elégedetlen volt, véleménye: „Konkrét és határozott feladatot adni az informátornak.”⁵

Következő alkalommal Gy.-nek munkába menet sikerült Gállal beszélnie. Sok újat nem tudott meg, de valamit jelentenie kellett a beszélgetésről: „kérdezett, hogy hogyan vagyok. Én azt feleltem, fesz, mint a bányászok. Ő erre azt mondta: – Majd meglátjuk, mit hoz a [párt] kongresszus.⁶ Én kérdeztem, mire gondol, ő erre azt felelte, hogy valami könnyítésre, de a könnyítést nem magyarázta meg, csak annyit mondott, hogy az idők meghozzák.” A jelentés többi része a pártnak írt hangulatjelentések stílusához hasonló. Például: „a dolgozók közül sokan reménykednek abban, hogy a bányászok dolga ezután jobb lesz”. Eljuttatja a vágyakat a felsőbb szerveknek, mintha egyfajta imát juttatna az égbe, hátha megvalósul: „Bíznak abban, hogy a munkaidő meg fog rövidülni, az idősebbek pedig abban reménykednek, hogy a nyugdíjkorhatárt leveszik 53 évre.”

Ezt követően Gy. ismét beszámolt arról, hogy ki és mit beszélt az akna mélyén a téeszésítésről. Ugyanezt kérték tőle a többi hangulatjelentéshez hasonló feladatban is, ki kinek mit mondott például a munkaidő vagy a nyugdíjkorhatár kapcsán. Le is írta, hogy kik szeretnének rövidebb munkaidőt, magára Kádár Jánosra hivatkozva. Mintha a hálózat közvélemény-kutatási feladatokhoz hasonló funkciókat is betöltött volna ekkor, csak a kérdéseket a tartótisztek állították össze. Szokás szerint Havasi elégedett a jelentéssel, főnöke – ezúttal közvetlen felettese, Szabó Béla – viszont nem: „A feladat megadása túl általános”, „konkrétan meg kell határozni, hogy ki milyen adatot szerezzen be”.⁷

Legközelebb Gy. egy félbehajtott A4-es, kockás papír első oldalát írta csak tele – ez volt talán egyik legrövidebb jelentése. Munkából hazafelé tartva az egyik bányász annyit mondott: „»isten faszát« sem ér a kongresszus [MSZMP VII. kongresszusa 1959-ben], mert a bányászok részére nem hozott semmi jót”. Nem csökkentették a munkaidőt. Egy társuk szerint viszont azért nem kerültek szóba a bányászok, mert külföldieket is hívtak a kongresszusra.⁸

A kongresszus egyik fő témája, az MSZMP folytonosságának deklarálása, hidegen hagyta a bányászokat – Gy. jelentése nem is foglalkozott ezzel. Az MSZMP ezen kongresszusát ugyanis azért számozták hetediknek, mert ezzel szerették volna hangsúlyozni a jogfolytonosságot az 1918-ban alakult

Kommunisták Magyarországi Pártjával (egyúttal a Tanácsköztársaság eszméjével), másrészt a Magyar Dolgozók Pártjának korábbi három kongresszusával.⁹ Ekkor már nem csupán a Rákosi-féle vezetést tették felelőssé 1956-ért, hanem a háborút túlélő „belső burzsoá ellenforradalmi erőket” is (a hivatalos szóhasználatban pl. a volt horthystákat, csendőröket stb.). Ez a változás meghatározta Gy. következő években adott jelentéseinek témáit is, mivel részben emiatt változott az ellenségről alkotott kép is: a célpontok a volt szocdemek helyett a „belső ellenforradalmi erők” lettek. Ahogy a rendszer ellenségképe változott, úgy változott Gy. feladatköre is.

1959-ben Gy. szerint a bányászok körében elterjedt, hogy a munkaidőt hat órára csökkenthetik, így csalódottnak tűntek, amiért ez nem történt meg. A jelentést a korábban lágyszívűnek mutatkozó Havasi is csak nehezen fogadta el, „hangulati tájékoztatóhoz fel tudjuk használni”; ám főnöke, Szabó azt javasolta, hogy ilyen jelentést ne fogadjon el.¹⁰

Gy. következő jelentése már üres A4-es papíron készült, és háromszor olyan hosszú volt, mint az előző. Gy. formát is adott neki. Havasi érdeklődési köre is megváltozott, egyre inkább az emigránsok családjai (nyugati kapcsolatok) és az egykori „csendőrök”, „nyilasok” felé fordult – bámulatosan gyors összhangban a VII. pártkongresszus határozatával, amelyben megnevezték az új ellenségeket. Gy.-nek emiatt el kellett mennie Kalapos bácsihoz, hogy „disszidált” fiáról kérdezzesse. Ennek kapcsán szóba is hozott egy apósától hallott régi pletykát: „Kalapos eladta őket [a szocdem, sztrájkoló bányászokat a háború előtt] 10 pengőért. Megkérdeztem az öreget, hogy milyen pénzhistória volt ez. Azt mondta, hogy egy alkalommal valami Knob képviselő lépett ott föl a tarjáni »Badacsony« vendéglőben mint kormánypárti és ez a Kalapos megmutogatta a hátuk mögött őket [Gindeléket, Gy. apósáikat] mint munkáspártiakat. Ezzel a képviselővel ettek, ittak Kalaposék és kaptak az ő elárulása végett, hogy jelen vannak 10-10 pengőt.” Gy. fő információforrása továbbra is apósa volt, aki szakszervezeti múltja miatt nagyon sok embert ismert. Az após „szerint Kalapos a csendőrség embere volt”, amivel Gy. a nem is olyan rég még gyanús szocdem véleményét közvetítette. A lelepleződés, úgy tűnik, nem nagyon veszélyeztette Gy.-t. Azt is leírta Kalapos kapcsán, hogy a nyáron „felhívta a figyelmemet, hogy vigyázzak a szomszédjától, [...] mert az rendőrbesúgó”.¹¹

Az egykori „kisnyilasok” állambiztonsági vizsgálata 1959-től egyre intenzívebbé vált, akárcsak a „fasiszta emigrációé”.¹² A kádári konszolidáció és emlékezetpolitika fontos eleme volt, hogy hivatalosan olyan embereket tettek felelőssé 1956-ért (ábrázoltak ellenségként), akiknek politikai szervezetsége nem vagy alig-alig létezett: közéjük tartoztak az egykori csendőrök és kisnyilasok. Velük szemben a régi szociáldemokraták jóval szervezettebbnek tűntek, ám taktikai okokból őket egyre inkább békén hagyták.

A hivatalos ellenségkép változásával párhuzamosan Gy. állambiztonsági feladatai is megváltoztak. A szocdemek és munkástanácsosok helyett a majd minden korábbi hibáért felelőssé tett egykori csendőrökről, „nyilasokról” és az emigránsok családtagjairól kellett írnia, valamint arról, hogy kinek milyen homályos folt akad a múltjában¹³ – azaz olyanokról, amilyenek háborús bűnössége miatt ő maga is számított. A múlt úgy vált egyre érdekesebbé az állambiztonság számára, hogy a pártvezetők is elkezdtek újraértelmezni saját múltjukat. Emiatt Gy. egyre gyakrabban kapta feladatul, hogy valaki, például a vele egykorú Fedeles Pál múltjáról érdeklődjön másoktól (ne pedig a jelenbeli cselekedetéről). Azt kellett megtudnia, Fedeles „volt-e hunyadi páncélos vagy hogy hol tartózkodott az 1944–45-ös időkben”. Gy. elég hamar kiderítette, hogy Fedelest levontként hurcolták el Németországba másokkal együtt, és ott amerikai fogságba került. Tanúkat is hozhatott volna, ha szükséges. Gy. mindezek alapján megállapította, hogy „fegyveres kiképzett katona nem volt”. Nyomozását Havasi és főnöke is értékelte: a főnök most először nem kritizálta a jelentést, Havasi három kivonatot is készített. Egyedül az általános hangulat jellemzésére megírt életképet nem értékelték.¹⁴

A karácsonyi ünnepeket követő első napon, december 27-én írt jelentésében Gy. visszaemlékezett egy még a hónap közepe táján történt esetre. Emlékezőképessége fantasztikus, ha lehet hinni a szövegnek: napra és órára pontosan leírta a történeteket, vagy egyszerűen megfelelt a stílusbeli elvárásnak. December 18-án, este 23 órakor hazafelé tartott a munkából három vójár, köztük Gy. a csigai bányából. Az egyikük azt mondta: „be van baszva Vilokém”. Erre Gy. megkérdezte: „Mi van Gyula bácsi, megint valami újfajta vicce van?” Erre ő azt felelte: „Nem [...], hanem a mostani TSZ államosítás után a házakat is államosítani fogják egy pár év múlva. Mire én nyugdíjba megyek, akkor se szóló, se házam nem lesz.” A többiek nem nagyon hittek neki, ám Gy. még hozzátette, hogy többektől hallotta már ezt a híresztelést. Ezúttal ő maga akart információkat szerezni a hálózattól: azért is írhatta bele ezt a részt jelentésébe, hogy a rá adott belügyi reakciókból megtudja, valóban tervbe van-e véve a magántulajdon államosítása, de nem kapott semmilyen reakciót a rémhír kapcsán.¹⁵

A disszidens fiú apja, Kalapos továbbra is megfigyelési célpont maradt, ezért a következő jelentés is róla szólt. Gy. egyre inkább kirafinálódott: úgy elegyedett szóba Kalapossal, hogy bélyeggyűjtőként megkérdezte tőle, „van-e külföldi bélyege. Erre ő azt válaszolta, van egy svájci bélyeg. Majd ide adja nekem.” Így már beszélgethettek is a Svájcba emigrált gyerekről. A feladat az volt, hogy Gy. megtudja, a fiú haza akar-e jönni. Ezért megkérdezte, van-e ott pénzük (a feleségével emigrált). Erre adta válaszul Kalapos, hogy állásban vannak – amiből akár arra is következtethetett, hogy már nem jönnek haza.

Gy. az általános hangulatot visszatérően az aknában folytatott beszélgetésekkel jellemezte, nem pedig azzal, hogy mit hallott a kocsmában. „A csigakuti lejtősaknában füstre várás közben, amikor ettünk, felvetődött a mostani helyzet” – kezdte 1960. január 20-án írt hangulatbeszámolóját. A beszélgetéseket dramatizálta, mindig megjelölte, hogy ki a beszélő (néha azt is hozzátette, hol lakik az illető, vagy éppen nem tudja, hol a lakása). Ekkortájt a fő téma továbbra is a magánházak államosítása volt, ami a téjesztés miatt terjedt el rémhírként. „Deák Sz. felfalusi vójár azt mondta az ott egybegyűlteknek, hogy most már nem érdemes építeni, mert minden házat államosítani fognak.” Szó szót követett, végül Gy. magát is a házak tulajdonjogáról beszélgetők közé helyezte. Így hitelesebb volt az elbeszélés. „Gy. azt mondta, hogy azért dolgozik mindenkor vasárnap is, hogy még mellékhelyisége nincsen. Erre György János, aki már azt tudta, hogy Gy.-nek van téglája, azt mondta, adja el azt és addig, amíg lehet. A beszédbe bekapcsolódott Molnár István szerelő és ő mondta, hogy nemcsak a házakat, de még az autókat és a motorkerékpárokat is fogják államosítani. Ő már el is adta a motorkerékpárját.”¹⁶ Ebből az is kiderül, hogy az 1956 után Gy.-nek büntetesképp megtiltott vasárnapi munkát 1959-ben már engedélyezték, amelyért külön bérpótlék járt.

Gy. másodjára is előhozta a házak államosításának téjesztéshez kapcsolódó félelmeit. Aggodalma ezúttal kapott némi figyelmet. Továbbra is Kalapossal kellett beszélgetnie, de a házak államosításának kérdését is szóba hozhatta, mondván, hogy ő ezt nem hiszi el. Gy.-t a félelem az államosítástól jobban érdekelt, mint jelentéseinek megrendelőit. A következő jelentésben

is erre összpontosított, és a téeszek szervezésével kapcsolatos véleményeket közvetítette: „sokan bíznak abban, hogy nem fog sikerülni a közös gazdálkodás [itt neveket sorolt fel] és akkor az állam az eddig államosított földeket meghagyja a parasztoknak”. A jelentés elejére a téeszéssel kapcsolatos hangulatot teszi, annak ellenére, hogy Kalapossal kellett beszélnie. Ezután azért leírja, hogy Kalapossal is beszélt, akitől csak annyit tudott meg, hogy beteg. Munkából jövet pedig magánszorgalomból a továbbra is fontos célpont Gál Lajossal beszélgetett, aki gúnyosan azt mondta neki: „az öreg Hruscsov járja a világot, mint valami turista”.¹⁷

Egy héttel Gy. és Havasi találkozója előtt cikk jelent meg a *Népszabadság* második oldalán „Miért nem teljesítette a tervét a kisterenyei szénbánya?” címmel. A cikk a Nógrád megyei Pártbizottság vizsgálatának tanulságait foglalta össze, és a bányavezető Ujj István nevét is kritikusan említette. A cikk abból az apropóból született, hogy a nógrádi szénmedencében 1959-ben egyedül a kisterenyi bányaüzem nem teljesítette a tervét; ráadásul az előírtnál gyengébb minőségű szenet hoztak felszínre, miközben túllépték a tervezett beralapot. A bánya vezetői az új vágatok és folyosók nyitásához szükséges munkálatokkal indokolták az elmaradást. A vizsgálat szerint azonban a vezetők nem terveztek előrelátóan, és gyakran nem szervezik jól a termelést: a bányászok sokszor állnak tétlenül az üres csille hiánya miatt. (Lehetséges, hogy Gy. kollégái ilyenkor, várakozás közben beszéltek meg a téeszéssel.) A cikk szerint „egyes vezetők durva hanggal, parancsolgatással és adminisztratív eszközökkel akarják irányítani a munkát, elhallgattatni a jogos bírálatot”.¹⁸

Ezt a fonalat vitte tovább Gy. A cikk érvelésére támaszkodva, szokásához híven „a nép hangjaként” feljelentette a bányavezetőt az „egyébről szóló” részben. Nyílt kapukat döngetett, más szavakkal megismételte a cikket; az ügynökök gyakran jártak el így, amikor nem tudtak miről jelenteni.¹⁹ Itt azonban másról volt szó: Gy. a tekintélyre hivatkozott, és a kötött történetbe saját szándékait is belecsempészte. Mintegy megfellebbezhetetlen fórumként idézte a cikket: eszerint Ujj István kijelentette, hogy a tervet nem lehet teljesíteni. Majd azt írta: „Több dolgozó kifogásolja, hogy a bányavezető nem

úgy viselkedik a dolgozókkal, ahogy kellene.” Gy. azt is problémásnak tartotta, hogy a bányavezető csak „2-3 vezető egyénnel” ül össze a kaszinóban. „A dolgozókkal nem tárgyal.” Ám hiába a feljelentés, Havasit és főnökét nem érdekelte, még egy félmondatban sem foglalkoztak vele. Ehelyett azzal bízták meg, hogy olyan személyek után kutasson, „akik büntetve voltak vagy csendőrök, nyilasok, katonatisztek voltak”.²⁰ Vagyis magához hasonlókat kellett keresnie, hogy jelenthessen róluk. A bánya vezetőit már a pártszervezet értékelte, amikor az elmaradás okát elsősorban „politikai természetűnek” találta: „nagyfokú a tömegek lebecsülése”. Emiatt a megyei pártvezetés el is marasztalta a kisterenyi bánya vezetőségét²¹ – talán ezért sem akartak állambiztonsági oldalról beleavatkozni az ügybe. A nem túl gazdaságos termelés azonban a hatvanas években megpecsételte a terenyi bányának és dolgozóinak sorsát is.

Amíg a tökéletes célszemélyt meg nem találta, Gy. Kalapos bácsi emigráns fiáról és az egykori munkástanácsos Gálról írt. Utóbbival egy műszakba jártak, így könnyebb dolga volt vele. Emellett elkezdte összeírni azok listáját, akikről tudta, hogy korábban politikai okokból büntetve voltak, jöllehet a belügyesek részletes listával rendelkeztek róluk.

Feladatuk kapta, hogy derítsen fel „volt nyilas személyeket”. Gy. Bazsó Vilmosmal kezdte a sort, aki „Kisterenyén megverte állítólag a párttitkárt, mint katona. Ezért ült a Margit-körúton másfél évet.”²² Ezt rosszul tudta, mert éppen a Gyűjtőfogházban ült, amikor Bazsó szabadságolt kiskatonaként 1949 nyarán hazament a falujába, és egy este nagyon berúgott. Részegen szidta az utcán a kommunistákat, és az 1949. októberi ítélet szerint a Nyilaskeresztes Pártot éltette. A Budapesti Katonai Törvényszék egy év egy hónapi börtönre ítélte (ezért is volt ilyen szigorú az ítélet).²³ Bazsóról ezután is jelentenie kellett, annak ellenére, hogy pozitívan írt róla.²⁴

Gy. két másik, kisebb köztörvényes bűncselekmény elkövetéséért elítélt mellett – talán megbízhatóságát igazolandó – az általa ismert börtönviseltek mellé odaírta öccse nevét is, akit sikkasztásért ítélték el. „Jelenleg ezek mind a terenyi üzemnél dolgoznak fizikai földalatti munkán” – akárcsak ő, innen is ismerheti őket. Az egykori nyilasok névsorát a faluban mindenki

által közismert Faragó Aladárral kezdte, de harmadikként ismét szóba hozta Havrán Istvánt is. Nem adta fel könnyen, hogy lejárassa a faluból származó minisztert, akit már korábban is egykori nyilasszimpatizánsként ábrázolt.²⁵ Ez most sem sikerül neki.

Gy. a helyi labdarúgó-mérkőzésen – kedvenc helyszínén – beszélgetésbe elegyedett Sebes Józseffel is, akinek később fontos szerepe lesz jelentéseiben. Egyelőre beszélgetésük tárgya a mérkőzés volt, „megismerkedés céljából történt ez”. Az „azonkívül jelentem” részben leírta a téészesítés és a borbeszerzési források változásának összefüggését: „említettem apósomnak, hogy szeretnék vele elmenni Verpelétre borért. Mivel Andornak jó bora van, onnan kéne hozni húsvétra. Apósom azt mondta, hogy a múlt héten volt ő (ez f. hó 13-án történt) Verpeléten és elment Molnár Andorhoz és Andor mint mondta, nem igen fog bort eladni, ha ad is, csak 18 Ft-ért, mert beállt a téeszbe és le kellett neki adni mindent. [...] A megmaradt bor kell már neki, mert nem tudja, mi lesz.”²⁶

A következő találkozó azonban elmaradt Havasi miatt, akinek „Nagy et. utasítására a Lenin ünnepségen kellett résztvennie”. Nagy meg is dorgálta később: szerinte Havasi már korábban tudott arról, hogy részt kell vennie az ünnepségen, „miért most írta meg csak e jelentést?”²⁷

Gy. a nyilasok utáni nyomozás ellenére egyre közelebb került Gál Lajoshoz. Következő alkalommal már igen részletes jelentést írt a beszélgetésükről. A két bányász munkába menet és jövet – a jelentés szövege szerint – rendszeresen politizált, elsősorban Gy. „provokatív” kérdései nyomán. Gy. kérdezősködött a nemzetközi helyzetről, Gál Hruscsovval kapcsolatos véleményéről, és még arról is, miért tartják Gált ellenségnek. „Erre ő azt a feleletet adta, hogy a csapat, ahol dolgozik, ellenségnek van mind nyilvánítva. Megkérdeztem, hogy ő miért tartja magát ellenségnek, azt a választ adta, hogy ő az ellenforradalom alatt Kelemennel, aki jelenleg Brazíliában van, átvették a vezetést egy kis időre és ők akkor hintón jártak. Kérdeztem, hogy mégis ő mit akart akkor, azt mondta, hogy jobb beosztást kapott és ő jobb helyzetet akart a munkásságnak.” Gy. ezután kifejezetten szót emel Gálért, és javasolja, hogy helyezték vissza régi pozíciójába: „Az én belátásom szerint, ha most őt

a népi demokrácia visszatenné a régi helyére, mivel ő aknász volt 1956 előtt, ő újra jó és hű embere lenne a rendszernek. De hajlamos arra, ha valami változást látna, ő a pozícióhajhászás végett már ellenség lenne annak a népi demokráciának (sic!) úgy, mint jelenleg. Így is beszélne a rendszerünk ellen.”

Gy. éppen az után kérte Gál visszahelyezését aknásznak egyszerű vájárból, amikor 1960 tavaszán „Magyarország felszabadulásának 15. évfordulója alkalmából” kihirdették a részleges politikai közkegyelmet: azokat, akiket 1957. május 1-jénél nem későbbi cselekmény miatt hat évet meg nem haladó börtönbüntetésre ítélték, három év próbaidővel szabadon engedték. Az életfogytiglanra ítélt háborús bűnösöket, ha már tíz évet leültek, szintén kiengedték, és olyanok is egyéni kegyelmet kaptak, mint Déry Tibor, Donáth Ferenc, Jánosi Ferenc vagy Farkas Mihály. Április 1-jén a váci börtönből 193 elítéltet helyeztek szabadlábra, ám akik benn maradtak, az amnesztia szűk volta elleni tiltakozásképp éhségsztrájkba kezdtek, amelynek a letörését Földes László irányította.²⁸

Gy. kérelmét Havasi úgy értelmezte, hogy „Gál egy karrierista egyéniség, aki funkcióért képes mindent megtenni”; majd ismét ráküldte Gy.-t.²⁹ Havasi pontosan értette, mit szeretne Gy. és Gál – még az is lehet, hogy közösen – elérni. Ezért azt a feladatot adta Gy.-nek, hogy kérdezze meg Gált, „ő mint volt kommunista miért nem közeledik a jelenlegi kommunisták felé, hisz akkor hamarabb megbocsátanak neki”. Havasi is hajlamos felfedni gondolkodásának logikáját: „Erre a kérdésre, amennyiben kommunista és rendszerellenes, úgy ilyen irányú választ is fog adni.” Majd hozzáteszi a végső célt: „Ezzel közelebb jutunk Gál gondolatának megismeréséhez.”³⁰ Havasi főnökének, Nagynak tetszik a gondolatmenet, nem bírálja, csupán aláírja a jelentést. Az egykori munkástanácsos Gál megfigyelése Havasi és Gy. szerint is jó úton haladt előre, annak ellenére, hogy Gál egyre kevésbé számított ellenségnek.

Gy. tél óta beszélgetett Gállal munkába menet. Politizáló beszélgetéseik azon a nyáron már egész gyakorivá váltak, Gál érzékelhetően feloldódott, és kicsit megnyílt Gy.-nek. Ám a jelentések szövege mégis olyan közhelyek szintjén mozgott, mint hogy például „szerinte a nyugati hatalmak erősebbek mint a Szovjet”. Gy. egyre határozottabban nyilvánított véleményt Gálról,

ahogy Havasi elvárta tőle: „szerintem Gál megrögzött nyugatbarát. Ő képes lenne adott helyzetben újra föllépni úgy, mint tette azt 1956 okt 31-én, amikor megválasztotta magát a hetes bizottságba.” „...egyébként – írta Gálról – gyáva embernek ismerem őt. Fél a beszélgetésünk közben is. Azt mondja, vigyázzunk, nehogy valaki meghallja.”

Gy. továbbra is apró-cseprő ügyei intézése közben elegyedett szóba szomszédjaival és munkatársaival. „Kalapos Sándorral beszéltem f hó elején, amikor füvet mentem szedni a nyulaknak.” Ám hiába a fűszedés, Gy. egyre gyanúsabb lett környezete számára. „Megkérdeztem tőle, hogy miért tartózkodik tőlem és miért mondta nekem a múltkor, hogy galagonyából nagy termés lesz? Erre ő azt válaszolta, hogy nem jó szemmel nézi ő azt, hogy engem beválasztottak a Népfront bizottságába és a sógornőmet a nőtanács titkárává. Azt mondta, hogy biztos olyan vagyok én is, mint az apósom.”³¹ Gy. gyanús volt, és ennek hangot is adott a hálózatnak írt szövegeiben. Túl sok volt az előléptetés és megadható kedvezmény a családjában.

Gy. először panaszkodott, hogy a telepen gyanakszanak arra, hogy már ő is együttműködik az elvtársakkal. Emiatt magyarázkodni kezd: „Én oda nem kínáloztam. Én nem voltam a gyűlésen akkor sem, amikor megválasztottak, meg azóta sem. Erre azt mondta, hogy olyan vagyok én is mint az apósom. Különben majd meglátjuk.” Havasi látszólag nem foglalkozott ezzel; neki az volt fontos, hogy Gálnak és Kalaposnak is van mit takargatnia.³²

Az ezt követő nyárról nincsenek jelentések az aktában – mintha Gy.-t kicsit pihentették volna, hogy eltereljék róla a gyanút. A találkozók Gy. és Havasi között amúgy is ritkultak. Gy. fokozatosan tartalékba került, akivel elsősorban azért kellett fenntartani a kapcsolatot, hátha később szükség lesz rá egy-egy ügy megoldásához. A következő jelentés a kisterenyei sportpályán lezajló vasárnapi mérkőzésről szólt már szeptemberben: „A kisterenyei sportpálya nézőterén beszélgetett Gál Lajos Gy.-vel.” Rá egy hétre ismét beszélgettek, Gy. megint próbálta politikára terelni a szót, egyre kevesebb sikerrel és egyre kevesebb elvárással. 1960 őszén a volt munkástanácsos Gál már nem volt annyira érdekes. Mindenesetre annyit megtudunk róla Gy.-től, hogy továbbra is bízik a nyugati fölényben, ami nem túl sok információ.³³

Gy. Gál Lajossal munka közben beszélgetett, először családi kérdésekről, majd őt is a nagyhatalmakról faggatta. Szóba került az amerikai elnökválasztás, a nyugatnémet esélyek, a fegyveres költekezés, Gál végül optimistán azt mondta, hogy „szerinte győzni fog Amerika”. Havasi egyre jobban beleélte magát az ügynök instruálásába. Miután értékesnek tartotta a jelentést, rafinált feladatot adott neki: „Beszéljen Gállal és bosszankodva közölje vele, hogy a »ruszkik« már megint fellőttek nagyteljesítményű rakétát. Tegye hozzá azt is, hogy ő nem hiszi azt, hogy az amerikaiak le lennének maradva, csak az ő eredményeikről mi nem tudunk. Magatartása legyen szovjetellenes, de izgató vagy rágalmozó kijelentéseket ne tegyen. Általában kételkedjen a szocialista országok eredményeiben.” Az utolsó két mondat kiváltotta Havasi felettese, Nagy Imre alosztályvezető nemtetszését. Megdorgálta a kreatívan provokálni szándékozó Havasit: „Havasi et.! A Gállal (sic!) kapcsolatos feladat, a megadott szempontok nem jók, nem helyesek. Ez a módszer durva és provokatív. Ellentmondás van a feladatban.” Gy. azonban semmit sem tudott meg, amiért Havasi főnöke nem őt, hanem Havasit tette felelőssé. Kézírással feltette az elmarasztaló kérdést: „csak ennyit tudott meg az informátor?”³⁴ Havasi maga alatt lehetett. Hiába minden rafináltsága és a Gy.-vel közösen kitalált megfigyelési célpont (Gál), főnökei elégedetlenek vele.

A következő jelentés szerint Gy. mégis végrehajtotta a Havasi főnökei által túl provokatívnak ítélt feladatot. Karácsony estéje előtt két nappal, munkába menet a szovjet holdrakétáról kezdett beszélgetni Gállal. Kihúzta belőle, amit kellett, vagy csak beleírta a jelentésbe, amit elvártak tőle: Gál végül azt mondta, „hogy az amerikaiak annál sokkal nagyobb lőttek fel”. Ezt az egy mondatot olvasói közül vélhetően Havasi aláhúzta a jelentésben. Gálról immár egész biztosan tudják, hogy „szovjetellenes”. Továbbra is Gál marad a célpont, kevésbé provokatív módszerekkel: „a nyugatiak részéről mint erélyes fellépésnek nevezze a kongói és laoszi intézkedéseket.”³⁵ A jelentés kivonata ismét Gál anyagához került, akiről így egyre több információval rendelkeztek, holott politikailag nem volt nagyon aktív.

A következő alkalomra Gy. nem írt jelentést, Havasi mégis mentegette: a felesége már másfél hónapja beteg – emiatt Gy. nem tudott írni, mivel

a háztartást is ő egyedül látta el. Értékes adatokat Havasi szerint Gy. nem tudott meg Gáltól.³⁶

A következő találkozóra Gy. nem tudott elmenni, jelentése szerint sérült volt, és hosszabb ideig betegen feküdt. Március 1-jén munkába menet, a Mátra látványával a hátuk mögött kérdezte meg Gált a kongói helyzetről. Ám ott volt egy kollégájuk, Gál sógora, Pallós Pál is, aki nem hagyta Gált szóhoz jutni, így Gy. nem tudhatta meg Gál véleményét. Jobb híján a sógor véleményét írta le, mondván: „testi-lelki jóbarátok és sógorok. Véleményük mindig megegyezik.”

A börtönviselt Bazsó Vilmos vájáról részletes jellemzést készített megbízásra. Ő volt az, aki 1949 nyarán – amikor Gy. a Gyűjtőben ült – kiskatonaként távolléten azt kiabálta részegen a faluban, hogy „nem mindenkinek van szabadsága”. Ezért akkor egy év börtönre ítélték. Gy. pozitív véleményt írt Bazsóról: „A Csigakuti lejtős aknában a Gárdos János-féle csapaton dolgozik már kb. hat éve. Ez a csapat az üzem egyik legjobban termelő, úgynevezett »hajtós csapata«. Mint munkás Bazsó Vilmos jó dolgozó.” Gy. leírja Bazsó vélt motivációit is: „Mint mondta, azért dolgozik ilyen nagyon, mert amióta 1950-ben megverte a helybeli pártvezetőket, azóta nagyon rajta van minden szem. Egyébként is, őt a pénz érdekli, nem pedig a komcsik fecsegése.” Gy. nem ismeri Bazsó múltját, hiszen börtönben ült, amikor Bazsót lecsukták. 1950-ben Bazsó nem verhetett meg senkit a faluban, mivel ő is börtönben ült.

Ennek ellenére Gy. úgy ábrázolta a mendemondát, hogy Bazsó szájába adta, ezzel is hitelesebbé téve az elbeszélést. Még magát a verekedést is részletezte, összekeverve egy másik, feltékenységből eredő verekedéssel,³⁷ holott Bazsóról sem a bíróságon, sem a későbbi hálózati jelentésekben nem állították, hogy a helyi kultúrházban összeverekedett Fodor István pártvezetővel. Gy. azért fenntartásokkal kezelte Bazsót: „Szerintem Gárdos azért vette magához, mert tetszik neki Bazsó, mivel ő [Gárdos] csendőr volt.” Bár 1956-ban nem politizált aktívan, Gy. szerint „az ellenforradalom idején [...] inkább kellett volna neki a változás”.³⁸

Gy. pozitív véleményt írt, vagyis politikailag teljesen passzívnek ábrázolta Bazsót. Hogy ezzel mentegette a Gárdos csapatában dolgozó, korábban koránt-

sem passzív vájárt, vagy annak valóban elment a kedve a politizálástól, azt a levéltári iratok alapján nehéz megítélni. „Gyűléseket és a munkás ünnepeket nem szereti. Nem jár felvonulásra sem.” Havasi egyetlen mondatot tartott érdemesnek aláhúzni a jellemzésben: „Megnyilvánulása szerint a nyugat lesz a győztes fél.” Vagyis van neki határozott véleménye, csak legfeljebb nem meri bárkinek elmondani. Ami azonban elég volt a jellemzést megrendelő Havasinak a politikai passzivitásról, kevésnek bizonyult az alosztályvezető Nagy Imrének. Hiába Gy. és Havasi igyekezete, Nagy Imre őrnagy tovább mérgelődött. „Havasi et.! A feladattal egyetérték, de miért nem adott egyéb feladatot az informátor-nak, Bazsó, Pallós és Gál személyekre mi ennek az informátor-nak az állandó feladata? A jellemzést állandó feladat mellett kell elképzelni az informátorral.”

Már majdnem három és fél év telt el Gy. beszerzése óta, ám tartótisztjei, Ecsegi, Havasi, Nagy Imre még mindig nem tudták kitalálni, mi legyen Gy. állandó feladata. Gál megfigyelése – úgy tűnik – kevésnek bizonyult. Ennek ellenére Bazsó jellemzését évekkel később is felhasználták. Gy. információi alapján maga Nagy Imre alosztályvezető is javasolta részben, hogy a politikai okokból elítélt Bazsót helyezték „kutatói nyilvántartásba”, vagyis további megfigyelését feleslegesnek ítélte. Arra hivatkozott, hogy Bazsó „a termésben élenjár és ebből adódóan havi 3000-4000 Ft keresete van” (1965-ben ez körülbelül kéthavi átlagbér). Másrészt „jó véleményt mond Bazsóval kapcsolatban Gy. fedőnevű informátorunk is” – írta.³⁹

Gy. feladatának átalakulása miatt ismét két, egykor „csendőrként”, illetve „SS-barátként” számon tartott személyről, Sebes Józsefről és a „hajtós” csapatot vezető vájáról, Gárdos Jánosról kellett írnia. Háttha ők lehetnek majd az állandó célpontok. Sebest a balassagyarmati népbíróság azért ítélte el 1945 nyarán hat hónapi börtönre, mert 1944 nyarán önkéntesként lépett be a német Waffen-SS-be. A nyomozás során 1945-ben a rendőrségen készült jegyzőkönyv szerint – melynek hitelességéről már szó volt a Gy. elleni eljárás kapcsán – Sebes így indokolta 15 éves korában elkövetett tettét: „engem is fűtött a harci vágy és mivel német katona akartam lenni”.⁴⁰ Gy. a szokásos provokatív beszélgetést folytatta vele is, az ürrepülésekkel indított, amire Sebes csak azt mondta, hogy az mind hazugság.

Gárdos János Gy. jellemzése szerint „évek óta jól kereső ember” volt. „Nagyon jól számol és ír. A múltban csendőr volt.” Csak 1945 után került a bányába dolgozni. „Egyébként susogó egyén.” Gy. alapvetően pozitív véleményt írt róla. „Bízott az ellenforradalom győzelmében. Utána leváltották a csapatvezetői tisztségéből, de később a csapat kérésére visszatették.” Ezenkívül a tétesítés ellenézte, de a gyűlésekre igyekszik nem elmenni. Havasi számára Gál és Sebes külön-külön is érdekesek. Gy.-t továbbra is az ő figyélésükkel bízza meg. Mindkettejüket a bérrendezésről, az új normarendszerről kell kérdeznie, hogy kiugrassa a nyulat a bokorból.⁴¹ Havasi a sztrájkhangulatra kíváncsi, hiszen a normarendezések többnyire növelték az elégedetlenséget és a sztrájkra való hajlamot a bányászok körében.

Jelentéseit Gy. továbbra is füzetből kitépett, A5-ös kockás papírra írta, amely akár lánya matematikafüzetéből is származhatott. Következő alkalommal ezt már az alosztályvezető, Nagy Imre is szóvá tette: „Ha nincs rendes papírja az informátornak a jelentés írásához, adjon neki!” – írta rá a május végi jelentésre. Ám míg a rendes papírról szóló igény eljutott Gy.-hez, és teljesítette is, másfél hónapnak kellett eltelnie: csak 1961 júliusában kezdett el A4-es, tiszta, üres és jobb minőségű papírra írni.⁴²

Gy. normarendezésről szóló hangulatbeszámolója nem váltott ki komoly reakciót olvasóiból. A volt SS-ként, illetve csendőrként ábrázolt Sebessel és Gárdossal a lottó és a foci mellett az „amerikai űrutazásról” lehetett még beszélgetni. „Az amerikai űrutazással kapcsolatban az a Sebes véleménye, bár az utasuk a tengerbe esett, legalább a ruszkik nem tudnak annyira ugrálni, hogy csak nekik sikerült.”

Havasi feladata, hogy ellenséget vagy ellenséges hangulatot leplezzen le. Emiatt Gál részéről a bérekkel kapcsolatban rosszindulatot vél felfedezni, holott Gy. jelentésében sokkal enyhébb vélemény olvasható. Az űrhajósok kapcsán pedig Havasi Sebest Amerika-barátnak találta, mert az ő űrhajójukat jobbnak tartja. Az új feladatok is az aktuális hírekre épültek. Havasi Sebes barátaira kíváncsi, valamint azzal a szöveggel küldi Gy.-t Gálhoz, mit szól ahhoz, hogy „Kennedy igen gyorsan tárgyal Hruscsovval”.⁴³

Legközelebb, amikor már mindenki számára kiderült, hogy a normarendezés kevesebb bérrel jár, Gy. arról jelenthetett, hogy Gárdos János haragosan jött kifelé a csigai bánya irodájából. Arra hivatkozott, hogy becsapták, „ezzel az új normával nem lehet keresni”, és ezért „bitang az egész világ”. Az addig kiszámolt 120 Ft helyett 98 Ft-ot kerestek. „Ebbe én nem nyugszom bele, mondta ő. Az elszámolás nem tiszta. Úgy csapják be a dolgozókat, ahogy akarják.” A főaknászt, a bányamestert és a műszakiakat tartották hibásnak. Másnap – bár nem történt semmi – Gárdos kicsit nyugodtabb volt, így Gy. végre megkérdezhetette a Hruscsov–Kennedy-találkozóról is, amelyet 1961. június 4-én Bécsben rendeztek. „Szerinte Kennedy nem fog az öreg kopasznak [Hruscsovna]k] behódolni.” Ezzel szemben Gál az új normával elégedett volt, és Gy. a Kennedy–Hruscsov-találkozóval kapcsolatos véleményéről – a két nagyhatalom vezetőjének találkozója csak ismerkedés volt – sem ír semmi negatívát. A normával kapcsolatos problémákat Gy. érdekérvényesítésből is szóba hozhatta, hiszen őt is érintette a „bérrendezés”. Ezért is írhatta, hogy a dolgozók „zúgnak” az új elszámolási forma miatt.

Azon a találkozón, amikor Gy. a normarendezésre panaszkodott, más – Gárdos – szájába adva az elégedetlenség szavait, már nem Havasi ült vele szemben. Jelentését Kovács Pál rendőr főhadnagy vette át, és bár láttamozásra még továbbadta Havasinak, Gy. Havasinak többet nem írt jelentést. Az új intézkedést már az új tartótiszt, Kovács Pál hozta, aki azt a feladatot adta: „a norma rendezéséből adódott problémákat megbeszélem az üzem igazgatójával”. Nem tudni, mi lett a megbeszélés végkifejlete, de úgy tűnik, Gy. valamelyest célt ért, mivel foglalkoztak az üggyel.⁴⁴

Kovács Pál azonban rövidesen új feladattal látta el Gy.-t. Sem a normarendezés, sem Gál nem volt már érdekes többé, mert a bányában folyó termelés és az egykori szocdemek és munkástanácsosok egyre jelentéktelenebb üggyé váltak. Továbbra is állandó célpont, olyan ellenségre volt szükség, aki elég veszélyes ugyan, de megfigyelésével nem kockáztatnak semmit.

Jegyzetek

- 1 ÁBTL M-42 230. 276–277. 1960. december 1. A jelentés szerint Gy. október 18-án találkozott Kalmárral.
- 2 Uo. 279. 1961. január 11.
- 3 Uo. 294. 1961. május 24. Gy. jelenti: „f. hó 5-én meghalt K. Ferenc terenyei volt szoc.dem”.
- 4 Papp 2015: 231, 256.
- 5 ÁBTL M-42 230. 239–240. 1959. október 29.
- 6 Az 1959. november 30. és december 5. között tartott MSZMP VII. kongresszusról van szó.
- 7 ÁBTL M-42 230. 241–242.
- 8 Uo. 243–244.
- 9 Ennek a történelmi folytonosságnak a megteremtéséről: Apor 2014: 150–151.
- 10 ÁBTL M-42 230. 243–244.
- 11 Uo. 245–246. 1960. január 9.
- 12 Lénárt-Paksa 2013: 328.
- 13 Az ellenségkép változásának hatásáról az állambiztonság szervezetére: Baráth 2013: 463.
- 14 ÁBTL M-42 230. 245–249.
- 15 Uo.
- 16 Uo. 250–251. 1960. január 20.
- 17 Uo. 253. 1960. február 18.
- 18 S. Nagy Sándor: Miért nem teljesítette tervét a kisterenyei szénbánya? A Nógrád megyei Pártbizottság vizsgálatának tanulságai. *Népszabadság* 1960. február 11. 2.
- 19 Vö. Takács 2014: 123.
- 20 ÁBTL M-42 230. 254.
- 21 NML XXXV. 51. c. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései. 89. ő. e. 1960. február 1. ülés jegyzőkönyve. 1–20. 18.
- 22 Uo. 257. 1960. március 10.
- 23 ÁBTL O-15226/230. 7–8. Ítélet. Bazsó ügye részletesebben a 8. fejezetben.
- 24 ÁBTL M-42 230. 257. 1960. március 10.
- 25 Uo.
- 26 ÁBTL M-42 230. 260–261. 1960. március 31.
- 27 Uo. 264. 1960. május 7.
- 28 Beck-Germuska 2001: Kronológia – 1960. *Beszélő* évek: a Kádár-korszak története 2. (2). beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%931960
- 29 ÁBTL M-42 230. 265–267. 1960. május 27.
- 30 Uo. 265–269. 1960. május 26.
- 31 Uo. 270. 1960. július 7.
- 32 Uo. 271. 1960. július 7.
- 33 Uo. 272. 1960. szeptember 29.

- 34 Uo. 276–277. 1960. december 1.
- 35 Uo. 279. 1961. január 11.
- 36 Uo. 281. 1961. április 12.
- 37 BFL VII. 5. e. Budapesti Királyi Büntetőszék iratai. 17009. G. Sándor ügye.
- 38 Uo. 282. 1961. április 12.
- 39 ÁBTL V–136388. Bazsó Vilmos. Kovács Pál szds. és Nagy Imre r. alezredes, alosztályvezető jelentése Bazsó Vilmosról. 1965. február 22.
- 40 NML XXI. 1 b. Balassagyarmati Népbíróság. 96/1945. S. József. 8. Jegyzőkönyv S. József kihallgatása.
- 41 ÁBTL M-42 230. 288–289. 1961. május 3.
- 42 Uo. 294. 1961. május 24.; az első új papírra írt jelentés: 1961. július 8-án készült. Uo. 306.
- 43 Uo. 295. 1961. június 14.
- 44 Uo. 300–301. 1961. július 7. jelentés; a találkozó 1961. július 9.

12. A „kisnyilas”

Bükkvölgypuszta Kisterenye mellett, a Mátrával átellenben lévő dombon túl fekszik. Nehezen járható, köves földút vezet oda – ezért is építették át a puszta alsó részén a bükkvölgyi majort a Teljes Valóság Magyar Taoista Közösség vidéki elvonuló helyévé évtizedekkel később.¹ A hallgatagságukról is közismert juhászok egykori birodalmában manapság magyar taoisták gyakorolják a napokra fogadott némaságot. A major melletti pusztán nőtt fel a juhász fiaként Kovács Pali, aki 1961 nyarán tartótisztként átvette Gy.-t Havasitól.²

Addigra Kovács már egy évtizedet lehúzott a cégereit az ott dolgozóknál néha gyakrabban cserélgető ÁVH-nál, később a nógrádi rendőr-főkapitányság politikai, majd III/3. Alosztályán. A bükkvölgyi juhász fia apját rendre cselédként ábrázolta feletteseinek írt önéletrajzaiban, eltitkolva, hogy a juhász Palócföldön még a saját földdel rendelkező parasztnál is különbnak tarthatta magát, ezért nem volt illendő az életrajzban a juhászt juhásznak ábrázolni. A föld nem volt olyan zsíros errefelé, ezért az állattartás jobban megérte. A bükkvölgyi juhásznak csak az ura, báró Solymossy parancsolt, akit a háború előtt messziről megsüvegeltek a parasztok a környező falvakban, és aki terenyei kastélya tavába kedvtelésből még fókát is telepített. A juhász 1941-ig hűségesen szolgálta urát, amikor fia hálózatnak írt önéletrajza szerint megbetegedett, és elcsapták a nyájtól. Pali a mezőn és a hegyen át feljárt a másik dombra, a kicsiny Szúpatak falu elemi iskolájába.³

A Gy.-nél csupán három hónappal fiatalabb, 1923-ban született Kovács Pali járhatott volna Gy.-vel egy osztályba a jobbnak számító, hasonlóképp

félórányi járásra fekvő bányatelepi iskolában. Ám Terenye felé magasabb a domb, meg mit is keresett volna a juhász fia a telepi iskolában a bányászgyerekek között. Idegenebb lett volna, mint Gy. a pásztói polgárban a katolikus diákok társaságában. Apja betegsége és a hat elemi kijárása után Kovács Pali beállt cselédnek a báróhoz. Szerencséjére később vitték el katonának, így a front már hazai földön húzódott. A juhász fia hamar érzékelte, miképp változott a világ. A szovjet hadsereg elvitte néhány hónap málenkij robotra. Onnan hazatérve belépett a kommunista pártba, akárcsak az öreg juhász, a felesége, majd az egész család. Földet akartak, és jól mérték fel a lehetőségeiket: földosztáskor kaptak is egy kis sovány nógrádi földet. Ebből az öt testvér nem tudott megélni, így Pali 1949-ben elszegődött a kisterenyei bányába csillésznek.⁴ Egy évre rá már Gy. is a bányában dolgozott, éppen csillésként, de Pali addigra már továbblépett.

A szénnel teli csille ugyanis nehezebb volt a párthúsnél, meg rosszabbul is fizetett, így Pali elérte, hogy kiemeljék normásnak, aki kollégái munkavégzése alapján meghatározta, mennyit kell teljesíteni. No persze ennek ára volt: normás senki sem szeretett volna lenni, csak aki a többiekénél jobban akarta, hogy kiemeljék a bányászok közül. A normarendezések idején, amikor folyamatosan csökkent a bányászok keresete, Palit beiskolázták két hónapos normás (hivatalosan időelemző) tanfolyamra Dorogra. Egy év múlva már normásként dolgozott annál a bányánál, ahol Gy. a börtön után csillésként kezdte újra életét. Pali elvégezte a vágartanfolyamot is, ám vágárként csak 1956 után dolgozott nagyon kis ideig. Helyette újabb tanfolyamra küldték a szorgalmas fiút, aki szorgalmát a párthússal tetézte. A káderhiány közepette szüksége volt rá a pártnak, neki pedig a pártra.

A kölcsönös szükség tartós kapcsolatot szült: 1952-ben megnyílt számára az út felfelé, beiskolázták három hónapos pártiskolára Salgótarjánba. A banya már kevés volt neki: 1953-ban, Sztálin halála előtt öt nappal belépett az államvédelmi hatósághoz, amelyet betegséig és előnyugdíjazásáig hűséggel szolgált, változó cégek alatt, mint apja a bárót, csak a nyáj helyett ügynököket terelgetett. A fiatal ÁVH-s őrmester azon a nyáron nősült, amikor felvette az egyenruhát, feleségül vett egy nála nyolc évvel fiatalabb, a báró

gazdaságában cselédsorból származó lányt. Hamarosan lakást kaptak, a következő nyáron pedig megszületett kisfiuk, a kis Pali.⁵

Kovács elvtárs megállta a helyét az ÁVH-nál. Alig 30 évesen, fél évvel belépése után őrmesterből alhadnaggyá léptették elő, és fia születését követően, 1954-ben Miskolcra küldték öt hónapos pártiskolára. 1956. szeptember 10-én egy évre beiskolázták az ÁVH központi iskolájába, a Dzerzsinszkij-iskolába Budapestre, hogy kitanulja az államvédelem csínját-bínját akkor már hadnagyként. Ezért 1956. október 23. Budapesten érte, ami későbbi pályafutását is eldöntötte.⁶

A fővárosban a Belügyminisztérium védelmére és több bevetésre is beosztották. Szolgálati lapjára beírt saját bevallása szerint részt vett a „Budapesti Rendőrfőkapitányság visszafoglalásában, a Csepeli Rendőrfőkapitányság visszafoglalásában is”. 1956. október 30-án a tököli repülőterre vezényelték, majd november 7-én Budapesten az I. forradalmi karhatalmi ezred tagja (köznyelvben: „pufajkás”) lett. „Itt részt vettem a Péterffy Sándor utcai kórházban lévő ellenforradalmi csoport felszámolásában”, ahol Tóth Ilona szigorló orvostanhallgató volt.⁷ A budapesti harcok után csak november 25-én tért haza salgótarjáni lakására. Arról, hogy a december 8-i sortűznél jelen volt-e, egyetlen irat sem szól. 1962-es önéletrajza szerint 1956 novemberétől 1957. május 1-jéig vágárként dolgozott a Zagyvai Szénbányáknál. Ezután ismét visszavették a BM állományába, és az ipari szabotázs elhárítása lett a feladata.⁸

1958-as minősítése szerint Kovács „párthússága kifogástalan”, „politikailag abszolút megbízható”, politikai képzettsége pedig „közepesnek mondható”. Ez már elég volt ahhoz, hogy kollégáinak „marxizmus-leninizmus” tanfolyamokat vezessen, és pártcsoporthizalmi legyen. Hiányosságként főnöke, Szabó Béla azt rótta fel neki, hogy „nem eléggé kezdeményező, önállóan nem mert operatív kombináció kidolgozásához hozzáfogni”. Fegyelmezett, soha nem vitatkozik, „kapott feladatokat nem kritizálja”. Viszont „kissé lassú munkamódszerrel dolgozik”. Műveltségét főnöke, aki „eléggé olvasott ember”-ként jellemezte, középiskolai végzettségű ember műveltségéhez hasonlította. „Magasabb műveltséggel rendelkező emberekkel is tud megfelelő hangnemben

tárgyalni. Kovács elvtárs megjelenése jó. [...] Szerény, természeténél fogva munkatársai szeretik. Szorgalmas, egyébként víg kedélyű elvtárs.” Sokakhoz hasonlóan Kovács „kedvenc szórakozása a labdarúgó mérkőzés”. A minősítést 1958-ban azzal a megjegyzéssel hagyták jóvá, hogy „nagyobb aktivitást kell kifejtenie a hálózati és feldolgozó munka terén”.⁹

Az 1959-ben főhadnaggyá, majd 1963-ban századossá kinevezett, utasításokat fegyelmezetten végrehajtó Kovács 1964-es minősítését az alosztályvezető Nótás István azzal zárta: „jelenlegi beosztásában alkalmas, azonban a káderfejlesztési tervnek megfelelően a BM Akadémiát el kell végeznie”. Az 1959-ig marxista foglalkozásokat vezető Kovács, aki számos párthű társához hasonlóan megkapta a „Munkás-Paraszt Hatalomért” érdemérmet is, a propagandista feladatát is ellátta a pártszervezetben belül. „Az alosztály kollektíváján belül politikai jellegű beszélgetéseket kezdeményez. Rendszeresen olvas Népszabadságot, klasszikus könyveket és látogat filmeket. [...] Szereti a társaságot, víg kedélyű, baráti köre az alosztály kollektívájából tevődik ki. Szeszecitalt csak kismértékben fogyaszt...” 1960-ban a minősítést végző közvetlen főnöke, Nagy Imre szerint szakmai képzésében 1958 óta folyamatos fejlődést mutat, „azonban nem állapítható meg ugyanez az op[eratív] munka végzésében. A két évvel ezelőtti kezdeményezés hiánya, a bátortalanság jelenleg is meg van nála. Ez különösképpen a kiválasztásokban, tanulmányozásokban mutatkozik meg. Konkrétabban úgy, hogy nehezen fog hozzá, lassú a munkaüteme, különösképpen, ha műszaki értelmiségi személyről van szó.” Némi segítséggel azonban – Nagy értékelése szerint – ezektől a hibáktól képes megszabadulni, s ezután „magasabb beosztással járó feladatok elvégzésére is alkalmas”.¹⁰ Ezért szükséges őt tovább iskoláztatni. Kovács továbbra is szerepel a káderfejlesztési tervben. Egyelőre azonban fal-firkálás, röpcédulázás és névtelen levélírók felderítésével bízták meg, amíg levelező tagozaton el nem végezte a Rendőrtiszti Főiskolát.¹¹

Kovács Pál alaposan kikérdezhetette Gy.-t, vagy át is nézhetett néhány jelentést, mivel első találkozójuk után pontosan felmérte, milyen lehetőségei vannak: Gy. fő feladatának a munkástanács-vezető Gál, az egykori csendőr Gárdos és a Waffen-SS-be¹² 1944-ben, 15 évesen önként belépett Sebes meg-

figyelését tartotta. „Továbbra is tartson szoros kapcsolatot a fentebb már említett három személlyel. A velük való beszélgetés során ne csak a politikai helyzetet tárgyalják, hanem érdeklődjön családi helyzetükről, problémáiról is, mesélje el saját problémáját is. Olyan magatartást tanúsítson, hogy benne a jó barátot lássák. Tárgyalják meg a munkahelyi problémákat és ennek kapcsán állapítsa meg a munkahelyen kifejtett tevékenységüket.” Öszinteségért várt öszinteséget, Kovács Havasinál jóval tapasztaltabbnak mutatkozott. Új feladatot is kitalált Gy. számára: a téeszecítés ellen agitáló, szocdem Sajtós Józsefről kellett jelentenie.

Kovács szinte egész életét a bányamedencében töltötte, jobban ismerte a helybélieket, mint Havasi. Nagy Imre alosztályvezető kérésére Gy.-vel új jelentéseit már tiszta fehér lapra íratta. A feladatok végrehajtását értékelő szövegek nyelvéből is kiderül, hogy az 1961-ben még főhadnagy Kovács Havasinál iskolázottabb volt. Kevesebb a helyesírási hibája, összetettebben és nyelvtanilag is szabályosabban fogalmaz, határozott sorvezetéssel.¹³

Amikor Gy.-t átvette, Kovács levelező tagozaton már befejezte az általános iskola 7–8. osztályát, és a bányaiipari technikumba járt (a következő évben eredményesen el is végezte). Havasinál több helyismerettel rendelkezett, tudta, mi zajlik a bányában, hogyan tagozódik a kolónia és a bánya társadalma, ismerte a bányabeli szóbeszédet, az irodai pletykákat és a bányászok trükkjeit. Családja révén is benne élt a bányamedence társadalmában: bátyja Kisterenyén lakott, bérfelelősként a Szénbányászati Trösztnél dolgozott, egyik sógora a terenyei, másik a kányási bányaüzemnél dolgozott vājárként.¹⁴

Gy. az új tisztnak fegyelmezetten, két hét múlva szállította az új anyagot Sajtósról. Kováccsal már új napokon, nem csütörtökön vagy szerdán, hanem kéthetente péntek esténként találkozott. Kovácsot komolyabban vette, ezért jobban meg akart felelni az elvárásoknak: „erősen demokrácia ellenes egyénnek” ábrázolta Sajtóst, aki „szörnyen haragszik a tszcs. dolgok miatt. Azt mondta, ez sajnos a csajka rendszerhez fog vezetni.” Gy. szerint Sajtósnak a fiával is kenyértörésre került a sor, amikor fiát 1952 környékén katonatiszti főiskolára küldték, mert nem akarta, hogy „ennek a rendszernek a tisztje legyen”. Ismerve a tiszték érdeklődését, Gy. az úrhajósokat is szóba hozza:

„Annak idején, amikor Gagarin átrepülte a világot, azt mondta, hogy ezek a ruszkik be akarják kormolni a világot.” A végén azonban szerinte az amerikaiak fognak győzni – írta Gy. A jelentés értékelése szerint Gy. maga találta meg Sajtost célpontnak – akárcsak Gált, Gárdost és Sebest –, mivel az előző találkozáson már beszámolt arról, milyen ellenséges a rendszerrel szemben, emiatt kapta feladatul a jellemzését. Legközelebb is róla kellett írnia, a jelentést a „Tavaszi” fedőnevű kisterenyei T-lakásban adta át.¹⁵

A következő nyáresti találkozón Gy. nem sok sikerről számolhatott be. Összedőlni látszott a kártyavár, amely a kiválasztott célszemélyek megfigyelésére épült: egyikükről sem tudott meg új dolgokat. Gál a hónap eleje óta autóbusszal járt a munkahelyére, így munkába menet nem tudtak beszélni. A labdarúgószézon őszi beindulása azonban reménnyel tölthette el Kovács főhadnagyot: a mérkőzéseken beszélgethetnek majd, mivel „több esetben együtt szoktunk járni vele a mérkőzésekre” – írta Gy.

Az összes beszélgetésük Sebes Józseffel is abban merült ki, hogy az NB III-as sorsolás lehetőségeit taglalták. Gy. azt írta, magáról egyes szám harmadik személyben, magyarázkodva: „Véleményem szerint Gy. politikai dolgokról szeretett volna Sebessel beszélni, de ezt nem tette, mivel Gy. felesége is ott volt.” Most először említette, hogy a feleségével szembeni titkolódzás akadályozza hálózati munkáját.

Gy. nem volt túl jó véleménnyel Sebesről, magának való embernek tartotta: „Társaságba nem megy, egyedül iszik, nem igen tárgyal senkivel. Az italt igen szereti. Néha kelletténél többet is iszik. Feledékeny is. Egy időben Gy. vett tőle lottószelvényt és kb. egy fél óra múlva kérdezte őt, hogy miért nem vesz most. Gy. erre azt felelte: – Ejnye, Jóska, hát nem az előbb vettem magától, amikor ötvenessel fizettem. Mire ő azt mondta: – Tényleg.” A Kádár-kormány népszerűségi intézkedéseinek első lépései között szerepelt 1956 decemberében a lottó bevezetése, amely össznépi szerencsejátékként 1957 januárjában indult meg.¹⁶ Sebes a lottó helyi értékesítői közé tartozott, bizományosi rendszerben.

Az „egyebek” részben Gy. ezúttal a bánya szellőzéséről írt, és arról, hogy többen rosszul lettek, hánytak a levegőhiány miatt a műszakban. Kovács

főhadnagy intézkedést rendelt el a levegőhiány megszüntetésére, amit főnöke, Nagy Imre is fontosnak és sürgősnek ítélt, szabotáztól tartva. A célszemélyek kapcsán azonban Kovácsnak is le kellett írnia, hogy Gy. csak Sebessel tud majd rendszeresen találkozni. Gál más útvonalon jár munkába (busszal), Gárdos pedig távoli munkahelyre került a Csigán belül, és többnyire más harmadba (műszakba) jár dolgozni. A véletlen és a lehetőségek is eldönthették, kiből vált végül állandó célszemély. Korántsem csak az számított, milyen a magatartása vagy mennyire tarthatták veszélyesnek, hanem az is, mennyire volt megközelíthető egy ügynök számára.

Ha Sebes az egyetlen lehetőség, akkor legalább róla készüljenek alapos jelentések: döntött Kovács, és Gy. összes új feladata Sebes megfigyeléséhez kapcsolódott. Fel kellett térképeznie Sebes kapcsolatait, munkahelyi körülményeit, és kérdezősködni kellett a nemzetközi hírekkel kapcsolatos véleményéről.

Kovács főhadnagy kreatív volt. Például Gy. szájába akarta adni: „Tegye hozzá, hogy Nyugat-Németországban a volt SS-ek komoly nyugdíjat kapnak” – hátha Sebes ráharap erre. Ám a lelepleződéstől is tartott: „Ha azt látja,

„Annak idején, amikor Gagarin átrepülte a világot, azt mondta, hogy ezek a ruszkek be akarják kormolni a világot.” A végén azonban szerinte az amerikaiak fognak győzni – írta Gy. A jelentés értékelése szerint Gy. maga találta meg Sajtost célpontnak – akárcsak Gált, Gárdost és Sebest –, mivel az előző találkozón már beszámolt arról, milyen ellenséges a rendszerrel szemben, emiatt kapta feladatul a jellemzését. Legközelebb is róla kellett írnia, a jelentést a „Tavaszi” fedőnevű kisterenyei T-lakásban adta át.¹⁵

A következő nyáresti találkozón Gy. nem sok sikerről számolhatott be. Összedőlni látszott a kártyavár, amely a kiválasztott célszemélyek megfigyelésére épült: egyikükről sem tudott meg új dolgokat. Gál a hónap eleje óta autóbusszal járt a munkahelyére, így munkába menet nem tudtak beszélni. A labdarúgószézon őszi beindulása azonban reménnyel tölthette el Kovács főhadnagyot: a mérkőzéseken beszélgethetnek majd, mivel „több esetben együtt szoktunk járni vele a mérkőzésekre” – írta Gy.

Az összes beszélgetésük Sebes Józseffel is abban merült ki, hogy az NB III-as sorsolás lehetőségeit taglalták. Gy. azt írta, magáról egyes szám harmadik személyben, magyarázkodva: „Véleményem szerint Gy. politikai dolgokról szeretett volna Sebessel beszélni, de ezt nem tette, mivel Gy. felesége is ott volt.” Most először említette, hogy a feleségével szembeni titkolódzás akadályozza hálózati munkáját.

Gy. nem volt túl jó véleménnyel Sebesről, magának való embernek tartotta: „Társaságba nem megy, egyedül iszik, nem igen tárgyal senkivel. Az italt igen szereti. Néha kelletténél többet is iszik. Feledékeny is. Egy időben Gy. vett tőle lottószelvényt és kb. egy fél óra múlva kérdezte őt, hogy miért nem vesz most. Gy. erre azt felelte: – Ejnye, Jóska, hát nem az előbb vettem magától, amikor ötvenessel fizettem. Mire ő azt mondta: – Tényleg.” A Kádár-kormány népszerűségi intézkedéseinek első lépései között szerepelt 1956 decemberében a lottó bevezetése, amely össznépi szerencsejátékként 1957 januárjában indult meg.¹⁶ Sebes a lottó helyi értékesítői közé tartozott, bizonyományos rendszerben.

Az „egyebek” részben Gy. ezúttal a bányászszellőzéséről írt, és arról, hogy többen rosszul lettek, hánytak a levegőhiány miatt a műszakban. Kovács

főhadnagy intézkedést rendelt el a levegőhiány megszüntetésére, amit főnöke, Nagy Imre is fontosnak és sürgősnek ítélt, szabotázsztól tartva. A célszemélyek kapcsán azonban Kovácsnak is le kellett írnia, hogy Gy. csak Sebessel tud majd rendszeresen találkozni. Gál más útvonalon jár munkába (busszal), Gárdos pedig távoli munkahelyre került a Csigán belül, és többnyire más harmadba (műszakba) jár dolgozni. A véletlen és a lehetőségek is eldönthették, kiből vált végül állandó célszemély. Korántsem csak az számított, milyen a magatartása vagy mennyire tarthatták veszélyesnek, hanem az is, mennyire volt megközelíthető egy ügynök számára.

Ha Sebes az egyetlen lehetőség, akkor legalább róla készüljenek alapos jelentések: döntött Kovács, és Gy. összes új feladata Sebes megfigyeléséhez kapcsolódott. Fel kellett térképeznie Sebes kapcsolatait, munkahelyi körülményeit, és kérdezősködni kellett a nemzetközi hírekkel kapcsolatos véleményéről.

Kovács főhadnagy kreatív volt. Például Gy. szájába akarta adni: „Tegye hozzá, hogy Nyugat-Németországban a volt SS-ek komoly nyugdíjat kapnak” – hátha Sebes ráharap erre. Ám a lelepleződéstől is tartott: „Ha azt látja,

hogyan Sebes nem reagál a fentiekre, ne erőltesse a beszélgetést...” Szerencsére volt közös hobbi, ami összekötötte az informátort és megfigyelt barátját, mint a munkástanácsos Gállal is: a foci. „A fenti feladat megoldására használja fel azt az időt, amikor Sebes lottót árul.”¹⁷ A helyi labdarúgócsapat egyik fontos intézője, aki háborús bűnösként ült börtönben, és a szomszédoknak lottót áruló, egykori Waffen-SS Sebes ideális párosítás megfigyelő és megfigyelt szerepére. Bátran felcserélhetők lettek volna, hiszen Sebes is figyelhetne volna Gy.-t. Gy. özvegye mindebből annyit érzékelt, hogy férje nagyon sok időt töltött a focicsapat körül.¹⁸

Gy. nem tiltakozott a könnyűnek látszó feladat ellen, hiszen neki is érdeke volt, hogy minél egyszerűbben teljesíthesse. 1961 augusztusában már csak Sebesről jelentett, ő vált megfigyelésének célpontjává. Míg Gál megfigyelését Havasival közösen, addig Sebesét Kovács főhadnaggal együtt eszelték ki. A megfigyelés súlypontja az állambiztonsági munka hangsúlyeltolódását, ideológiai töltetének megváltozását is jelzi. Az 1960-as évek elejére az állambiztonságiak szemében a rendszerre a veszélyt már nem a munkások elégedetlenségére építő „szocdem”, hanem a „jobboldali ex-SS” jelentette. És persze a véletlen is komoly szerepet játszott: ha Gál nem kezd el busszal munkába járni, akkor a szociáldemokrata hagyományokra építő munkástanácsos éppúgy a megfigyelés célpontja maradhatott volna.

Viszont a véletlen sem volt teljesen véletlen: a csigai bánya és a telep közötti buszközlekedés bevezetése éppen a munkásjóléti intézkedéseknek köszönhető, amelyek – a bérek emelkedése mellett – részben kifogták a szelet a munkás-érdekvédelem vitorlájából. Másfelől Gy. is alakította saját és tartóztisztje sorsát: a könnyebb teljesíthetőség irányába próbálta terelni a kötelező feladatot. Sebesről egyszerűbb volt jelentenie, noha Sebes alig csinált valamit. A kötelező feladaton túl viszont Gy.-nek lehetősége nyílt arra, hogy saját észrevételeinek is hangot adjon, időnként magánszorgalomból feljelentsen valakit, megpróbáljon igazságot szolgáltatni, és érdekeit igyekezzen érvényesíteni.

Gy. a következő találkozásig végre politikai kérdésekről is szóra bírta Sebest. A *Ludas Matyi* címoldalával összefüggésben tudta elmondani a Kovácstól feladatul kapott mondatot (bizonyítva, hogy még tartótisztjénél

is ravaszabb). „Gy. kérdezte Sebestől, hogy látták a mostani Ludas Matyit, aminek a címlapján Adenauer fizeti a volt SS tiszteket. Sebes azt a választ adta, hogy nem. Erre Gy. azt mondta, hogy kár, maga is kaphatna most egy csomó pénzt, ha kint lenne.” Ám hiába a ravaszság, Sebes azt válaszolta, hogy nem érdekli, különben is „jól megy az üzlet a lottóval”. A politikai hírek kapcsán azzal vágott fel Gy.-nek, hogy ő hallgat francia híreket, mert tud franciául. Ott hallotta, hogy Kennedy elnök még abban az évben (1961-ben) parancsot fog adni az atombombák ledobására. „Még megjegyezte, hogy az azonban nem biztos, hogy mi életben maradunk.” Ettől a bányatelepi világvégevárástól eltekintve Sebes elégedettnek tűnt a beosztásával: vasutas-ként a 16-os őrházban teljesített szolgálatot, ahol eleget pihenhetett, otthon pedig lottót és könyveket árult bizományosi rendszerben. A könyv luxuscikkből mindenki számára elérhetővé vált, akárcsak a szerencsejáték, és a bányatelepen az egyik fontos láncszem az egykori Waffen-SS Sebes volt: aki könyvet és lottót árult. Gy. számára ideális megfigyelési célpont is volt, mivel nem kellett messzire mennie, így azt a konklúziót vonta le: „Szerintem a demokratikus rendszernek elég nagy ellensége.”¹⁹

Az atombomba ledobásával kapcsolatos vélekedés ellenére Sebes valóban tudott franciául, mivel Kovács főhadnagy értékelése szerint több évig tartózkodott Franciaországban. Kovács kifejezetten agresszívan lépett fel a békésnek tűnő Sebessel szemben: persze azért is akart belőle ellenséget fabrikálni, mivel ellenség nélkül nincs jelentés. Azt a veszélyt vélte felfedezni Sebesben, hogy lottóárusítás közben politikai pártolókat szervezhet. Erre némi rosszallással azt írta rá főnöke, Nagy Imre alosztályvezető kézzel: „ha nem tudja, miért írja le?”. A nem tudást ebben az esetben a bizonyosság elmaradása, a feltételes mód jelentette.

A másik, sokkal súlyosabb intézkedés Sebes egész életét befolyásolta. Gy. jelentésében – lehetséges, hogy tudtán kívül – első ízben ártott valakinek, anélkül hogy feltétlenül ez lett volna a szándéka. Az intézkedés szerint „A Szolgáltató Vállalat vezetőjével megbeszéljük, hogy Sebest a 16-os őrházból váltsák le, mivel ott nagy lehetősége van arra, hogy szemet és személyeket szállító vonatokat összeengedje vagy a termelést szabotálja”. Ezt a veszélyhez

mérten elég szigorúnak tetsző intézkedést Kovács főnöke nem bírálta felül, csak annyit írt hozzá: „Vigyázni kell arra, hogy az informátor hírszerző lehetősége Sebes irányában megmaradjon.” Kovács feladata Gy.-nek: foglaljon úgy állást Sebes előtt, hogy az úgy érzékelje, Gy. a Nyugat mellett van. A végső cél a bizalom elnyerése. Emellett Gy.-nek továbbra is próbálkoznia kellett Gárdos megfigyelésével, bármennyire távol dolgozott is tőle.²⁰

Gy. emiatt szándékosan találkozott Gárdossal, de semmi rosszat nem árult el róla, „nagyon kiváló munkás” – írta. Pozitívan nyilatkozott Bazsó Vilmosról is, aki szerint csak annak él, hogy most építi második házát. Ezzel szemben Sebes a disszidálást fontolgatja. „Szeretne visszamenni Franciaországba. Szerinte itt élni már nem érdemes. A feleségével nem tud kijönni.” A jelentésben Sebes a feleségét okolja, mert elviselhetetlen, ám Gy. szerint épp fordítva, Sebes lehet az oka a megromlott házasságnak.²¹

A következő alkalommal, szeptemberben Gy. Sebesről csak szóban jelentett. Gy. és Kovács egyre negatívabb tulajdonságokkal ruházza fel a lottóárust, hogy még komolyabb ellenségnek látsszék. A szóbeli jelentést összefoglaló Kovács egyszerűen csak volt SS-ként emlegeti, holott Sebes 15 éves kori belépését a Waffen-SS-be – amelyért fél évet ült börtönben – kamaszkori eltévelyedésként is ábrázolhatná. Egyelőre az nem derült ki, hogy Sebest áthelyezték-e kényelmes munkahelyéről, azonban Gy.-nek már disszidálási szándékát kellett kiderítenie, ami arra utal, hogy Sebes jóval elégedetlenebb volt, mint nyáron. Gy. elmondása szerint Gállal is tudott beszélni. Ennek összefoglalása szerint a faluban sokan annyira félnek az atomháborútól, hogy [élelmiszer] felvásárlásba kezdtek – de Gál szerint ennek nincs értelme, „mert ha lesz háború, úgylis elpusztulunk”.²²

Egy hónap múlva Gy. ismét csak szóban jelentett – úgy tűnik, Kovácsnak ez így is megfelelt. Gy. arról számolt be, hogy Sebes szabálytalanul fordult meg az új és a régi bányatelepet elválasztó műúton, emiatt egy személyautó csak úgy tudta kikerülni, hogy nekiütközött az ott lévő híd betonkarzatának. A helyszínrre kiszálló rendőrség szabálytalan közlekedés miatt eljárást indít Sebes ellen. Gy. látta az esetet, de nem várta meg a rendőröket, mivel nem akart tanúskodni. Gy. feladata továbbra is annak kiderítése, akar-e disszidál-

ni Sebes. Ezért Kovács – más ötlete nem lévén – elküldte Gy.-t hozzá, hogy vásároljon lottószelvényeket tőle.²³

Sebest munkahelyén is figyelni kezdték, felvesz-e előleget, hogy külföldre disszidáljon, ám semmi szokatlant nem tapasztaltak. Kovács főhadnagynak így elmaradt a nagy fogás lehetősége, nem tudták megakadályozni a lottóárust, mert mégsem akarta elhagyni az országot. Végül Kovács főhadnagy már csupán azzal indokolhatta disszidálási kísérletének megfigyelését, hogy „sorsának jobbra fordulását a nyugatiak győzelmétől várja”. Sebes télen már szóba sem hozta Gy.-nek disszidálási szándékát.²⁴

Sebes már olyan sokszor szerepelt Gy. jelentéseiben, hogy egy kézírás – amely nem Nagy Imre alosztályvezetőtől származott – mintegy figyelmen kívül hagyva szerkesztőként odaírta: „Sebesnek ismerjük-e a baráti körét?” Gy. már hónapokkal korábban megírta, hogy a lottóárusnak bezárkózó magatartása miatt nemigen vannak barátai. Gy. fő feladata továbbra is az ő megfigyelése maradt, annak kiderítése, hogyan viszonyul a politikához, és fennáll-e disszidálási szándéka.²⁵ Gy. és Sebes beszélgetései (akit Gy. csak úgy emlegetett, mint „az SS, aki lottószelvényt árusított”) egyre inkább kezdték felvenni a kocsmai politizálás stílusát: arról vitatkoztak, hogy atomháború esetén lennének-e rakétacsaták. „Sebes szerint az amerikaiaknak már van olyan szerük, amely az irányában esetleg kilőtt rakétát vagy atombombát megállítja a levegőben és odaküldi vissza, ahonnan kilőtték” – vetítette évtizedekkel előre a csillagháborús programot.²⁶

Gy. a feladatát fegyelmezetten hajtotta végre, ám jelentései egyre rövidültek, alig volt már miről írnia Sebes kapcsán, aki alig járt társaságba, ráadásul a lába munka közben megsérült. A következő jelentés csak féloldalnnyira sikerült. „Jelentem, hogy Sebessel az elmúlt találkozásunk óta nem tudtam beszélni, ugyanis Sebes betegen fekszik otthon. Az ünnepek előtt megsérült.” Miről írjon hát? – gondolkozott Gy., hiszen háromsoros jelentést csak nem adhat le. Ezért beszámolt arról, hogy a korábban annyira érdekesnek tűnő Bereznaiával beszélgetett.

Gy. 1962 januárjában magáról szólva már nagyon ügyesen használta jelentéseiben a lelepleződés ellen az „ismerősöm” formulát. Bereznairól írta:

„Ismerősömnek azt mondta, hogy az elkövetkező új év, 1962 a világmegváltás éve lesz. Szerinte a Szovjetuniót a nyugat el fogja törölni a földről. Meg fogják az emberiséget szabadítani a kommunizmustól.” Kovács figyelmet érdemlőnek tartotta az óvatlan kijelentést, és elhatározta, Bereznait nyilvánításba helyezi. Elég lett volna, ha megnézi Gy. három évvel korábban, még Ecseginek írt jelentéseit, hiszen Bereznai többször is szerepelt bennük. Annnyira azért sem Kovácsot, sem Kovács feletteseit nem érdekelte Gy., hogy a teljes aktát figyelmesen végigolvasták volna.

Kovácsot továbbra is a „volt-SS Sebes” érdekelte, a párt ellenséggel kapcsolatos elvárásai miatt is őt tartotta ideális célszemélynek. Gy.-nek feladatul adta, hogy a lottózás ürügyén látogassa meg otthonában, és beindította fantáziáját. Szövevényes történetet gyártott Gy.-nek legenda gyanánt – ahogy az állambiztonsági nyelvben a bizalmat elnyerő történetet hívták: „Mert amióta Sebes beteg, nem vett szelvényt, de szeretne lottózni továbbra is. Amikor ezt megbeszélték, utána kérdezze meg, hogy milyen rádiókészüléke van. Amikor mondani fogja, hogy a készülék világvevő, panaszkodjon, hogy az övé kis készülék és a külföldet nem lehet vele fogni. Ezután érdeklődjön tőle, hogy mit mond a külföldi rádió, majd térjenek rá a külpolitikai kérdések megbeszélésére.”²⁷ Nyakatekert terv, pusztán azért, hogy az ágyban fekvő Sebes politikai véleményét kiderítsék, amelyet amúgy is borítékolni lehetett.

Tél végére Sebes már felépült, és Gy.-nek csak akkor sikerült beszélnie vele, amikor ismét lottót kezdett árusítani. A kubai válságról váltottak szót, az amerikai és szovjet lehetőségekről, és arról, hogy nem tudja, „mi lesz disszidálással”. „Dolgozik mindennap és a lottóárusítással foglalkozik.”

Hogy a jelentésben több információ szerepeljen, Gy. leírta: emlékei szerint 1962. február 8-án beszélgetett a korábban a tévesztés komoly ellenzőjeként számon tartott régi szocdemmel, Sajtos Józseffel is. „Szóba került az időjárás.” Az időjárás kapcsán virágnnyelven folytatott beszélgetésüket így részletezte: „Ismerősöm mondja Sajtosnak, hogy jó lenne, ha már tavasz lenne. Sajtos erre úgy válaszolt, hogy »már jó volna egy igazi, szép tavasz, amikor az ember szabadon tudna levegőt szedni, mert higgye el cimborám – mondotta Sajtos –, ez már nem élet így. Nagyon sokan ülnek a nyakunkon, úgy lenne

jó, ha minden a régi lenne. Hagynának minket nyugodtan dolgozni. Menne mindenki haza, még az oroszok is.«” Kovács értékelésében fontosnak tartotta Sajtosról leírni, hogy bár ellenezte, manapság a Kisterenye mellett Szupataki Tsz-nek tagja, „a múltban báró Solymossynál volt béresgazda”. Kovács szerint Sebes a nemzetközi feszültség enyhülése miatt nem akarta elhagyni az országot. A következő feladatban Gy.-nek már panaszkodnia kellett Sebesnek arra, milyen nehéz a bányában dolgozni. Ennek célja, hogy a bizalom meglegyen közöttük, mivel Kovács elsősorban arra volt kíváncsi, nem tervez-e Sebes szabotázsakciót a vasútnál.²⁸ Kovács egyre inkább a szabotázsakciókra készült, ez volt az állambiztonsági nyomozás egyik fő vonala.

Több mint egy hónap telt el a következő találkozóig. Ismét kitavaszkodott, és Gy. nem vitt magával írásos jelentést. A találkozón Kovács szerint elmondta, hogy bár rendszeresen beszélgetnek, Sebes „semmi érdemleges kijelentést nem tett”. Gy. nem akart semmit elintézni, nem volt ügyesbajos dolga, feljelenenivalója sem, így nem írt. Az ekkori találkozón Sebesen kívül is csak a bánya biztonságáról beszélt hosszabban, amely szerint sok kívánnivalót hagy maga után.²⁹

Gy. feladata továbbra is Sebes és kapcsolatainak megfigyelése, ám egy hónap múlva sem tudott újdonságról beszámolni. Az április végi találkozóra mégis írt egy féloldalas jelentést. Hiába a tavasz, Sebes nagyon el volt keseredve, mert tüdőbetegség gyanújával vizsgálták. Sajtossal tejért álltak együtt sorba, úgy beszélgettek. Sajtos az időjárás virágnnyelven mondta neki ismét, hogy „jó lenne már egy igazi tavasz”. Gy. Gárdosról és Bazsóról az elmúlt jelentésekben és ezúttal is csak azt állapította meg, hogy szorgosan dolgoznak.³⁰

Nyár elejére Gy. szerint Sebes teljesen letett a disszidálás szándékáról. Az amerikai kísérletekről meg azt mondta, hogy velük akarják megakadályozni a kommunizmus támadását. Gy. nem akart éppen elintézni semmit, „más rendkívüli eset nem történt. Az emberek az üzemben rendszeren dolgoznak. Általában a hangulat az elégedett emberekről tesz tanúságot.”³¹ Kovács főhadnagy nem dőlt be az örömről. Értékelése szerint lehet, hogy mindenki dolgozik és elégedett, „Sebes azonban úgy nyilatkozik, hogy abból a szov-

jetellenesség állapítható meg”. Minden ember számít, még Sebes véleménye is. Így továbbra is ő a célpont, Kovács látszólag nem unja a megfigyelését, de Gy. mindinkább tartalékba kerül.³² Egyre ritkábban tesz jelentést.

Nyár végéig nem született több jelentés. Gy. megtehetné, hogy egyre ritkábban ír, és viszonylag kevés szankcióval megpróbál kilépni a kötelékből. Senki sem venné észre, ha nem járna többet havonta esténként egy lakásba, ahol ismerőseiről és rokonairól szóló jelentéseket ad le. Ám így végképp elveszne a remény, hogy ismét az irodán dolgozhat. Elvesztené annak lehetőségét, hogy kisebb-nagyobb protekciót szerezzen, vagy hogy álrúhas királyként igazságot tegyen szűkebb környezetében, feljelenthessen bárkit, akin bosszút akar állni. Nem is sok erőfeszítés ekkor a hálózat tagjának maradni. Gy.-nek időnként beszélnie kell Sebessel arról, amit az újságban olvasott, és ezt elmondja vagy leírja Kovácsnak. A főhadnagy és a nógrádi hálózat szemszögéből 1962-re Gy. nem túl értékes informátor, azonban érdemes tartalékolni. A pihentetése, vagyis hogy nem kap túl nehéz feladatokat, és havonta egyszer jelent, hosszú távú érdek. Elbocsátani a hálózatból alig-alig érné meg, hiszen jelentéseivel így is igen ritkán kell foglalkozni, ám ha Kisterenyén valami baj történne – sztrájk vagy „ipari szabotázs”, amelynek réme állandóan ott lebeg tartótisztjeinek szeme előtt –, akkor bevethető. Nála hasznosabb, egykori csendőrök és szocdemek között is hitelesnek tűnő informátort is nehéz lenne találni. A kapcsolat fenntartása mindkét fél érdeke volt a kölcsönös hazugságok ellenére. A szakítás rövid távon Gy.-nek és Kovácsnak is több munkát okozott volna (a sok papírmunkával és indoklással), mint a havi formális találkozók. Kovács ráadásul vélhetően keresetett volna új ügynököt a vidéken, akit ismét be kellett volna tanítania (hogy néz ki egy jelentés, milyen nyelvet kell használni), pedig éppen alig-alig fenyegetett komolyabb veszéllyel.

Gy. 1962 nyarának végén a kisterenyei rakodón beszélt akkor már állandó célpontjával, Sebessel, ezúttal a helybeli labdarúgásról, ami legalább annyira, ha nem jobban érdekelte őket, mint az úrhajózás vagy a szovjet–amerikai viszony. Rá öt napra este megint összefutottak: Sebes „az SBTC meccsről jött haza kerékpárral”. A salgótarjáni focicsapat, népszerű nevén a Stécé

1960/61-ben a legjobb vidéki csapatként szerepelt az első osztályban (5. lett, a Ferencváros csak gólaránnyal előzte meg), egy olyan időszakban, amikor a magyar labdarúgás az európai élvonalhoz tartozott.³³ Kisterenyéről is nagyon sokan jártak a Stécé meccseire, bányavonattal, busszal, teherautóval vagy éppen biciklivel. Az 1961/1962-es szezon már nem sikerült olyan jól, a csapat egyre lejjebb csúszott a tabellán, ám végül sikerült bennmaradnia az I. osztályban, és még a másik bányászcsapat vetélytársat, a Komlót is megelőzte gólaránnyal.³⁴ A következő évtől kezdve azonban a helyi csapat, a Kisterenyei Bányász is elkezdett menetelni a bajnokságban, 1963 őszétől az új lebonyolítási rendszerben már a Nemzeti Bajnokság keleti II. osztályában játszott a III. osztály után. Ez volt a telepi bányászcsapat második aranykora, így nem csupán az SBTC kapcsán lehetett a fociról beszélgetni.³⁵

Aznap, amikor a meccs után beszéltek, a Stécé a Győrt verte hazai pályán 4–2-re, amivel a csapat a 4. forduló után a 6. helyre ugrott előre a tabellán. Az SBTC ekkor még jól állt. A szezon második felében azonban végig kieső helyen várta a mérkőzéseket, és az idény végén a bányamedence nagy bánatára kiesett az I. osztályból.³⁶ (Utolsó két meccsükön a Bene Ferencsel felálló Újpesti Dózsa, illetve az Albert Flórián vezette, bajnok Ferencváros ellen kellett volna nyerniük, hogy esélyük maradjon. A válogatott Szojka Ferencsel játszó SBTC-nek nem sikerült a bravúr.)

Gy. beszámolója szerint „az egykori SS” békésen alkalmazkodott a kádári konszolidáció kultúrpolitikájához, és „családi helyzete is rendeződött”. „Sebes jelenleg könyvtárusítással foglalkozik az üzem területén.” Azonban mintha kicsit bizalmatlanná vált volna Gy.-vel szemben: „Sebes ismerősömnek politikai dolgokról nem nyilatkozott.”

A Sebesről szóló nyúlfarknyi szöveg után Gy. újra a közélet tisztaságáért indít harcot, magánszorgalomból. Ismét egy helybéli pártembert vesz célba, fontos információt kapott ugyanis a feleségétől, erre alapoz. „Ismerősöm felesége beszélgetett Janáknéval, aki elmondotta, hogy az öccsének, Nádasai Sándornak milyen jó dolga van. Turisták Szálloda ellenőre és a rendőrségen is nagykutya. Több esetben szabadított ki letartóztatott egyéneket és ezért a cselekedetért pénzt, malacot, libát, csirkét és még sokféle honoráriumot

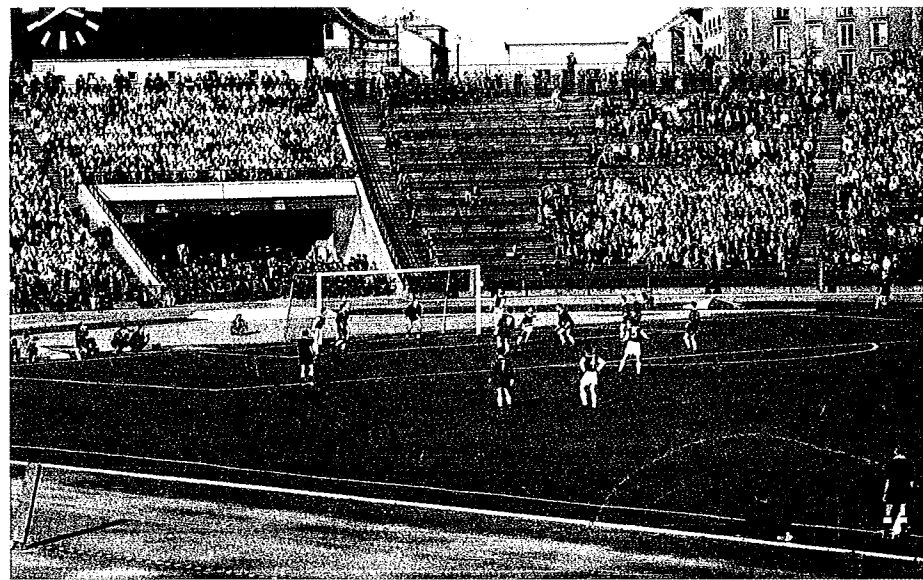
kap. Nagylábon él. Hol autója, hol motorkerékpárja van. Televízió készüléket többször cserélte már be, mert nem tetszett neki az előbbi.” Csak úgy ömlik Gy.-ből a panasz: „Állandóan tele van pénzzel. Egy-egy hazajövetel alkalmával a helybeli korcsmában az egész rokonságával együtt a legfinomabb és elég drága italokat fogyasztják. Hetenként szokott hazajárni. Ezenkívül azzal dicsekedett ismerősöm feleségének, hogy neki sok nője van.”³⁷

Kovács főhadnagy e jelentés után továbbra is elsősorban Sebesre koncentrált, akinek immár külső mozgását is meg kell figyelnie Gy.-nek, „mivel egy utcában laknak és a munkahelyük is egymáshoz közel van”. Ennek ellenére intézkedésként felvetette: „Megállapítom Nádasi Sándor munkahelyét és az illetékes szervnél megteszem a szükséges intézkedést.”³⁸ Kovács egyik felettese – az aláírása olvashatatlan – azonban közbelépett, a nyilvántartásba vételt megakadályozta, így Nádasi ügyében semmi sem történt. Bár néhány évvel később a nyugdíjba vonuló (1894-ben született) Nádasi Sándor hiába akarta elismertetni kommunista párttagságát 1917 óta, beadványát nem fogadták el. Az MSZMP Nógrád Megyei VB nem találta megalapozottnak erről szóló igazolásait, mivel „csak arról tanúskodnak, hogy esetenként illegális sajtóterméket, röpcédulát kapott terjesztésre”.³⁹ Ennek ellenére húsz évvel később egy munkásmozgalmi gyűjteménybe életrajzot írnak róla,⁴⁰ 1984-ben internacionalistaként tüntetik fel „a megye forradalmi munkásmozgalmában jelentősebb részt vállalt elhunyt személyiségek” között (eszerint 1976-ban hunyt el),⁴¹ és a *Nógrád* című napilap szerint a kommunista párt helyi alapító tagja volt a háború után.⁴² A család meghatározó szerepét a település életében jelzi, hogy 2010-ben a Nádasi család egyik tagját a Fidesz-KDNP támogatásával polgármesterré választották. Gy. ismét túl magasra célzott, mint Havrán esetében, így a feljelentéssel nem ért célt.

Ebben az évben Gy. nem is adott több írásos jelentést, és csak egyszer, ősszel találkozott Kováccsal, amikor igen szűkszavú szóbeli jelentést tett Sebesről. Nem tudni, összefüggésben áll-e ez Nádasi feljelentésével, vagy csupán Sebes érdektelen szerepe és a feladat hiánya húzódik meg a háttérben. Mindenesetre Gy.-t ezentúl egyre ritkábban foglalkoztatják. Kovács már alig-alig találkozik vele, a találkozókra szóló feljegyzések is igen szűkszavúak.

A kommunistapárt-alapító Nádasi megfigyelésére – holott ő „jóhiszeműen” felvetette – egyáltalán nem kapott megbízást, ezzel szemben Sebest továbbra is szemmel kellett tartania. Ezekben a hónapokban ez volt az egyetlen feladata.

1962. szeptember 9-én – Nádasi feljelentése után bő egy héttel – „kötelességtudóan” együtt ment el Sebessel az SBTC–Komlói mérkőzésre, amely 1–1-gyel végződött. Az SBTC az akkori 5. forduló után a szezonban a legjobb helyre ugrott előre: egy hétig negyedik helyen állt a tabellán, ekkor megelőzte a későbbi bajnok Ferencvárost, a Dózst és az MTK-t is. A következő három meccset viszont zsinórban elvesztették.

A meccs után Gy. csak egy hónappal találkozott Kováccsal. Nem is csoda, hogy a szóbeli összefoglaló egy ilyen fontos meccs kapcsán csak annyit jegyzett meg: „útközben az informátor több témájú beszélgetést kezdeményezett, de Sebes azokra közömbös válaszokat adott és inkább a sporttal kapcsolatban mondott el dolgokat”. A jelentés szerint Sebes nyugodtabb lett, viszont feleségével „egy lakásban laknak, azonban mindenféle kapcsolat meg

van köztük szakadva. Sebes nem is étkezik otthon, hanem a Kisterenyei Bányaiüzem étkezdéjében.⁴³

Nincs utalás arra, miért telt el az akta szerint három hónap a következő találkozóiig, 1963. január 18-ig. Ekkor Gy. írásos jelentést adott, amelyből kiderült, hogy Sebessel mindössze egyszer találkozott, az orvosi rendelőben, ahol Sebes arra panaszkodott, hogy beteg. Telik-múlik az idő, a telepiek öregsenek. Gy. már nemcsak a munkahelyén, a kocsmában vagy a focimeccsen, hanem az orvosi rendelőben is összefut azokkal, akikről írnia kell. Politikáról szó sem esett, ám rossz családi helyzetére Sebes továbbra is panaszkodott. Gy. szerint már a könyv- és lottóárusítással is felhagyott, így egyre kevesebb emberrel találkozik.

Gy. – hogy ne legyen túl rövid a jelentés – írt egy kicsit Bereznai Györgyről is, aki a csigakuti aknában „a SZU-ra gúnyos megjegyzéseket tett vicc formájában”. Kovács továbbra sem tudja hova tenni Bereznait. Egyetlen szabályt követ: csak akkor készít róla kivonatos feljegyzést, ha már szerepel a nyilvántartásban. Úgy tűnik, még mindig nem olvasta el figyelmesen Gy. régi jelentéseit, de ez nem is feladata, fegyelmezett hivatalnokként csak az új jelentéseket kell előállítania. Gy. új megbízása ismét Sebesre vonatkozott: meg kellett tudnia, miért hagyta abba a lottó- és a könyvárusítást, mi állhatott emögött (Kovács folyton valami hátsó szándékot szimatolt, azt, hogy egy „volt SS” egyszerűen beteg legyen, és emiatt hagyjon fel valamivel, nem akarta elhinni). Sebes családi helyzetét is fontosnak tartotta megfigyelni, és továbbra is félt disszidálási szándékától. Kovács jelentéseit immár új főnök olvasta, Nótás István rendőr százados, aki rögtön megjegyzést is tett: helyes-e Bereznaival bármit is foglalkozni? Nótás hivatalosan csak 1963 októberében vette át a III/III-1. Alosztályt Nógrádban, februárban már mégis ő nézte át az ide befutó jelentéseket.⁴⁴

A találkozók elmaradását a rendőr-főkapitányságon végbement átszervezések is okozhatták. Az őszi, utolsó jelentés az első, amely a BM Nógrád megyei Rendőrfőkapitányság III/III-1. Alosztálya számára készült a korábbi Politikai Nyomozó Osztály VI. Alosztálya helyett. Az állambiztonság 1962 őszi átszervezése Gy. és Kovács találkozásainak rendszerét és gyakoriságát

sem hagyta érintetlenül, akárcsak a találkozók témáit. Az irattár és a megfigyelés rendszerének átszervezése Gy. ügynöki életét is meghatározta.

1963. február 14-én – hiába ütemezte be Kovács – nem találkoztak. Kovács másnap kiderítette, miért. „Az informátor műszakjában változás állott be a vasárnapi termelés beindítása miatt és így délutános műszakban volt.”⁴⁵

Legközelebb csak márciusban sikerül találkozniuk, Gy. le is írja az okot: „a rendkívüli széntermelés miatt műszakot kellett cserélnem. Majd későbbben megsérültem.” Gy. ezentúl is Sebest figyeli, 1963 tavaszára rögzült a jelentések elején használt formula: „Feladatom volt Sebes József volt »SS« magatartásának figyelése és baráti körének felderítése.” Sebes továbbra is szidta a rendszert, „a mi országunk a ruszkiknak a gyarmata”, a választásokat (1963. februárban, a helyi tanács tagok és országgyűlési képviselők választása) is csak üres cirkusznak tartotta. „Egyébként Sebes magatartása olyan, vele az emberek nem szívesen barátkoznak, igen goromba, magába zárkózott.” Gy. külön feladat nélkül írt Kelemen Károlynéval folytatott beszélgetéséről, akinek a férje 1956 után Brazíliába emigrált, és az asszony már egy éve nem tud róla semmit. Kovács főhadnagynak értékes Sebes választásokkal kapcsolatos nézete, a problémát csak abban látja, hogy Gy. és Sebes találkozóit nehéz megszervezni, mert nem egy helyen dolgoznak. Szerencsére „egymáshoz közel laknak”, így hetente egyszer-kétszer összefutnak. Talán Kovács is soknak találja már Sebes megfigyelését ahhoz képest, hogy nem fejt ki komoly tevékenységet, így a rá vonatkozó „társadalmi és hivatalos ellenőrzést” elegendőnek ítéli. Új célszemélyt nem tud vagy nem akar kitálcálni. A kiértékelésbe az is bekerül, hogy Gy. szerint Sebes vasárnaponként Salgótarjánba utazik, „az utazás célja sportesemények megnézése és italozás”. Kovács két lábon jár a földön, tudja, hogy focimeccsen a legegyszerűbb feltűnés nélkül találkozni, ezért azt a feladatot adja Gy.-nek, hogy menjen el a következő meccsre Kisterenyén, és beszéljen Sebessel, de csak a fociról, másról ne, „vagy amit Sebes felvet”. A cél inkább az, hogy kiderítse, kikkel áll jó viszonyban Sebes. Hívja meg egy pohár sörre, és kérdezze ki a következő kérdésekről: „Nem-e [sic!] akar disszidálni, Milyen a családi helyzete, Hogyan van jelenleg megeledve sorsával.”

A közvélemény-kutatás e sajátos módszere Kovács számára azért érdekes, mert Gy. egyetlen feladata még éveken át Sebes megfigyelése maradt. Minden eshetőségre gondolt: ha Sebes nem megy el a meccsre, akkor tudakolja meg tőle, hogy „miért nem volt a mérkőzésen”.⁴⁶

Ám hiába a részletes terv, Gy. egy hónap múlva, a következő találkozón szóban csak annyit ad elő, hogy bár találkozott Sebessel, „politikai jellegű beszélgetés nem alakult ki”. Ezután megbeszéltek egy új találkozót, amelyre Gy.-nek új eredményeket kellett volna szállítania, ám nem jelent meg. „Jelenleg éjjeles műszakban dolgozik. Éjjeles műszakból reggel 7 óra és ½ 8 óra között szokott hazamenni. Április 19-én reggel ebben az időpontban nevezett nem ment hazafelé munkából, amiből arra lehet következtetni, hogy beteg, szabadságon volt, vagy pedig műszakot cserélt, illetve váltott.” Kovács tanácstalan, két hét múlva egy következő időpontra új találkozót szervez.⁴⁷

A következő két hónapban mégsem találkoznak. Gy. – úgy tűnik – kezdi lazábban venni a feladatát, csak akkor ír részletes jelentést, ha valamit szeretne elérni. Ebből a szempontból a hálózat sokkal inkább eszköz az ő kezében, mint ő az állambiztonsági tisztekében. Korántsem biztos, hogy félelemből jelent, sokkal inkább azért, hogy néha ő is elérhessen valamit titkos kapcsolatain keresztül.

1963. június 24-én egy félbehajtott kockás papírfecnit ad át jelentésként, amelyben még csak meg sem indokolja, hová tűnt hónapokra. Az elején cinikusan megismétli: feladata volt Sebes megfigyelése. Leírja, hogy beszélgetett vele, megtudta tőle, hogy elvégezte a 7. osztályt, és most iratkozik be a 8. osztályba, hogy utána gépipari technikumba mehessen. Gy. nem veszi komolyan feladatát, tudja, hogy az úrhajókról kéne Sebest beszéltetnie. „Beszélt új vosztok utasokról is. Sebes olyan megjegyzést tett, hogy nem valami nagy dolog.” Kovács ezt az egy „rendszerellenes” kijelentést tudta aláhúzni a rövid szövegben, valamint azt a bölcsességet, miszerint Sebes szerint „az amerikaiak soha nem fognak a ruszikkal megegyezni”. Gy. azt állítja, hogy Sebes már nem tervez semmit, „tanul, hogy könnyebb állást tudjon kapni”.⁴⁸

Két hónap múlva ismét találkoztak, és Kovács – akit időközben előléptettek századosnak – szintén elég könnyedén egy jelentésben foglalt össze

két jelentést (a nyár eleji írásost, és a nyár végi szóbelit). Ennek lényege, hogy Sebes zárkózott, jóformán senkivel sem találkozik, csak a sport érdekli, ezenkívül ponyvaregényeket olvas. Feleségével egy házban élnek, de külön háztartásban. Ettől függetlenül Sebes már nem akar disszidálni.⁴⁹ Felmerülne a kérdés, hogy akkor mi értelme a megfigyelésének, ám ezt egyik fél sem veti fel: sem Gy., sem Kovács, sem Kovács felettese, aki felületesen átfuthatta a jelentéseket. Ehelyett Kovács ismét focimeccsre küldi Gy.-t, hogy ott figyelje meg Sebes baráti körét (amelyről mindketten tudják, hogy nem létezik). Nádasdi feljelentése óta Gy.-nek elment a kedve az öntevékenységtől, írásban vagy szóban nagyon tömören jelent Sebesről, vagy el sem megy a találkozókra. Egyéb közölnivalója nem nagyon akad. Sem Kovács nem motiválja Gy.-t, sem ő Kovácsot, így új ember sem kerül kettejük szövegeibe.

Lehullanak a falevelek, és Gy. még mindig ugyanazt írja Sebesről: kicsit szidja a rendszert, de csak neki, rendesen jár dolgozni, „ő vele nem barátkozik senki”, pedig erről még szomszédjaitól is érdeklődött, feleségével pedig még mindig sokat veszekszenek. „A szomszédai sem tárgyalnak Sebessel, mert mint mondják, nagyon együgyű ember.”

Kovács ekkor váratlanul megelégedi Gy. magatartásával, és hiányosnak ítéli a jelentést. Ám csupán formai hibát talál: „fő hiányossága, hogy nem írja le, hol, milyen körülmények között folyt le a beszélgetés és ki volt még jelen”. Talán el sem hiszi, hogy Gy. beszélgetett Sebessel. A feladat is más volt, focimeccsre kellett volna menni: „a feladatot [...] konkrétan kapta meg”. Kovács is talál azonban mentséget Gy. viselkedésére: a találkozó csak rövid ideig tartott, mivel Gy. betegállományban van, és nagyon rossz az egészségi állapota.

Kovácsból előbújik a filológus: „Sebes a fentiekhez hasonló kijelentéseket a múlt évben tett. Ez évben még hasonló ellenséges kijelentései nem voltak.”⁵⁰ Valóban nem, mert Gy. alig írt erről bármit is. Sebes kijelentésein keresztül megtudni a telepen élők hangulatát, merész vállalkozás. Ha kíváncsi volt bárki is arra, mit gondolnak a politikáról, vélhetően nem Sebest akarták volna faggattatni, akinek nem voltak barátai. Gy. célszemélye a szövegek alapján eléggé magányos életet élt, jóformán Gy.-re volt utalva, amikor társa-

ságra vágyott. Ezzel szemben Gy. társasági ember volt. Ennek ellenére Kovács továbbra is fontos embernek érezte Sebest, nem szállt le róla, vagy csupán felettese számára ábrázolta úgy, hogy dolgozik az ügyön: „adatgyűjtést végzek Sebes munka és lakhelyének megállapítása végett”.⁵¹

Kovács felettetésének is szemet szúr a fölösleges jelentések gyártása: „informátortól nem lehet ilyen hiányos jelentést elfogadni” – írja rá a papírra Nótás százados, az alosztály vezetője. Úgy tűnik, bajban vannak, kicsit dolgozni kellene. Ám Kovács a betegségére hivatkozva kimenőt adott Gy.-nek: megállapodnak, hogy felgyógyulása után újra jelentkeznek, és akkor majd kap új feladatot.⁵²

A tartótiszt és főnöke közel egy évig nem találkozott. Gy. nem keresi Kovács társaságát. Beteg is, és nem is motiválja, hogy bármit akart is eddig elrendezni környezetében, tanácsait nem nagyon fogadták meg (sem Havrán, sem Nádas esetében).

1964. június 18-án este fél 8-kor találkoznak csak ismét, ám nem valószínű, hogy a megállapodás szerint Gy. kereste volna meg Kovácsot. Gy. egyetlen félbehajtott kockás A4-es papírra firkantotta jelentését, amely egyik, Sebesrel júniusban folytatott beszélgetését foglalta össze. Kovács szerint Gy. betegállományban van, de járóbeteg, így megállapodtak, hogy havonta egyszer találkoznak, „illetve az egészségi állapotához képest ellenőrzi Sebes Józsefet. Amíg az informátor teljesen meg nem gyógyul, Sebesrel addig az üzemhez vezető úton és a sporteseményeken találkozik.” Sebesnek közben javult a családi élete, gyereket várnak, „életcélja a tanulás. Be akar iratkozni a technikumba Terenyén. Politikáról nem igen beszélget. Annyit azonban megemlített, hogy nem hitte volna azt, hogy ilyen sokáig és úgy látszik ezután is, a ruszkik fognak uralkodni felettünk.” Kovács feladata Gy.-nek: találkozzon Sebesrel, amikor csak teheti, és próbálja megismerni politikai állásfoglalását, illetve foglalkoztatja-e még a disszidálás gondolata (ez utóbbi Kovács vesszőparipájává vált). Nótás százados Kovács feladatmegjelölését túl általánosnak ítélte, a jelentésben semmi lényegeset nem talált.⁵³

Ismét eltelt egy évszak, őszre fordult, mire Kovács és Gy. megint találkozott, továbbra is a „Tavas” fedőnevű T-lakásban, ezúttal egy szerdán este

7-kor. Gy. mégis csupán fél oldalt írt jelentésképpen, betegségével mentette magát („ismerősöm hosszabb ideig beteg volt”), ezért nem tudott Sebesrel „kellő mértékben foglalkozni”. Azért persze esetenként beszélgettek, de „politikai témára nem került sor”. Különben is, Sebes „megelégedett ember képét mutatja. Ez valószínű abból adódik, hogy 11 évi házasság után gyermekük született.” Feladatul Gy. azt kapta, hogy hetenként legalább kétszer munkából hazafelé csatlakozzon Sebeshez, és a két kilométeres úton, a telep és a csigai akna között, érdeklődjön tőle politikáról és a disszidálás gondolatáról. Maga Kovács is meglepődött a célszemély kapcsolatainak beszűkülésén, amikor azt írta: „Érdekes módon sem hálózati, sem hivatalos és társadalmi kapcsolat útján ez idáig egyetlen személyt sem tudtunk felderíteni, aki Sebes kapcsolataként vetődne fel.”⁵⁴ Más szóval Gy. évekig olyan személyt figyelt, aki szinte senkivel sem barátkozott. A megfigyelés célja ezért nem egy veszélyesnek gondolt személy elszigetelése volt, hanem egyszerűen egy ellenségként számon tartott ember megfigyelése, egyúttal Gy. ügynök munkával való ellátása.

Egy hónap múlva – meglepő módon – ismét találkoztak. Gy. rövid, ám annál információdúsabb jelentést adott: Sebes időközben váratlanul Budapestre távozott, a kisterenyei üzemtől leszámolt, magával vitte ruháit, a feleségét és a gyermekét a településen hagyta. Azóta egyszer járt otthon, a gyermekét meglátogatni, feleségével rossz viszonyban van, valószínűleg ezért távozott. Bár ez lehetett hirtelen döntés eredménye, Sebes távozása megkérdőjelezte a többéves megfigyelés hatékonyságát. Hiszen Gy. csak utólag vette észre, hogy másik városba költözött, hiába találkozott és beszélt vele rendszeresen évek óta. Bár a jelentések nyelvéből úgy tűnik, a célszemély minden rezdülését követik, közben igen kétséges, mit tudtak meg róla. Persze Gy. maga is elrejtőzött ezekben a szövegekben. Róla többnyire azt tudjuk meg, hogy mit akart elérni a kötelező feladatokon kívül, egész pontosan kikkel volt haragban, kinek akart ártani, kit jelentett fel.

Sem Gy., sem Kovács, sem az ő főnöke nem kommentálta az esetet. Kovács azért megnyugtatót mindenkire, hogy semmi sem utal arra, hogy Sebes Nyugatra akarna távozni, mivel a gyermekéhez kötődik. Gy. továbbra is ugyanazt

a feladatot kapta, próbálja meg követni Sebes helyzetének alakulását – persze ez nem lesz könnyű, hiszen más településen él.⁵⁵

1965 januárjának elején már megnyugtatóbb jelentést adott, rajta van az ügynök: bár Sebes továbbra is Pesten dolgozik, „ismerősöm beszélt a sógorával, aki elmondotta neki, hogy Sebes már rendszeresen hazajár. A család állapota kezd újból helyrejönni.” Eközben – hogy mégiscsak legyen feladata – „Nyilas” fedőnevű ügyben⁵⁶ Gy. új feladatot kapott, Balázs Jánost kellett megfigyelnie, akinél házkutatás során – Balázs anyja szerint – nyilaskeresztes jelvénnel ellátott lepedőket és takarót találtak. A házkutatást lopott holmik miatt rendelték el. Gy. beszámolt arról, hogy a Balázs családban nagyon rossz a viszony a férj és a feleség között, rendszeres a családon belül az erőszak, ami miatt elváltak.⁵⁷ Ha Sebes nincs itthon, akkor legalább a sógorával beszéljen – adta ki az új feladatot Kovács, de Gy. nem vette túl komolyan.

A következő találkozóra írásos jelentés nélkül érkezett. Lehet, hogy nem nagyon értette, hogyan írjon olyasvalakiről jelentést, aki még csak ott sincs a faluban. A találkozó rövid ideig tartott, mivel „bizonyos körülmények folytán a T-lakásban nem volt fűtve. A hidegre való tekintettel az informátor nem írt jelentést, hanem szóban közölte megállapításait.” Eszerint a jelentések egy részét Gy. Kovács jelenlétében írta, részben együtt fogalmazhatták őket. Gy. annyit tudott meg, hogy Sebes a környéken tartózkodik, visszajött Pestről, „mert látta, hogy Sebes busszal utazik”. Ez azonban csak nagyon rövid jelentéshez lett volna elég, ezért Kovács még kérdezgethette Gy.-t, mit látott és hallott maga körül. Nagy nehezen összeraktak még egy hosszú mondatot arról, hogy az egyik aknában Dénes Ferenc mihálygergei lakos „kiforgatta Kádár et. szavait, mely a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásával volt kapcsolatos”. A célpont továbbra is Sebes: „megállapodtunk, hogy főleg a futballmeccset használja fel a Sebessel való találkozásra”⁵⁸.

Tavasza sikerült kideríteni, hová tűnt Sebes, az elveszett bárány. Gy. büszkén hozta a hírt: Sebes újra a családjával lakik Kisterenyén, és a vízművek nagybányai üzemében dolgozik. Még beszélt is vele. Ezt gyorsan írásba is foglalták Kováccsal a találkozón (a jelentés keltezése megegyezik a találkozó dátumával). A szöveg szerint Sebes azért jöhetett haza, mert sok-

ba került az utazgatás és a különélés. „Szerinte jobb lesz itthon.” Szeretne visszakerülni a bányához Terenyére. Politikáról csak annyit mondott, hogy „nagyon »tré« a helyzet”.

Így a szöveg nem tett ki még fél oldalt sem, Gy.-nek és Kovácsnak írniuk kellett még valamiről. Kádár János 1965. februári beszéde lett az apropó, de a beszédről egyetlen mondat sem hangzott el a jelentésben. Az viszont kiderült, hogy a bányában nagyarányú leépítés indult, az emberek Gy. szerint „kifogásolják, hogy csak a fizikai munkáslétszámot csökkentik mindég és a főnökségen (az irodákon) megmarad a volt létszám, vagy még inkább emelik. [...] Sérelmesnek tartják még azt is, hogy kényszerűdülésre küldik a dolgozókat 3-4 napra. [...] Általában elég nyomott a hangulat a bányában. Az emberek idegesek, félnek. Nem tudják elképzelni, hogy mi lehet az oka annak, hogy télnék idején nem kell a munkaerő úgy, mint pl. 1964-ben volt.” Gy. név szerint is leírja néhány ember véleményét: egy vizslási vájár szerint „olyan lesz, mint ’56 előtt. Szerinte a béreket még lejjebb fogják venni, húst sem lehet majd kapni. A népet pedig úgy fogják dobálni (helyezgetni), ahogy ők akarják. Aki nekik nem tetszik, azt áthelyezik vagy elküldik.”⁵⁹ Bár a jelentés szövegének zömét ezek a panaszok teszik ki (több mint egy oldal a másfélből), Kovács a kiértékelésben ezzel nem, csak Sebessel foglalkozik. Valószínűleg ismeri az elbocsátások miatti hangulatot. A kisterenyei bánya és a környékbéli bányák végnapjai 1965-ben kezdődtek.

Az „átmeneti kifejlődésűnek” mondott, nem túl vastag szénmezőre települt kisterenyei szénbányák az 1950-es években fokozatosan kimerültek, minőségük sem volt már kielégítő. Kisterenye 1960-ban 6594 fő lakosával a megye legnagyobb községei közé tartozott, népessége az 1950-es évekbeli szénhiány miatt 20%-kal nőtt, de még így sem érte el a szomszédos Nagybátöny népességének növekedési ütemét, amely 1949 és 1960 között háromezerről hétezer főre növelte lakóinak számát.⁶⁰ Kisterenyén ehhez hasonló arányú népességnövekedés utoljára az 1920-as években volt, amikor a Chorin-telepre beköltöztek lakói.⁶¹ Az ötvenes években a bányák válságát még nem lehetett érezni, különösen nem az 1956-ot követő béremelések idején. A kegyetlen 1956 utáni megtorlások ellenére, ha valaki politikailag

megbízható volt, a környéken élőkhez képest a bányából biztosan meg tudott élni. A nők munkavállalása csak kismértékben nőtt, a bányászcsaládokban a nők többsége eltartott maradt.⁶² Az ötvenes években Kisterenyén minden nehézség ellenére sok gyerek született, több, mint a járásban átlagosan. 1960-ban az itt élők negyede 14 éven aluli, és rengeteg fiatal élt a községben: 40 évesnél csak a településen élők harmada idősebb.⁶³ A demográfiai adatok alapján a település az ötvenes években második virágzását élte, és bár az egykezűk száma egyre nőtt, még mindig igen gyakori, hogy egy családban két, három, néha még négy gyerek is született.⁶⁴ A bányászcsaládokban a gyerek hagyományosan növeli a család bevételeit a korai munkavállalás miatt (a gyerekek zöme továbbra sem ment középiskolába), s mivel a nők számára kevés munka akadt, a gyermekszám sem csökkent.

A másodvirágzásnak az olaj alacsony világpiaci ára vetett véget. Az 1960-as évektől, még az energiaválság előtti időkben a sokkal olcsóbban beszerezhető kőolaj és benzin csökkentette az ország szénigényét: a gőzmozdonyok és szénfűtés kora leáldozóban volt, egyre több busz járt az utakon, és egyre több településen vezették be a távfűtést. Ez megpecsételte a gyengébb minőségű, viszonylag drága szenet kitermelő bányák és a terenyei bányászok, köztük Gy. és Sebes sorsát. A kolonizált bányászok a bányaüzem vándorlását generációk óta megszokták, most azonban nem egyszerűen vándorlásról volt szó. Új, jelentős szénlelőhely már nem volt a medencében: a nógrádi szénlelőhelyek zöme az 1960-as évekre kimerült, az olcsó kőolaj miatt pedig új bányák sem nyíltak az országban. Azok az emberek, akik 1956-ban még oly fontosak voltak, és sztrájkolni tudtak, néhány év múlva elvesztették érdekérvényesítési képességüket. Egyszerűen nem volt szükség a munkájukra. Az 1960-as évek második felében a nógrádi szénmedence termelését néhány év alatt a negyedére csökkentették (csak a legjobb minőségű szenet kitermelő bányák maradtak meg).⁶⁵

A bányászat hanyatlása, a munkanélküliség (vagy a korai előnyugdijazásból fakadó válság) a Kádár-korszakban épp azon a vidéken köszöntött be elsőként, amelynek szenét először aknázták ki az országban a 19. század végén. A terenyei bányászok egy ideig még átjárhattak a környező telepü-

lésekre dolgozni, de a keresők száma folyamatosan csökkent. 1986-ban az 1981 és 1984 között egyesült Kisterenye, Nagybátony, Maconka és Szúpatak „szocialista iparban foglalkoztatottjainak” létszáma alig több mint négyezer fő volt. Háromezerrel kevesebb, mint 1960-ban az akkor még különálló, ugyanezen négy településen a keresők száma. A népesség létszáma azóta is folyamatosan csökken: a fiatalok elköltöznek, gyerek egyre kevesebb születik, az itt élők társadalma lassan elöregszik.

Kovácsnak az állambiztonságnál azonban stabil a munkahelye, és a válság ellenére Sebes ügyét is megnyugtatónak tartotta: „Mivel Sebes visszajött, így ellenőrzése újból kielégítő lesz.”⁶⁶ Sebes az elmúlt években nem csinált semmit, Gy. szomszédságában lakott, így Gy.-nek és Kovácsnak kézenfekvőnek tűnt, hogy továbbra is róla gyártsanak jelentéseket. A bányák bezárásával kapcsolatos hangulat csak Gy.-t érdekelte, Kovács a jelentések alapján látszólag nem foglalkozott vele, de mivel a Sebesről szóló rész rövid, bekerülhetett a szövegbe.

Gy. gyorsan felmérte a lehetőségeket. Legközelebb is Sebesről ír – a jelentés dátuma ismét megegyezik a találkozójával. A vietnami háború és a beavatkozás lehetőségét taglalja, és Sebes véleményét, aki áprilisban már Kisterenyén dolgozik a vontatásnál, és felkészül minden eshetőségre. „Ha a helyzet tisztázódna és nem lenne a háború, akkor az itteni (terenyei) házát eladná és Vecsésen venne házat helyette és pesti munkás lenne. Erre azonban még az asszonyt is meg kell puhítani.” A megoldás az elvándorlás – ám Sebes felesége ez ellen van. A hangulat kapcsán Gy. ismét közvetíti a valós problémákat, amiről mindenki tud, ám senki sem foglalkozik vele: „nagyon fél a nép a háborútól” – kezdi, hogy rátérhessen a lényegre: „Azonkívül félnek a bizonytalan munkájuktól. Fogynak a terenyei bányák, nem tudják, mi lesz velük.” Kovács erre sem reagált, továbbra is Sebest kell figyelni, akiről továbbra sem derült ki semmi lényeges.

Kovács főnöke azonban megelégette a semmitmondó jelentéseket, és dörmedelmes feljegyzést ír a papírra: „Kovács et! Több célszemély [megfigyelésével] és más irányú feladatokkal ez a 'H' [hálózati] személy nem foglalkoztatható?”⁶⁷ S bár ezt az aktát jóval később, csak 1976-ban zárták le (vagyis ekkor

nyerte el végső formáját), ez maradt Gy. utolsó jelentése benne.⁶⁸ Kovácsot nem lehetett kiközösíteni, továbbra is Sebesről írta a jelentéseket, és Sebes megfigyelésére ad feladatot. Nem talál új célpontot, de szóban felhívhatja Gy. figyelmét arra, hogy mással is foglalkozni kéne.⁶⁹ A következő találkozón már mások is képbe kerülnek, ám Sebes megfigyelése olyannyira biztos pont a Kovács és Gy. által létrehozott szövegekben, hogy tíz év múlva is hasonlóan rituális szövegeket hoznak létre továbbra is Sebesről. Ez a legkényelmesebb megoldás mindkettőjüknek. Felettesük – Kovács főnöke – már nem talál kivételmenteset ebben; mind az egykori SS, mind a bányavidék sorsa egyre érdektelenebbé válik.

Ha 1968-ban egy fontos állami megemlékezésen nem történik szabotázs-akció épp a bányák bezárásával összefüggésben, akkor valószínűleg igen hamar megritkultak volna a karrierjét sikeresen építő Kovács és Gy. ügynök találkozói.

Jegyzetek

- 1 <http://dao.hu/taxonomy/term/169> (2016. szeptember 13.)
- 2 ÁBTL M–42 230. 300. 1961. július 7. A váltás okáról nem írtak.
- 3 ÁBTL 2.8.1. Nógrád megyei fogyatékos. 1069. Önéletrajz 1962. június 26.
- 4 Uo.
- 5 Uo. 7.
- 6 Uo. 14. Szolgálati Lap.
- 7 Eörsi László egyetlen dokumentumban sem találta említeni a Péterffy Utcai Kórház kapcsán. Tóth Ilonáról: Eörsi 2016; Szokolczai 2016.
- 8 ÁBTL 2.8.1. Nógrád megyei fogyatékos. 1069. 7–8. Önéletrajz 1962. június 26.
- 9 Uo. 15–16. Minősítési lap. 1958. március 3.
- 10 Uo. 19. 1960. február 25.
- 11 Uo. 17. 1964. február 28.
- 12 A német SS önkéntes katonai szárnya a Wehrmacht irányítása alatt. Sebes is önkéntesként lépett be 1944-ben. NML XXV. 1 b. Balassagyarmati Népbírószág. 96/1945. S. József. 8. Jegyzőkönyv S. József kihallgatása.
- 13 ÁBTL M–42 230. 306. 1961. július 8. A teljes oldal kiértékelés, intézkedés és feladat, amelyet Kovács írt.

- 14 ÁBTL 2.8.1. Nógrád megyei fogyatékos. 1069. Kovács Pál. Szolgálati adatlap és Önéletrajz. 1962. június 26.
- 15 ÁBTL M-42 230. 307. 1961. július 21.
- 16 http://mult-kor.hu/20120117_ossznepi_bufilejto_ (2016. november 3.)
- 17 Uo. 311–312. 1961. július 20.
- 18 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.
- 19 ÁBTL M-42 230. 316. 1961. augusztus 14.
- 20 Uo. 316–317.
- 21 Uo. 324.
- 22 Uo. 320. 1961. szeptember 20.
- 23 Uo. 323. 1961. október 24.
- 24 Uo. 329. 1961. december 1.
- 25 Uo. 330.
- 26 Uo. 329. 1961. december 1.
- 27 Uo. 333. 1962. január 11.
- 28 Uo. 336–337. 1962. február 23.
- 29 Uo. 341. 1962. március 30.
- 30 Uo. 342. 1962. április 26.
- 31 Uo. 345. 1962. június 29.
- 32 Uo.
- 33 <http://www.magyarfutball.hu/hu/bajnoki-vegeredmeny/71> (2016. augusztus 30.)
- 34 <http://www.magyarfutball.hu/hu/bajnoki-vegeredmeny/70> (2016. augusztus 30.)

- 35 <http://www.magyarfutball.hu/hu/csat/2886/bajnoki-mult> (2016. augusztus 30.)
- 36 <http://www.magyarfutball.hu/hu/bajnoki-vegeredmeny/69> (2016. augusztus 30.)
- 37 ÁBTL M-42 230. 347–348. 1962. augusztus 27.
- 38 Uo. 347/b. 1962. augusztus 27.
- 39 NML XXXV. 51. c. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései. 331. ő. e. 1968. december 29. 33. Elképzelhető, hogy a magasabb nyugdíj reményében nyújtotta be ezt a kérelmet, de erre nincsen forrás.
- 40 *Harcos életutak* 1983:166–167. N. életrajza.
- 41 NML XXXV. 51. c. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései. 1984. július 17. 745. ő. e. 38.
- 42 V. G.: Egy internacionalista emlékezete. *Nógrád* 1984. augusztus 10. 3.
- 43 ÁBTL M-42 230. 349. 1962. október 11.
- 44 Nótás István: https://www.abtl.hu/archontologia/f?p=108:5:211663596384140::NO::P5_PRS_ID:693031
- 45 ÁBTL M-42 230. 350. 1963. február 16. Találkozó meghíúsulásáról.
- 46 Uo. 353–354. 1963. március 20.
- 47 Uo. 355. 1963. április 19.
- 48 Uo. 356. 1963. június 24.
- 49 Uo. 357. 1963. augusztus 16.
- 50 Uo. 359. 1963. szeptember 18.
- 51 Uo. 359/b.
- 52 Uo. 360/b. 1963. szeptember 18.
- 53 Uo. 363–364. 1964. június 18.

- 54 Uo. 365–366. 1964. október 14.
- 55 Uo. 367–369. 1964. november 13.
- 56 Amelyről dosszié nem maradt fenn az ÁBTL nyilvántartásában.
- 57 ÁBTL M–42 230. 371–372. 1965. január 11.
- 58 Uo. 373. 1965. február 13.
- 59 ÁBTL M–42 230. 374–376. 1965. március 2.
- 60 Nógrád megye fontosabb statisztikai adatai 1960: 12.
- 61 1960. évi népszámlálás. 3. Nógrád megye személyi és családi adatai: 39. Kisterenye népességnövekedése 1869–1960 között.
- 62 Uo. 12.
- 63 Uo. 47.
- 64 Uo. 54.
- 65 Nagy 1985: 95–98.
- 66 ÁBTL M–42 230. 374–375. 1965. március 2. A találkozó és a jelentés dátuma megegyezik.
- 67 ÁBTL M–42 230. 377. 1965. március 29.
- 68 Uo. 380. 1976. január 30.
- 69 ÁBTL M–42 230/2. 19. 1965. május 23.; ÁBTL M–42 230/2. 21–22. 1965. június 17.

13. Új mechanizmus – 1968

1968-ban, az „új gazdasági mechanizmus” bevezetésének évében rejtélyes esetek történtek a kányási aknában. Horogkereszteket rajzoltak a csillékre, és az egyik szállítószalagot is átvágták. Ebbe a bányába irányították azoknak a bányászoknak egy részét, akiket a környékbéli bányabezárások során elbocsátottak. A gazdaságossági okokból a környéken bezárt bányák között a kányási volt az egyik legnagyobb. A régi kányásiak és az újak már-már félni kezdtek, hogy szabotázs miatt a mélyben tragédia történik, hogy valaki bosszút forral a vele történt méltánytalanságok miatt. Az apróbb balesetek a bányában mindennaposak voltak (Gy. is többször szenvedett kisebb sérülést),¹ de a szállítószalag elvágása nagyobb baleset lehetőségét, akár több ember halálát is előre vetítette. A nógrádi bányákban az 1960-as években is számos halálos baleset történt, ezért is tartottak annyira a szabotázstól.² A nyomozás ennek ellenére viszonylag lassan indult meg. A rendőrök és „társadalmi kapcsolatok”, valamint a nyomozást segítő párttagok és munkásőrök kérdezősködését sokan zaklatásnak tekintették.³ A kányási rejtély megoldását a bükkvölgyi juhász fiára, Kovács Palira bízta, akit frissen léptettek elő, és aki évek óta Gy. tartótisztje volt.⁴ Kovács őrnagynak nem ez volt az első ügye, és hosszú utat járt be, míg a nógrádi rendőrség III/3. Alosztályának nyomozásvezetője lett.

1967-re a felettesei minősítései szerint vig kedélyű Kovács levelezőn elvégezte a Rendőrtisztí Főiskola politikai tagozatát, így egyből előléptették. 1967 decemberében előbb a Belügyminisztérium főoperatív tisztjévé nevezték ki, innentől nyomozócsoporthoz is vezethetett; a következő hónapban

pedig, 44 évesen előléptették őrnaggyá. Önálló csoporttal nyomozásokat vezetett, külön megbízás alapján időnként osztályvezető-helyettesi teendőket is ellátott, és a III. Alosztály pártcsoportjának vezetőjévé is kinevezték.⁵ 1967-ben a Gy. számára is oly kedves kisterenyei labdarúgócsapat is sikert sikerre halmozott, és ismét feljutott az akkoriban igen erősnek számító NB II-be.⁶ Gy. ekkor már meghatározó szerepet játszott a labdarúgó-szakosztály vezetésében. 1967 Kovács és Kisterenye labdarúgócsapata számára sikeres év volt, de 1967 mást is jelentett a településen: a bányát ebben az évben zárták be gazdaságtalan termelés miatt, és ebben az évben emeltek 1919-es emlékművet a településen.

Amikor 1968. február 4-én, vasárnap reggel telefonáltak a kányási aknából, hogy horogkereszttrajzokat találtak a bányában, a másnap a helyszínre kiszálló Kovács még nem sejthette, hogy ez lesz az évben a legnagyobb szabású ügye. Pedig kezdetben mindennapos, nem túl nagy jelentőségű esetnek tűnt a dolog.

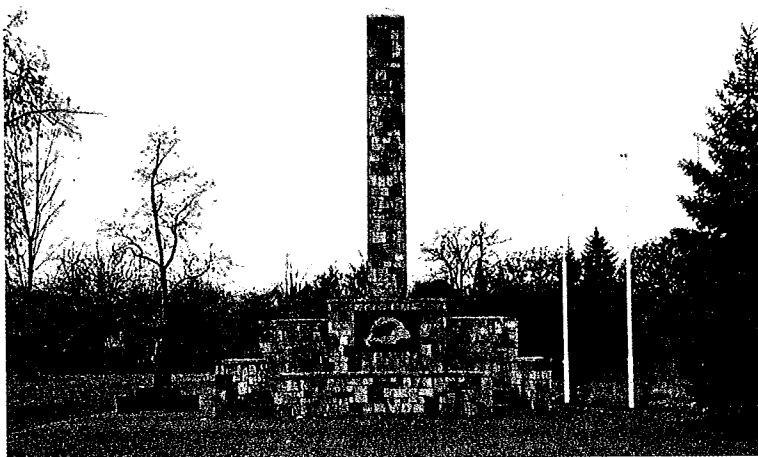
1968. február 3-án, szombaton az éjszakai műszak kezdetekor, 22.45-kor Tóbiás István aknász és Mentzer Vilmos pártbizalmi kilenc horogkereszttrajzot talált a szerszámos raktár ajtaján és környékén, a kányási aknában.⁷ Mentzer 1956 után az elsők között lépett be a megalakuló MSZMP-be és a Munkásőrségbe, a pártirodán szinte minden nap megjelent, hogy beszámoljon a munkahelyén tapasztaltakról és munkatársai hangulatáról.⁸ Tóbiás és Mentzer azonnal beszámolt felfedezésükről a műszakban dolgozó társaiknak. Tóbiás István aknász később a rendőröknek elmondta, hogy amikor felfedezték a rajzokat, közvetlenül Mentzer mellett állt, majd sietve a kiszálló akna felé mentek, hogy szóljanak a többieknek. Ekkor találkoztak Csóka Ferencel, majd Király Viktorral és társaival. Felmerült, hogy „nem-e [sic!] Király rajzolta a horogkereszteket azért, hogy mint önkéntes rendőr erről jelentést tehessen az esetleges jobb érvényesülés reményében”. A helyszínre nyomozni kiszálló Kovács Pál azonban adatgyűjtése eredményeire hivatkozva hamar elvetette ezt a vádat. Bár vasárnap reggel telefonáltak a rendőrségre, Kovács őrnagy egy rendőrségi technikussal, egy másik rendőrrel és az üzemi párttitkárral csak hétfőn reggel szállt ki helyszíni vizsgálatra. Több embert

kihallgattak, de az ügy miatt hivatalos nyomozást ekkor még nem indítottak.⁹ Talán arra számítottak, hogy az ügy magától elül, és néhány krétarajz miatt nem érdemes külön nyomozást folytatni, mert akkor nagyobb lenne az eset füstje, mint a lángja.

Az ügy azonban nem zárult le. Március 20-án ismeretlen tettes három csillére rajzolt horogkeresztet. Aznap Ribánszki Róbert, a KISZ Központi Bizottságának titkára tartott beszédet az 1919-es Tanácsköztársaságot ünneplő gyűlésen az aknánál. A nagyon fontos elvtárs, Ribánszki 1956 után rövid ideig Kádár János személyi titkára is volt. A gyűlés idejére már a felszínre tolták azokat a csilléket, amelyekre feltehetően még a mélyben rajzoltak horogkeresztet.¹⁰ Bár a krétarajzok közül az egyiket felfedezőjük, Vojvoda László azonnal letörölte, a nyomozók a rajzok formáját és az aknaüzem térképét is elemezték. Mindezek alapján a nyomozást vezető Kovács őrnagy és a vizsgálatot végző rendőrök három nap múlva megállapították, hogy a horogkereszteket „mindkét esetben egy személy rajzolta”. A rajzoló – szerintük – valószínűleg a szállításnál dolgozott. Az ügyben átfogó, a párt- és gazdasági vezetők, valamint „megbízható személyek” kikérdezésével járó nyomozás indult. Kovács őrnagy a gyanúsítható személyek lakhelyén is elrendelte az adatgyűjtést.¹¹

Az üggyel azért is foglalkozni kellett, mert ezekben az években 1919 megünneplése központi jelentőségre tett szert. Az 1919-es Tanácsköztársaság kikiáltásának emlékére megrendezett 1969-es ünnepségsorozat elhozta Kisterenye számára a falu első köztéri emlékművét is, amelynek felállításáról már 1967-ben döntöttek.¹² Abban az évben, amikor a kisterenyei bányát bezárták, és dolgozóinak zöme munka nélkül maradt, a település emlékoszlopot kapott az 1919-es „dicső harcok emlékére”.¹³ Az emlékoszlop márványtáblájára arany betűkkel rávésték, mintegy indoklásként: „A Kisterenyénél álló ellenséget délről támadjuk. A salgótarjáni csapatok feladatai: Kisterenyét északról és északkeletről azonnal támadni, és az ellenséget bekerítve elfoglalni. (A harmadik vörös hadosztály-parancsnokság 1919. V. 20-i parancsából.)” A Tanácsköztársaság helyi vonatkozását történelmi dokumentummal kellett igazolni, az emlékmű a helyi pártszervezet presztízsét is emelte.

„A Tanácsköztársasági emlékmű talapzatán díszörség állt. A község lakói vörös- és nemzetiszínű zászlók alatt, táblákkal a kezükben vonultak az ünnepség színhelyére.”¹⁴ 1989 után ezt az emlékművet alakították át és avatták fel ismét, kétszer is: előbb ökömenikus emlékműnek, amelyen a világháborúban elhunytak nevei szerepeltek, majd 2011-ben Trianon-emlékműnek Nagy-Magyarország térképet ábrázoló emléktáblával.

A kisterenyei és környékbeli bezárt bányákból sokan Kányáson kaptak munkát. Gy. szomszédja, az utcában szemközt lakó Mentzer is, aki önként jelentkezett alacsonyabb beosztásba Kányásra (korábban aknász volt), hogy megőrizhesse munkahelyét.¹⁵ A Tanácsköztársaság megünneplése az épülő emlékmű miatt már 1968-ban fontos eseménynek számított. Adtak rá, hogy minden rendben menjen, hogy fontos vezető beszéljen az ünnepségen.

A tanácsköztársasági ünnepség megzavarása már elég indok Kovács őrnagy és rendőrei számára, hogy átfogó vizsgálatot indítsanak. A vizsgálatba bevonták a helyben dolgozó párttitkárokat, pártaktivistákat és munkásöröket is. Az ügy felderítése munkahelyi dicsérrettel, akár az előléptetés lehetőségével is kecsegtethetett. Mindenesetre stabilizálhatta annak a munkahelyét, aki használható információt adott a tettesről, egy olyan időszakban, amikor

ezrével bocsátották el a bányászokat a szénmedencében. A rendőrök jelentésükben nem sorolták fel segítőik nevét, ám közéjük tartozott az akkor 57 éves Mentzer Vilmos is. Sokat tapasztalt, régi párttag volt. A kányási aknában új embernek számított. Nemrég helyezték oda a bezárt mizserfai bányauzemtől több száz társával együtt. Előtte a csigakúti aknában dolgozott, ahol Gy. is, egészen a bezárásig. Mentzernek nem sok volt már hátra a nyugdíjazásig; alacsonyabb vajúri beosztásban kevesebb nyugdíjra is számíthatott. Látna a környezetében elszegényedő, előnyugdíjazott bányászokat, egykori aknászként nem akarhatott a sorsukra jutni. Hogy mutassa aktivitását és elkötelezettségét, pártcsoporthoz értekezletre és párttaggyűlésre még fel is szólalt, hogy a nyomozás állásáról érdeklődjön. Buzgalmában odáig ment, hogy arról is érdeklődött: a pártvezetőség hogyan akarja elejét venni hasonló cselekményeknek, illetve mit tett a tettes felderítése érdekében. Mentzer nem tudott meg többet, és a tettesnek sem tudta nyomára vezetni a rendőröket.¹⁶ Még komolyabb gyanúsított sem akadt.

Kovács és nyomozói lassan haladtak – ám Kovács korábban sem a gyors nyomozásokról volt híres. Május 16-án ismét horogkereszteket fedeztek fel. Alakjuk hasonlóan „szabálytalan” volt, mivel horgaikat szándékosan „harapófogószerűen” képezték ki, emiatt a nyomozók úgy vélték, hogy a rajzok egyetlen kéz munkái. Méghozzá olyasvalakié, aki aznap nappalos műszakban dolgozott, mivel csak a bányából kifelé jövet voltak láthatók az aknát lezáró, egyik vaslemez ajtón.¹⁷ A helyszínre ismét kiszálló Kovácsék megállapították, hogy a rajzolás mindhárom üzemben egyazon műszak idején történt. A helyzetet bonyolította, hogy éppen ekkortájt helyeztek át több száz új bányászt Kányásra más, a környéken bezárt aknákból. A gyanú hamar az áthelyezett személyekre terelődött. Az intézkedési terv elsősorban az ő vizsgálatukra fektette a hangsúlyt: kiket helyeztek át, és volt-e valahol korábban a környéken hasonló cselekmény. A tervben Nagy Imre osztályvezető főnöke, Szabó Béla osztályvezető őrnagy elrendelte a bányában a „rejtett figyelmet” „párttagok, munkásörök és más becsületes elvtársak bevonásával”. A felelős Kovács közvetlen főnöke, Nagy Imre lett.¹⁸ A nyomozás kiterjesztése épp ellenkező hatással volt a tettesre: egyre gyakrabban rajzolt horogkereszteket,

májusban még három további alkalommal.¹⁹ Mintha élvezte volna, hogy egyre nagyobb figyelem irányul rá.

A májusban negyedszer rajzolt horogkereszteket Mentzer Vilmos vette észre. A rendőrök ekkor őt is alaposan kihallgatták. Az áthelyezettek között 1968 nyarán megvizsgálták a mindhárom esetben közelben tartózkodó Polgár Tibor és rutinból a nyomozást segíteni szándékozó Mentzer Vilmos előéletét is, akinél semmi gyanúsítást nem találtak. Mentzer a jelentés szerint már „a felszabadulás után bekapcsolódott a munkásmozgalomba”. „Ellenséges” személyekkel kapcsolatot nem tartott, korábbi munkahelyén horogkereszt-rajzolás nem történt. Polgár a jelentés alapján szintén semlegesnek látszott, ráadásul zárkózottnak.²⁰ A nyár gyanúsított megnevezése nélkül telt el, miközben 63 személyt vizsgáltak meg lehetséges gyanúsítottként. Kovács őrnagy és csoportja beszerezte a lehetséges tettesek listáját, amely egyre bővült, hiszen nem csupán a közelben dolgozók, az áthelyezettek, de a hálózati nyilvántartásban már szereplő, „antidemokratikus” egyének is lehetőségként merültek fel.²¹

Ebben az évben összesen hatszor találtak horogkereszt-rajzokat az aknában és környékén. Júniusban azonban elvágta egy elektromos jelzőkábel, augusztusban pedig egy éles tárgygal az 1000-es szállító gumiszalagot vágta be több helyen, amely emiatt el is szakadt. 1968. október 9-én, reggel fél 7-kor Lavaj István, a kányási akna párttitkára telefonált a rendőrség ügyeletére, hogy előző nap délután valaki megrongálta az 1000-es gumiszalagot.²² A rendőri jelentés szerint a felháborodás mellett félelem is érzékelhető, „arra gondolnak, hogy a tettes esetleg súlyosabb bűncselekmények elkövetésére is elhatározza magát”.²³

Mindez már bőségesen kimerítette az ipari szabotázs fogalmát, amire elvileg Gy.-t is alkalmazták. Gy. az elmúlt három évben – a második akta megnyitása, 1965 óta – is szorgalmasan írta a jelentéseket Kovácsnak, aki-vel többnyire havonta találkozott, de a találkozók között néha két hónap is eltelt. A téma szinte mindig ugyanaz: Sebes teljesen érdektelen politizálása kenyérre várás vagy focimeccs közben, kiegészítve a bányászok hangulatával és a körükben terjedő mendemondákkal. Emellett feltűnik néhány hazalá-

togató 1956-os emigráns megfigyelése vagy a rokonaikkal folytatott beszélgetés, de ezek alapján intézkedés ritkán történik. Sebes azóta gyerekei miatt hazaköltözött, a családi veszekedéseken kívül semmi különös nem történt vele, társaságba továbbra sem járt. Gy. is szinte csak labdarúgó-mérkőzésen tud vele találkozni.²⁴ A nép hangját közvetíteni szándékozó ügynök rendre kirohan a többit fogyasztók ellen, kritizálva a „luxus-fogyasztást” elfogadó rendszert, elővigyázatosan más szájába adva a sopánkodást: „miért pont a hús árát kellett felemelni. Miért nem a kölni, púder, rúzs vagy akár a selyemharisnya árát.” Gy. és Sebes viszonyát ekkor már olyan bizalom jellemezte, hogy nemritkán Sebes figyelmeztette Gy.-t politikai kijelentései miatt.²⁵

Gy.-t leginkább a bánya bezárása és a leépítések aggasztják. Óvatosan próbál is eredményt elérni, de fél, nehogy magára haragítsa pártfogóit: „Sokakban felvetődik a gondolat, hogy egy ilyen létszámapasztásnál miért küldenek el olyan dolgozókat, akik mint kenyérkeresők [fontosak] a családjuknak” – írta 1966 áprilisában, az után, hogy közel három hónapig nem találkozott Kováccsal az akta szerint.²⁶ Fél elveszíteni kapcsolatát az állambiztonsággal, fontosnak ábrázolja magát, ami mögött az is állhat, hátha így megőrizheti állását, ameddig csak lehet.

1966 nyarán Sebes felesége a perpatvarok ellenére ismét gyermeket vár, Sebes Gy.-vel a vietnami háborúról és a labdarúgó világbajnokságról beszélget. Különösen a magyar válogatott szovjetek elleni negyedöntőbeli 2–1-es vereségét taglalják, amelyet politikai okokkal magyaráznak. Gy. Sebes szájába adja az akkoriban elterjedt viccet: „A magyar–szovjet mérkőzés előtt belátogatott a mi öltözőnkbe egy angol újságíró és látta, hogy a magyar csapat térdel. Megkérdezte, mit csinálnak, csak nem imádkoznak? Erre a mieink azt felelték, hogy lefekvés előtt szoktak.”²⁷

Mindent felülír azonban az 1966 őszén nyilvánossá váló terv: a kisterenyei bányaüzemet 1967. január 1-jétől bezárják. Gy. a gazdasági vezetés sikkasztásait okolja a gazdaságtalan működésért – „ez a dolgozók általános véleménye” – írja. Úgy tűnik, Kovácsot meggyőzi, hogy vizsgálják meg, valóban be kell-e zárni a bányát, mivel Kovács együttérzőn azt írja intézkedésként: „Megvizsgálni [...] Mi indokolja a bányák bezárását, miért vetődött fel.

Mennyire megalapozott a döntés.”²⁸ Gy. következő jelentéseiben mindig ír valamit Sebesről, ám sokkal részletesebben ágál a bánya bezárása ellen. Mindhiába. A kérdés már eldőlt, a gazdaságtalanul működő bányákat minden helyi igyekezet ellenére bezárják, ami megpecsételi a telepen élők sorsát. Gy. is hiába igyekszik, egyre ritkábban kell jelentenie, mivel nem tud semmi érdemlegeset Sebesről, akinek 1966 őszén megszületett az újabb gyereke, emiatt a politikáról is egyre nehezebb vele beszélgetni. 1966-ban Gy. csak hétszer, 1967-ben pedig kilencszer találkozott tartótisztjével: ez gyakorlatilag a tartalékolását jelentette. Kovács nem szakította meg vele a kapcsolatot, mivel sok erőfeszítésbe nem került fenntartani, Gy. pedig nem akart kilépni a hálózathoz, hátha segítenek neki a bánya bezárása után. Gy. az utolsó akna üzemeléséig a terenyi bányánál dolgozhatott, de információszerzésre egyre inkább a labdarúgó szakosztályban betöltött pozícióját használta fel. A bányabezárásról írt drámai hangú beszámolóját Kovács már nem is kommentálta: „Félnek az emberek, nem tudják, mi lesz velük. Különösen a rokkant és az idősebb bányászok, akiknek már csak 5-6 év van a nyugdíjig hátra.”²⁹ 1967-ben csak ezt a január elején írt jelentést gépelték le Gy. jelentései közül. Kovács 1968 őszéig egyetlen jelentését sem tartotta legépeltesre érdemesnek, egészen addig, amíg a rejtélyes kányási ügy nyomozásában be nem vetette.

Ahhoz képest, hogy Kovács nyomozott az ügyben, és Gy.-vel is rendszeresen találkozott, elég sokára jutott az eszébe, hogy Gy.-t is felhasználja. Az ipari baleset fennálló lehetősége miatt Szabó Béla osztályvezető engedélyezte, hogy Kovács őrnagy és kollégái „Ravasz” fedőnéven külön aktát nyissanak az ügynek. A hivatali ügykezelés és a konkrét nyomozati javaslatok mind Kovács vállát nyomták, aki 1968 őszén valószínűleg másra sem tudott gondolni, csak a kányási horogkereszt-rajzoló felderítésére. A következő másfél hónap ezzel telt el, és alig akadt nyom.

1968. november 27-én már besötétedett, amikor Kovács őrnagy meghallgatta Gy. beszámolóját többek között arról, hogyan vélekedik Sebes az amerikai elnökválasztásról („olyan elnököt kapott Amerika, aki nem fog meghátrálni a ruszriknak”). A keménykezűként ismertté vált Richard Ni-

xon politológiai elemzése – a témával a megyei hírlap is foglalkozott – csak annyiban érdekelte Kovácsot, hogy Sebes nézeteit ismét jobboldalinak minősíthette. Megállapodtak, hogy bő két hét múlva, karácsony előtt ismét találkozni fognak. Bár Kovács intézkedést nem igénylőnek ítélte, a kányási ügy „Ravasz” fedőnevű aktájába helyezte, és néhány nap múlva le is gépelték a jelentést.³⁰

Másnap azonban váratlan dolgok történtek. Kivonat készült a „Kovács Péter” fedőnevű informátor jelentéséből, amely Mentzerről igen negatív képet festett. Eszerint „állandó jelleggel dolgozik azon, hogy frontmester, aknász, felvigyázó, illetve hasonló funkcióba kerüljön”. Emiatt „több esetben hamis jelentést is tett” a frontmesterek ellen, hogy helyükbe kerülhessen. „Áskálódó természetű, rendszeresen panaszkodik, be- és feljelentéseket tesz a főmérnök, a bányamester és párttitkárnak.” A jelentés összeférhetetlennek, iszákosnak ábrázolta Mentzert, aki a családjával sincs jó viszonyban.³¹

Kovács ezúttal nem torpant meg, mint a felettesei által írt minősítése szerint más esetekben, hanem rögtönzött. Bár adminisztratív tervet sokasága szerint nem készített (a szabályok szerint kellett volna),³² még aznap rendkívüli találkozóra hívta Gy.-t. Eszébe jutott, hogy Gy. Mentzerrel szemközt lakik. A találkozón kérte, hogy Gy. jellemezze szomszédját, a gyanússá vált Mentzert. Gy. valószínűleg hallott a kányási horogkereszt-firkálásokról, ám nem biztos, hogy sejtette, a pártemberként számon tartott Mentzernek bármi köze lehet hozzá. Ennek ellenére a szöveg alapján előre tudhatta, mit vár tőle Kovács. Elérkezett a lehetőség, hogy ne csupán Sebesről írjon érdektelen beszámolókat, hanem valami olyat tegyen, ami beindítja a gépezetet, és amiért később esetleg ellenszolgáltatást is kaphat.

Gy. igen részletes beszámolót adott Mentzerről. Eszerint Mentzer iszákos, a teljes fizetését elissza. Három évvel korábban, miután a fizetését elitta, öngyilkos akart lenni. „Egy búcsúlevelet hagyott hátra, melyben elbúcsúzott a családjától, az ismerősöktől, rokonoktól, sőt még a párttól is.” Gy. egyes szám harmadik személyben Mentzer ismerőseként emlegeti magát, és ebben a formában leírja, hogy Mentzer gyermeke találta meg a búcsúlevelet, amit átadott neki. Ő sajnálta a sok gyereket – mivel Mentzernek nyolc gyereke van –,

ezért elment megkeresni Vilit. Az erdőben találta meg, kötél volt nála. Kérte, hogy jöjjön haza, de ő azt válaszolta: „meguntam az életemet, hagyjál”. Gy. erre szólta a rendőrségnek, akik beszállították a kötekedő Vilit a helyi őrsre.³³ Mentzer 1967 húsvétján is részegen ment haza, majd feleségével veszekedni kezdtek. Gy. nem fukarkodott a rosszindulatú megjegyzésekkel, holott ott sem volt az esetről (igaz, csak kétháznyira laktak egymástól). „Kisbaltát és szűrőkést rántott elő, hogy kiirtja a feleségét és az ott lévő gyermekét. Azok elsikoltották magukat és a szomszédok átszaladva tudták nagy nehezen lecsillapítani.” Ám ez is kevés a rosszmájúságból, így folytatja: „Egyébként rettenetesen hazudik. Nagyravágyó. Aknász szeretne lenni minden áron.” Ezenkívül „szeret árulkodni a följbvalójának. A lakás ajtaján ismerősöm [Gy.] tudomása szerint ki van írva, Mentzer Vilmos aknász.” Gy. elmeséli azt a hallomásból ismert esetet is, miszerint „amikor még munkásőr volt”, 1956 után közvetlenül a bányatelepi Clubban a szolgálati fegyverével lövöldözött.

Gy. vele is elsősorban a labdarúgásról tudott beszélgetni: „Ismerősömmel a futballról igen előszeretettel beszél.”³⁴ Volt is miről, hiszen ebben az évben a Kisterenye másodosztályban játszott, és a szurkolók vérmes reményeket tápláltak a csapattal kapcsolatban. Gy., aki addigra a labdarúgó szakosztály vezetőségének tagjaként a megyei hírlapba tudósításokat is írt a mérkőzésekről, két nappal Mentzer lebukása előtt, amikor a csapat nagy csalódásra 6–0-ra kikapott a középmezőnybe tartozó, miskolci Papp J. SE-től, az utolsó forduló így kommentálta: „A taktikailag fegyelmezetlen, lélek nélküli játék eredménye a féltucat gól. A hazaiak ilyen arányban is megérdemelték a győzelmet. A Kisterenyei Bányászból senki nem érdemel dicséretet.”³⁵ A helyi csapat, amely a szezonban állt már a 3. helyen is, az utolsó fordulóban ezzel lecsúszott az NB II. Középcsoportjának 12. helyére, épphogy csak elkerülve a kiesést.

Az ital Gy. szerint gyorsan hatott Mentzerre, és öltözködése is különleges. „Télen bevizezi a haját és sapka nélkül jár, kel.” Ellenben „nyáron jobban öltözködik. A fejére svájci sapkát tesz és arra rá a bányász bőrsapkát, és általában fázik.” Gy. még arról is rosszindulatúan beszél, amikor Mentzer semmit sem csinál: „Lakásán jóformán semmit sem csinál. Járkál és cigarettázik.”³⁶

Gy. 1968. november 28-ára keltezett jelentése az ügy felderítésében kulcsfontosságúnak számított. Jelentéséig Kovács őrnagy és nyomozócsapata vakvágányon haladt. Október végén még egy csillést is meggyanúsítottak, aki időnként viccből szeméremsertő krétarajzokat készített, és munkatársait rendszeresen megrézfálta.³⁷ Hogy ellenőrizték a Mentzerről hallottakat, egy másik informátortól, Mentzer régi ismerősétől is jelentést kértek. „Marosi” fedőnevű informátor szerint Mentzer azért jött el Tiribesről, mert nem foglalkoztatták aknászként természete és a technikai végzettség hiánya miatt. Kányáson robbantómesterként dolgozott. Rendszeresen jár kocsmába, „barátai” kihasználják, és fizettetik vele az italt, emiatt rossz a viszonya férjezett lányával.³⁸ A jelentés tovább erősítette a gyanút.

Eltelt a hétvége. Hétfőn Kovács őrnagy döntött: titokban átkutatják Mentzer munkaszekrényét, valamint megpróbálnak Gy.-n keresztül, konspiráció útján bizonyítékot szerezni. Ám mindezt hosszú jelentésben meg is indokolta, amelyet főnökei is aláírtak, sőt láttamozásra még a megyei főkapitánynak is megküldtek. A szekrény átvizsgálásáról szóló jelentés azzal érvelt, hogy 63 személlyel kapcsolatban vizsgálták, elkövethették-e a kányási rajzolásokat és a szállítószalag bevágását. A 63 fő végül ötre szűkült a rajzolással, és hatra a rongálással kapcsolatban. A priorálások (központi adatlekérések) alapján végrehajtott vizsgálatok is tovább szűkítették az összesen 80 ellenőrzött személy számát. Mintha szigorú tudományos kísérletről lenne szó hipotézisek vizsgálatával. A jelentés szerint „5 fő leépített hálózati személlyel vettük fel a kapcsolatot” – arra nem tér ki, hogy Gy.-t közéjük sorolja-e, de vélhetően nem. Bár Gy. addig és sokáig később is csak Sebes apró-cseprő ügyeivel foglalkozott többnyire hivatalos feladatként, ettől ő még a hálózat aktív – ám félig-meddig pihentetett – tagjának számíthatott. A jelentés fontos kitétele, miszerint a hálózati személyek egybehangzó jelentése alapján terelődött a gyanú Mentzer Vilmosra. A hálózat fontosságát és eredményességét – rendőrségi logika szerint – maga az ügy is bizonyította, hiszen a hálózat nélkül nem tudtak volna ilyen mélységű információkat szerezni a gyanúsítottáról. A hálózat tehát önmagát is legitimálta, hiszen az ügy létrehozása, a nyomozás és a felderítés mind azt

a célt is szolgálta, hogy a gyakran érdektelennek tűnő jelentéseket adó informátorok fontosságát bizonyítsa.

A karrierizmus még önmagában nem volt gyanús, ám az fontosnak számított, hogy Mentzernek tartalék aknászként a munka átvételekor gyakran kellett alkalmaznia a bányászkalapács-jelzést. „A rajzolt horogkeresztek kiképzése nagy többségében a bányászkalapáchoz hasonló”, ráadásul Mentzer műszakjai mindig egyeztek az elkövetési idővel. Végül az is gyanús volt, hogy „az első és utolsó rajzolásos bűncselekménynél ő volt a felfedező tanú”. Egy alkalommal a rendőrök nyomozókutyát is le akartak vinni a bányába, és arra kérték Mentzert, menjen velük, „ennek hallatára igen meglepődött, amit szemmel lehetett rajta tapasztalni. A nyomozókutya felhasználásra különböző okoknál fogva nem került sor.” Másnap viszont Mentzer nem ment munkába, és amikor pár kérdés miatt felkeresték a lakásán, nagyon meglepődött. Gy.-nek az ügyben kulcsszerepet szántak: a kutatások mellett rajta – mint szomszédon – keresztül akarták megfigyelni Mentzert, és ravasz feladatokat is kidolgoztak számára.³⁹

Kovács őrnagy még aznap este soron kívül találkozót szervezett Gy.-vel, azzal a céllal, hogy részletek nélkül elmondja neki, mivel gyanúsítják Mentzert, és csavaros feladattal lássa el. Gy.-nek horogkeresztet kellett rajzoltatnia Mentzerrel „kombináció útján”. Gy. megerősítette a gyanút, „mindenre képes a neki tetsző állás kiharcolásáért”. Ő is elmondta, hogy Mentzer régen aknász volt, de leváltották, és az új aknásszal állandóan összeszólalkozik. A kombináció tömören a következő volt: Gy.-nek meg kellett hívnia Mentzert italozni, azzal a „legendával”, hogy pinceépítéséhez TH-gyűrűt [beomlás elleni biztosításhoz szükséges eszközt] szeretne vásárolni. Az italozás közben rajzoljon TH-gyűrűt, és kérdezgesse arról, mik történnek Kányáson. Maga nem hozhatja szóba a horogkereszt-rajzolást, ám ha Mentzer megemlíti, tegyen úgy, mint aki nem tudja, hogy néz ki a horogkereszt. „Ekkor elővesz egy papírt és rajzol egy nyilaskeresztet. Mentzer ezt látva minden valószínűség szerint megmutatja az informátornak, hogyan kell rajzolni a horogkeresztet.”⁴⁰ Kovács ravasz tervének végrehajtására azonban nem volt szükség.

Még azon a héten, vasárnap, december 15-én egy „társadalmi kapcsolat” bevonásával átkutatták Mentzer munkaszekrényét. A kutatást vasárnap végezték, de Mentzer aznap is ment munkába: két részletben kutattak a szekrényben, hogy a bejáró és munkaruháit is átvizsgálhassák. Bejáró ruhájában, zakója zsebében egy jegyzettömböt találtak, „melyben valószínű, hogy mint pártcsoporthizalminak pártcsoporthoz tartozó szempontok és hozzászólások voltak feljegyezve”. A szekrényben szintén volt négy jegyzettömb, hasonló tartalommal. A munkaruha érdekesebb kincseket rejtett. Találtak két használt fehér krétát, a nadrágban pedig egy zsebkést, amelynek a 3-4 cm hosszú hegye hiányzott.⁴¹

A kést Kovács őrnagy nyomszakértőnek adta vizsgálatra, aki megállapította, hogy a gumiszalagot a bányában ezzel a késsel vágták be, a zsebkés vágási nyoma megegyezik az ezer méter hosszú, egy méter széles szállítószalagon található bevágással. A szekrény átkutatása után néhány nappal, december 22-én Mentzert őrizetbe vették a munkahelyén. Ezután hivatalosan is megismételték a szakértői vizsgálatot, mivel a kutatás titkosan történt. A titkos szakértői vélemény hivatalos megerősítése után a gyanúsítottat előzetes letartóztatásba helyezték, egyúttal fogdaügynököket bízta meg a megfigyelésével.⁴² Ám még így is kevés volt a bizonyíték, hiszen a krétadarabok a horogkeresztek rajzolását nem bizonyították. Mentzer a letartóztatásáról szóló jelentés szerint a kapitányságon „kérdés nélkül elkezdett beszélni az úrhajósokról hosszadalmasan, majd rátért, hogy a főkapitányságon kiket ismer, ezt felsorolta, majd elmondta, hogy 1956-ban ő is jelentkezett a karhatalomba, de visszaküldték őt a bányához, hogy rá ott van szükség, és ezután ő volt a bányáüzem és a karhatalom között az összekötő”.⁴³ Nem ígérkezett könnyű esetnek.

Ráadásul közben, karácsony után, 1968. december 26-án, 37 éves korában elhunyt Kovács őrnagy felesége, akivel 15 éve voltak házasságok. Kovács őrnagy egyedül maradt 14 éves fiával és 8 éves kislányával, s még jobban a munkába temetkezett. Január 3-án, pénteken már megírta jelentését Mentzer karácsonyi elfogásáról. Munkahelyén elismerték Kovács érdemeit többek közt a Mentzer-ügyben, és 1969. január 22-én jó munkájáért 2500 forint jutalmat

kapott. Kovács a Mentzer-ügy felgöngyölítése mellett alosztályának pártcsoportját is vezette, két évig pedig propagandistaként dolgozott.⁴⁴

Mentzer, a kányási MSZMP-alapszervezet párttitkára önkéntes nyomozóból gyanúsítottá vált. Hiába volt a kommunista párt, majd az MDP és végül az MSZMP tagja, hiába vett részt propagandistaként a téesszervezésekben, és hiába fejtett ki „pozitív tevékenységet az ellenforradalom időszakában”, hiába szervezte a munkásőrséget, már senki sem hitt neki.⁴⁵ Ám ahhoz, hogy önmaga szolgáltatson elegendő bizonyítékot, a fogdaügynök kellett. A fogdaügynöknek fecsegett, „felelőtlen, nagyképu, valótlán állításokról nyilatkozott. [...] Mint mondta, nem ezt az elismerést várná az 1956-os tevékenysége alapján.” Egy hónapon keresztül tagadott, folyamatosan fellebbezett fogva tartása ellen. Végül megtört, és a fogdaügynök hatására beismerte a gumiszalag bevágását.⁴⁶

A horogkeresztet rajzolását csak írásszakértői véleményekkel sikerült igazolni, majd nagyon lassan kicsikarták Mentzertől a beismerő vallomást a horogkereszt-rajzolásról.⁴⁷ Ez utóbbi azért is volt fontos, mert ezzel elkövette az „izgatás büntettét”. Indítékként Mentzer az aknavezető elleni bosszút jelölte meg vélt sérelmei miatt. „Több esetben úgy nyilatkozott, hogy cselekményeit azért követte el, hogy azokkal Storm Péter aknavezetőre terelje a gyanút. Arra számított, hogyha ezen terve sikerül, akkor Stormt zaklatni fogják, esetleg beosztásából is leváltják.” Arról a tervéről is beszélt, hogy horogkeresztet akart rajzolni az aknavezető íróasztalára, illetve a fogdaügynök szerint (persze kérdéses, hogy valóban így volt-e) tervbe vette, hogy mint a robbantómester rárobbant az aknavezetőre a bányában.⁴⁸ (Ez persze nagyon kockázatos lett volna.) A vizsgálat során többször arra panaszkodott, hogy szerinte gazdaságos bányákat állítottak le⁴⁹ – ezzel sok, a medencében élő, munkahelyét elvesztő bányász érthetett egyet, attól függetlenül, hogy így volt-e. A csalódottság a munkahelyek elvesztése és a bányák bezárása miatt a hatvanas évek végén majd minden kolónián érzékelhető volt. A lelkes pártbizalmi, akiről sokan úgy tudták, már 1945 előtt is „kommunista módra harcolt a munkások érdekeiért”, a pártmunkát „nagy igyekezettel végezte”. Emiatt zárták ki többen is, hogy ő lett volna a tettes. Tettével Mentzer azért

is dicsekedett a fogdában cellatársának (aki jelentést írt róla), mert az aknavezető lejárását több másik bányász „érdekvédelmével” is indokolta.⁵⁰

Mentzer egy Szudéta-vidékről bevándorló iparos fia volt, apja az 1920-as években érkezett asztalosként a megyébe, és Etesen elszegődött a bányába (itt élt ekkor Gy. apósa, Gindel is). Az 1920-as években tagja lett az ún. „Sárga Szakszervezetnek”. „E szervezeten keresztül a kormánypárt korteseként lépett föl, s ebből az időből vele kapcsolatban több anekdota maradt föl a bányatelepen, ugyanis idős Mentzer még abban az időben is rosszul beszélt magyarul, s így a választási üléseken felszólalásai s közbeszólásai kapcsán nevetségessé vált.” Ezzel együtt munkatársai kedvelték és szorgalmasnak tartották. Idősebb Mentzer 1945-ben belépett az MKP-ba, az 1960-as években meghalt.⁵¹

Az ifjabb, 1921-ben született Mentzer (Gy.-nél csak két évvel idősebb) Etesen járt iskolába. Nyáron asztalosként apja mellett dolgozott, télen pedig a szénosztályozón palaválogató volt. Fiatalon került a bányába: 15 éves korától csillás. 21 évesen feleségül vett egy zagyvapálfalvai lányt, így akárcsak Gy.-nek, neki is volt pálfalvai kötődése. A bányamedence kolóniái és a bányászok lakta falvak családjai úgy vándoroltak egyik településről a másikra, nemzedékről nemzedékre, ahogy az új aknákat nyitották, amikor a régiiek kimerültek. 1944-ben már családjával együtt Petőfi-bányára költözött, ahol segédvájár, majd vájár lett. Bár ott szakszervezeti tag is volt, azon belül tisztséget nem vállalt, de a sztrájkokban ő is részt vett.⁵²

A rendőrök tévesen írták róla korábban, hogy már 1944-ben tagja volt a kommunista pártnak (nem is lehetett, mivel Petőfi-bányán csak 1945-ben alakult meg a párt, de Mentzert addigra a szovjet katonák már elvitték – első sorban a neve miatt). A front közeledtével borral és pálinkával üzérkedett, mások szerint a transzformátorház olaját étolajként adta el. Bevonulnia nem kellett, mert a bányászok felmentést kaptak, amikor pedig mindenkit behívtak, több századmagával együtt elrejtőzött egy bányatáróban, ott várta be a frontot. Állítása szerint ekkor pár napra belépett a „megszervezett policáj őrségbe”, majd az MKP-be.⁵³

Többek szerint pusztán azért, mert németes hangzású volt a neve, elvitték málenkij robotra (a Dombasz vidéken, Sztalinóban, az 1947-es szá-

mú fogolytáborba), ahonnan csak 1947-ben került haza. Hazatérése után egyből belépett a kommunista pártba, majd segédaknászi iskolát végzett, és 1952-től aknász lett a nógrádi medencében (előbb Katalin lejtőszaknán, aztán Tiribesen, végül Kányáson).⁵⁴ A munkájáért többször kitüntették, megkapta az élmunkás-, majd a sztahanovista-kitüntetést, a Kiváló Dolgozó és a Magyar Népköztársaság Érdemérem arany fokozata kitüntetésekét.⁵⁵ A rendőrségi jelentésben mégsem ezt, hanem azt emelték ki, hogy többen úgy emlékeztek rá vissza, mint aki már Petőfi-bányán is szeretett nagyokat mondani és nagyképűsködni, és családi élete már ekkoriban kezdett megromlani.⁵⁶ Persze mindezt a rendőrök írják összefoglalójukban, az igencsak megszeppent tanúk vallomásai alapján, akik sejtették, hogy nem Mentzer pozitív tulajdonságait akarják tőlük hallani.

Szinte egyvalamibe nem tudtak Mentzerrel kapcsolatban belekötni: a pártmunkájába. Többen is elmondták róla, hogy igen aktív volt ezen a téren, s amikor pártbizalmi lett, „szinte minden egyes nap megjelent a pártirodán és kérdés nélkül beszámolt a munkahelyén tapasztaltakról, a dolgozók hangulatáról”.⁵⁷ A kányási rejtélyes ügyek idején is rendszeresen érdeklődött a helyi pártforumokon a nyomozás állásáról. Fontosnak tartotta az ügyet – utóbb könnyen érthető, miért. Elég gyorsan lépdelt felfelé a bányászranglétrán, és 1952-től 1959-ig aknász volt, így munkájával sem lehetett sok gond. 1959-ben a kányási aknaüzemnél, ahol ő volt az aknász, két bányász fulladásos halált halt. Szóban felfüggesztették beosztásából, és a baleset miatt az ő felelősségét is vizsgálták, pedig előtte 1956-tól ő volt a párttitkár. A járásbírószágon elsőrendű vádlottként tárgyalták az ügyét, ám a bíróság nem hozott elmarasztaló ítéletet.⁵⁸ Mégsem kerülhetett vissza Kányásra aknászként, a baleset miatt áthelyezték. 1959-től a csigai lejtőszaknába (Gy. munkahelyén) vájárnak fokozták le, illetve lőmesternek. Ekkortájt, 38 éves korában kezdődhetett lejtőmenete, munkahelyi problémái, csalódottsága, és ahogy többen állították róla, italozása miatt. A munkásörsegből is végül italozása miatt zárták ki a kocsmái incidens után.⁵⁹

A rendőrségi nyomozás során az is kiderült, hogy azok a vezetők, akiket Mentzer le akart járatni, többek véleménye szerint „igen erőszakos, ellent-

mondást nem tűrő” emberek hírében álltak. Ellentétük nem politikai volt. Storm Péter aknavezetőnek ráadásul ugyanúgy bányaipari technikuma volt, mint Wilhelm Ferenc bányamesternek. Az ellenségeskedés egyik oka az lehetett, hogy „1956 után Mentzer és más helyi vezetők nem akarták Storm Pétert bányavezetőnek, azonban felsőbb szervek döntése szerint mégis ő lett a vezető. Ekkor Wilhelm Ferenc előtt megcsillant a lehetőség, hogy ő kerülhet a helyébe, de ez nem így lett.” Storm a fentiek miatt érthető okokból nem akarta kinevezni Wilhelmet bányamesternek, ám végül a megyei pártbizottság – engedve a helyi vezetőknek – mégiscsak őt nevezte ki. Ebbe a párharcba keveredett bele Mentzer párttitkár-helyettesként. Teljes vállszezélességgel Wilhelm kinevezése mögött állt. Mentzer újbóli aknászi előléptetése így azon is múlhatott, hogy Wilhelmet esetleg kinevezik Storm helyére a firkálások miatt.⁶⁰ Mentzer mozgásterének és tetteinek hátterében a helyi gazdasági-műszaki vezetők és a pártbizottság közötti konfliktus húzódott meg. Erre maguk a rendőrök is felhívták a figyelmet összefoglaló jelentésükben.⁶¹

Mentzer félt az alacsony nyugdíjjal járó kiszolgáltatottságtól. Láttá szomszédságában az alacsony fizetéssel (elő)nyugdíjazott bányászok nyomorgását, azt, hogy a nyugdíj mellett másik munkát nem kaphatnak. Az ötvenes évek végén még prosperáló bányamedencében a hatvanas évek végétől a legnagyobb érték a munkahely lett. Ezért a sztrájk helyett a lojalitás demonstrálásában versengtek a bányászok, hogy megtarthassák munkahelyeiket. Mentzer a horogkereszt-rajzolások évében 57 éves volt. Mielőtt nyugdíjazták, szeretett volna kicsit jobban keresni. A nyugdíjba vonuló frontmester helyére kérte magát, de Storm aknavezető ezt nem támogatta. „Ezután felvetődött bennem, valamilyen formában bosszút álljak Storm főmérnökkel [másutt üzemvezetőnek hívja] szemben, mert nem támogatja kérésemet. Ekkor arra gondoltam, hogy ha Storm Péter főmérnök bent jár a bányában, azon a helyen, ahol tartózkodott vagy közlekedett, horogkeresztet rajzolok annak tudatában, hogy ennek rajzolása személyére terelődik és őt ezért felelősségre vonják.” Mentzer első rajzait észre sem vették, nem is jelentette senki, annyira félreeső helyen voltak. Csak a második rajzolat – amit az ő segítségével

fedeztek fel – jelentették a rendőrségnek is.⁶² Ekkor szállt ki Kovács őrnagy nyomozni az ügyben.

Mentzert végül a Salgótarjáni Járásbíróság az áprilisi tárgyaláson összesen négy és fél év szabadságvesztésre ítélte, amelyet szigorított börtönben kellett letöltenie.⁶³ A fellebbviteli tárgyaláson júniusban ezt két év szabadságvesztésre enyhítették, arra hivatkozva, hogy csak kísérletet tett a szabotázsra, baleset nem történt.⁶⁴

Gy. és Kovács nagy fogása 1968–69-ben kétséget kizáróan a Mentzer-ügy felgöngyöltése volt. Az ügy hozzájárult ahhoz, hogy Gy., továbbra is tartalékosként, fontos tagja maradhatott a hálózatnak, holott Sebesről semmi érdemlegeset nem tudott jelenteni. A volt csendőrök, „nyilasok” és SS-ek iránti államvédelmi érdeklődés 1967-ben amúgy is megszűnt, pusztán emiatt felesleges lett volna Gy.-t tovább foglalkoztatni. A Mentzer-ügyben – amely Kovács egyik nagy sikere volt – betöltött szerepe azonban Kovács szemében megőrzendő ügynökké tette.

A kisterenyei bánya bezárt, Gy.-t nem helyezték át másik bányába, így a föld alól, az aknából már nem írhatott jelentéseket. A labdarúgó szakosztályban betöltött fontos pozíciója miatt azonban továbbra is sok emberrel találkozott, sőt új feladatait részben ezzel indokolták. Továbbra is igyekezett megőrizni a magánszorgalmú feljelentésből („egyebek közt jelentem”) származó lehetséges előnyöket, a közvetlen és titkos összeköttetést a hatalomhoz, amelyet saját érdekében is fel tudott használni. A bürokráciát képviselő Kovács szemében Gy. egy volt a sok tartalékos ügynök közül, akiket bármikor elő lehetett venni, így erősítették az állambiztonság saját mindenhatóságába vetett hitét. Mentzer ügye is ezt a hitet erősítette, pedig kudarcként is felfoghatták volna, hiszen Gy.-tól kétháznyira élt egy olyan bányász, aki hónapokon keresztül szabotázsakciókat hajtott végre. Gy. mégsem tudott erről, pedig ez volt foglalkoztatásának addigra elsődleges célja.

A titokban szerzett információ mégis értékesebbnek tűnt a kihallgatási jegyzőkönyvekbe kerülteknél, ami az állambiztonság működésének módjából fakadt. A megfigyelt személyeket pedig nem azért választották ki, mert széles körű társadalmi kapcsolataik lettek volna. Sem Sebesnek, sem Mentzernek

nem volt széles baráti köre. Ezzel szemben Gy. szinte mindenkit ismert, társasági ember volt, részben munkája, részben titkos megbízatásai miatt. A telep társadalmán belül fontos szerepet játszott, mivel összekötötte a régi szocdemeket (apósa baráti köre) az új munkástanácsosokkal (Gál), ismerte azokat, akiket jobboldaliként tartottak nyilván (Sebes), szinte minden szomszédja magánéletébe belelátott (Mentzer) és a társasági élet középpontja, a labdarúgócsapat körül is forgolódott. A bányából is többféle embert ismert a vezetőktől, régi aknászoktól kezdve egészen az egyszerű csillésekig, mivel négy polgárral, egykori írnokeként föld alatti munkát végzett. Kovács őrnagy számára nemcsak azért volt fontos, mert bármikor bevethették, hanem azért is, mert a hosszú évek alatt az információáramlás metszéspontjába került, részben ügynöki feladatai miatt. Ezek alapján Gy. nem azért lett és maradt hosszú évtizedekig ügynök, mert fontos információk birtokában volt, hanem azért, mert mélyen beágyazódott a helyi társadalomba.⁶⁵ Ezt a jelentései terjedelmének a zömét kitevő egyéb, feladaton kívüli (fel)jelentései is bizonyítják, amelyekben többféle társadalmi hangot igyekezett megszólaltatni, hogy növelje beszámolóí hitelességét. Mintha kis időre ő maga is bürokratává vált volna, íróasztal nélkül, aki számos emberrel találkozik, és panaszukat továbbítja.

Azzal, hogy Gy. ügynökké vált, társadalmi helyzete is megváltozott. Jóval többet kellett társaságba járnia vagy különböző emberekkel kapcsolatba lépnie. Bár magánszorgalmú jelentései ritkán értek célt, önmaga is formálta környezetét, hiszen eltérő embereket köthetett össze pusztán azzal, hogy rendszeresen megkereste őket, mivel ezt kapta feladatul. Sebesnek vélhetően az egyik legfontosabb bizalmasa lett, minthogy rendszeresen beszélgettek és találkoztak. Mindeközben kívülről szürke életét a titok megváltoztatta, amivel felmentette önmagát hazugságai alól. Jelentéseiben önmaga előtt is úgy ábrázolhatta magát, mint aki a közösség érdekében cselekszik, szót emel az igazságtalanságok ellen, legyen szó a bánya bezárásáról, a magas árakról vagy a helyi potentátok hatalmaskodásairól.

Jegyzetek

- 1 NML XXIX. 681. Nógrádi Szénbányák Vállalat (= NSZB). Csikai lejtőszakna törzskönyve.
- 2 *Népszabadság* 1964. október 21. 8.; *Népszabadság* 1968. május 29. 8.; *Népszabadság* 1971. június 22. 5.
- 3 ÁBTL O–13366. „Ravasz”. 125. Határozat. 1969. május 8.
- 4 ÁBTL O–13366. „Ravasz” 13–14. 1968. október 14.
- 5 Uo. 21. 1970. július 7.
- 6 Egy év megyei sportkrónikájából. *Nógrád* 1967. január 1. 6.
- 7 ÁBTL O–13366. „Ravasz” 13–14. 1968. október 14.
- 8 ÁBTL V–156190. 95–107. Tóth László r.őrnagy, Szabó József r.szds. és Kovács Pál r.őrnagy jelentése, Salgótarján 1969. február 28. 104.
- 9 ÁBTL O–13366. „Ravasz” 13–14. 1968. október 14. 17–20.
- 10 Uo. 21. 1968. március 22.
- 11 Uo. 22. 1968. március 25.
- 12 T. E.: „Az emlékműveket is fogadni kell.” *Nógrád* 1967. május 31. 1.
- 13 1919 történetének újrateremtéséről, ennek fontosságáról a Kádár-rendszer történelempolitikájában és az emlékművek felhasználásáról e megújuló történelempolitikában lásd: Apor 2014: 119–157.
- 14 Emlékmű és emléktábla. *Nógrád* 1969. március 24. 1.
- 15 ÁBTL V–156190. Jelentés. Salgótarján 1969. február 28. 95–107. 99.
- 16 Uo.
- 17 ÁBTL O–13366. „Ravasz”. 28. 1968. május 20.
- 18 Uo. 28–30. 1968. május 20.
- 19 Uo. 14. 1968. október 14.
- 20 Uo. 37. 1968. augusztus 8.
- 21 Uo. 92. 1968. december 9.
- 22 ÁBTL V–156910/2. 468. Jegyzőkönyv helyszíni szemléről. 500. Javaslát. 1968. december 28.
- 23 ÁBTL O–13366. „Ravasz”. 13. 1968. október 14.
- 24 ÁBTL M–42 230/1. 19–30.
- 25 Uo. 29–30. 1966. január 29.
- 26 Uo. 33–34. 1966. április 28.
- 27 Uo. 37. 1966. június 30.; uo. 45. 1966. augusztus 22.
- 28 Uo. 46. 1966. október 19.
- 29 Uo. 52–53. 1967. január 20.
- 30 Uo. 80–81. 1968. november 27.
- 31 ÁBTL O–13366. „Ravasz”. 86. 1968. november 28. „Kovács Péter”.
- 32 ÁBTL 2.8.1. Nógrád megyei fogyték. 1069. 20–21. Minősítés. 1970. július 7.

- 33 ÁBTL M-42 230/1. 81. 1968. november 28.
- 34 Uo.
- 35 Nem sikerült a hajrá. *Nógrád* 1968. november 26. 5.
- 36 ÁBTL M-42 230/1. 81-82. 1968. november 28.
- 37 ÁBTL O-13366. „Ravasz”. 74-75. Kovács jelentése 1968. október 30.
- 38 Uo. 91. „Marosi Kálmán” fn. inf. jelentése Szabó szds.nak. 1968. december 6.
- 39 Uo. 92-95. Kovács Pál őrnagy jelentése. 1968. december 9.
- 40 Uo. 96-97. Kovács Pál őrnagy jelentése. 1968. december 10.
- 41 Uo. 98-99. Kovács Pál őrnagy jelentése. 1968. december 17.
- 42 Uo. Kovács őrnagy jelentése. 1969. január 3.
- 43 ÁBTL V-159190/1. M. Vilmos vizsgálati dossziéja. Jelentés. 59. 1969. január 8.
- 44 ÁBTL 2.8.1. BM Nógrád megyei fogvaték. 1069. Szolgálati adatlap. Önéletrajz kiegészítés 1971. április 21.
- 45 ÁBTL O-13366. „Ravasz.” Összefoglaló jelentés. 1969. március 8. 116-123. (különösen 118.).
- 46 Uo. 119.
- 47 Csak másfél hónappal letartóztatása után ismerte be a horogkereszt-rajzolásokat. ÁBTL V-159190/1. M. Vilmos vizsgálati dossziéja. 133. 1969. február 10-i vallomása.
- 48 ÁBTL O-13366. „Ravasz.” Összefoglaló jelentés. 1969. március 8. 120-121.
- 49 Uo. 122.
- 50 Uo. 125-127. Határozat a személyi dosszié lezárására. 1969. május 8.
- 51 ÁBTL V-159190/1. M. Vilmos vizsgálati dossziéja. 95-107, 95. Jelentés. 1969. február 28.

- 52 Uo. 95-96., valamint 108-111. Jegyzőkönyv M. Vilmos kihallgatásáról. 1968. december 22. 18h
- 53 Vö. uo. 111.
- 54 Uo. 97.
- 55 Uo. 109-111.
- 56 Uo. 99.
- 57 Uo. 104.
- 58 Uo. 111.
- 59 Vö. uo. 110. M. vallomása 1969. december 22.
- 60 Uo. 106.
- 61 Uo. 107. „Amennyiben az illetékes gazdasági szerv, illetve pártbizottság nem tesz hathatós intézkedést az aknaüzemnél fennálló nézeteltérések kiküszöbölése érdekében a vezetők között, elképzelhető, hogy a jövőben is bekövetkezhetnek hasonló bűncselekmények, mint a M. Vilmos által elkövetett sorozatos bűncselekmények.”
- 62 Uo. 134-135. Mentzer vallomása. 1969. február 10.
- 63 Uo. 652-656.
- 64 Uo. 658-660.
- 65 Vö. Verdery 2014: 176.

Végjáték

1967-ben a kisterenyei bányauzemet a mizserfai bányauzemhez csatolták, 1968-ban a kisterenyei bányákat leállították.¹ A Kisterenyén élők többségét leszázalékolva nyugdíjazták, a fiatalabbak átkerültek a még működő bányákhoz a közeli Nagybátonyba, ahová buszokkal vitték őket. Gy.-t 1969-ben egy komolyabb betegség miatt nyugdíjazták. Amikor először lett rosszul a bányában, azt hitték, csak egy bordája törött el, de másodszorra kórházba került, ahol kiderült, hogy föld alatti munkát már nem tud végezni. A szép kézírása miatt ekkor az irodára helyezték, ahogy özvegye mesélte: „a sérülésből kifolyólag [...] azt mondták, hogy járjon be akkor is az irodára”. Majd újból rosszul lett, ismét kórházba került. „És akkor megbeszélték vele, hogy menjen ideiglenesen nyugdíjba, rokkantnyugdíjba, és akkor ők meg megfizetik a másik felét, amit a vágárért [vágár fizetésért] legott kapna. Azzal tett be, hogy rá[juk] hallgatott!” Végül nem kapta meg a pótlékot, amit ígértek neki, így rokkantnyugdíjasként alig kapott több nyugdíjat a hetvenes években, mint végül felesége, aki takarítónőként dolgozott.²

A családján kívül két stabil pont maradt életében: a helyi labdarúgócsapat, amelynek szakosztály-vezetőségi tagjaként a hetvenes évek első felében körbeutazta a megyét, és Sebes, akivel együtt öregedtek meg. Gy. még húsz éven keresztül írt jelentéseket, többnyire Sebesről, egészen 1989-ig, Nagy Imre újratemetéséig. A jelentések szövegének egyes elemei úgy ismétlődtek, mintha megállt volna az idő, és mi sem változott volna: „Társaságba nem jár – írta 1969-ben. – Baráti körei nincsenek. Kocsmába ritkán jár. Keveset iszik. Ha valaki megkínálja, elfogadja. Ő azonban nem szeret visszahív-

ni. Potyaleső. Otthoni szórakozása a nyúltenyésztés, baromfitenyésztés és kertészkedés. A sportot kedvelő egyén főképpen labdarúgó szurkoló. [...] Szovjet és kommunista ellenes. Amerika és nyugat barát. Vannak neki olyan időszakok, amikor nagyon elmereng. Néha úgy tűnik fel, mintha nem lenne teljesen normális.” Kovács szűkszavúan ismétli írásban a feladatot: „a Sebesre vonatkozó feladat a korábban meghatározottak szerint”.

Gy. 1970 és 1989 között született jelentései közül csak némelyiket gépeltek le, annyira nem tartják fontosnak őket.³ Ahogy Kovács jellemezte többségüket: „operatív értékkel nem bír[nak]”⁴. Gy. és Sebes rendszeresen beszélgetett a labdarúgásról, és Sebes éveken át panaszkodott lábfájásról Gy.-nek.

Közben az 1968 karácsonyán megözvegyült Kovács őrnagy a Mentzer-ügy lezárása és fél évvel felesége halála után, 1969 nyarán feleségül vett egy salgótarjáni özvegyasszonyt.⁵ Kovács jó munkát végzett, és megbíztak benne, de a szabály alól nem mentesülhetett: egyre fontosabb pozíciókat töltött be, ezért jövőbelijéről főnökei környezettanulmányt készíttettek, nehogy az ellenség bebújjon az operatív tiszté avanszált juhász fiának hitvesi ágyába. Egyik tíz évvel fiatalabb kollégáját bízták meg, hogy az esküvő előtt másfél hónappal jellemezze az ugyancsak megözvegyült menyasszonyt.⁶

A fiatalabb kolléga jóindulatú környezettanulmányt írt. Két párttitkárt és egy BM-dolgozót kérdezett ki arról, nem jelent-e veszélyt az új feleség a hálózatra. Az özvegyről kiderítette, hogy katonatiszt férje 1966-ban hunyt el, azóta az asszony zárkózott életet él, „férje sírjához naponta kijár”, senkivel sem barátkozik, külföldieket nem ismer. 1946-tól az MKP tagja volt, majd 1948-ban a két párt egyesülésekor törölték a tagok közül (nem derült ki, miért). 1959 óta az MSZMP tagja, „politikailag megbízható”. A jellemzés szerint „beosztó életet él, nem könnyen barátkozó, zárkózott típus”. Apja – aki az Acélárugyárban dolgozott 40 évet – az aktívan politizáló munkások közé tartozott. 1944-ben tagja volt a nyilas pártnak, majd 1945 után belépett az SZDP-be, de még idejében rájött a helyes útra: 1948 előtt átlépett az MKP-ba. „1956 után folyamatosan tagja lett az MSZMP-nek is, de 1957 tavaszán önkéntesen kilépett kevés nyugdíja miatt.” Szakszervezeti bizalmi létére rendszeresen járt templomba, ám a hálózati értékelés szerint „politikai

magatartása ellen kifogás nem merül fel”. Az özvegy egyik sógora ugyanúgy a rendőrségen dolgozott, mint Kovács őrnagy, innen jöhetett az ismeretség.⁷ A jelentés alapján az esküvőt engedélyezték.

Kovács továbbra is általában havonta találkozott Gy.-vel, aki 1970-ben beszámolt szomszédja, Mentzer feltételes szabadlábra helyezéséről: a kétéves büntetésből végül – az előzetessel együtt – jó magaviselete miatt csak másfél évnél kevesebbet ült le.⁸ Gy. áprilisban még azt írta róla, hogy megváltozott és sokat dolgozik,⁹ majd nyáron azt, hogy nagyszájú lett, és „italszagot vett észre rajta”.¹⁰ Ősszel arról számolt be, hogy Mentzert feltűnően jó műszakokba osztották be, kivételeznek vele.¹¹ Majd jelentette, hogy „október hó 17-én szombaton délután nagyon berúgott. A rendőrség szállította haza a lakására. Délután műszakba ment el otthonról és beivott. [...] Azóta a családdal ismét haragban van. Sem a felesége, sem a gyermekei nem beszélnek hozzá.”¹² Télen azt írta róla, hogy nyugdíjba szeretne menni, idézte: „Betegeskedik és elmegy nyugdíjba, nem dolgozik ő már ezeknek a bitangoknak.”¹³ Kovács csak ezután adta ismét feladatul, hogy Mentzert figyelje és jelentsen róla. Gy. szemmel tartotta Mentzer nyugdíjazásának kálváriáját, és rendszerint azt boncolgatta jelentéseiben, Mentzer mennyit iszik,¹⁴ ám ez egyre kevésbé érdekelte Kovács őrnagyot. Az ő figyelmét már egy új célpont kötötte le.

Kovácsot sokkal jobban érdekelték a sikkasztások és az 1956-os emigránssok. A sikkasztásokról Gy. magánszorgalomból jelentett az „egyéb” részekben. Mivel nyugdíjazása után, a hetvenes évek elején a labdarúgó-szakosztály vált életének központi helyévé, feljelentette a szakosztály vezetésében dolgozó kollégáit, akik szerint a labdarúgók átigazolásokkor sikkasztottak a bányatröszt pénzéből, ezért is tellett nekik annyi ajándékra, amikor a csapattal Lengyelországban tartózkodtak. Kovács a jelentés alapján intézkedésként gépelt jelentést fogalmazott, melyet megküldött a gazdasági jellegű bűncselekményeket vizsgáló osztálynak: „a fentiek kivizsgálása feltétlen szükséges, mivel nemcsak a hálózati személy[nek], hanem az állampolgároknak is feltűnő a két személy tevékenysége” – írta.¹⁵ 1970-ből ez az egyetlen legépelt jelentés az aktában, de arról nincs szó benne, hogy más is történt volna az ügyben. Interjút is készítettem Kisterenyén az egyik feljelentett szakosztály-

vezetővel, aki a hatvanas években még egy egyszobás szolgálati lakásban lakott, de később telket vásárolt a telep központjában, és a helybéliekhez képest feltűnően nagy házat épített rajta.¹⁶ A nagy, berendezett ház, drága kerítés, garázs és a Renault márkájú autó szúrta a szemét Gy.-nek.¹⁷

1971-ben nyáron Brazíliából hazatért a telepre Kelemen Károly egykori 1956-os munkástanácsos, akit az 1956-os salgótarjáni sortűz előtti éjszakán nem tudtak letartóztatni, mert elbújt, később pedig átszökött a határon. Kelemen és Gy. találkozása nagyon érzelmes lehetett a szikár hangnemű jelentés szerint: „Ismerősöm [írja Gy. magáról] [...] jött hazafelé, amikor Kelemen eléállt. Megcsókolta az ismerősömet, aki viszonzta, majd behívta a lakásába. Nagyon örült annak, hogy találkoztak, mondta a hazatért, legalább van még egy jó cimborája itthon.” Kelemen elmesélte kalandos útját, a négy nap bujkálást a telepen 1956 decemberében, a szökést Jugoszláviába, majd Brazíliába. Négy nappal később Gy. jelentést írt a találkozásukról, amelyet Kovács azonnal kivonatolt és legépet, mivel az emigrált munkástanácsos hazatérése külön figyelmet érdemelt.¹⁸ Kelemen az 1963. évi 4. törvényerejű rendelettel kihirdetett amnesztia miatt térhetett haza, és azért figyelték meg, mert a 005/1963. számú belügyminiszteri parancs kiemelten hangsúlyozta a jogellenesen külföldre távozottak, majd később hazatértek megfigyelését, ami komolyan igénybe vette az állambiztonsági erőforrásokat.¹⁹ Ettől fogva Gy. feladatai között is szerepelt, hogy jelentsen Kelemenről, aki – mint az több jelentésből is kiderült – megbízott benne.²⁰

Gy. összefoglalta Kelemenről, hogy bár dolgozni kezdett a traktorgyárban, már nyugdíjas éveit várja, elkezdte kibővíteni kis házát, és vett egy kis motorkerékpárt, a politikáról pedig nagyon óvatosan mer csak beszélni.²¹ Ebben az időszakban Gy. párhuzamosan jelentett Sebesről, Kelemenről és Mentzerről, miközben a labdarúgócsapattal utazgatott. Kovácsot azonban elsősorban Kelemen érdekelte.²²

Gy. a kapott feladatok alapján megérezte, milyen hangot kell megütnie Kelemenről szólva. Az első rosszindulatú jelentését alig fél évvel Kelemen hazatérte és meleg fogadtatása után írta: „Furcsa, rafinált ember ő. Nagyon, nagyon óvatos. Azt kezdi fejtegetni, hogy neki nem is a rendszerrel volt

baja, hanem az akkor uralmon lévő” – és itt az akkori bányavezetőket sorolja, akiket korábban maga is feljelentett. „Ismerősöm nagyon jól ismerte Kelement a disszidálása előtt. Ő mindent a maga javára akart tenni a volt Szoc.dem. pártban is.” Kelemen kétszínűnek és karrieristának ábrázolja: „ha őt a Kommunista Párt meghívta volna és valami jó helyet kínált volna neki, Kelemen elfogadta volna”.²³ Máskor Kelemen panaszait sorolja, akinek nagyon kevés a fizetése, és nem tudja, hogy fogja bírni a munkát még négy évig, ami a nyugdíjhoz hiányzik.²⁴ A magas árakat és alacsony béreket Gy. ettől függetlenül is egyre gyakrabban emlegeti jelentéseiben.

A hetvenes évektől visszatérő elem jelentéseiben a nyugdíjasok panaszainak ismertetése, amit Kovács időnként alá is húzott hangulatjelentésként. 1972-ben például így írt: „Az elmúlt időben kialakult bér és árszabályozással kapcsolatban ismerősöm több megjegyzést írt fel. Általában az alacsonyabb keresetű egyének és a kisebb nyugdíj összeggel rendelkezők sérelmezik az árak emelkedését. Több idősebb nyugdíjas panaszkodik a kevés pénze miatt.” Majd egy később szintén visszatérő motívummal a jobb módúakat ostromozza: „Sokan azt beszélgetik, hogy a nyugdíj összeg emelésénél a nagyobb nyugdíjakat emelik jobban, és nem a kevesebbet.”²⁵

Míg Sebessel igen gyakran a fociról beszélgettek, Kelemen erre nem volt hajlandó, őt látszólag sem a politika, sem a labdarúgás nem érdekelte. Ekkor, 1972 nyarán kapta feladatul Gy., hogy új célszemélyről, Péter Józsefről jelentsen, aki bár „volt csendőrként” korábban is szerepelt jelentéseiben, sok vizet nem zavart, Gy. jelentései szerint leginkább csak méhészkedett.²⁶ Sebestől már semmi újat nem sikerült megtudni, így Péter helyettesítő funkcióval is rendelkezett, igaz, a jelentések zömében csak arról lehetett beszámolni, hogy méhészkedik. Amikor már végképp nem volt mit írni Sebesről – akinek Gy. a szájába adta a munkanélkülivé vált bányászok vagy a nyomorgó nyugdíjasok panaszait –, akkor Pétert beszéltette a jelentésekben. Ha egyiket sem tudta megszólaltatni, akkor maradt a „sokat lehet hallani” formula, mint például: „sokat lehet hallani a TV és a Rádió rossz nevelő hatásáról. Pl. a gépeltérítéseket, melyek nyugaton történnek, miért kell úgy részletezni. Mások szerint nagyobb fegyelem kellene a fiatalokkal szemben.”²⁷

1973-ban bukkant fel az a másfél évtizedig gyakran előforduló formula, amely Gy. feladatkörét utolsó állambiztonsági periódusában pontosan meghatározta: „A közelgő felszabadulás ünnep és a választás alkalmával szemem, fülem nyitva tartom” – írta, azaz, ha bármi gyanúsat észlel, azonnal szól, egyfajta riasztóként funkcionál a bányásztelepen.²⁸ Vagyis a Sebesről szóló folyamatos jelentések már nem töltötték be a nekik szánt szerepet, Kovács is tudta, hogy csak akkor érdekesek, ha bármi készülne, egyébként kár velük időt tölteni. Lassan azonban mindenki ellenséggé válhat, hiszen egyre több az elégedetlen ember a telepen, miközben a rendszer örökéletűnek látszik. Kovácsnak megvannak a maga szövetségesei ebben a látszólagos felügyeletben, Gy. pedig egyetlen emberben bízhat: Kovácsban. Hiszen látszólagos barátai mindegyikéről jelentéseket kell írnia, miközben az az ember, aki a legtöbbet tudja róla, éppen Kovács, aki – Gy. lehetséges félelmei szerint – bármikor árthat neki.

Gy. egyetlen cinkosa Kovács, aki viszont bürokrataként kell, hogy eljárjon vele szemben. Kovács ismerte Gy. mint beosztott előnyeit és hátrányait: könnyen és gyorsan teremtetett bárkivel kapcsolatot, és szinte minden fontos embert ismert a korosztályából a telepről, eléggé megfélemlítették már ahhoz, hogy fegyelmezetten hajtsa végre feladatát; azonban időnként a saját malmára igyekszik hajtani a vizet, hol mások befektetésével, hol apróbb szívességek kérésével. Kovács ezeket a maguk helyén tudta kezelni, nem foglalkozott sokat velük. Gy.-nek megvolt az az előnye, hogy a régi kapcsolatait bármikor újabbakra cserélhette, és befolyásolhatta, miről beszéljenek rajta keresztül a bányásztelepen.

Kovács (és a hálózat) célja ezek alapján nem egyszerűen az volt, hogy információkat szerezzen, hanem hogy befolyásolja a beszéd témákat, figyelje a rájuk adott reakciókat és azt, hogy ki kivel barátkozik. A kapcsolatrendszer lehetett lakóhelyi-szomszédsági, munkahelyi, politikai irányultságon vagy hobbin alapuló. A Kovács (és a hálózat) által elképzelt társadalom fontos sajátossága azonban, hogy hierarchikusan szerveződik, hangadókkal és alárendeltjeikkel. Ezért úgy vélték, ha a hangadókat – mint Gy. vagy barátai – a kezükben tartják, akkor minden mást is uralhatnak. Ha Gy.-n keresztül

gyanús információhoz jutnak, annak útját és létrejöttét befolyásolni tudják, maguk az akták ennek függvényében képesek uralni a legapróbb település mindennapos ügyeit is. Ezért adta Kovács évről évre feladatnak, hogy Gy. derítse fel Sebes kapcsolatait, annak ellenére, hogy Gy. mindig leírta: Sebes senkivel sem barátkozik.²⁹

Gy. hiába panaszkodott a nyugdíjakban meglévő különbségekre, Kovács egyáltalán nem reagált ezekre a panaszokra, bárki szájába adta is őket Gy.³⁰ Az idő múltával azonban csak egyre több betegeskedésről tudott beszámolni: nem csupán neki romlott meg az egészségi állapota, hanem megfigyelt „barátainak” is. Az információszerzés lehetősége is mindinkább beszűkült: mivel a csapat elkezdett rosszabbul játszani, kevesebben jártak a labdarúgó-mérkőzésekre, így a pletykák begyűjtésének helye a népbolt és a kocsmá lett.³¹ Kelemen is mind többet gyengélkedett, így Gy. alig tudott találkozni vele.³² Sebesről pedig – akit az állambiztonság veszélyes személyként tartott nyilván – legújabb információként azt közölte, hogy „el volt keseredve. Jegykezelői tanfolyamra járt és megbukott. [...] Szeretne kalauz lenni.”³³

A népbolt előtti sor egyre gyakrabban jelent meg az informálódás helyszínéül: Gy. is sorban állt kenyérért, miközben akadt, aki elégedetlenkedett: „nem szégyelli a rendszer, hogy ’73-ban kenyérre kell itt tolnakodni, sorban állni. B...a meg a betyár-szentség az ilyen vezetőket, akik nem tudnak a népnek elég kenyeret adni.”³⁴ Mintha a rendszer válságát előrevetítő jelek, a munkanélküliség, az alacsony nyugdíjak, az áruhiány, Terenyén már az 1970-es években mindennaposak lettek volna. Kovács azonban nem sokat foglalkozott a jelekkel, számára – mint a többség számára – a rendszer öröknek tűnt. 1973-ban egyetlen jelentést gépelt le, amely szerint Gy. a szélvihar miatt nem ment el a találkozóra (ebből lehet megtudni, hogy Gy. kerékpárral közlekedett).³⁵ 1974-ben szintén hasonló okokból gépeltek le egy jelentést, amely Gy. kerékpárbaeset miatti távolmaradásáról tudósított.³⁶ Gy. a következő találkozón – mintha mi sem lenne természetesebb – Sebes szájába adta a sportvezetést szidó szavakat, amelyeket akár ő is mondhatott volna: „köszönhetjük a tökkel ütött vezetőinknek, akik nem értenek a sporthoz, hanem sógor-koma alapon kerülnek be vezető pozíciókba”.³⁷

Gy. 1973 végén először kíván kellemes karácsonyi ünnepeket és boldog új évet jelentése utolsó sorában.³⁸ A focicsapat hanyatlik, munkahelye nincs, nyugdíja alig elég a megélhetésre: az egyetlen, ahol valamifajta pozíciója van, a hálózat, még ha ez a pozíció titkos is. Hálás és jóban szeretne lenni tartótisztjével és annak feletteseivel.

Gy. legkisebb, 1956-ban született lánya már másik városban jár középiskolába, a felesége takarítónő és mindenek, akit múltja és a négy polgárija miatt „nagyságos asszonynak” szólítanak, tréfából. Péter Józsefhez az ügynök egyre eredményesebben közeledik, de Kovács óvatosságra inti.³⁹ Az is előfordul, hogy már csak szóban jelent, mivel semmi újdonság nem történik.⁴⁰ A legfontosabb hír egy esetleges nyugdíjmelés és az arra adott reakciók összefoglalása a településen.⁴¹ „A nyugdíjrendezést is kedvezően fogadták az alacsony összegű nyugdíjasok. Remélik, hogy kapnak így párszáz forintot.”⁴² Bár Gy. még utazik sportügyben, „a nép kedvét egy kissé az borzolta föl, hogy a futballcsapat kiesett az NB III-ból. De minden csoda 3 napig tart. Ezen is túltesz magát a szurkolótábor.”⁴³ A Kisterenye előtt nyolc évig a másodosztályban játszott, miközben Gy. a labdarúgó szakosztály vezetőségének tagja volt.⁴⁴ Ám a harmadosztályból is kieső Terenyének is volt lejjebb, ahogy a településnek. A bányá bezárása után szinte alig akadt munka a környéken, a helyi focicsapat pedig 1977-ben még a megyei bajnokságból is kiesett: a nemrég még másodosztályú csapat három szezonn keresztül csak a Salgótarjáni járási bajnokságban indulhatott.⁴⁵

1975-ben Gy. egyetlen jelentését sem gépelték le, pedig – ahogy írta: „az elmúlt időszakban több helyen megfordult. Buszon, vonaton utazott, italboltokban tartózkodott. Járt labdarúgó mérkőzésekre is.” Csakhogy legjobb esetben is csak hangulatjelentést adott: „A hangulat elég jó a nép között. Érdekes az, hogy mostan nem az áremelésekről vagy ezekhez hasonló dolgokról beszélnek az emberek, hanem inkább a leendő nyugdíjrendezésről, emelésről” – írta 1975 tavaszán. Ezt az 1975-ös jelentését Gy. ismét klisékkel zárta: „A közhangulat jó. Az emberek nyugodtak és, ami a magyart jellemzi, iparkodva dolgoznak.”⁴⁶

Az optimizmust némileg árnyalta, hogy 1975 őszén fondorlatos bűntény gyanújáról számolt be. Amikor sógora meghalt, a felesége „találta őt halva a fotelban”. Gy. gyanúsna tartotta, hogy két nap múlva már el is temették, nem boncolták fel, és a sógorasszony nem szólt a halálesetről sem neki, sem a férje bátyjának, aki a szomszédban lakott. A szomszédasszony azt mondta az özvegyen maradt feleségnek: „Nem csodálkoztam volna, ha tegnap halt volna meg, amikor annyira összeverted.” Gy. szerint is a felesége „ütötte, verte, ahol érte” az elhunytat, aki erről többeknek panaszkodott is. Ennek oka szerinte az volt, hogy az asszony jóban volt egy nála fiatalabb férfival a telepről, neki hordta régóta az ételt-italt, és emiatt rendre veszekedtek. Gy. szerint a feleség korábbi barátai miatt is sokszor hajba kaptak, de ez a mostani mindeneken túltett, ráadásul a nőtől sokan félték, mert „állítólag a pártban is jól beilleszkedett”.⁴⁷ Bár a sógorasszony valóban aktív párttag volt, Kovács – azon kívül, hogy kivonatolta ezt a feljelentést – nem foglalkozott az ügygel.

A munkanélküliség a bányá bezárása után mindennapos jelenséggé vált a településen, annak ellenére, hogy az 1970-es népszámlálási ívek szerint Gy. szomszédságában egy mozdonyvezető és egy vasesztergályos lakott, akik ez idő tájt mindketten dolgoztak. Ekkoriban a kétszobás házban kívül, az udvaron volt a WC, a konyhában a palackos gázzal ment a rezsó, szennyvízelvezetés nem létezett. A fűtéssel mindig spóroltak.⁴⁸ Gy. hiába végezte el levelezőn a középiskolát és szerzett agronómusi papírt, nyugdíjas maradt.

A szűkös lakásban ekkor velük élt még központifűtés-szerelő fiuk, aki állandó munkahelyén, Nagybatonyban keveset keresett, de ahhoz, hogy másodállásban dolgozhasson, tiszta erkölcsi bizonyítványra lett volna szüksége. 1973-ban azonban, katona korában verekedésért pénzbírságra büntették. Ez az egyszerű büntetés az erkölcsi bizonyítványban megakadályozta abban, hogy „maszek”, magánvállalkozó lehessen. Gy. mindezt azért írta le, mert kérte a „t. Szerv szíves segítségét” a probléma megoldásában. A jelentés aláírája Kovács feljegyezte: „megvizsgálni az ügy elintézésének lehetőségét.”⁴⁹ Gy.-nek végül Kovácson keresztül sikerült is elintéznie, hogy töröljék az erkölcsi bizonyítványból a bejegyzést, és fia a „maszek” engedélyt kiválthassa.

Cserébe néhány hónapon át jóval részletesebb és egyes személyekről szóló informatívabb jelentéseket írt a hangulatjelentések helyett.

Gy. 1975. december 23-án találkozott utoljára Kovács őrnaggyal. A közel 15 év alatt jól megismerték egymást. Utolsó jelentését Kovácsnak így zárta: „T. Szerv! Kívánok Önöknek Kellemes Karácsonyt és Békés, nyugodt Boldog Újévet!”⁵⁰ Az őrnagynak alig több mint egy éve volt hátra a nyugdíjazásig, ügynökeit, köztük Gy.-t is fokozatosan átadta más tartótiszteknek.

Kovács őrnagy 1977 márciusában, 54 éves korában, méltányossági alapon kérte nyugállományba helyezését, amit július 31-i hatállyal engedélyeztek számára.⁵¹ Belügyi szolgálata alatt hat kitüntetést kapott; amikor nyugdíjazták, hivatali utódját már ki is szemelték.⁵² Nyugdíjazása után a Volán 2. sz. vállalatnál kezdett dolgozni „rendészeti előadóként”, ám a nyugdíj melletti munkavégzés korlátozására született rendelkezések miatt havonta a 192 óra helyett csak 160 órát. Nyugdíja 1979-ben havi 6544 forint volt, az akkori átlagkereset közel kétszerese, és Gy. nyugdíjának négy-hatszorosa.⁵³ Ezenfelül Kovács felesége munkaügyi előadóként 3500 Ft-ot keresett. Nyugdíjazása után Kovácsnak két nagyobb anyagi terhe volt: lánya is, fia is megházasodott, „az esküvőre OTP kölcsönt kellett felvennie”. A rendőrségtől kérte, hogy segítsenek, és egykori hűségét a rendőrség meghálálta. Az állambiztonság jobban bánt a nyugdíjas tiszttel, mint régen a báró az apjával, a beteg juhásszal. Közbenjártak ügyében. „Amennyiben a teljes havi foglalkoztatása engedélyezve lenne, úgy a megbomlott anyagi helyzete újra rendbe jönne” – írták róla. A rendőrség indítványozta, hogy éves keresetét 27 756 Ft-ról 36 200 Ft-ra emeljék fel úgy, hogy teljes munkaidőben dolgozhasson. Ezzel együtt Kovács havi jövedelme nyugdíjasként elérte a 9500 forintot, az akkori átlagkereset közel háromszorosát.⁵⁴

Kovács őrnagy fiából, a kis Paliból autószerelő és tartalékos rendőrtiszt lett. A fiú nem tanult jól Kisterenyén, ahová hatéves korában költöztek vissza Salgótarjánból. Önéletrajzában maga is leírta, hogy általában hármasokat és négyeseket kapott. „Ezt a szintet »kevés« tanulással értem el, így bőven jutott idő szórakozásra is. Szerettem a természetet járni, sokat fociztam vagy amatőr rádiózással foglalkoztam. Közben egy autószerelő ismerősömnél

szétnézve, és a vele való beszélgetés után úgy határoztam, autószerelő leszek.” A szakmunkásképző intézetet hármassal végezte el, aminek az is oka lehetett, hogy az első évben, 14 éves korában halt meg az édesanyja. „Ennek hatását a későbbi években is éreztem” – írta. Bár nem volt jó tanuló, talán apja hatására, aki egész életében tanfolyamokat végzett, beiratkozott esti gimnáziumba, miközben a salgótarjáni autójavítóban dolgozott (időközben újra visszaköltöztek a városba). Apja hobbiját örökölte: „hobbim a motorozás és a Dózsa lövészklub tagja voltam.” Külföldön akkor csak Csehszlovákiában járt. A 22 éves fiú így képzelte el jövőjét 1976-ban: „A továbbiakban az a célom, hogy kb. 26 éves koromban megnősülök és családot alapítok. Szeretnék ezenkívül néhány országban turistaként szétnézni.” A tartalékos tiszti képzés után készült életrajzában hangsúlyos helyen szerepelt, hogy apja 1953 óta dolgozott a rendőrkapitányságon, „az ellenforradalom alatt fegyveresen harcolt az ellenforr. leveréséért”.⁵⁵

A kis Kovácsot azonban a rendőrök nem értékelték eléggé. Iskola után készült jellemzése szerint bár „szívós fizikumú, a megterheléseket jól bírta”, „sok belső feszültséggel telített, indulatos, vitatkozó természet. Nehezen viseli el a bírálatot.” Ráadásul felettesei szerint a szakasz életével nem mindig tartott lépést, és „a kisebb megbízatásokat sem mindig végezte el megjegyzés nélkül”. Általános műveltségét és felkészültségét hiányosnak tartották, és kimondták róla a verdiktet: „gyenge képesség”, vagyis nem érhet apja nyomába a rendőri munkában (habár eredetileg apjának is csak hat elemije volt). Ebben az időszakban a lojalitás mellett már egyre jobban számításba vették a képzettséget is. Egyedül politikai aktivitását tartották elégségesnek, ám kifejezőkészségét gyengének, nehézkesnek ítélték. „Jelen felkészültsége mellett tartalékos beosztásában önálló feladat elvégzésére nem alkalmas”, osztályzatai közül pedig egyedül marxizmus-leninizmusból kapott hármast, a többi jegye épphogy csak elégséges, vagyis kettes volt.⁵⁶

A kis Kovács szolgálati lapján ezután már csak annyi szerepelt, hogy 1981-ben tartalékos zászlósból alhadnaggyá léptették elő (a legalacsonyabb beosztásokat töltötte be), és mintha egyetlen feladatot sem kapott volna. Munkahelye javaslatában is szerepelt, hogy „csendes egyéniségű személy,

szókinsét gyarapítani kell”. Továbbra is autószerelőként dolgozott, ám a róla készült fotó alapján ez nagyon nem viselte meg: jó kedélyűnek tűnő, fess fiatalember mosolyog a kamerába, arca jobb oldalán grüberlivel, aki egyenruhában népszerű lehetett a lányok körében. Autószerelőként valószínűleg jobban is boldogult, mint a rendőrségnél.

Az új tartótiszt, az 1976-ban 35 éves Gajdár József 18 évvel volt fiatalabb Gy.-nél: az egyre rosszabb egészségi állapotú, 53 éves ügynök már majdnem bácsi lehetett számára. Gajdár nem haladt olyan gyorsan előre a ranglétrán, mint korábban Kovács őrnagy, pedig rendőrtisztai főiskolát végzett: 47 éves korára (1988-ra) csak a századosi rangig jutott.⁵⁷ Az 1970-es évektől egyre több képzetebb rendőr dolgozott az állambiztonságnál, mind nehezebb volt előre jutni a ranglétrán.

Gy. Gajdárnak adott első jelentése is puhatolódzó jellegű: ki akarta ismerni az új tartótisztet, nem tudta még pontosan, mit vár tőle. Ezért idézte Sebes néhány rendszerellenesként értelmezhető kijelentését, majd Sebes szájába adta a véleményét: az „irodistákat” szidta, akik elszívják a bánya erőforrásait. Az új tartótiszt, Gajdár kézírása Gy. tartótisztjei között a legtisztább, az értékelés és feladatadás Kovács stílusát követi, mintha végignézte volna az aktát, és Kovács rutinja nyomán írta volna Sebes kapcsán: „Beszélgessem el vele politikai kérdésekről és állapítsa meg, hogy milyen következtetéseket von le azokból. Kísérje figyelemmel a kapcsolatainak alakulását.”⁵⁸ Ezt a feladatot Kovács is írhatta volna. Az azonban, hogy Sebes mellett Péter József („volt csendőr”) és az ünnepségek megfigyelése is Gy. fontos feladatává vált, Gajdárnak köszönhető.⁵⁹

Gy. tavasszal már két ünnep lefolyásáról, március 15-ről és április 4-ről is jelentett, igaz, „különöset nem tapasztalt” – mint írta. „Ellenséges hangulat nem volt – esetleg ha annak lehet venni az időközbeni sörhiányt. De ez csak az »ivós« egyéneket érintette.”⁶⁰ Sebes a jelentések szerint gyakran beteg, Péter nem politizál, csak méhészkedik – így Gy. feladata sem változott, a viszonya tartótisztjével azonban korántsem olyan személyes, mint Kováccsal.⁶¹ A feladatok meghatározása bürokratikusabb és szinte mindig ugyanaz: figyelje Sebest és Pétert, valamint „kísérje figyelemmel a lakosság hangulatát”.⁶²

Áremelések, alacsony nyugdíjak, iszákos protekciósok, sógor-koma alapon intézkedő gazdagok és magas jövedelmek: ezek Gy. jelentéseinek leggyakoribb témakörei, amikor a közhangulatról ír, miközben egyre kevesebb konkrét ügyet említett. Úgy írta jelentéseit, mintha a társadalom elesett tagjainak nevében szólna, miközben ő és megfigyeltjei is mind többet betegeskedtek. Sebes szájába adva a szavakat egyre bátrabban ostromozta a rendszert: „Nem szégyellik magukat az illető kommunisták. Nekik mindenük van és mindent lehet nekik csinálni. Másokra rá sem b...nak (elnézést, így mondta szó szerint). [...] ezek csak addig tagjai a pártnak, amíg hasznat húzhatnak belőle.” Gy. magának is kitalál feladatot: 1956. október 23. húszéves évfordulójához közeledve igyekszik még jobban figyelni, ezért előtte azt írja: „T. Szerv! A közelgő 20 éves évforduló alkalmából nyitott szemekkel és jó fülekkel kívánok járni, és eleget tenni vállalt kötelességemnek.”⁶³

Majd megnyugtatta a tisztelt szervet: október 23. kapcsán „általában »Matyit« [Rákosi Mátyást] szidják még most is. Véleményük szerint előbb kellett volna »Őt« elzavarni. Egyesek szerint ezt az ellenforradalmat a fejesek csinálták, hogy megszabaduljanak az ellenfeleiktől” – ismertette 1956 folklorisztikus értelmezését. Beszámolt arról is, hogy mindenki érzékeli a félelmet az évfordulóval kapcsolatban: Sebes is beszél arról, hogy „erős ügyeket tartanak mindenhol”.⁶⁴ Mintha az állambiztonság jóval alaposabban készült volna 1956 huszadik évfordulójára, mint azok, akiket megfigyeltek.

Ahogy együtt öregszenek Sebessel, egyre gyakrabban szidják a fiatalokat: „Ebben a rendszerben nem lehet parancsolni a fiataloknak. Szemtelenek, bitangok. Sajnos ilyennek nevelik őket. El kellene nekik néha a csend-őrök” – idézi Sebest gyűlölködő hangon, majd év végi jelentése végén kellemes ünnepeket és boldog új évet kíván.⁶⁵ A generációs ellentétet a nyugdíjak elértéktelenedése is okozta, amire egyre gyakrabban panaszkodott: „fáj a szíve a sok alacsony összegű nyugdíjasnak”.⁶⁶ A következő években is hasonlóak a témák: alacsonyak a nyugdíjak, a párttagok közül sokan méltóságos úrként viselkednek, egyre több a lopás, de az állami ünnepek nyugodtan telnek; Péter méhészkedik, Sebes pedig szidja a gazdagokat, miközben elköltözik hazulról, majd ismét kibékül feleségével.⁶⁷ Ennek ellenére Gajdár nem vál-

toztatott Gy. feladatain, jelentései zömét tájékoztató jellegűnek minősítette: a hálózat számára nem újdonság a bánya nélkül maradt bányásztelepülésen élő nyugdíjasok nyomorgása, de nem tartják veszélyesnek.

Gy. élvezi Sebes és Péter bizalmát, eszükbe sem jut, hogy jelentéseket írna beszélgetéseikről, rendszeresen találkozik velük. Sebes még figyelmezteti is, amikor 1980-ban a lengyelországi helyzetről beszélgetnek, hogy „vigyázzál te is, mert a falnak is van füle. Nehogy valamit mondjál, mert hamar lebukunk.”⁶⁸ A célszemélyek és Gy. összes ismerőse a nyugdíjemelésre várnak évekig, és amikor valamelyest emelik a nyugdíjakat, mind csalódottak.⁶⁹

Miután Gy. betöltötte 60. életévét, előfordult, hogy egy teljes hónapig nem tudott kimozdulni otthonról, annyira beteg volt.⁷⁰ Gajdár mégis havonta kért tőle jelentést, még ha zömük a hangulatjelentés színvonalát is alig érte el. 1984 őszén Gajdár lezárta Gy. második aktáját, a harmadik aktát már új tartótsízt nyitotta.

Az 1984 és 1989 között írt jelentések közül csak négyet gépeltek le, ám egyik sem igényelt külön intézkedést: a gépelt változatokra csak azért volt szükség, hogy egy részüket eltehessék a párt információs aktájába – hangulatjelentésként. Az új tartótsízt, Józsa Mihály csupán három jelentés erejéig foglalkozott Gy.-vel, majd átadta Kőrösi András őrnagynak, Gy. utolsó tartótsíztjének. Gy. gyakran ismételte, hogy „füleket és szemeket nyitva tartva” jelent még 1989-ben is Sebesről és Péterről.⁷¹

1989 januárjában jelentette, hogy „a több párt rendszer alakulásától elég sokan félnek”.⁷² Jelentéseit akkor már többnyire így kezdte: „Feladatom volt a szokásos figyelés és a szemek, fülek nyitva tartása.” Mások szájába adta, hogy „kívánják a múlt vezetőinek felelősségre vonását azért, hogy az országot ilyen nehéz helyzetbe sodorták. [...] Azonkívül többen igazságos és sürgős egyenlőség felét szeretnék. Az igen-igen magas összegű nyugdíjak mérséklését, a nagyon szegény nyugdíjasok megsegítését. [...] Általában a józanabbak továbbra is az egy párt rendszer mellett vannak.”⁷³ A következő jelentésben is megismételte, hogy a többség fél a többpártrendszertől, valamint közvetítve a telepi népboltnál hallottakat: meg kell szüntetni a nyugdíjak közötti

nagy különbségeket.⁷⁴ Kőrösi továbbra is azt adta feladatául, hogy jelentsen a telepi közhangulatról, tartsa nyitva a szemét és fülét.

Gy. 1989. május 31-én írta utolsó jelentését május 1. alkalmából. „Már többen félnek mint kritizálnak” – írta, és hogy viszik az üzemekből a „sok lopott szajrét”. A nyugdíjasokat azonban a jelentés szerint legjobban a vízórák kötelezővé tétele idegesítette, mivel az új vízórák ára gyakran havi nyugdíjuk összegét is meghaladta. Akinek volt már vízórája, a közkútról hordta a vizet – írta Gy., ezért teljesen értelmetlennek tartotta az intézkedést. Nem is leplezte már, hogy saját szavait írja, nem adta más szájába felháborodott panaszát: „Hát mit akarnak. Ne idegesítsék az öreg, fáradt embereket. Elég nekik a maguk baja.”

A soron kívüli új feladat Gy. számára az volt, hogy jelentsen Nagy Imre temetésének telepi visszhangjáról.⁷⁵ Azonban sem a kitűzött júniusi, sem a júliusi találkozóra nem ment el. Hálózati kartonja szerint augusztus 8-án kérte a kapcsolat megszakítását, de közben aktáját már július végén lezárták.⁷⁶ Özvegye emlékei szerint együtt nézték Nagy Imre újratemetését a tévében, de inkább őt érdekelte a közvetítés. Gy.-t szerinte akkor már idegesítette a politizálás: „– Én jobban nézegettem, én jobban mondtam véleményt is, én ki mertem mondani, amit én gondoltam! Én ki mertem!” – mesélte az újratemetés idejét. Veronika úgy emlékezett, a férje „azt mondta, hogy igazságtalanul végezték [Nagy Imrét], mer’ őt is kivégezhatték vóna. Ő tudja, hogy mi ment ott. Azt mondta, hogy ő nem kívánt azoknak a helyébe lenni, mer’ ő vót ott. Ő kis hal volt ahhoz képest, mégis úgy bántak vele! És kik? Mindazok, akik... mer’ ebbe nem volt ő belenyugodva soha, de én se, hogy nem tudná az Isten se eldönteni, hogy forradalom volt, vagy ellenforradalom, mer’ jól föllázadt a nép. Az, abba is igazuk vót, hogy nem úgy volt, ahogy ők gondolták. De hogy mikor megmozdultak, honnan az atyáúristenből jött vissza az a sok nyilas, meg az a sok csendőr? Ez nem ment az uramnak a fejébe!”⁷⁷

Gy. 1996-ban halt meg. Utolsó éveiben özvegye emlékei szerint sokat beszélgetett a református lelkésszel a faluban. Az özvegy egyik kedvenc emléke legkisebb lányához fűződik, akit Gy. és a hálózat közbenjárásával vettek fel az óvodába 1956 után. A kislány az óvodában állandóan mesélt. Fejből tudta a meséket, mert édesanyja vasárnaponként, meg akkor is, mikor a több hónapos betegség miatt nem tudott felkelni, egész nap mesélt a három gyereknek egy nagy könyvből, a nagyágyon fekvé, ahol együtt aludtak. A kislány „nagyon tudott mesélni. Azt mikor mesélt, azt mondják a konyhások, úgy nézték, mer’ ugyanúgy leült a kis székre, mint az óvó néni, a gyerekeket leültette, és ő mesélt.”⁷⁸

Gy. 1957–1989 közötti termése három kézzel írt akta. Egyik sem túl vastag. Ezeket láttam először Gy. történetéből a levéltárban. Először a történetek hétköznapiasága fogott meg, melyekben mégis rendre feltűnnek a legismertebb 20. századi történetek. Aztán az idő. Több mint harminc évig jelentéseket írni. „Füleket és szemeket nyitva tartom” – írta nyugdíjasként rendszeresen. Álruhában járni az elképzelhető leghétköznapiabb helyeken. Éjjel titokban vagy munkahelyen figyelni és körmölni, akár a föld alatt, a mélyben, bányászlámpa mellett. Hazudni harminc évig a családnak és az ismerősöknek – fizikai munkán lenni a bányában, szomszédoknak, munkába menet, focimeccsen, családi ünnepen, barátkozni jelentés céljából, apósról és feleségről írni bürokrataként vagy panaszlevélben. Mintha a hazugság válna az élet malterjává. Közben a leggyakoribb panasz igaz: vizezik a bort a kocsmában. Még inni sem lehet rendesen. Próbálom rögzíteni az érzéseimet, miközben megismerem. Undorom tőle. Megértem. Legjobban szolgai igyekezete taszít. Néha rafináltnak tűnik. Hogyan kényszeríthették erre, ha egyáltalán nem önszántából tette? Félretereszem az aktáit. Ez Gy. első világa, ami feltárul.

Egy év múlva veszem elő ismét. Megnézem, van-e 56-os peranyaga. Nincs, holott munkástanácsos volt. Szinte az összes többi helyi 56-os szereplő állt bíróság előtt. Mivel zsarolhatták meg, ha egyáltalán zsarolni kellett? Rábukkanok a népbírósi perére. Előbb az 1948-asra, majd a 1945-ösre. Új világ nyílik meg. A második. A háború világa és az első feljelentése.

A harmadik akkor tárul fel, amikor özvegye a szépen elrakott befőttes-üvegeket mutatja kis házuk kamrájában. Fürkészköd a szemével, miért érdekes számomra a történet. Mi lehetett a cél ezekkel az emberekkel? Nagyrészt állami pénzen megtanították őket szépen írni az elemiben és polgáriban, hogy aztán egymás besúgóivá válhassanak. Néha véletlennek tűnik, kiből lesz besúgó és kiből feljelentett, holott egyáltalán nem az. Döntések sorozata előzi meg mindegyiket.

Naplemente Terenyén a kolónia fölött. Mielőtt beszállok a kocsiba egy interjú után, várok még egy kicsit. Körülnézek a bányatelepen. A lemenő nap megcsillan az egykori bányásztelep egyre romosabb házain, a fűvel benőtt focipálya ütött-kopott korlátján. Távolban az innen nagyon magasnak tűnő Mátra vonzza a tekintetemet. Ezt a látványt a helyiek megszokták, fel sem tűnt nekik, amikor sötétben a bányába mentek vagy onnan hazatértek. A gödrökkel teli utat bámulták, hogy el ne botoljanak. A naplemente giccses

képében tisztán érzem a kolónia egykori nyüzsgését. Itt sétált Gy. Ennek a korlátnak dőlt neki, amikor focimeccset nézett. Ott, abban a kocsmában itta a vizezett bort. Írta a jelentéseit, mindenről, mindenkiről. Változtatni akart, kicsit jobbra tenni, és megfelelni a hálózati elvárásoknak, irigykedve, rosszmájúan, álmodozón. Hol irigy volt, hol menekült, hol rosszindulatú. Néha segíteni próbált. Önigazolás, túlélési ösztön, reménykedés abban, hogy megússza. Megúszta. Soha életében nem tudták meg róla, hogy szinte minden telepi ismerőséről, gyerekeit és feleségét kivéve összes családtagjáról jelentett.

A jó állampolgár odafigyelt szinte mindenre, és nem csupán magánszorgalomból, alakoskodásból, félelemből, javítási szándékból vagy kényszerből. Gy. élt a rendszer által felkínált lehetőséggel, hogy befolyásolja a maga és környezete életét. A besúgás és a feljelentés lehetősége volt az egyik legtömegesebb politikai megnyilvánulási lehetőség és tapasztalat, ami a politizálás jelentését is átalakította. Ha a politika jelentései közé tartozik a környezetünk életének befolyásolása, akkora a feljelentés az egyik leggyakoribb politizálási tapasztalat lett a mindennapokban.

Giovanni Levi szerint „egyetlen normarendszer sem annyira strukturált, hogy kiküszöbölje a tudatos választásnak, a szabályok manipulálásának, az értelmezésnek és az alkunak az összes lehetőségét. Úgy látom, hogy ebből a szempontból az életrajz ideális terepet nyújt mind a cselekvők résznyi, de mégis fontos szabadságának, mind az ellentmondásoktól sohasem mentes normarendszerek tényleges működésének vizsgálatára.”⁷⁹ Gy.-nek minden helyzetben volt legalább résznyi döntési lehetősége. Időnként szabadon dönthetett, néha pusztán csak azért, hogy befolyásolni tudja későbbi saját és környezete életét álruhában, hivatalnokként, vagy a mindennapokban igazságtevőként.

Egyéni döntéseinek lehetőségei abban a társadalmi térben keletkeztek, ahonnan származott, és ahol később élt. Ez nem azt jelenti, hogy azért jelentette fel a ruszin vasutast, mert erre környezete predesztinálta. Egyéni döntései számtalan irányba elvihették volna életét, ám a döntési lehetőség a kezében volt. Bármennyire igyekeztek is kontrollálni és elnyomni minden egyéni szándékát, számos esetben rajta múlt, hogyan alakul a sorsa.

Ha nem gyalogol ki a nagy hóban Székesfehérvárról Seregélyesre, a ruszin vasutast nem végzik ki. Ha nem várja meg Székesfehérváron a rendőroket, hanem hazamegy Kisterenyére, nem tartóztatják le. Ha a bírósági tárgyaláson nem küzd igazáért, nem vonultat fel tanúkat, hanem a rendőrségi verés hatására feladja, vagy ha nem húzódik el tárgyalása az 1945-ös választások utánra, akkor már 1945-ben elítélik. A Gyűjtő után sem volt törvényszerű, hogy visszamenjen a bányába dolgozni, ám más lehetőséget nem nagyon láthatott. 1956-ban nem volt törvényszerű, hogy munkástanács tag legyen, mégis beválasztották. Éppúgy nem volt törvényszerű az sem, hogy bekapcsolódjék a hálózati munkába, hogy beszervezzék, hogy jelentéseket kezdjen írni vagy írásukat 1989-ig folytassa. Szinte bármikor kiszállhatott volna, egyáltalán nem volt fontos informátor vagy ügynök, élete javát tartalékosként töltötte el a hálózatban, miközben Sebes apró-cseprő ügyeiről jelentett. Mégis, folyamatosan együttműködött félelemből és megszokásból. Részben az is motiválhatta, hogy így időnként a saját céljaira tudta felhasználni az állambiztonság hatalmát, legyen szó egyéni érdekeiről vagy valaki feljelentéséről. Közben szép lassan titkos hivatalnokká vált, akinek életformájához hozzátartozott a jelentésírás és a következő találkozó időpontjának számon tartása. Bár olykor burkoltan sabotálta a hálózati munkát, nem tett kísérletet arra, hogy kilépjen. Megvárta, amíg a hálózat és a rendszer maga bomlik fel, amit Nagy Imre újratemetése egyértelműen jelzett számára. Utolsó pillanatig együttműködött részben kényszerből, részben magánszorgalomból, mint több millió honfitársa – ez lehetne akár egy feljelentés kezdőmondata is.

Jegyzetek

- 1 Szvircsek 2000: 403. Szvircsek Ferenc: A kazári barnaköszén-bányászat történeti fejlődése. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Kazar/pages/Kazari_evszazadok/009_banyaszat.htm (2014. április 30.)
- 2 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.
- 3 ÁBTL M-42 230/1. 95. 1969. november 16.
- 4 Uo. 96. 1970. január 19.
- 5 ÁBTL 2.8.1. BM Nógrád megyei fogyték. 1069. Szolgálati adatlap. Önéletrajz kiegészítés 1971. április 21.
- 6 ÁBTL 2.8.1. BM Nógrád megyei fogyték. 1490. Andó József.
- 7 Uo. 4–6. Környezettanulmány 1969. június 18.
- 8 ÁBTL M-42 230/1. 102. 1970. április 27.; 106–107. 1970. augusztus 10. 108–110. 1970. július 30.
- 9 Uo. 103. 1970. május 25.
- 10 Uo. 106. 1970. július 28.
- 11 Uo. 112/a. 1970. szeptember 29.
- 12 Uo. 113. 1970. november 3.
- 13 Uo. 117. 1971. január 25.
- 14 Uo. 123. 1971. július 28.; uo. 126. 1971. augusztus 30.
- 15 Pl. uo. 104. 1970. június 22.
- 16 Interjú V. Jánossal. 2011. október 25.
- 17 ÁBTL M-42 230/1. 107. 1970. augusztus 10.
- 18 Uo. 122–124. 1970. július 28. és 1970. július 30.
- 19 Takács 2013c: 3.
- 20 ÁBTL M-42 230/1. 126–127. 1971. augusztus 30.; 128–129. 1971. szeptember 27.
- 21 Uo. 132. 1971. október 25.
- 22 Uo. 136–137. 1971. december 28.
- 23 Uo. 139–140. 1972. február 29.
- 24 Uo. 141–142. 1972. március 27.
- 25 Uo. 140. 1972. február 29.
- 26 Uo. 150. 1972. augusztus 25.
- 27 Uo. 161. 1973. január 23.
- 28 Uo. 163. 1973. március 20.
- 29 Vö. uo. 166. „Továbbra is előtérbe kell hozni S. kapcsolatainak felderítését.” 1973. február 20.
- 30 Uo. 167. 1973. április 17.
- 31 Uo. 169. „Ezt beszélgetik a népboltban és a kocsmákban” – írta Gy. 1973. június 19.
- 32 Uo. 171. 1973. május 22.; 173. 1973. július 17.
- 33 Uo. 174. 1973. augusztus 21.
- 34 Uo. 175–176. 1973. szeptember 18.

- 35 Uo. 177. 1973. november 22.
- 36 Uo. 182. 1974. január 24.
- 37 Uo. 178. 1973. december 18.
- 38 Uo.
- 39 Uo. 194. 1974. szeptember 17.
- 40 Uo. 196. 1974. október 24.
- 41 Uo. 202. 1975. április 22.
- 42 Uo. 207. 1975. január 21.
- 43 Uo. 209. 1975. július 15.
- 44 <http://www.magyarfutball.hu/hu/cspat/2886/bajnoki-mult> (2016. augusztus 30.)
- 45 <http://www.magyarfutball.hu/hu/cspat/862/bajnoki-mult> (2016. augusztus 30.)
- 46 ÁBTL M-42 230/1. 201. 1975. március 18.
- 47 Uo. 215-216. A haláleset a jelentés szerint 1975 októberében történt.
- 48 MNL MOL XXXII-23-a 1970. évi népszámlálás 25%-os reprezentatív felvétele. Nógrád, Kisterenye, 1970. évi. 019 számlálókörzet anyagai; Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.
- 49 ÁBTL M-42 230/1. 216. 1975. december 2.
- 50 Uo. 217-218. 1975. december 23.
- 51 ÁBTL. 2.8.1. BM Nógrád megyei fogyték. 1069. 26-27. Javaslat. 1977. március 22.
- 52 Uo. 25. Javaslat 1977. június 28.
- 53 1979-ben az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete 3877 Ft volt. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html (2016. augusztus 30.) Gy. nyugdíjára nincs pontos adat, csak az interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

- 54 Uo. 36-37. Javaslat. 1979. szeptember 5.
- 55 ÁBTL. 2.8.1. Nógrád megyei fogyték. 1049. Ifj. Kovács Pál. 3. Ifj. Kovács Pál ön-életrajza. 1976. február 2.
- 56 Uo. 12. Varsányi Béla r.szds. osztályfőnök jellemzése. Aláírta Feksz László iskola-parancsnok és maga Kovács Pál is.
- 57 ÁBTL 2.8.2.5. III/V. Szt-tisztek. „290” szds. Gajdár József. 7.
- 58 ÁBTL M-42 230/1. 218-219. 1976. február 3.
- 59 Uo. 219. 1976. március 2.
- 60 Uo. 220. 1976. április 6.
- 61 Uo. 221. 1976. május 4.
- 62 Uo. 223. 1976. július 6.
- 63 Uo. 226. 1976. október 5.
- 64 Uo. 227. 1976. november 2.
- 65 Uo. 228. 1976. december 7.
- 66 Uo. 232. 1977. március 1.
- 67 Uo. 255. 1978. október 10.; ill. uo. 295. 1982. július 27.
- 68 Uo. 277. 1980. november 18.
- 69 Uo. 307. 1983. augusztus 23.
- 70 Uo. 314. 1984. június 26.
- 71 ÁBTL M-42 230/2.
- 72 Uo. 50. 1989. január 25.
- 73 Uo. 51. 1989. február 22.

74 Uo. 52–53. 1989. március 25.; 1989. április 26.

75 Uo. 54. 1989. május 31.

76 Uo. 56. 1989. július 20.; ÁBTL. 2.2.2. Hálózati nyilvántartások – 075506

77 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 25.

78 Uo.

79 Levi 2000: 89.

Bibliográfia

A hivatalból eljáró személyeken kívül szinte mindegyik szereplő álnéven szerepel, elsősorban személyiségi jogok miatt. A levéltári jelzetek alapján egy történész vagy levéltáros kutató azonosítani tudja őket, mivel a kitalált neveik monogramja megegyezik eredeti nevük monogramjával, kivéve a ruszin vasutas esetében, amely Sz.-szel kezdődik. A könyvben szereplő nevek közül a következők kitaláltak: Balázs János, Bereznai György, Breznai Sándor, Czebei László, Csóka Ferenc, Dobozi, Emődi István, Fa Dezső, Faragó Aladár, Fedeles, Fehér Sándor, Galla József, Gárdos János, Gindel, Gyergyai Erzsébet, Janák, Kádár Ilona, Kalapos, Kalmár Ferenc, Kender Imre, Kerekes István, Király Viktor, Klimenka, Kovács János, Marek Sándor, Mentzer, Meszesi Miklós, Nádas Sándor, Nyúl, Oravecz, Pajer József, Pallós Pál, Péter József, Rezner Kálmán, Róka, Sajtos, Sebes József, Simonyi Ede, Storm, Szántó János, Szócs Péter, Takács Béla, Tarnai Kovács István, Tóbiás István, Váczi István, Vadász János, Váradi János, Váradi Pál, Virág József, Wilhelm Ferenc.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.2. Hálózati nyilvántartások – 075506

2.8.1 BM Központi és Nógrád megyei Fogyték

2.8.2.5. III/V. SZt-tisztek. „290”

3.1.2. M–15677 R. Péter

3.1.2. M–29780 M. Kálmán

3.1.2. M–42230 (= Gy. 1), M–42 230/1 (= Gy. 2.), M–42 230/2. „Gy. József” (= Gy. 3)

3.1.2. M–42243 és M–42243/1 H. János

3.1.5. O–12622 J. Andor ügye

3.1.5. O–13366 „Ravasz”

3.1.5. O–14271 Nógrád megye szénbányászata

3.1.5. O–15226/230 Bazsó Vilmos

- 3.1.5. O-15325 Nógrád megyei ellenforradalmárok
- 3.1.9. V-63725 Adorján József és társai
- 3.1.9. V-6463 Gagyai Sándor és társai
- 3.1.9. V-136388 Bazsó Vilmos
- 3.1.9. V-141545 Kakuk József és társa
- 3.1.9. V-141818 Filep Lajos
- 3.1.9. V-141797/4 Vizsgálati dossziék Rácz Sándor és társai ügyében
- 3.1.9. V-150373 Összefoglaló jelentés Nógrád Megyei Ellenforradalmi fegyveres csoportokról és szervezetekről
- 3.1.9. V-152011 Jecsmenik Andor
- 3.1.9. V-156190/1-2 M. Vilmos

Budapesti Fegyház és Börtön Irattára (BFBI)

Fegyencnapló 3296-3599

Napi parancsok (1947-1952)

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. 5. e. Budapesti Királyi Büntetőszék iratai (1946-tól Budapesti Büntetőtörvényszék),

1949. Népbíróságtól átvett peres ügyei

Gy. per 2= 22620/1949. Gy. László

XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság iratai, 1949

XXV. 2. b. Budapesti Népbünyészség iratai, 1948-1949

Gy. per 1 = Gy. László bűnyűgének iratai. 689/1948. egyesítve 88425/1949

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (FML)

IV. 402. Fejér Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai

V. 168. Seregélyesi nagyközség közigazgatási iratai, 1945-1950

X. 1. MKP Fejér megyei járási szervezete

X. 6. MKP Székesfehérvár Járási Bizottsága

XVII. 401. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járási 3. sz. Igazoló Bizottságának iratai

XVII. 402. Székesfehérvár város igazoló bizottságok iratai

XVII. 403. Fejér Vármegye Központi és Székesfehérvár Járás Igazoló Bizottságának iratai

XXIV. 18. Székesfehérvár Városi Rendőrfőkapitányság

XXV. 1. Székesfehérvári Népbíróság iratai 1945-1949

XXXIII. 90. A Seregélyesi anyakönyvi kerület iratai, anyakönyvek másodpéldányai (= Seregélyesi anyakönyvek). Halotti anyakönyvek

XXXIII. 98. a. Székesfehérvári születési anyakönyvek másodpéldányai

Kézirattár

386. Sulyok János: Shvoy Lajos püspök feljegyzéseiből

387-398. háborús visszaemlékezések

398. Stiegler István visszaemlékezése

399-400. Kerekes Lajos polgármester és Ketskés Sándorné

593. Dani Lukács: *A politikai helyzet Fejér megyében 1944. dec. - 1945. márc.*

640. Dani Lukács: *A politikai helyzet Fejér megyében 1944-1945 fordulóján*

767. Bödő István: *Seregélyes története a második világháború kitörésétől 1961-ig*

774. Aradi János: *A rendőrség Fejér megyében 1944-1946. A demokratikus rendőrség megalakulása.* Kézirat. 2002

Szovjet emlékművek a megye területén

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

XXXIII-1/a 110. Születési anyakönyvek másodpéldányai. 1904

Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (NML)

VIII. 202. A Pásztói Állami Polgári Fiú- és Leányiskola iratai, 1934-1937. (= Pásztói Polgári anyakönyvek).

VIII. 287. g. A Kisterenye-chorin-telepi Bányatársulati Elemi Iskola iratai; 1934/35-1942/43 tanévek

VIII. 604. A Pásztói Kereskedelmi Szaktanfolyam iratai

XI. 5. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.

XXV. 4 c. Balassagyarmati Büntető Törvényszék

XXV. 15c. Salgótarjáni Járásbíróság

XXIX. 681. Nógrádi Szénbányák Vállalat (= NSZB)

XXXIII.1. Nógrád (vár) megye állami anyakönyv másodpéldányainak levéltári gyűjteménye

XXXV. 51. c. MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülései

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Z-928. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Salgótarjáni Bányaigazgatósága

MÁV Irattár

- Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára (SZVL)
 IV. 1439. Székesfehérvár Város Polgármesterének Általános iratai. 1945–1950
 XV. 1049. 157. d. Székesfehérvár thj. város törvényhatósági bizottságának iratai. Magyar
 Államrendőrség szervezése, tevékenysége. 1945–1949
 XV-31. Kézirattár.
 2. Dani Lukács 1992: *A Független Kisgazdapárt Fejér Megyében. 1939–1949.* Székes-
 fehérvár
 4. Tarlós József: *Légcsavarszélbe. Egy volt repülő visszaemlékezései*
 304. Forró János: *A Magyar Királyi csendőrség Fejér megyei története*
 353. Lajtai János: *Csata a város felett 1944–1945*

Sajtó

- A bányász* 1926–1939
Budapesti Hírlap 1931
Fehérvári Hírek 1945
Népsport 1945–1946
Nógrád 1964–1989
New York Times 1929–1931
Pásztói Polgári Értesítője 1934–1937
Népszabadság 1957–

Interjúk

- (készítette Horváth Sándor, a szerző tulajdonában)
 Interjú B. Vincénével. 2011. május 23. Seregélyes
 Interjú D. Istvánnéval és lányával. 2011. október 21. Budapest, 3. ker.
 Interjú Gy.-né G. Veronikával. 2011. október 24–25. Bátorfyerenye (Kisterenye)
 Interjú H. Istvánnal. 2011. május 12. Seregélyes
 Interjú M. Miklóssal. 2011. május 26. Budapest, 12. ker.
 Interjú M.-né G. Ilonkával. 2011. október 24–25. Bátorfyerenye (Kisterenye)
 Interjú N. Elemérné G. Katalinnal. 2011. október 27. Bátorfyerenye (Kisterenye)
 Interjú P. Bélával. 2011. május 25. Seregélyes
 Interjú S. Gyulával. 2011. május 18. Budapest, Őrmező
 Interjú Sz. Leszjával. 2011. április 28.; május 26. Budapest
 Interjú Sz. Antallal. 2011. október 24. Bátorfyerenye (Kisterenye)
 Interjú V. Jánossal. 2011. október 25. Bátorfyerenye (Kisterenye)

Kiadott források

- 1941-es népszámlálás 1947. Demográfiai adatok. Bp.
 1941. évi népszámlálás 1982. 5. Lakóház- és lakásadatok községek szerint. Bp.
 Ady Endre 1908: Rózsika és Gladys. *Budapesti Napló* 1908. január 30.
*A Pásztói Magyar Királyi Állami Polgári Fiú- és Leányiskola Értesítője az 1934–35. tan-
 évről* 1935. Szerk. vitéz Ágasváry Lajos igazgató (= Pásztói Polgári Értesítő). Pásztó.
 Bangha Béla 1917: *A zsidó sajtó a kereszténység ellen.* Bp.
 Csordás Lajos 2012: A második Hadik-kincs. Lelet – Mi legyen a háborúban elrejtett
 ezüstökkel? *Népszabadság* 2012. július 27.
 Endrődy László 1941: *Kaszap István (1916–1935).* Szeged.
 Erdős Ferenc (szerk.) 1998: Nekem szülőhazám (volt)... Fejér Megyei Levéltár Közle-
 ményei 24. Mór – Székesfehérvár.
Harcos életutak 1983: *A forradalmi munkásmozgalom Nógrád megyei kiemelkedő sze-
 mélyiségeinek életrajzai* 1983. Szerk. biz. vezetője Gordos János; szerk. biz. Bandur
 Károly et al. Salgótarján.
 Kiss László 2004: *Auschwitzi napló.* Bp.
 Központi Statisztikai Hivatal (= KSH) 1972: 1970. évi népszámlálás. Bp.
 Molnár 2002: Molnár Tibor építész városi főmérnök emlékei az 1910–1980. évek
 Székesfehérvárára. 1986. kézirat. In: Magony Imre (szerk.): *Székesfehérvári olvasó-
 könyv.* Székesfehérvár, 327–331.
 Németh László 1988: A Medve utcai polgári. Pécs.
 Shvoy Lajos 2002: Önéletrajz. Szerk.: Mózesy Gergely. Székesfehérvár.
 sz. n. 1960: *Nógrád megye fontosabb statisztikai adatai* 1959. Salgótarján.
 sz. n. 1955: *Országos Meteorológiai Intézet Évkönyve.* LXXV. köt. 1945-ös év. Bp.
 sz. n. 1962: 1960. évi népszámlálás. 3. *Nógrád megye személyi és családi adatai.* Bp.
 Vincze László 1996: *Min múlt az élet? Embersorsok a Holocaustban.* Bp.

Hivatkozott irodalom

- Ablonczy Balázs 2004: A leghűségesebb nemzet és a völgygátak. Teleki Pál a ruszinokról
 és az Északkeleti Felföldről. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar
 és ukrán történeti közelítés.* Bp., 147–155.
 Almár Iván (főszerk.) 1981: *Űrhajózási lexikon.* Bp.
 Angyal Zsuzsanna 2009: *Erőművi salakhányók környezetre gyakorolt hatásainak és
 hasznosításuk lehetőségeinek vizsgálata egy salgótarjáni mintaterület példáján.* Dok-
 tori (PhD-) értekezés. ELTE TTK, Bp.
 Apor Péter 2008: A mindennapi élet öröme. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok
 Rákosi és Kádár korában.* Bp., 13–49.
 Apor Péter 2014: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete.
 1945–1989.* Bp.

- Arnold, Dietmar 2005: *Neue Reichskanzlei und „Führerbunker“. Legenden und Wirklichkeit.* Berlin.
- Á. Varga László – Pásztor Cecília 2002: Az 1956-os forradalom Nógrád megyei okmánytára. II/2. (1956. november 14. – 1957. január 16.) Salgótarján.
- Bánkúti Balázs 2013: *A nógrádi szénbányászat története.* Szakdolgozat. (ELTE Térkép-tudományi és Geoinformatikai Tanszék) Bp.
- Baráth Magdolna 2011: Az állambiztonság célkeresztjében. In: Rainer M. János (szerk.): *A felügyelt (mozgás)tér. Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből.* Bp., 42–72.
- Baráth Magdolna 2013: Az operatív nyilvántartás szervezete és rendszere 1945–1990. In: Barna Ildikó – Pető Andrea 2012: *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten.* Bp.
- Barna Ildikó – Pető Andrea 2015: Törvényesített emlékezés. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon.* Bp., 191–206.
- Beck Tibor – Germuska Pál 2001: Kronológia – 1960. *Beszélő évek: a Kádár-korszak története* 2. (2). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kronologia-%E2%80%931960>
- Bernáth Zoltán 1993: *Justitia tudathasadása. Népbíróság a nép nélkül a nép ellen.* Bp.
- Betts, Paul 2012: *Within Walls. Private Life in the German Democratic Republic.* Oxford.
- Bódy Zsombor – Horváth Sándor (szerk.) 2015: *1944/1945: társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon.* Bp.
- Borus József 1970: Fejér Megye felszabadítása. 1944. december 2. – 1945. március 23. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez.* 4. A felszabadulás Fejér megyében. Székesfehérvár, 1970. 5–65.
- Borvendég Zsuzsanna 2012: Kihűlt nyomon. Dilettantizmus a politikai rendőrség munkájában. In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *A nagy testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből.* Bp., 227–244.
- Botos János 2016: A pengő megsemmisülése, a forint születése, 1938–1946. *Múltunk* 1. 160–206.
- Brenzovics László 2004: A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája, 1939–1941. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja, 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés.* Bp., 87–117.
- Connelly, John 1996: The Uses of Volksgemeinschaft. *The Journal of Modern History* (68.) 4. 899–930.
- Czére Béla – Varga Jenő 1977: *A vasúti technika kézikönyve.* I–II. Bp.
- Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Bp., 447–491.
- Csurgai Horváth József 2002: Háborús évek Székesfehérváron. In: Csurgai Horváth József – Tihanyi Tamás – Veress D. Csaba: *Harcok és bűnök.* Székesfehérvár, 167–238.
- Diósi József 1990: Salgótarján népoktatásügye 1868 és 1948 között. In: Á. Varga László (szerk.): *Egyesületek, iskolák, nemzetiségek Nógrád vármegyében a 18–20. században.* Salgótarján, 269–363.
- Eörsi László 2016: *Rendkívüli idők, rendkívüli cselekmények – Tóth Ilona és Mansfeld Péter története és mítosza.* Bp.
- Farkas Gábor 1970: Politikai küzdelmek Fejér megyében a második világháború idején. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez.* 4. A felszabadulás Fejér megyében. Székesfehérvár, 111–179.
- Farkas Gyöngyi 2006: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai.) *Aetas* (21.) 4. 146–171.
- Farkas Gyöngyi (szerk.) 2002: *Mária Terézia hadvezére. Hadik András Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratainak levéltári segédlete.* Bp.
- Fedinec Csilla 2015: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja”. 1938–1944. Bp.
- Fedinec Csilla (szerk.) 2004: *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés.* Bp.
- Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.) 2010: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Bp.
- Fehérvári István 1978: *Börtönvilág Magyarországon. 1945–1956.* De Kalb Pike, Pa.
- Fitzpatrick, Sheila 1996: Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Republic in the 1930s. *Slavic Review* (55.) 1. 78–105.
- Fitzpatrick, Sheila – Lüdtke, Alf 2009: Energizing the Everyday: On the Breaking and Making of Social Bonds in Nazism and Stalinism. In: Geyer, Michael – Fitzpatrick, Sheila (eds): *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared.* New York, 266–301.
- Foucault, Michel 1990: *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Bp.
- Forró János 2011: A Magyar Királyi Csendőrség és a fejér vármegyei zsidó deportálás. *Rendvédelem-történeti Füzetek* (21.) 24. 23–31.
- Forró János 2012: A rendvédelmi szervezetek sajátos tevékenysége háborús helyzetben Fejér vármegyében 1944 őszétől 1945 tavaszáig. *Rendvédelem-történeti Füzetek* (22.) 26. 35–43.
- Gábor Eszter 1993: Az Erdődy, Semsey, Vanderbilt Gladys palota. *Budapesti Negyed* (1.) 1. 56–78.
- Gellately, Robert 2001: Denunciation as a Subject of Historical Research. *Historical Social Research* (26.) 2–3. 16–29.
- Gergely Anna 2003: *A székesfehérvári és Fejér megyei zsidóság tragédiája. (1938–1944).* Bp.
- Gerlach, Christian – Aly, Götz 2005: Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945. Bp.
- Gyáni Gábor 1997: A középosztályi fogyasztási kultúra és az áruház. *Budapesti Negyed* (16–17.) Nyár–Ősz, 101–127.
- Gyáni Gábor 2008: Helyünk a holokauszt történetírásában. *Kommentár* 3. 13–23.

- Gyáni Gábor 2011: A történelmi esemény fogalma. *Magyar Tudomány* (172.) 11. 1324–1332.
- Gyáni Gábor 2016a: *A történelem mint emlék(mű)*. Bp.
- Gyáni Gábor 2016b: 1945 mint (csupán) emlékezeti cezúra. In: Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Bp., 216–225.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2006: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Bp.
- Gyarmati György 2011: *Kísértő közelmúlt avagy a rendszerátalakítás egyik deficitje*. Bp.
- Horváth Gyula 1952: Hogyan javította meg a statisztikai munkát a IV. sz. Budapesti Tefu Vállalatnál a Lozinszkij-rendszer bevezetése? *Statisztikai Szemle* (4.) 8. 691–692.
- Horváth Ibolya (szerk.) 1995: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 4. kötet: *Kúriai teljes ülések, népbírói statisztikák*. Bp.
- Horváth Sándor 1999: A Központi Munkástanács története. *Első Század* (1.) 1. 113–209.
- Horváth Sándor 2000: A munkástanács-kérdés (1956. december – 1957. november). *Első Század* (2.) 1. 165–199.
- Horváth Sándor 2012: *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Bp.
- Horváth Sándor 2015: A per. Rágalom, feljelentés és lehetőségek egy népbírói eljárásban 1945-ben. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon*. Bp., 207–230.
- Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.) 2015: Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Bp.
- Hördler, Stefan 2014: KZ-System und Waffen-SS. Genese, Interdependenzen und Verbrechen. In: Schulte, Jan Erik – Lieb, Peter – Wegner, Bernd (Hrsg.): *Die Waffen-SS. Neue Forschungen*. Paderborn, 80–98.
- Jemelka, Martin 2014: The Business Activities of the Baťa Concern in Central and South-Eastern Europe in International Comparison: The Economic and Social Development of Selected Company Towns of the Baťa Concern on the Territory of Today's Czech Republic, Croatia, Poland, Hungary and Slovakia (1930–1955). Presentation 2014. március 17. Imre Kertész Kolleg, Jéna.
- Kádár Gábor – Vági Zoltán 2003: Racionális népirtás Magyarországon. *BUKSZ* (3.) 219–227.
- Kádár Gábor – Vági Zoltán 2005: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Bp.
- Karsai László 2000: The People's Court and Revolutionary Justice in Hungary, 1945–1946. In: Deák István – Gross, Jan T. – Judt, Tony (szerk.): *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*. Princeton, 233–251.
- Karsai László 2012: *Szálasi Ferenc. Politikai életrajz*. Doktori disszertáció.
- Karsai László – Molnár Judit 1994: *Az Endre-Baky-Jaross-per*. Bp.
- Karsai László – Molnár Judit (szerk.) 2005: *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbírók előtt*. Bp.
- Kemény István – Lomax, Bill (szerk.) 1986: *Magyar munkástanácsok 1956-ban. Dokumentumok*. Párizs.
- Kovács Tamás 2005: A nyilas éra politikai rendszetének felépítése. In: Vitári Zsolt (szerk.): *Kutatási füzetek* 12. Ünnepi szám Ormos Mária 75. születésnapjára Pécs, 239–252.
- Kovács Tamás 2011: Király(i) biztosítás. Az olasz király személyi biztonságának kérdéséhez az 1937-es budapesti látogatásakor. *Archivnet* (11.) 6. 2011. 11. 29. http://www.archivnet.hu/pp_hir nyomtat.php?hir_id=319 (2016. augusztus 26.)
- Kovács Zoltán András 2010: Csendőrség a Szálasi-uralom alatt. *Rubicon* (20.) 1. 42–45.
- Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert 2001: *A Waffen-SS Magyarországon*. Bp.
- Kovács Judit 2012: *Megtagadva*. Bp.
- Kövé György 1998: *Losonczy Géza. 1917–1957*. Bp.
- Krahulcsán Zsolt 2012: Párt/állam/biztonság. A politikai rendőrség formális pártirányítása a korai Kádár-korszakban (1956–1962). In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *A nagy testvér szatócsboltja*. Bp., 211–226.
- Krylova, Anna 2014: Soviet Modernity: Stephen Kotkin and the Bolshevik Predicament. *Contemporary European History* (23.) 2. 167–192.
- Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.) 1932: *Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927–1932. Hadik János*. Bp.
- Ladányi András 1984: *Bányász a történelemben. Egy bányászélet állomásai, portré Havrán Istvánról*. Bp.
- Lebow, Katherine 2013: *Unfinished Utopia. Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56*. Ithaca – London.
- Lénárt András – Paksa Rudolf 2013: „Kisnyilasok” a BM aktáiban. In: Ungváry Krisztián (szerk.): *Bűvőpatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Bp., 319–352.
- Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.) 1936: *Magyar Országgyűlési Almanach 1931–1936*. Bp.
- Levi, Giovanni 2000: Az életrajz használatáról. *Korall* (1.) 2. 81–92.
- Lindenberger, Thomas 1996: Alltagsgeschichte und ihr möglicher Beitrag zu einer Gesellschaftsgeschichte der DDR. In: Bessel, Richard – Jessen, Ralph (Hrsg.): *Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR*. Göttingen, 298–325.
- Lovas Gyula 1996: *A magyar vasutak a II. világháború éveiben*. Bp.
- Lőrincz József – Nagy Ferenc 1997: *Börtönügy Magyarországon*. Bp.
- Lukács Tibor 1979: *A magyar népbírói jog és a népbírók 1945–1950*. Bp.
- Major Ákos 1988: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*. Bp.
- Majtényi Gyögy 2010: *K-vonal – Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Bp.
- Marton Ádám 2012: Infláció, fogyasztói árak Magyarországon a második világháború után I. (1945–1968). *Statisztikai Szemle* (90.) 5. 373–393.

- Mazurek, Malgorzata – Hilton, Matthew 2007: Consumerism, Solidarity and Communism: Consumer Protection and the Consumer Movement in Poland. *Journal of Contemporary History* (42.) 2. 315–343.
- Mevius, Martin 2005: *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism, 1941–1953*. Oxford.
- Molnár Antal – Szabó Ferenc 2010: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Bp.
- Molnár Judit 1995: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben*. Bp.
- Müller Rolf 2012: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Bp.
- Müller Rolf 2013: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete. (1946. október – 1948. szeptember). *Betekintő* 3. http://www.betekinto.hu/en/2013_3_muller (2016. augusztus 26.)
- Nagy Ágnes 2013: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Bp.
- Nagy Gyula 1985: A széntermelés minőségromlásának okai a nógrádi szénbányánál, illetve a minőségjavítás lehetőségei és a szénárrendszer összefüggései. In: Szvircsek Ferenc (szerk.): *Adatok a magyarországi szénbányászatról*. Salgótarján, 95–102.
- Nagy Péter Tibor 2011: *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945*. Bp.
- Necze Gábor 2004: Kárpátalja az állambiztonsági jelentések tükrében, 1939–1941. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja, 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Bp., 119–145.
- Némedi Dénes 1985: *A népi szociográfia. 1930–1938*. Bp.
- Nívelt Jenő é. n.: *Zagyvaróna története*. Salgótarján.
- Noszky Jenő, ifj. 2007: *Salgótarján és barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra*. Rudabánya.
- Oficinskij Román 2010: Etnikai-kulturális összefüggések. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.) 2010: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Bp., 178–184.
- Paksy Zoltán 2007: *A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalakulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932 és 1939 között*. PhD-disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Papp Attila 2011: Néptörvényszék, Népbíró és népbírói jog Magyarországon. *Etudomány* (9.) 4. 1–141.
- Papp Gyula 2009: Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas* (24.) 2. 162–179.
- Papp István 2015: Falusi ügynökök. Informátorok a falusi társadalom és az állambiztonság szorításában. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektívizálás a kommunista diktatúrában*. Bp., 227–256.
- Páll Gábor 2007: *A budapesti Duna-hidak története*. Biri.
- Pető Andrea 1999: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle* (41.) 1–2. 85–108.
- Pintér Nándor – Vincze Ferenc – Csépany István 1970: *Pásztó története*. Pásztó.
- Pittaway, Mark 2012: *The Workers' State. Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958*. Pittsburgh, Pa.
- Pritz Pál (szerk.) 1991: *Bárdossy László a Népbíró előtt. Dokumentumok*. Bp.
- Rainer M. János 1993: A szovjet nagykövetség és az 1956-os magyar forradalom. *Budapesti Negyed* (1.) 1. 79–96.
- Rainer M. János 1994: Hruscsov Budapesten, 1958. április. *Budapesti Negyed* (2.) 4. 159–190.
- Rainer M. János 2007: Állami erőszak és ellenállás Magyarországon 1956 előtt. In: Gyáni Gábor – Rainer M. János (szerk.): *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban. Tanulmányok*. Bp., 105–115.
- Rainer M. János 2008: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Bp.
- Rainer M. János 2011: *Bevezetés a kádárizmusba*. Bp.
- Schneider Miklós (szerk.) 1979: *Nógrád Megyei Levéltár tanácsköztársasági iratai. Repertórium*. Salgótarján.
- Sipos Balázs 2004: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Bp.
- Sipos Balázs 2011: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Bp.
- Stadt, Joachim 1996: *Eingaben: Die institutionalisierte Meckerkultur in der DDR*. Berlin.
- Standeisky Éva 2015: *Demokrácia negyvenötben*. Bp.
- Stolberg-Wernigerode, Otto zu 2005: *Neue deutsche Biographie*, 22. kötet Rohmer – Schinkel, Berlin.
- Stoler, Ann L. 2009: *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*. Princeton, NJ.
- Sydnor, Charles W., Jr. 2002: *Soldaten des Todes. Die 3. SS-Division „Totenkopf” 1933–1945*. Paderborn.
- Szabó Zoltán 1938: *Cifra nyomorúság*. Bp.
- Szakács Sándor – Zinner Tibor 1997: *A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948*. Bp.
- Szakolczai Attila 2016: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel – A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. Bp.
- Számvéber Norbert 2001: *Konrad 3: páncéloscsata Budapestért, 1945*. Bp.
- Szokol Réka 2009: A Medve utcai polgáristák. Hogyan értelmezhetők Németh László testmérési? *Sic Itur Ad Astra* (59.) 185–199.
- Szomszéd András 1990: A Salgótarjáni Köszénbánya Részvénytársaság társulati népiskoláinak története. In: Á. Varga László (szerk.): *Egyesületek, iskolák, nemzetiségek Nógrád vármegyében a 18–20. században*. Salgótarján, 203–267.
- Szomszéd András 2002: *Zagyva mentén „egybekelven”*. Bányaterenye. Bányaterenye.

- Szvircek Ferenc 2000: *Bányáskönyv: a bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19–20. században*. Salgótarján. Táborosi Zsuzsa é. n.: Székesfehérvár városrészei a két világháború között. *Szabadpart* (24–25.) http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/24/24_tarstud_taborosi.htm (Letöltés: 2016. augusztus 26.)
- Takács Tibor 2013a: *Besúgó a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. Bp.
- Takács Tibor 2013b: A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Bp., 123–180.
- Takács Tibor 2013c: Az állambiztonsági ügynökhálózat és az 1963-as amnesztia. *Betekintő* 3. http://www.betekinto.hu/2013_3_takacs (2016. augusztus 30.)
- Takács Tibor 2014: Az ügynökhálózat társadalomtörténeti kutatása. In: Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Bp., 107–128.
- Tamáská Péter 2006: *Politikai elítélt kerestetik. Börtönélet és politikai foglyok Magyarországon, 1945–1990*. Bp.
- Tihanyi Tamás 2002: Sírfeliratok. In: Csurgai Horváth József – Tihanyi Tamás – Veress D. Csaba: *Harcok és bűnök*. Székesfehérvár, 239–412.
- Tilkovszky Lóránt 1967: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Bp.
- Tilkovszky Lóránt 1996: Vád, védelem, valóság. Basch Ferenc a népbíróság előtt. *Századok* 6. 1393–1450.
- Toliver, Raymond F. – Constable, Trevor J. 1985: *The Blond Knight of Germany. A Biography of Erich Hartmann*. Blue Ridge Summit, PA.
- Tulipán Éva 2012: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Bp.
- Tyekvicska Árpád 1992: Helyi forradalom. Önszerveződés Nógrád községben 1956-ban. *Szociológiai Szemle* 2. 61–84.
- Ungváry Krisztián 2005: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Bp.
- Ungváry Krisztián (szerk.) 2005: *A második világháború*. Bp.
- Ungváry Krisztián 2013: *Budapest ostroma*. (7. kiadás) Bp.
- Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapiak – Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig*. Bp.
- Vámos György 2012: Bűnösök és bűnbakok a Magyar Rádióban 1945 után. *Eszmélet* (96.) tél. 79–102.
- Vanderbilt II, Arthur T. 2012: *Fortune's Children: The Fall of the House of Vanderbilt*. New York.
- Varga Zsuzsanna 2015: Ki a veszélyesebb ellenség: a „kulák” vagy a kétlaki? Egy makacs nógrádi falu és a kollektivizálás, 1949–1953. In: Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. Bp., 51–77.
- Verdery, Katherine 2014: *Secrets and Truths: Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*. Bp.
- Veress D. Csaba 2002: A II. világháború hadműveletei Fejér megyében (1944. december 3 – 1945. március 23.) In: Csurgai Horváth József – Tihanyi Tamás – Veress D. Csaba: *Harcok és bűnök*. Székesfehérvár, 7–165.
- Vonsik Ilona 1986: *Etes politikai-munkásmozgalmi történetéhez 1895–1948*. (Múzeumi Értekező 4.) Salgótarján.
- Welzer, Harald 2011: *Täter. Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden*. Frankfurt am Main.
- Zseliczky Béla 1998: *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében, 1920–1945*. Bp.

Képek jegyzéke

A képeken szereplő személyek személyiségi okokból csak a véletlen folytán egyezhetnek a szövegben szereplőkkel.

- 8. o. Széchenyi–Vanderbildt esküvő, 1908, Library of Congress, Washington
- 10. o. Zichy-Hadik kastély, Seregélyes, 1902, fortepan.hu
- 12. o. Frigyes főherceg üdülőtelep és erdei iskola, fortepan.hu / Lissák Tivadar
- 13. o. B–24H Liberator USA bombázógép roncsa Nagyberki mellett. A légvédelem rongálta meg 1944. július 7-én, fortepan.hu / Erky-Nagy Tibor
- 15. o. Orosz nagykövetség, Budapest, 2009, By Tamás Mészöly (wikimedia), [CC BY-SA 3.0]
- 17. o. Zichy-Hadik kastély, Seregélyes, 2011, By enpe (wikimedia), [CC BY-SA 2.5 hu]
- 27. o. Panzer és Panther harckocsik, 1945–1946, fortepan.hu / Lissák Tivadar
- 29. o. A lerombolt Lánchíd pesti hídfője, háttérben a romos Királyi Palota, 1945, fortepan.hu
- 31. o. Herbert Gille, 1944. március, Bundesarchiv, Bild 101I-090-3916-14 / Etzhold (wikimedia) / [CC BY-SA 3.0]
- 33. o. Idős magyar nő és gyerekek, Auschwitz-Birkenau tábor, 1944, Bundesarchiv_Bild_183-74237-004, By Walter, Bernhard [Public domain]
- 34. o. Német hadifoglyok és szovjet katonák, Veszprém, 1945, fortepan.hu / Karabélyos Péter

- 44. o. Nyilas plakát, 1944, fortepan.hu / Lissák Tivadar
- 49. o. Székesfehérvár, 1945, <https://postimg.cc/image/3oueim2j9/>
- 54. o. Seregélyesi vasútállomás, 2011, a szerző felvétele
- 63. o. Csoportkép, első világháború, 1915, fortepan.hu / Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény
- 64. o. Vasutas, 1930, fortepan.hu / 03941
- 67. o. Magyar katonák Kárpátalján, Slobodsky (családi archívum) [CC BY 3.0] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c6/Hungarian_soldiers_in_the_Carpathians.jpg
- 74. o. Csoportkép, vasutas, 1936, fortepan.hu / 07340
- 75. o. Fogságba esett amerikai repülősokeet kísérnek, Veszprém, 1944, fortepan.hu / Karabélyos Péter
- 76. o. Vasúti baleset, 1944, fortepan.hu / Karabélyos Péter
- 81. o. Gyerek hegedűvel, 1930, fortepan.hu / Haui Balázs
- 88. o. Plakátragasztás, 1945, fortepan.hu / 32049
- 103. o. Kihallgatás, 1950, fortepan.hu / Magyar rendőr
- 105. o. Szovjet katonák, Budapest, 1945, [CC BY-SA 3.0], https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b2/Soviet_soldiers_in_Budapest_1945.jpg
- 160. o. Zagyvaróna, Vízválasztói-tó, 1959, fortepan.hu / Szánthó Zoltán
- 162. o. Inászó, László-táró, 1900, fortepan.hu / Magyar Földrajzi Múzeum, Erdélyi Mór cége
- 164. o. Anya és csecsemő, 1926, fortepan.hu / SK, 40930
- 167. o. Családi csoportkép, 1923, fortepan.hu / Körmendy Pál, 33305
- 172. o. Medve utcai polgári fiúiskola, csoportkép a II. C osztályról, 1923, fortepan.hu / 09498

177. o. III. Viktor Emánuel, olasz király látogatása Budapesten, 1937, www.kepkonyvtar.hu Őrzőhely: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény
183. o. Vasúti pályaudvar, Miskolc, 1942, fortepan.hu / 20356
184. o. Cikta cipőbolt Bilkén, 1940-es évek, www.postcards.hungaricana.hu
185. o. Dames szivarkás doboz, 1910 körül, <http://dohanymuzeum.hu/fustolgoasszonyok>
189. o. Népsport, 1946. szeptember 24.
203. o. Budapesti Fegyház és Börtön (Gyűjtőfogház), 2012, By VinceB (wikimedia) [CC BY-SA 3.0]
228. o. Falfirka, 1956, fortepan.hu / Berkó Pál, 79416
233. o. Műtermi portré, 1908, fortepan.hu / Jankovszky György, 17924
265. o. Óvodai csoportkép, 1959, fortepan.hu / Zágonyi Zsuzsanna, 32407
287. o. Bányászokat szállító népesvonat, Dorog, 1949, fortepan.hu / Kovács Márton Ernő, 33654
319. o. Bányászokat szállító népesvonat, Dorog, 1949, fortepan.hu / Kovács Márton Ernő, 33651
328. o. A Szocialista Munkáért érdemrenddel tüntették ki a Bányásznak alkalmából a Béke akna aknászát. Halász Mária, a Magyar Rádió körzeti stúdiójának riportere, Pécs, 1957, fortepan.hu / Rádió és Televízió Újság, 56169
351. o. Lottóhúzást és tárgynyermény sorsolást közvetít az MTV, 1959, fortepan.hu / Rádió és Televízió Újság, 56090
361. o. Ferencváros – Újpesti Dózsa (2:0) labdarúgó mérkőzés, Népstadion, 1960. szeptember 25., fortepan.hu / Nagy Gyula, 51069
380. o. Bányaterenye (Kisterenye), Trianon emlékmű, 2011, a szerző felvétele
417. o. Bányaterenye (Kisterenye), Bányász emlékmű, 2009

Köszönetnyilvánítás

Ez a könyv sem jöhetett volna létre az interjúpartnerek, a levéltáros és történész kollégák, a kutatás során megismert emberek önzetlen segítsége és jókora szerencse nélkül, amely mindig átlendített a holtponthoz, amikor elakadtam egy-egy szál felgöngyölítésében. A szerencsét a levéltárakban dolgozó kollégák segítsége hozta meg mindig. Köszönöm a kutatás során az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában dolgozó kollégáknak, Takács Tibornak, Nagy-Csere Áronnak és Müller Rolfnak, hogy segítettek eligazodni az akták rendezettné tűnő, mégis oly rejtélyes világában, és felhívták a figyelmem számos, eddig elhanyagolt forráscsoportra és kapcsolódási pontra, valamint hogy bevezettek a mexikói és török konyha rejtelmeibe. Köszönöm az MNL Fejér Megyei Levéltár munkatársainak, Czetz Balásznak és Bödő Istvánnak, hogy segítették kutatásomat; Bödő Istvánnak külön köszönöm a seregélyesi interjúpartnerek felkutatását, ami a második világháború esetében már nem is olyan könnyű, és hogy rejtett úton bevitt a kastély világtól elzárt kertjébe. Opauszki Istvánnak köszönöm, hogy a MÁV Irattárában segített a lehetetlenben, és a név pontos ismerete nélkül megtaláltuk, mint tűt a szénakazalban, a Gy. miatt kivégzett ruszin vasutas személyi aktáját, akkor, amikor már majdnem azt hittük, az nem is létezik. Az MNL Nógrád Megyei Levéltárban folytatott kutatásaimat Tyekvicska Árpád és Szederjesi Cecília vendégszeretete segítette, amit ezúton is köszönök. Racs Csabának köszönöm, hogy segítette nógrádi kutatásaimat, terepbejárással fűszerezve. Hálás vagyok a kutatás időszakában a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában dolgozó Majtényi Györgynek, Vass

Gergelynek és Kovács Tamásnak a kutatás során nyújtott segítségükért. Csurgai Horváth Józsefnek köszönöm értékes tanácsait, és a különleges kutatási körülményeket Székesfehérvár Városi Levéltárában. Mészáros László büntetés-végrehajtási dandártábornok intézetparancsnoknak és Peremicki Mónika bv. hadnagynak köszönöm, hogy lehetővé tették a Budapesti Fegyház és Börtön Irattárában a kutatásomat. Köszönöm Sipos Balázsnak a két világháború közötti sajtóviszonyokról, Eörsi Istvánnak a bírósági perekről, és Zinner Tibornak Tutsek Gusztáv iratainak eltűnéséről szóló tájékoztatását. Stefan Hördlernek köszönöm a Waffen-SS és a haláltáborokban szolgáló személyzet közötti átjárásról és ennek összefüggéseiről nyújtott információkat, Martin Jemelkának pedig a Bata-cipőgyár háború közötti történetéről és a csehszlovákiai népszámlálásokról szóló adatokat. Varga Zsuzsannának köszönöm a mihálygergeiek makacsságáról készült elemzését, ahonnan oly sokan jártak Gy.-vel egy műszakba dolgozni. Köszönöm Bódy Zsombornak a népbíróági perről szóló fejezethez fűzött igen hasznos észrevételeit, míg Pető Andreának a népbírókról és népbíróági perekben részt vevőkről adott tájékoztatását.

A könyv az MTA BTK Történettudományi Intézetében zajló, „Kollaboráció a szocialista korszakban. Az állambiztonság társadalomtörténeti forrásai” című kutatás keretében jött létre, amelyet az OTKA (ma NKIFH) K-104408 szám alatt támogatott. Köszönetet mondok a támogatásért, és köszönet illeti a kutatócsoport tagjait, Stefano Bottonit, Majtényi Görgyöt, Slachta Krisztinát, Takács Tibort, hogy részt vettek a kutatócsoport munkájában és hogy bármikor lehetett velük erről a témáról beszélgetni. A csoport munkájához kapcsolódóan nemzetközi konferenciát is szerveztünk Apor Péter és Stefano Bottoni kollégáimmal, amelyen számos kiváló történész foglalkozott a mindennapi kollaboráció és identitás problémájával (ez hamarosan tanulmánykötetként jelenik meg angolul), amivel részben ez a kötet is foglalkozik egyetlen ember életén keresztül. A kötet létrehozása során folytatott együttgondolkodás segített a téma tágabb összefüggéseinek megismerésében.

Nagyon hálás vagyok azokért a kollégákkal folytatott beszélgetésekért, amelyek segítettek a könyv nézőpontjainak és kérdésfeltevéseinek megválasztását. Igen hasznos kérdéseket vetettek fel a kutatásom körébe tartozó

mindennapi kollaboráció kérdésköre kapcsán többek között a következő kollégák, akiknek ezért köszönettel tartozom: Apor Péter, Gyáni Gábor, Peter Haslinger, Laczó Ferenc, Thomas Lindenberger, James Mark, Lutz Niethamer, Joachim von Puttkamer, Rainer M. János.

Az interjúpartnerek és a kollégák segítsége mellett komoly intézményi háttér nélkül elképzelhetetlen lett volna ennek a könyvnek a megszületése. Külön hálás vagyok azért, hogy az MTA BTK Történettudományi Intézete igazi szakmai műhelyként lehetővé tette a többéves, elmélyült kutatómunkát, amely nélkül egyetlen történeti könyv sem születhet meg. A jénai Imre Kertész Kollegben folytatott viták ösztönzőleg hatottak, és a Nemzeti Kulturális Alap alkotói ösztöndíja lehetővé tette, hogy több időm legyen a szöveg megírására, amit ezúton is köszönök.

Különösen hálás vagyok a kézirat olvasószerkesztőjének, Sebes Katalinnak, és a kötet felelős szerkesztőjének, Darida Benedeknek, hogy a legapróbb részletekre is oda tudtak figyelni, és hogy segítették a könyv olvashatóbbá tételét.

Egy könyv megírása inkább szenvedély, mint családbarát tevékenység. Ezért végül, de nem utolsósorban köszönöm feleségemnek, Erdélyi Gabriellának, és gyerekeimnek, Sanyinak, Julcsinak és Ferkónak, hogy türelemmel és szeretettel el tudtak engem viselni az elmúlt években, amikor a könyvírás szenvedélyéről sem tudtam jól leszokni.

X 254088

Mit tudhatunk meg egy évtizedekig aktív ügynök jelentéseiből a titkosszolgálatok világáról?

Miként válik a feljelentés a mindennapok részévé? Hogyan lesz egy hétköznapi emberből háborús bűnös, 1956-ban munkástanács-tag, majd 1957-től három évtizedre az állambiztonság ügynöke egy kis faluban? Hogyan változtak meg egy családon, egy szomszédságon, egy munkahelyen vagy egy falun belül a személyes kapcsolatok a besúgás vagy feljelentés hatására?

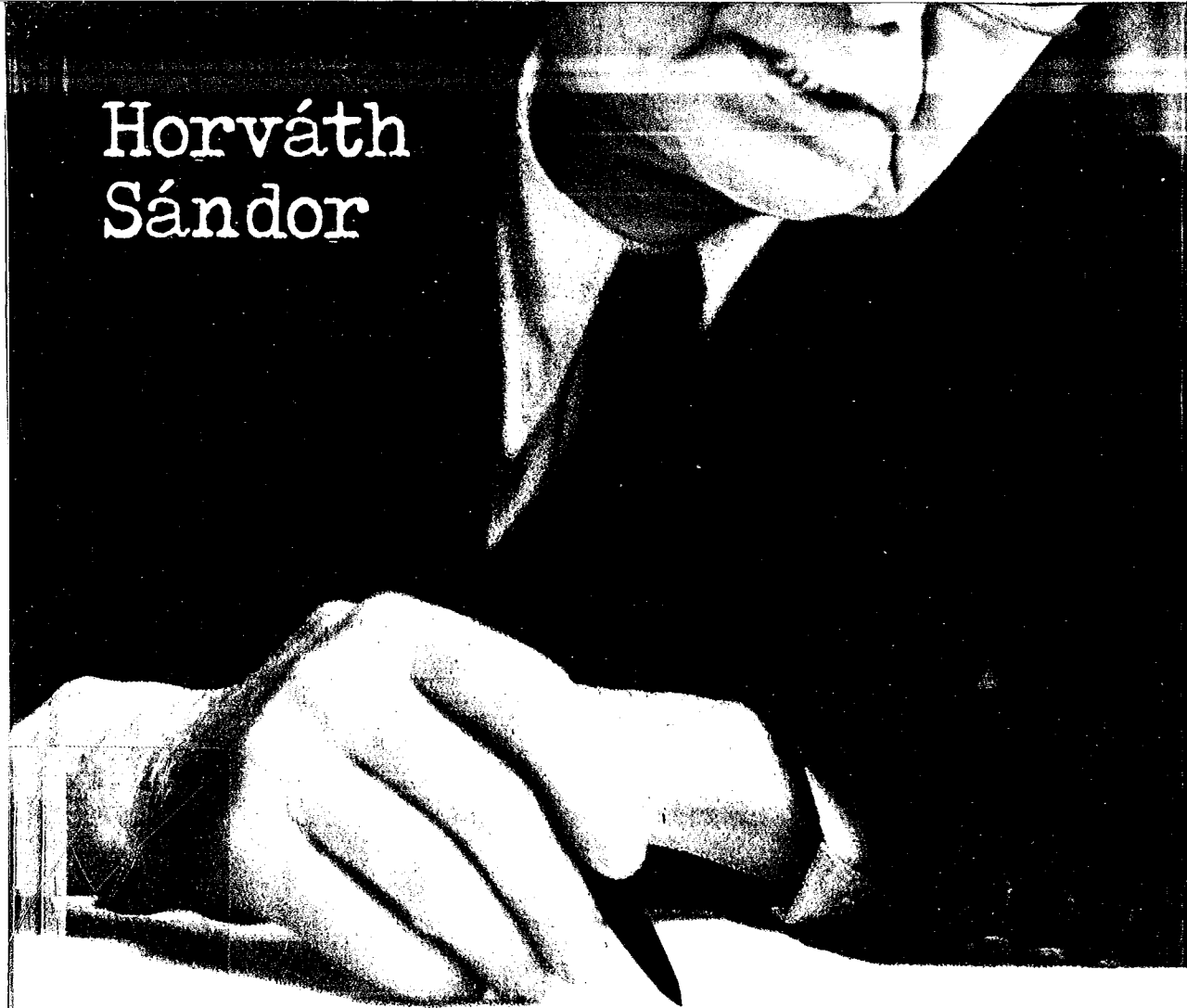
A könyv a 20. század magyar történelmét Trianontól 1989-ig egy élete java részében (fel)jelentéseket író férfi nézőpontjából meséli el, akinek a sorsát rendre keresztezte az országos politika. Az álruháit és identitásait rendszeresen váltogató főszereplő története közelebb visz annak megértéséhez, hogyan vált a feljelentés, a besúgás és az attól való félelem mindennapossá a 20. századi Magyarországon. A kötet kötelező olvasmány mindenkinek, aki kíváncsi a közelmúlt eltitkolt történelmére.

librikiado.hu 4999 Ft

9 789634 331100

Horváth
Sándor

FELJELENTÉS

egy ügynök mindennapjai

Libri